

VERANDERKRACHT VAN LOKALE GEMEENSCHAPPEN
IN HET LICHT VAN DUURZAME ONTWIKKELING

COLOFON

WISSELWERK, vakmagazine voor de sociaal-culturele werkster en de vormingswerker
Uitgegeven door SoCiuS, Steunpunt voor Sociaal-Cultureel Volwassenenwerk vzw
ISSN: 1780-3578

Redactieadres en abonnementen:
Gallaitstraat 86 bus 4, B-1030 Brussel
Webstek: www.socius.be
Voor abonnering: greet.rupus@socius.be
Redactionele mail: johan.de.vriendt@socius.be

Sociaal-culturele volwassenenwerk/st/ers en organisaties voor sociaal-cultureel volwassenenwerk, erkend op het decreet van 4/4/2003 krijgen WisselWERK gratis. Gratis abonneren kan alleen via de erkende organisaties. Andere abonnees betalen 21,50 euro. Het cahier '09 is ook afzonderlijk verkrijgbaar (10 euro + verzendingskosten). Abonneren en bestellen kan via greet.rupus@socius.be.

Kernredactie: *Bruno Craps, Vicky Dierckx, Frederik Janssens, Tom Lemahieu, Johan De Vriendt (hoofdredacteur).*
Redactiemedewerkers: *Luc De Droogh, Frank Cockx, Jon Goubin, Salim Hellalet (foto's), Hugo De Blende, Roos Van Kerckvoorde, Hilde Van Overbeke, Griet Verschelden, Jef Verrydt, Peter Wouters, André Desmet, Kathelijne De Vriendt, Katrien Mertens, Jos Pauwels, Leen Van der Vorst.*
Subredactie voor dit cahier: *Rudy Dhont, Esther Vandenbroucke, Jeanneke van de Ven, Jef Van Eyck, Johan De Vriendt (hoofdredacteur).*

Dit cahier verschijnt samen met het vierde nummer van 2009 van het WisselWERK-magazine.

Vormgeving: *Impressantplus productiehuis - E-mail: info@impressantplus.be*
Ontwerp omslag: *Letterwerf.be, Klaartje De Buck*
Druk: *De Riemaecker Printing bvba, Maarkedal (Nukerke)*

Lid van de Unie van de Uitgevers van de Periodieke Pers.
WisselWERK verschijnt 4 keer per jaar.
Het laatste nummer verschijnt samen met het WisselWERK-cahier.

*© **SoCiuS** - Het overnemen van artikels is slechts toegestaan na schriftelijk akkoord met de uitgever en mits bronvermelding.*

Verantwoordelijke uitgever:
Fred Dhont, p/a SoCiuS, Gallaitstraat 86 bus 4, B-1030 Brussel.

DE GROND(-)WET
VERANDERKRACHT VAN LOKALE GEMEENSCHAPPEN IN HET LICHT VAN DUURZAME ONTWIKKELING

3 INHOUD

5 PROLOOG: OPTIMISM IS A MORAL DUTY (Karl Popper)
6 I HAVE A DREAM. - auteur: Jij, de lezer

10 TEN GELEIDE
DE GROND(-)WET - Johan De Vriendt

31 DEEL 1:
RUIMTESCHIP AARDE IN GEVAAR

32 ENERGIE VOORBIJ PIEKOLIE - Rudy Dhont
53 KLIMAATSCHAOS - Rudy Dhont
72 DE GELDMACHINE - Rudy Dhont
93 DE BANKENCRISIS: NOG EENS DERTIG JAAR SLAPEND ARMER WORDEN? - Mathias Bienstman

100 DEEL 2:
EEN KADER VOOR DUURZAME ONTWIKKELING

102 STUREN VAN TRANSITIES OF TRANSITIES LATEN GROEIEN VANUIT DE BASIS? - Trui Maes
125 TUSSEN INDIVIDUALISERING EN GLOBALISERING - Anneleen Kenis
143 LEREN VOOR EEN NIEUWE WERELD - Johan De Vriendt
155 EEN GROTE OMMEKEER - Frank Buelens
167 SYSTEEMDENKEN - Jos Pauwels

186 DEEL 3:
MODELLEN VOOR DUURZAME TRANSITIE

188 TRANSITION TOWNS - Jeanneke van de Ven
209 TRANSITIE IN DE PRAKTIJK
Debby Eraly, Margot Vandenwijngaerden en Hilde Pauwels
215 MODELLEN UIT HET OPBOUWWERK:
HET DUURZAAM HUIS IN GENT - Frank Vandepitte
223 ECOTEAMS - Steven Vromman
231 VOEDSELTEAMS, EEN HERNIEUWDE BAND
VAN VERTROUWEN - Jeanneke van de Ven
241 LETS, TIME BANKING EN ANDERE
COMPLEMENTAIRE MUNTEN - Johan De Vriendt
251 TIJD VOOR ELKAAR - Johan De Vriendt
258 DE DUURZAAMHEIDSSPIEGEL - Thomas Ducheyne
264 BOUWTEAMS: OP WEG NAAR
DUURZAAM BOUWEN - Geert Van Geeteruyen
271 MEEDOEN MET KLIMAATWIJKEN - Bernard Govaert
275 TANDEM: SAMENWERKEN LOONT - Melinde De Groote
281 AUTODELEN - Jeffrey Matthijs

289 DEEL 4:
INSTRUMENTEN TEN BEHOEVE VAN TRANSITIE

290 VAN NU NAAR 2025 EN WEER TERUG... - Johan De Vriendt
298 STORYTELLING - Johan De Vriendt
304 HET WERELDCAFE:
VERBETER DE WERELD, BEGIN OP CAFE... - Johan De Vriendt
310 OPEN SPACE: DE WET VAN DE TWEE VOETEN - Johan De Vriendt

PROLOOG

Optimism
is a
moral duty.

(karl popper)

“I HAVE A DREAM”

The world according to me

Auteur: jij, de lezer

Samenvatting

Ik sluit mijn ogen en verbeeld me te wandelen in mijn buurt, mijn dorp, mijn stad in 2025. Een buurt, een dorp, een stad waar het goed is om wonen. In onderstaande teksten, notities of tekeningen... zie je wat ik zie, hoor, ruik, aanvoel. Hoe zien de gebouwen er uit? Wat doen mensen samen? Hoe nemen ze besluiten? Wat eten ze? Waar komt hun energie vandaan? Waar werken ze? Wat gebeurt er op straat? Is er groen en water in de buurt? enz... Op de volgende witte pagina’s geef ik mijn droom weer.

TEN GELEIDE:

DE GROND(-)WET
VERANDERKRACHT VAN LOKALE GEMEENSCHAPPEN IN HET LICHT VAN DUURZAME ONTWIKKELING

Johan De Vriendt

De Belgische Grondwet, de burgers en duurzame ontwikkeling

> "Bij de uitoefening van hun respectieve bevoegdheden streven de federale Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten de doelstellingen na van een duurzame ontwikkeling in haar sociale, economische en milieu-gebonden aspecten, rekening houdend met de solidariteit tussen de generaties."

Zo luidt artikel 7 bis van de Belgische Grondwet. Het nastreven van duurzame ontwikkeling is dus één van de doelstellingen van de Belgische Staat, van de Gewesten en de Gemeenschappen.

Een ander artikel van onze grondwet, het artikel 23, zegt bovendien het volgende:

> Ieder heeft het recht een menswaardig leven te leiden. Daartoe waarborgen de wet, het decreet of de in artikel 134 bedoelde regel, rekening houdend met de overeenkomstige plichten, de economische, sociale en culturele rechten, waarvan ze de voorwaarden voor de uitoefening bepalen.
> Die rechten omvatten inzonderheid (hieronder volgen 5 rechten, met ten vierde:)
> 4. het recht op de bescherming van een gezond leefmilieu.

De grondwet zegt dus niet alleen wat de doelstellingen van de samenstellende delen van de staat zijn, ze waarborgt bovendien ook dat al de inwoners recht hebben op een gezond leefmilieu.

Betekent dat nu dat we met z'n allen zo maar naar de rechter kunnen stappen om de uitvoering van onze grondrechten te eisen? Dat we vanaf de afkondiging van die grondwetswijziging in de duurzaamste aller werelden moeten wonen? Iedereen weet dat dit niet kan. Twee juristen onderzochten in het tijdschrift Oikos de betekenis van deze artikels (De Smedt, 2009; Lavreysen, 2009). Uitmaken wat gezond is (Lavreysen) is een

taak die toekomt aan de democratie en per definitie dus aan het Parlement en niet aan de rechter. En om uit te maken wat duurzaam is (De Smedt, 2009) moet het concept geconcretiseerd worden. Dat is de positieve opdracht van de overheid.

Met andere woorden, wat er in de grondwet staat, geeft een marsrichting aan, een streven naar een ideaal waar naartoe moet gewerkt worden. En dat is een zaak van de politiek en de democratie. Uiteindelijk zullen het de 'verkozenen des volks' zijn en de politieke overheid die afdwingbare beslissingen zullen nemen en stappen zullen zetten in de richting van een duurzame ontwikkeling. Het politieke debat dat daaraan voorafgaat is echter geen zaak van de eerste en de tweede macht alleen.

Het woord politiek komt van het Griekse πολιτεα (politeia). Het verwijst naar alles wat het leven van de burgers in de samenleving aangaat. Het begrip democratie is eveneens Grieks: δημος (dèmos), 'volk' en κρατειν (kratein), 'heersen, regeren'. De regering van het volk, dus. Rechtstreekse regering was mogelijk in de Griekse stadstaten van de oudheid, of in de Romeinse Republiek, waar het volk op de agora of het forum kon vergaderen, discussiëren en beslissen over publieke zaken (slaven werden niet beschouwd als mensen en dus behorend tot het volk! - de Griekse en Romeinse democratieën waren zeer onvolkomen...). Ook in het IJslandse 'Althing', de jaarlijkse volksvergadering op de vlakte Pingvellir, werden van 930 tot 1262 de beslissingen over het reilen en zeilen van de samenleving genomen.

Toen met de Franse en Amerikaanse revolutie op het einde van de achttiende eeuw, de eerste prille moderne democratieën vorm kregen, was het al fysiek onmogelijk geworden om het volk regelmatig samen te roepen voor beslissingen over het samenleven en zaken van de gemeenschap. De vertegenwoordigende democratie zag het licht. Het volk koos zijn vertegenwoordigers die op gezette tijdstippen rekenschap moesten afleggen over het gevoerde beleid en ook naar huis konden gestuurd worden als dat beleid het volk niet aanstond.

Nu belanden we stilaan in een nieuwe fase. De technische hulpmiddelen en de media zijn zo geavanceerd geworden en liggen zo in het bereik van een grote meerderheid van burgers, dat een politiek debat niet meer hoeft beperkt te worden tot de verkozenen. Iedereen kan deelnemen. Iedereen kan stappen zetten in de richting van een gewenste situatie. Getuige het debat over het Lange Wapperviaduct en de Oosterweelverbinding in Antwerpen. Het maatschappelijk debat hierover was hevig, intens, massaal: volksvergaderingen, manifestaties, petities, internetmobilisatie, buurtcomités, gezondheidswerkers, krantenartikels, televisiedebatten, een referendum...

In deze derde fase van de democratie moeten we dus ook de artikels 7bis en 23 van de grondwet situeren. De grondwet legt haar burgers op te streven naar duurzaam-

heid (sociaal, economisch en milieugebonden en met solidariteit tussen de generaties) en naar een gezond leefmilieu. Of met andere woorden, als burger is het onze gvd'se plicht, gezien wat er op ons afkomt, te streven naar duurzaamheid, ons te mengen in het publieke debat, stappen te zetten waar we dat kunnen en initiatieven te nemen waar dat mogelijk is.

En aangezien we als sociaal-cultureel werk deel uitmaken van de polis, de burgergemeenschap, zijn we eveneens gegrepen door de grondwet, de statuten van onze samenleving. Meer nog, we hebben via een decreet de expliciete opdracht gekregen: maatschappelijke activering, educatie, gemeenschapsvorming en cultuur maken en beleven. Onze vier functies moeten ook gezien worden in het licht van de omstandigheden waarin het 'ruimteschip aarde' verkeert.

Dit WisselWERK-cahier wil een eerste aanzet zijn tot het formuleren van een aantal problemen, van de eerste vragen, van wegen naar antwoorden, van mogelijkheden tot verandering. Ons perspectief is daarbij de lokale gemeenschap, de stad, het dorp, de wijk, de kleine regio. Maar het kan evengoed om een virtuele gemeenschap gaan - de face book- of chatgroep - of om in een geografisch groter geheel opererende gemeenschappen van gelijkgestemden, bijv. zij die het gezond wonen en bouwen willen promoten in Vlaanderen. We willen de veranderkracht van die lokale gemeenschappen onderzoeken.

We weten dat we geen ultiem cahier maken dat antwoord geeft op alle vragen. Het is partieel, soms aarzelend, onvolledig en af en toe zullen we er naast zitten. Maar het is een eerste stap. En die moet altijd gezet worden wil je ergens komen.

DE GROND-WET OF DE LES VAN HET PAASEILAND

De titel van dit cahier kan ook nog op een andere manier verstaan worden. De grondwet als de wet van de grond. In dit geval de aarde, ons 'ruimteschip'. De wet van de grond is eenvoudig: wanneer de grond uitgeput is, kan hij geen vruchten meer dragen en voedsel, kleding of onderdak verschaffen. Wanneer we alle hulpbronnen van de aarde verbruiken, dan stort onze samenleving in.

Er zijn voorbeelden te over om dat te staven. Op het Paaseiland, dat eeuwenlang afgesloten was van de rest van de wereld, hebben ze dat geweten (Ponting, 1992). Toen de Nederlandse admiraal Roggeveen in 1722 voor het eerst het contact met de rest van de wereld herstelde, trof hij er een zeer primitieve samenleving van ongeveer 3000 mensen aan. In 1877, nadat de Peruanen de rest van de bevolking weghaalden en tot slaven maakten, bleven er nog 110 oude mensen en kinderen over, die samengebracht werden in een klein, miezerig dorpje.

Wat alle ontdekkingsreizigers en latere onderzoekers echter zeer fascineerde, waren de 600 reusachtige stenen beelden die ze overal op het Paaseiland vonden. Het vervaardigen, vervoeren en oprichten van die beelden was duidelijk niet het werk van die primitieve gemeenschap die Roggeveen in de 18de eeuw aantrof. Dat moest het werk zijn van een hoogontwikkelde samenleving die over heel wat technische vaardigheden beschikte.

Het waren Polynesiërs die in de loop van de vijfde eeuw op het Paaseiland arriveerden. De kennis en de vaardigheden die dit volk bezat, waren niet min. De reizen van dit op dat ogenblik meest verspreide volk op aarde, waren "kunststukjes van navigatie en zeemanschap, aangezien ze de heersende winden en stromingen op de Grote Oceaan tegen hadden" (Ponting, p.17). Die eerste bewoners, naar schatting waren het er niet meer dan dertig, troffen een eiland aan dat arm was aan hulpbronnen, met weinig water en een planten- en dierenwereld arm aan soorten. De grond was vulkanisch en weinig vruchtbaar en in de wateren rond het eiland was weinig vis beschikbaar. Het klimaat was streng. De immigranten konden veel van hun traditionele voedsel omwille van die omstandigheden niet verbouwen. Ze moesten het dus doen met de kweek van meegebrachte kippen en de teelt van zoete aardappelen. Dat lukte vrij makkelijk en vergde weinig inspanningen, zodat er veel vrije tijd overbleef voor andere zaken.

Naarmate de bevolking groeide (tot ongeveer 7000 mensen in 1550), organiseerde men zich, zoals dat bij de Polynesiërs gebruikelijk was, in clans. De vele vrije tijd en de groeiende rivaliteit tussen de clans, leidde tot enorme prestaties. De clans wedijverden met elkaar via het oprichten van grote stenen platforms voor rituelen en voor hun vooroudercultus. Men heeft er meer dan 300 gevonden die ook getuigden van een grote astronomische kennis. Op elke locatie werden één tot vijftien kolossale beelden opgericht. Die beelden van meer dan zeven meter hoogte en tientallen tonnen zwaar, moesten over grote afstand vervoerd worden. Hiervoor werden boomstammen als rollers gebruikt.

Dat was de oorzaak van de plotse collaps van een samenleving die in de 16de eeuw haar grootste bloei had bereikt. De eerste Europeanen die het eiland bereikten, vonden slechts enkele bomen in de vulkaankrater Rano Kao. Wetenschappelijk onderzoek wees nochtans uit dat, voor de kolonisatie door de Polynesiërs, het eiland uitgestrekte bossen bezat. Naarmate de bevolking toenam, moest er meer grond beschikbaar komen voor de teelt van zoete aardappelen, was er meer hout nodig voor verwarming, voor de constructie van woningen en kano's voor de visvangst. Men gebruikte ook massa's bomen als rollerbaan om de zware beelden op hun bestemming te krijgen. En aangezien de wedijver tussen de clans om beelden op te richten toenam, waren er steeds meer bomen nodig. Tegen 1600 was het eiland bijna volledig boomloos. Veel beelden kwamen bij gebrek aan bomen niet verder dan de steengroeve waar ze werden vervaardigd.

De gevolgen waren immens, niet alleen het sociale en ceremoniële leven viel stil. De bouw van woningen was niet meer mogelijk, zodat men in holen moest gaan leven. Kano's waren er niet meer en de rieten bootjes waren niet geschikt voor langere tochten. Men kon ook geen visnetten meer maken omdat de papiermoerbeiboom waarvan men de bast gebruikte voor het produceren van vezels, ook weg was. De bodem van het eiland die niet meer beschut was, begon te eroderen waarbij ook de noodzakelijke voedingsstoffen uitgeloogd werden. De grondslagen voor het economische, sociale en culturele leven waren compleet aangetast. Er ontstonden voortdurend conflicten over de afnemende bestaansmiddelen. Er was bijna voortdurend oorlog tussen 'langoren' en 'kortoren', de beelden werden omvergeworpen, er ontstond slavernij en kannibalisme.

De les is duidelijk: hoe geavanceerd en hoogstaand een beschaving ook is, wanneer ze haar omgeving verwaarloost en uitput, raakt ze snel in verval. Ponting haalt in zijn boek "Een groene geschiedenis van de wereld" nog meer voorbeelden aan van samenlevingen die hun bestaansbronnen uitputten en daardoor moesten verder leven op een lager levenspeil. De bevolking van de Aleoeten in het noorden van de Stille Oceaan, kon duizend jaar lang jagen op zeeotters, tot deze praktisch uitgestorven waren en de inwoners hun leefwijze drastisch moesten veranderen. De kolonisatiegeschiedenis van Madagascar, Hawaï en Nieuw-Zeeland vertoont gelijkaardige patronen. De geavanceerde Maya-beschaving in Midden-Amerika ging ten onder door strijd om de schaarser wordende bestaansbronnen. De ecologische basis voor een dergelijke goed georganiseerde samenleving was compleet ondergraven.

RUIMTESCHIP AARDE IN GEVAAR

De parallellen tussen de geschiedenis van het Paaseiland en het Ruimteschip Aarde zijn opvallend. De wereldbevolking is bezig zijn hulpbronnen zodanig te verbruiken dat de omstandigheden waarin die bevolking leeft, drastisch zullen veranderen, goedschiks of kwaadschiks.

In het eerste deel van dit cahier gaan we na hoe het zover is kunnen komen. We gebruiken hiervoor vier verhalen: het verhaal van de piekolie, dat van de klimaatopwarming door uitstoot van broeikasgassen, het verhaal van de geldmachine die de wereld, voorbij de grenzen aan de groei, in een catastrofe stort. En tenslotte het verhaal van de bankencrisis. In grote lijnen of intuïtief kennen we deze verhalen al. Als we geloven dat de wereld maakbaar is, als we aan oplossingen willen werken, als we willen ingrijpen, als we verandering willen, is het goed om stil te staan bij deze verhalen, om analyses te maken. Zo komen we er achter wat ons overkomt en waarom het ons overkomt. Op die manier leren we zien welke wegen naar een hoopvolle toekomst leiden en welke valse hoop geven...

Al deze verhalen haken in elkaar en zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. We zouden nog meer verhalen kunnen brengen, maar hiervoor is het bestek van dit cahier te beperkt. Bij wijze van voorbeeld stippen we toch nog aan:

- De voedselcrisis: Naar aanleiding van de explosieve stijging van de voedselprijzen tussen 2005 en 2008, stelt Bourne (2009) vast dat die hoge prijzen "een definitieve waarschuwing zijn dat de vraag het aanbod overstijgt: er is simpelweg niet genoeg voedsel voor iedereen". De 'groene revolutie' in de landbouw kon de spectaculaire stijging van de wereldbevolking op een bijna miraculeuze manier bijhouden. Nieuwe zaden, kunstmest, irrigatie, pesticiden, monoculturen... waren in staat de wereldbevolking te voeden. Nu pas beginnen de gevolgen daarvan door te dringen: daling van de grondwaterspiegel, giftige grond en giftig grondwater, stijgende kosten om de productie in stand te houden, uitputting van de bodem, neerhalen van de groene longen van de aarde voor de landbouw, bodemerosie... Omdat we ook daar op de grenzen van de groei stuiten, wordt er gedacht aan een tweede groene revolutie via biotechnologie en genenmanipulatie. De gevaren daarvan zijn echter nog niet degelijk in kaart gebracht. De remedie dreigt op termijn erger dan de kwaal te worden. Bovendien leidt dergelijke revolutie tot gevaarlijke monopolievorming waarin slechts enkele spelers op de voedselmarkt de hele wereld aan zich binden in functie van winsten en macht. Rachel Bezner Kerr, onderzoekscoördinator van het project 'Soils; Food and Healthy Communities' in Ekwendi (Malawi) (in Bourne, 2009): "Ik ben heel ongerust. Boeren worden afhankelijk gemaakt van dure middelen die ver weg worden geproduceerd en geld opleveren voor grote bedrijven, en niet van duurzame methoden die de plaatselijke bronnen en kennis benutten. Ik geloof niet dat dit de oplossing is."

- De bevolkingscrisis. De Britse predikant en hoogleraar economie Thomas Maltus publiceerde in 1798 zijn "An Essay on the Principle of Population." Hij stelde hierin vast dat de menselijke bevolking, wanneer er zich geen beperkingen voordoen, elke 25 jaar verdubbelt. De landbouwproductie groeit echter veel langzamer. De bevolking neemt exponentieel toe en de landbouwproductie lineair. Malthus stelde dat de bevolkingsgroei een maximum heeft, het 'Malthusiaans plafond' waar de mensheid nooit doorheen kan breken. Epidemieën, hongersnood en oorlog zijn mechanismen waarbij de bevolkingsgroei in toom wordt gehouden. Na Malthus' tijd groeide de wereldbevolking met 6 miljard aan tot bijna 7 miljard mensen. Toch was er, dankzij verbeterde productiemethoden, voor de meesten voldoende voedsel. Malthus leek de zoveelste geleerde die het bij het verkeerde eind had... Vandaag echter worden zijn theorieën terug bovengehaald. De voedselproductie lijkt het tempo van de bevolkingsgroei niet meer te kunnen bijbenen. Verwacht wordt dat we in 2050 met bijna 9 miljard soortgenoten zullen zijn. Malthus zag als enige oplossing om catastrofes te vermijden de morele terughoudenheid ('moral restreint'), geboortebeperking dus. Wie geen gezin kan onderhouden moet er ook geen stichten. Daardoor trouwen mensen later en krijgen ze minder kinderen. En

alhoewel dit mechanisme in de tijd van Malthus, dus aan het begin van de industriële revolutie, er voor zorgde dat de bevolkingsgroei in West-Europa effectief gereguleerd werd, zijn er vandaag effectievere methoden nodig om de groei van de wereldbevolking binnen de grenzen van de mogelijkheden van onze aarde te houden.

GRENZEN AAN DE GROEI

In 1972 verscheen het geruchtmakende boek "De grenzen aan de groei", een rapport van de Club van Rome waarin een verband gelegd werd tussen economische groei en de gevolgen hiervan op het milieu. Daarin betoogden 36 wetenschappers dat een aantal essentiële grondstoffen binnen enkele decennia zouden opraken, wat op zijn beurt de industriële ontwikkeling zou afremmen. Aangezien de bevolkingstoename en de milieuvervuiling nog lange tijd zouden doorgaan, zou dat, samen met een verslechtering van de voedselvoorziening en de gezondheidszorg, leidden tot catastrofale situaties. Toen in 1973 de Yom Kippoeroorlog tussen Israël en zijn buurstaten losbrak en aanleiding gaf tot een wereldwijde oliecrisis, dachten vele mensen dat het apocalyptisch visioen van de eindtijden werkelijkheid aan het worden was.

Het rapport had ook zijn critici: de modellen waarop men zich baseerde, zouden gebrekkig zijn, er werd onvoldoende rekening gehouden met nieuwe technologieën of met lokale verschillen, er werden meer nieuwe voorraden ontdekt dan door de Club van Rome vermoed was... Was het tijdschema dat de Club van Rome gebruikte inderdaad niet correct, in één ding hadden ze overschot van gelijk: voorraden zijn eindig en ongecontroleerd verbruik ervan leidt tot uitputting en het einde van een samenleving die gebaseerd is op het verbruik van dergelijke grondstoffen.

Ondertussen doken veel nieuwe studies op over de uitputting van voorraden en wat er gebeurt met een samenleving die hierop gebaseerd is. In dit cahier geeft Rudy Dhont een overzicht van de problematiek van uitputting van de olievoorraden. In "Energie voorbij piekolie"schrijft hij dat piekolie het moment in de tijd is waarop de olieproductie haar hoogste punt bereikt. Op dat moment beginnen de productie, de toevoer en de beschikbaarheid van olie af te nemen. Het moment van de piekolie is een kantelmoment en dat moment maken we nu mee. Waar voordien olie relatief makkelijk kon opgepompt worden en die olie relatief goedkoop was, zal in de tijd erna olie steeds schaarser worden en zal het ook meer moeite kosten om ze te ontginnen. Olie is goed voor 34% van het totale verbruik van primaire energie, steenkool voor 26% en gas voor 21%: 80% van het totale energieverbruik komt van fossiele brandstoffen die niet hernieuwbaar zijn en snel uitgeput raken. Onze economie is op olie gebaseerd. Het (goederen) transport, de voedselproductie, de productie van consumptiegoederen, kortom onze westerse levensstijl, is op olie gebaseerd. Groeiscenario's komen dus op de helling te staan en de geopolitieke situatie zal ingrijpende wijzigingen ondergaan. De economie

raakt gedestabiliseerd. Tijd dus om naar alternatieven uit te kijken. Terwijl er nog heel wat vragen zijn over nucleaire energie, moet in overweging genomen worden dat ook hier piekuranium nakend is. We zullen moeten inzetten op hernieuwbare energie. Als we echter energie blijven consumeren op dezelfde schaal als vandaag, zal die ook niet volstaan om al onze vragen te dekken. We zullen onze samenleving drastisch moeten herorganiseren in de richting van een regionale economie. We moeten groeien naar een samenleving die zonder gigantische energie-extra's kan voorzien in de behoeften van mensen en samenlevingen. Denken we bijvoorbeeld aan de voedselvoorziening met een agro-industriële landbouw die gigantisch veel energie vreet. Die landbouw zal moeten gericht zijn op behoud en herstel van natuurlijke en gezonde voedselvoorziening. Op die manier vermijden we de 'peak soil'. Monoculturen, of het nu om geldsystemen, onderwijssystemen of landbouw gaat, maken kwetsbaar en zijn een kwestie van roofbouw.

Terwijl we deze inleiding schreven kwam ons een bericht uit 'The Guardian' van 10 november 2009 onder ogen waarbij de krant een anonieme woordvoerder citeert die zegt dat het Internationaal Energie Agentschap (IEA) de krimp van bestaande olievelden minimaliseert en de kans op het vinden van nieuwe velden hoger inschat dan realistisch is. Men zou bang zijn "voor paniek op de financiële markten als de cijfers naar beneden toe worden bijgesteld," aldus het bericht. En verder nog "En de Amerikanen zijn bang voor een einde van de suprematie van de aardolie, want dat zou hun macht bedreigen. Die is immers gebaseerd op hun toegang tot de olievoorraden." Het pokerspel rond piekolie is dus volop bezig.

GRENZEN AAN DE VERVUILING

In 2006 stelde Al Gore, voormalig Amerikaans vice-president onder Bill Clinton, de documentaire "An Inconvenient Truth" voor, een film over het broeikaseffect en de gevolgen ervan voor de mens in de komende vijftig jaar. De film schokte de wereld, maar was in feite niet meer dan een - het grote publiek aansprekende - samenvatting van tientallen studies die jaren ervoor al circuleerden. (Al Gore ging ook niet in op mechanismen van ongelijkheid en van kapitaalsconcentratie, die - uiteindelijk - mee verantwoordelijk zijn voor klimaatverandering.)

Ook in dit cahier heeft Rudy Dhont het over (CO_2)-vervuiling en de gevolgen ervan op het klimaat. In "Klimaatchaos. De ecologie van klimaatverandering" wijst hij op het ene na het andere alarmerende rapport dat duidelijk maakt dat de aarde opwarmt. Dat geeft aanleiding tot een resem problemen die niet alleen hun sporen op onze aarde nalaten, maar ook op de samenleving als systeem. We hebben het moeilijk om er de volle draagwijdte van te bevatten. Het is ook geen probleem voor de toekomst, het is er een van het heden en we zitten er middenin. Om allerlei redenen wordt de ernst van de kli-

maatfeiten verdoezeld. Het ecosysteem is een zeer complex geheel waar alles met alles samenhangt. Niet-lineaire wetenschappen kunnen een hulp zijn om die gebeurtenissen te verstaan, naast heel wat wereldbeelden uit traditionele culturen. In het artikel worden klimaatveranderingen doorheen de geschiedenis geschetst en wordt ingegaan op de basisbeginselen van een levend klimaat. De laatste tweehonderd jaar merken we echter dat de tussenkomst van de mens gevolgen heeft op het klimaat en dat het gaat om zichzelf versterkende processen. We merken dit aan het smelten van het zee- en landijs en aan het feit dat de neutraliserende effecten van zeeën en bossen stilaan eindigen. De impact van die klimaatverandering is groot, niet alleen op de weersomstandigheden, maar ook op de landbouw, het verdwijnen van soorten, het voorkomen van rampen als bijvoorbeeld branden, het onder water lopen van laaggelegen gebieden. De oorzaken van die verschijnselen hebben met menselijke activiteit te maken. De industriële revolutie gaf aanleiding tot het ontstaan van een bepaald samenlevingsmodel, gebaseerd op het verbruik van fossiele brandstoffen, en tot ingrijpende veranderingen in onze natuurlijke omgeving. De concepten van groei en expansie brengen het eco-systeem aarde in het gedrang. De weg naar een leefbaar evenwicht zal niet meer langs de gebruikelijke as usual-paden verlopen. We zullen moeten leren dat we deel van een geheel zijn; we zullen de verbondenheid moeten herstellen met de rest van de biotische gemeenschap waar we deel van uitmaken.

HET GELD EN DE BANKEN

We leven in een periode van financiële en economische crisis. In 2008 zagen we onaantastbaar gewaande banken over kop gaan en financiële piramidespelen als een kaartenhuisje ineenstorten. In eigen land gingen de ‘goede huisvader’-aandelen (!) zwaar onderuit, waardoor mensen hun spaarcenten als sneeuw voor de zon zagen verdwijnen. Rudy Dhont schreef “De geldmachine” waarin hij de aard van het geld onderzoekt. De leidraad hierbij is dat het soort geld ook het soort werkelijkheid waarin we leven verandert. Het huidige geldsysteem is voor de meesten van ons bijna een natuurfenomeen geworden, waardoor we niet meer zien dat geld niet de problemen oplost die het zelf creëert. Ons geldsysteem is niet alleen een waardemeter geworden van goederen en diensten, maar het is ook een spaar- en speculatiemiddel geworden. Geld kan uit het niets gecreëerd worden. Via terugkoppelingslussen komen we terecht in een groeilogica waarbij ook de economie, de ecologie en de samenleving aangestoken worden en waarbij men steeds meer op grenzen stoot waar - eenmaal er voorbij - de desastreuze gevolgen steeds ernstiger worden. Het geldsysteem is een motor van onduurzaamheid die bovendien het sociaal weefsel compleet ondermijnt. Het huidige geldsysteem duwt de rijkdom van het geleefde leven weg. Complementaire muntsystemen maken onze samenleving minder kwetsbaar voor de uitwassen van het heersende systeem. Ze zijn ontdaan van hun spaar- en schatvormingsfunctie en worden ontworpen om plaatselijke gemeenschappen terug veerkracht te geven,

het sociaal weefsel te versterken en ze minder afhankelijk te maken van de gangbare economische logica. Lokale munten zijn ook een onderdeel van het meer omvattend actieplan dat 'transition towns' uitwerken.

Mathias Bienstman onderzocht een bijzonder onderdeel van die geldmachinerie in: "De bankencrisis: nog eens dertig jaar slapend armer worden?" De Zapatistische opstand van de Maya-Indianen in 1994 betekende een eerste protest tegen de neoliberale revolutie die de vrijheid van het geld predikte. Dit protest kreeg een vervolg met de andersglobalistische acties overal ter wereld, in de jaren '90. Met de aanslagen van 11/9/2001 verdween het debat van het publieke forum, maar kwam, omwille van de bankencrisis in 2008 in volle scherpte terug. Bienstman ontleedt de vergeten oorzaak van de crisis: de groeiende ongelijkheid door neoliberaal beleid. Het ontstaan van macro-economische onevenwichten en overmatige liquiditeit zorgde ervoor dat langlopende en risicovolle schulden omgezet werden in kortlopende, zogezegd veilige obligaties. De inkomensongelijkheid steeg spectaculair, de armen werkten voor de rijken. Om een overgang te maken naar een verdere uitbouw van sociale voorzieningen en naar een groene economie die de draagkracht van de aarde niet overschrijdt, moeten we komaf maken met neoliberale recepten en nadenken over een herverdeling van de meerwaarden.

DE KRACHT VAN LOKALE GEMEENSCHAPPEN

Dergelijke analyses en onheilsberichten doen mensen dikwijls reageren als struisvogels: met de kop in het zand zien ze het gevaar niet meer en wat ze niet zien is er niet. De problemen lijken zo overweldigend dat ze een ontmoedigend effect hebben. "Aprés nous le déluge," na ons de zondvloed, zei Madame de Pompadour tegen Lodewijk XV toen hij een oorlog tegen Pruisen verloor. Toch zijn er voorbeelden - nu reeds - van gemeenschappen die er in geslaagd zijn de gevolgen van piekolie te overwinnen. In de documentaire film 'The Power of Community - How Cuba Survived Peak Oil' van Faith Morgan, wordt beschreven hoe Cuba reageerde op een immens olietekort dat heel zijn economie lam legde.

De Verenigde Staten hadden al, kort na de machtsovername door Fidel Castro, een economische boycot ingesteld tegen Cuba. De economie van het eiland werd quasi volledig ondersteund door de Sovjet-Unie. Bij de ineenstorting van dit land in 1990, klapte ook de Cubaanse economie volledig in elkaar. Dat had verstrekkende gevolgen. Cuba verloor 85% van zijn internationale handel. De olie-invoer daalde tot 10% van de hoeveelheid van 1990. Het transport, de industrie en de landbouw waren bij gebrek aan energie verlamd. Er ontstond hongersnood, de veestapel werd opgegeten, het sterftecijfer steeg zienderogen. In 1996 wisten de republikeinen Helms en Burton er bovendien een wet door te drukken die alle niet-Amerikaanse bedrijven sanctioneerde die handel dreven met Cuba.

Het regime zag zich gedwongen een lange-termijnstrategie uit te werken om te overleven. De centraal geleide economie veranderde in een plaatselijke coöperatieve economie. Alle mogelijkheden om basistransport met een minimum aan energieverbruik te verzekeren, werden uitgebuit. Er ontstond een reparatie- en hergebruikeconomie. Principes van permacultuur werden in de praktijk omgezet, waardoor voor landbouw verloren grond terug vruchtbaar gemaakt werd. Ieder stukje land werd gebruikt en in Havanna ontstonden stedelijke tuinen in parken en op ongebruikte parkings, balkons of daken. Er werden lokale boerenmarkten opgezet om de toegang tot voedsel voor iedereen te verzekeren. Op het eind van het verhaal kon iedere Cubaanse lokale gemeenschap van 80 tot 100% in de eigen voedselnoden voorzien en was het land getransformeerd in een 'lage energiegemeenschap'.

Het Cubaanse experiment toont dus aan dat duurzame transitie, uitgaand van lokale gemeenschappen (in dit geval ook 'ondersteund' door de overheid), geen wensdroom is. Maar welke mechanismen kunnen die lokale transitie ondersteunen? Hoe kan het middenveld daar een rol in spelen?

EEN KADER VOOR DUURZAME ONTWIKKELING

In deel twee van dit cahier wijden we een aantal artikels aan het wat en waarom van duurzame transitie. We bekijken welke mechanismen er een rol in spelen en in welk kader duurzame transitie zich (kan) afspelen. We stellen ons vragen over de richting van transitie.

Trui Maes bekijkt die vragen in "Sturen van transities of transities laten groeien vanuit de basis?" Een systeemverandering voor duurzaamheid kan op twee manieren: (1) een nieuwe vorm van (be)sturen door en over verschillende domeinen of (2) een transitiebeweging van onderuit. In het eerste geval, transitiemanagement, zoekt men het huidig systeem te doorgronden en vanuit een gedeelde maatschappelijke agenda voor DO (duurzame ontwikkeling) 'sturend' in te grijpen op het bestaande systeem. Experimenten zijn de leerschool voor vernieuwing die helpen paden te exploreren, barrières te detecteren en oplossingen aan te reiken in functie van het strategisch handelen voor een duurzaam streefbeeld op lange termijn. In het tweede geval, de lokale transitie-initiatieven, groeit het besef bij (een groep van) individuen dat zich andere keuzes in het dagelijks leven en in onze levenshouding opdringen om een leefbare toekomst, ook voor onze kinderen, tegemoet te zien. Het zijn lokale projecten die ontkiemen en die energie geven om de weerbaarheid tegen ongewenste evolutie(s) te verhogen, maar vooral ook om lokale gemeenschappen te inspireren tot een concrete aanpak voor een duurzame levenskwaliteit. Via voorbeelden in de praktijk zoeken we naar verwantschap en besluiten we tot een complementariteit tussen beide.

Anneleen Kenis stelt zich de vraag of lokale gemeenschapsinitiatieven een tegenmacht kunnen vormen in het artikel "Tussen individualisering en globalisering". Lokalisering en gemeenschapsopbouw worden vaak als antwoord naar voor geschoven op de uitdagingen van deze tijd. Niet elke vorm van lokalisering en gemeenschapsopbouw is even progressief, effectief of democratisch. Lokalisering en gemeenschapsvorming moeten gesitueerd worden in een ruimere economische, politieke en sociale context die gekenmerkt is door processen van individualisering en (neoliberale) globalisering. De centrale vraag die we ons moeten blijven stellen is of lokale gemeenschapsinitiatieven bijdragen tot de versterking van democratische en emancipatorische praktijken. Hierna volgen een aantal kanttekeningen:

1) Lokalisering betekent niet dat we ons moeten afscheiden van de buitenwereld, noch economisch, noch cultureel, noch sociaal.
2) Ook lokale economieën vertonen in een markteconomie een tendens naar groei en concentratie.
3) We moeten er ons bovendien van bewust zijn dat klassen- en gendertegenstellingen en andere machtsrelaties blijven spelen.
4) De vraag blijft wie een lokale, duurzame economie zal kunnen opbouwen die voldoende weerbaar is.
5) Lokale gemeenschapsinitiatieven alleen zijn niet in staat beslissingen door te drukken die wereldwijd moeten genomen worden.
6) Lokale gemeenschapsinitiatieven op basis van vrijwillig engagement van veelal vrouwen (zorgtaken) en armeren is niet altijd haalbaar. Een bredere emancipatorische strijd is noodzakelijk om de randvoorwaarden te creëren.
7) Lokale gemeenschapsinitiatieven mogen zich niet beschouwen als de 'derde weg' naast de staat en de markt maar moeten zich in een ruimere context situeren.

Ondanks deze kanttekeningen kunnen lokale gemeenschapsinitiatieven bijdragen tot een brede maatschappelijke verandering als ze oog hebben voor een ruimere economische, sociale en culturele context waarbij de mogelijkheid tot conflict (en dus debat) zowel binnen als buiten de gemeenschap niet wordt uitgesloten.

Johan De Vriendt bekijkt sociaal leren als een middel tot duurzame verandering In "Leren voor een nieuwe wereld" stelt hij dat beschavingen of gemeenschappen die geen antwoord kunnen formuleren op de uitdagingen waarvoor ze staan, uiteen vallen of ten onder gaan. Nog nooit in de geschiedenis van de mensheid werden we geconfronteerd met bedreigingen op zulke grote schaal. Anders dan in het verleden zullen het niet alleen creatieve minderheden zijn die verandering moeten bewerkstelligen. De uitdagingen zullen beantwoord moeten worden met de inzet van de hele wereldgemeenschap. Dat vereist naast een agerende, ook een lerende gemeenschap. Processen van sociaal leren die leiden tot een adequaat antwoord op de uitdagingen zijn hierbij noodzakelijk. De auteur geeft hierbij een aantal aanknopingspunten voor de sociaal-culturele praktijk.

Frank Buelens beschrijft in "Een grote ommekeer..." de psychologie van verandering in het licht van duurzame transitie. Hoe kunnen we mensen aanzetten tot groenere productie en consumptie, tot duurzame transitie? De psychologie van de verandering kan ons daartoe enige antwoorden geven. Deze aanpak is gebaseerd op twee pijlers: het schetsen van een positief en verleidelijk toekomstbeeld en een model voor gedragsverandering. De auteur maakt hierbij gebruik van modellen ontwikkeld in de verslavingszorg. Hij ziet hierbij opvallende parallellen tussen onze verslaving aan olie en verslavend middelengebruik. Door mensen te ondersteunen bij het onderzoeken en oplossen van hun gemengde gevoelens ten aanzien van verandering worden gedragsverandering en de motivatie daartoe uitgelokt. Het model wordt vervolgens toegepast op duurzame transitie van onder op. In de transitiebeweging worden drie principes gehanteerd: aandacht geven aan de stadia van verandering, mensen tijd en ruimte geven om hun eigen argumenten voor verandering te geven en bij iedere stap naar verandering een voorbereidingsfase inlassen. Daarbij richt men zich op zowel cognitieve, emotioneel-intuïtieve als ervaringsintelligentie (hoofd, hart en handen).

Tenslotte bekijkt Jos Pauwels ook het "Systeemdenken (als) sleutel tot duurzaam leven en leren in een onverbroken wereld". Om de werkelijkheid te begrijpen en te analyseren splitsen we ze op in onderdeeltjes, die we nadien terug vergeten te verbinden, schrijft hij. We beschouwen onze analyse als werkelijkheid. We hebben nooit geleerd te kijken naar de wereld als een 'onverbroken geheel', waar alles met alles samenhangt. Er ontstaat een groeiende kloof tussen de onderliggende afhankelijkheid van alles wat is en het door ons begrijpen van het geheel. Via systeemdenken proberen we na te denken over die verbinding met anderen en onszelf. Die relatie kunnen we slechts herstellen als lerende gemeenschap. Daartoe moeten we leren 'systeem-kijken'. Twee componenten zijn hierbij belangrijk: circulariteit en tijdsvertraging. Systeemdenken is dus een methode om logisch na te denken over veranderen waarbij symptoombestrijding voorkomen wordt. In het artikel wordt systeemdenken als 'vijfde discipline' benaderd vanuit de visie van Peter Senge. Als we iets willen veranderen is het ook belangrijk dat we onszelf veranderen (persoonlijk meesterschap). Hier wordt ook ingegaan op zeven door Senge beschreven leerstoornissen. Om systemisch te leren handelen zal de kracht van interventies toenemen naargelang dieper in de structuur gewerkt wordt. De focus wordt verschoven van het deel naar het geheel, van korte naar lange termijndenken, van symptoombestrijding naar structuuraanpak, van individu naar relatie, van kennen of weten naar leren en ontwikkelen en van re-actie naar co-creatie. In onze aanpak van de CO_2-uitstoot en de organisatie van productiesystemen, is systeemdenken noodzakelijk in de transitie naar een duurzame wereld.

MODELLEN VOOR DUURZAME TRANSITIE

Deel Drie van dit cahier valt uiteen in twee stukken. Er is enerzijds een model van totaalaanpak uitgaande van lokale gemeenschappen. Het gaat hier om 'transitions towns' of 'places'. Anderzijds zijn er ook diverse modellen die een deel van de problematiek aanpakken, deelalternatieven.

Jeanneke van de Ven beschrijft de "Transition Towns". Het concept werd ontwikkeld in het Engelse stadje Totnes. De initiator hiervan, Rob Hopkins, bezocht in 1990 de Noord-Pakistaanse Hunzavallei waar hij begeesterd werd door een veerkrachtige gemeenschap die optimaal en duurzaam gebruik wist te maken van plaatselijke hulpbronnen. In Totnes werkte hij samen met anderen zijn transitie-ideeën verder uit. Centraal in het concept is de herlokalisering van belangrijke aspecten van het dagelijkse leven, waarbij beroep gedaan wordt op de collectieve talenten van de gemeenschap. Begrippen als lokale veerkracht, minder energieverbruik en permacultuur zijn hierbij heel belangrijk. De auteur schetst de principes van het transitiemodel. Rationaliteit, emotionaliteit en actie (het hoofd, het hart, de handen) worden hierbij verbonden. In het artikel worden twaalf stappen beschreven om tot een 'transition town' te komen. Er wordt ingegaan op de zeven belangrijkste barrières om met een dergelijk initiatief te starten. Een aantal ondersteunende instrumenten wordt onder de loep genomen. Verder komt de verspreiding van het model, ook in Vlaanderen, aan bod. De transitiebenadering wordt vergeleken met de benadering van de traditionele milieubeweging. Tenslotte wordt het model ook kritisch bekeken.

Over Transition Town Totnes kan je nog een en ander lezen in: DHONT, Rudy (2008): "Transition Town Totnes, een verhaal van aanstekelijke sociaal-ecologische verandering in Engeland". In: Oikos, 2008/2, nr. 45, (p.38-48).

Aansluitend op dit artikel vertellen deelnemers aan transitie-initiatieven in Gent en Scherpenheuvel-Zichem het verhaal van hun startend project. In Gent organiseert men zich niet alleen op stadsniveau, maar ook op niveau van de buurten. Men probeert er aansluiting te vinden met bestaande initiatieven. Een werkgroep geld en een werkgroep voedsel zijn reeds actief. Het transitieproject in Scherpenheuvel-Zichem begon met drie mensen. De groep verbreedt zich langzaam en er komen netwerken tot stand.

DUURZAAMHEID EN KANSENGROEPEN

Ook in het opbouwwerk poogt men soms aan duurzame transitie te werken vanuit een visie die het deelalternatief overstijgt. De case die Frank Vandepitte hier beschrijft ("Modellen uit het opbouwwerk: het Duurzaam Huis in Gent") is vooral interessant omdat ze een aanpak illustreert van werken rond duurzaamheid met kansengroepen. In de hoofden van mensen blijft dikwijls hangen dat werken rond duurzaamheid vooral

een zaak is van hogeropgeleiden die een beetje beter 'in de slappe was' zitten dan de modale burger. De aanpak die hier geïllustreerd wordt, toont aan dat het adagium "Erst das Fressen und dan die Moral" niet altijd opgaat.

Vanuit een leefbaarheidsonderzoek in de Gentse Dampoortwijk bleek de grote nood aan communicatie en ontmoeting tussen allochtonen en autochtonen. Andere relevante sporen uit het onderzoek waren duurzaamheid, milieu en wonen. Uit dit onderzoek werd het project 'Duurzaam Huis' geboren. Achtereenvolgens komen verschillende aspecten van de werking aan bod: het duurzaam huis als afvalverzamelplaats, als experimenteerruimte voor duurzaamheid met kansengroepen, als motor voor bouwblokrenovatie en als draaischijf voor intercultureel samenleven. Het project vond bij de overheid veel weerklank en inspireerde zelfs het beleid. Werken rond duurzaamheid met kansengroepen is eigenlijk werken aan stadsvernieuwing van onder uit. Uitgangspunten daarbij zijn: (1) vertrekken van onderen uit waarbij duurzaamheidsdogma's op hun merites moeten beoordeeld worden; (2) de vragen waar de mensen mee zitten, moeten ernstig genomen worden; (3) vragen uit de bewoners zijn niet altijd duidelijk geformuleerd, er is vertaalwerk nodig; (4) werken met kansengroepen is zeer arbeidsintensief; (5) duurzaamheid heeft naast ecologische, ook sociale en economische aspecten; (6) de overheid moet actief meewerken.

DEELALTERNATIEVEN EN HUN BEPERKINGEN

Er zijn heel wat deelalternatieven die één welbepaald aspect van duurzame ontwikkeling aanpakken. De bijdragen in dit deel zijn van zeer verschillende aard. Een aantal bijdragen gaan kritisch in op het betrokken initiatief en geven ook een theoretische onderbouw, andere zijn eerder ervaringsverslagen of louter beschrijvingen (en soms wat propaganda) van het initiatief in kwestie. Hoe dan ook, alle deelalternatieven geven de lezer voldoende stof en aanknopingspunten om er, in zijn of haar specifieke situatie, zelf mee aan de slag te gaan. Op te merken valt dat die deelalternatieven zeer goed in te passen zijn in een totaalaanpak als bijvoorbeeld de 'transition towns'.

Steven Vromman beschrijft een eerste deelalternatief, de "EcoTeams". Hij geeft meteen de grenzen aan van deze 'kleine stap'-strategie. Het EcoTeam model is een programma gebaseerd op het zetten van kleine haalbare stappen. Dat heeft ongetwijfeld voordelen, maar de grenzen van dergelijke aanpak worden steeds duidelijker. Het EcoTeam-programma is een gestandaardiseerd model dat kleine groepen opzet waarin iedereen een taak heeft, met als doel tot een meetbare en blijvende energiebesparing te komen. Dit programma was succesvol, maar incrementeel, dat wil zeggen een stap voor stap benadering. Recente studies stellen deze benadering in vraag. Mensen gebruiken immers allerlei strategieën om de problemen die versneld op ons af komen te negeren, te vermijden, te relativeren... Ze kunnen bepaalde aspecten van het gedrag beïnvloeden,

maar hebben geen impact op de waarden of de identiteit. Via een reeks aanbevelingen en denkpistes probeert de auteur wegen te openen naar een paradigmashift voor campagnevoerders.

De deelalternatieven die volgen worden ook best gelezen met de bril van Steven Vromman. Ze zijn waardevol en kunnen, zoals hierboven geschreven, ook in een totaalconcept ingepast worden.

Jeanneke van de Ven stelt in "Voedselteams, een hernieuwde band van vertrouwen" dat de industriële voedselproductie in monoculturen totaal afhankelijk gemaakt is van olie. De consument is vervreemd van voedsel en heeft slechts één opdracht: consumeren. Heel wat uitwassen zijn daarvan het gevolg. De kritische consument zoekt naar handelingsperspectieven die het begin kunnen betekenen van een uitweg uit deze crisis. Naar het voorbeeld van de Seikatsu-clubs in Japan ontstonden in Vlaanderen de Voedselteams, waarbij producenten en consumenten elkaar vinden in een korte ketenbenadering. In het artikel wordt de werking van Voedselteams beschreven waarbij niet alleen elementen van voedselveiligheid en gezondheid worden bekeken, maar ook aandacht gegeven wordt aan het Noord-Zuidperspectief en aan sociale rechtvaardigheid. Voedselteams wordt belicht als een maatschappelijke beweging waarbij sociaal leren belangrijk is. De institutionalisering van het model wordt bekeken. Het artikel eindigt met enkele beschouwingen over Voedselteams in het kader van het concept 'transition towns'.

Johan De Vriendt bekijkt hoe je een plaatselijk muntsysteem kunt opstarten. In "Lets, time banking en andere complementaire munten" betoogt hij dat geld geen natuurfenomeen is, maar een overeenkomst tussen mensen om 'iets' als betaalmiddel te gebruiken. Lokaal geld, dat functioneert naast het officiële betaalmiddel, is een zeer oud verschijnsel dat tegenwoordig meer en meer succes kent. In dit artikel (gebaseerd op twee eerder verschenen artikels van dezelfde auteur) worden LETS en Time Bankingsystemen kort beschreven. Het initiatief Muntuit van Netwerk Vlaanderen wordt gesitueerd. Tenslotte wordt ingegaan op de rol die het sociaal-cultureel werk kan spelen bij het opstarten van lokale geldsystemen en het versterken van lokale gemeenschappen.

Dezelfde auteur schreef ook een reportage over 'TijdvoorElkaar', sociale netwerken gebaseerd op wederkerigheid. Vriendendiensten, burenhulp of familiale ondersteuning, worden tegenwoordig geprofessionaliseerd, geïnstitutionaliseerd en 'vereconomiseerd', terwijl sociale netwerken niet meer primair op de buurt gericht zijn. Het gevolg is vereenzaming en verschraling van sociale contacten, zeker voor mensen uit kwetsbare groepen. Het versterken van buurtgerichte sociale netwerken was het uitgangspunt voor TijdvoorElkaar in Utrecht Zuid. Dat is "een wijkgerichte methodiek voor de opbouw van sociale netwerken en activering van bewoners". Wederkerigheid staat daarbij

centraal: mensen worden actief gestimuleerd zowel te vragen als aan te bieden. In dit systeem nemen de sociaal makelaar en de marktplaats een centrale rol in.

Thomas Ducheyne stelt "De duurzaamheidsspiegel" voor, of hoe "Lokaal een proces van visievorming en dialoog op gang brengen over duurzaam lokaal beleid". Deze werkwijze ontstond uit de campagnes rond de Lokale Agenda 21, een uitvloeisel van het historisch actieplan Agenda 21 dat door de UNCED-Conferentie over Milieu en Ontwikkeling in 1992 werd goedgekeurd. Deze Lokale Agenda 21 wordt gekenmerkt door een procesmatige aanpak van bewustwording van de impact van gedrag op mens en milieu. Vanuit deze kennis en dit inzicht worden strategieën ontwikkeld met het oog op duurzame gedragspatronen. De veranderingsprocessen die hiervan het gevolg zijn, zijn transversaal, planmatig en berusten op participatie van alle stakeholders. 5000 Europese steden en gemeenten hebben een Lokale Agenda 21; Vlaanderen bleef tot nu toe achterwege omdat gewerkt werd met milieuconvenanten tussen lokale en gewestelijke overheden. In Vlaanderen waren het de middenveldorganisaties die het voortouw namen in het opstellen van Lokale Agenda's 21. Ze richtten daartoe een steunpunt op (SLA 21). Dit steunpunt ontwikkelde een instrument om lokale actoren over de muurtjes heen te laten denken en handelen: de duurzaamheidsspiegel. Dit instrument wordt kort beschreven. De Vlaamse overheid stimuleert het inzetten ervan. Het ACW voert in 2009-2010 campagne rond duurzame ontwikkeling middels het actiemiddel van de duurzaamheidsspiegel.

ANDERE DEELPROJECTEN

Geert Van Geeteruyen van het vormingscentrum Dialoog, schreef "Bouwteams: op weg naar duurzaam bouwen". Vormingscentrum Dialoog organiseerde in 1997 het BouwTeam-programma. In het artikel wordt een overzicht gegeven van de inhoud van een Bouwteam-cursus. De BouwTeams, die een toenemend succes kennen, willen mensen bewust maken van het belang van energiezuinig en duurzaam bouwen. Overheidsmaatregelen moeten duurzaam bouwen en wonen ondersteunen maar mensen met een laag inkomen vallen hierbij dikwijls uit de boot. Twee deelnemers aan het programma vertellen over hun ervaringen met zo'n BouwTeam. Tenslotte worden in een kaderstukje de tien principes van duurzaam bouwen weergegeven.

In "Meedoen met klimaatwijken" roept Bernard Govaert de lezer op om deel te nemen aan de klimaatwijken van de Bond Beter Leefmilieu. Klimaatwijken zijn groepen van ongeveer vijftien gezinnen die er zich toe verbinden om minstens 8% energie te besparen. Het artikel beschrijft het verloop van de bijeenkomsten en de taken van energiemeesters en geeft tips om energie te besparen.

Melinde De Groote beschrijft in "Tandem: samenwerken loont. Milieu- en natuurverenigingen voor een duurzaam lokaal milieubeleid", hoe negen grote natuur- en milieuverenigingen hun krachten bundelen via Tandem om de samenwerking tussen lokale besturen en lokale verenigingen te ondersteunen rond milieu- en natuurprojecten. Het artikel beschrijft de werking van Tandem in al zijn aspecten. Tenslotte wordt ook de werking voor 2010, het jaar van de biodiversiteit, toegelicht.

"Autodelen. Op (de) weg naar duurzame mobiliteit" van Jeffrey Matthijs is een systeem waarbij meerdere personen gebruik maken van dezelfde wagen(s). Het is een uitgewerkt alternatief voor het individuele autobezit. In Vlaanderen kan je hiervoor terecht bij Cambio en Autopia. Autodelen heeft een aantal maatschappelijke en individuele troeven. Wat betreft het eerste daalt het aantal gereden autokilometers, vermindert het aantal auto's en vergroot de vrije ruimte; het heeft bovendien een weerslag op het milieu en versterkt het sociaal weefsel. De individuele troeven zijn: praktisch, goedkoop, gezond, duidelijk en sociaal. In het artikel wordt de praktijk van het autodelen bij Autopia beschreven.

DAT IS NIET ALLES

De hier beschreven initiatieven zijn slechts een greep uit wat mogelijk is. Enig grasduinen in relevante artikels op het internet of in tijdschriften, levert tientallen ideeën op die kunnen gebruikt worden in het kader van duurzame transitie. Alleen al in het WisselWERK-magazine werd verslag gegeven van een aantal initiatieven die kunnen getransformeerd worden tot projecten waarbij aspecten van duurzame ontwikkeling kunnen worden ingepast:

- Learning cities of lerende gemeenschappen (Sivers & McNulty, 2004; De Vriendt, 2004) willen in diverse steden een educatief systeem opbouwen gericht op het verbreden van participatie, het stem geven aan de gemeenschap en het ontwikkelen van vormen van collectief leiderschap, dit om sociale veranderingen te vergemakkelijken.
- Kunst op het hof. Plaatselijke kunstevenementen kunnen ingeschakeld worden in initiatieven van duurzame ontwikkeling. Li Gommeren (2005) van KVLV gaf verslag van dit initiatief van de Beweging van Plattelandsvrouwen.
- De initiatieven van de Landelijke Gilden waarbij dorpen opgeroepen worden om samen actie te ondernemen voor een leefbaar dorp (Hollebecq, 2008).
- De Kempense projecten 'Spinnen in de straat' waarbij men sociale buurtnetwerken nieuw leven in blaast (De Vriendt, 2007).
- Het Antwerpse project Borstelburen waarbij een buurt de strijd aanbindt tegen sluikstorten (Scheers, 2007).
- Projecten van VELT rond maatschappelijke activering en educatie rond buurtmoestuinen in Gent en Sint-Truiden, waarbij buurtbewoners ertoe aangezet worden

ecologisch te leven en te produceren en een rol te spelen in de wijkopbouw. (Tijskens en Vanhoegaerden).

INSTRUMENTEN TEN BEHOEVE VAN TRANSITIE

In het laatste deel van dit cahier beschrijft Johan De Vriendt een aantal instrumenten en werkvormen die kunnen ingezet worden bij transitie-intiatieven.

Visioning, de toekomst dromen, wordt beschreven in "Van nu naar 2025 en weer terug". Om een duurzame toekomst vorm te geven, moet je ze eerst kunnen verbeelden. Pas dan kan je plannen hoe je die toekomst vorm kunt geven. In dit artikel worden verschillende vormen op een rijtje gezet, waarbij groepen mensen zich hun toekomst kunnen verbeelden en stappen zetten om tot actie over te gaan. Verschillende vormen komen aan bod: een klassieke visioning-oefening, het Boulding/Ziegler model, imagineering, backcasting en scenarioplanning, om dan te besluiten met een eenvoudig bordspel om je toekomstvisioen te ontwikkelen en het meteen te plannen.

"Storytelling", de kracht van het verhalen vertellen, is een belangrijke werkvorm in de duurzaamheidstransitie. De samenleving wordt beheerst door hen die hun verhalen en beelden opleggen. Verhalen vertellen is al millennia lang de wijze waarop waarden en normen in een samenleving worden doorgegeven. Verhalen zijn niet alleen een element van stabiliteit en van behoud van de heersende orde, ze kunnen ook ingezet worden om verandering te bewerkstelligen. Je kan gebruik maken van heel veel middelen om verhalen in omloop te brengen.

In "Het wereldcafé: verbeter de wereld, begin op café..." wordt de gelijknamige werkvorm beschreven. Een café is altijd al een plaats geweest voor diepzinnige conversaties over dingen die er toe doen. Juanita Brown gebruikte het café als metafoor voor een werkvorm waarbinnen gesprekken gevoerd worden over zaken die de gemeenschap aan belangen en als vertrekpunt voor verdere actie. In dit artikel worden de principes en de werkwijze van een wereldcafé beschreven en wordt ingegaan op de gespreksregels, de taken van de gastheer of gastvrouw en het wereldcafé als mobiliserend instrument.

Tenslotte is er het artikel "Open Space: de wet van de twee voeten." 'Open Space' als werkvorm is eerder toevallig ontstaan toen men merkte dat de koffiepauzes op een conferentie veel belangrijker waren dan het evenement zelf. Deze werkvorm is geschikt voor grote groepen om na te denken over zeer complexe problemen. Mensen worden uitgedaagd om tot antwoorden, oplossingen en afspraken te komen. Basisprincipes zijn: de mensen die komen zijn de juiste mensen, het begint wanneer het begint, wat gebeurt, is het enige wat kan gebeuren en als het gedaan is, is het gedaan. Er is een wet die luidt: gebruik je twee voeten om weg te gaan als je niets kan leren of bijdragen, of ga

naar een andere sessie waar dat wel kan. In het artikel wordt de werkwijze beschreven en wordt bekeken wanneer 'Open Space' kan gebruikt worden en welke resultaten kunnen verwacht worden.

Uiteraard zijn de hier beschreven werkvormen niet de enig bruikbare. Zo worden in "The Change Handbook" (Holman, Devane en Cady, 2007) nog veel andere werkvormen beschreven. Ook in "The Citizens's handbook", te vinden op het internet, kan je ongetwijfeld je gading vinden (Vancouver Citizens Committee). Een geactualiseerde en meer uitgebreide versie daarvan is "The troublemakers teaparty. A manual for effective Citizens Action." (Dobson, 2003). En voor wie nog niet genoeg weet: een zoektocht op het internet brengt altijd een schat aan informatie mee.

Johan De Vriendt,
Hoofdredacteur WisselWERK

MEER LEZEN

BOURNE, Joel. K, jr (2009): "Einde aan de overdaad. De wereldwijde voedselcrisis". In: National Geographic (Nederland-België), juni 2009, p. 40-73.

DE SMEDT, Peter (2009): "Duurzame ontwikkeling in de grondwet: codificatie van een ideaal of een nieuw juridisch wapen?" In: Oikos, 2009/3, nr. 50, (p. 40-41).

DE VRIENDT, Johan (2004): "Learning City Birmingham. Vlamingen leren uit Engels voorbeeld." In: WisselWERK, Jrg. 1, nr. 4, nov. 2004- jan. 2005. p. 4-11.

DE VRIENDT, Johan (2007): "Spinnen in de straat. Nieuw leven voor sociale buurtnetwerken". In: WisselWERK, Jrg. 4, nr. 4, nov. 2007-jan.2008. p. 26-28.

DOBSON, Charles (2003): "The troublemakers teaparty. A manual for effective Citizens Action." Gabriola Island, Canada: New Society Publishers.

GOMMEREN, Li (2005): "Kunst op het hof. Een driedaags kunst- en plattelandsevenement." In: WisselWERK, Jrg. 1, nr. 1, febr.- april 2005. p. 4-10.

GORE, Al, (2006): "An Inconvenient Truth"

HOLLEBECQ, Hannes (2008): "Werken aan een leefbaar dorp. Vlaamse prijs 'Dorp met toekomst." In: WisselWERK, Jrg. 5, nr. 3, aug.- okt. 2005. p. 4-8.

HOLMAN, Peggy; DEVANE, Tom & CADDY, Steven (2007): "The Change Handbook. The Definitive resource on today's best methods for engaging whole systems." San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.

LAVREYSEN, Luc (2009): "In de grondwet: het recht op de bescherming van een gezond leefmilieu. Et alors?" In: Oikos, 2009/3, nr. 50, (p. 35-39).

MALTHUS, Thomas (1993, oorspronkelijke uitgave 1798): "An essay on the principle of population". Oxford: Oxford University Press.

MEADOWS, Dennis e.a. (1972): "Rapport van de Club van Rome. De grenzen aan de groei." Utrecht/ Antwerpen: Het Spectrum.

MORGAN, Faith (2006): "'The Power of Community - How Cuba Survived Peak Oil'. Documentaire film uit de V.S., Ohio: The Community Solution.

PONTING, Clive (1992): "Een groene geschiedenis van de wereld." Amsterdam: De Boekerij.

SCHEERS, Luc (2007): "Borstelburen spreken 'A' aan? Leren en burgerschap in een multiculturele buurt." In: WisselWERK, Jrg. 4, nr. 1, febr.- april 2007. p. 4-10.

SIVERS, Chris & MCNULTY, David (2004): "Engeland: Lerende gemeenschappen opbouwen." In: WisselWERK, Jrg. 1, nr. 1, febr.- april 2004. p. 18-23.

TIJSKENS, Greet & VANHOEGAARDEN, Luc (2007): "Nieuw leven voor buurtmoestuinen. Maatschappelijke activering en educatie rond buurtmoestuinen." In: WisselWERK, Jrg. 4, nr. 3, aug.- okt. 2007. p. 9-13.

VANCOUVER CITIZENS COMMITTEE (2006): "The Citizen' Handbook." Te downloaden via http://vcn.bc.ca/citizens-handbook.

1

Ruimteschip Aarde in gevaar

ENERGIE VOORBIJ PIEKOLIE - Rudy Dhont p32

KLIMAATSCHAOS - Rudy Dhont p53

DE GELDMACHINE - Rudy Dhont p.72

DE BANKENCRISIS:
NOG EENS DERTIG JAAR SLAPEND
ARMER WORDEN? - Mathias Bienstman p.93

ENERGIE VOORBIJ PIEKOLIE [1]

Rudy Dhont

Samenvatting

Piekolie is het moment in de tijd waarop de olieproductie haar hoogste punt bereikt. Op dat moment begint de productie, de toevoer en de beschikbaarheid van olie af te nemen. Het is een kantelmoment en dat moment maken we nu mee. In de periode daarvoor kon olie relatief makkelijk opgepompt worden en was die olie relatief goedkoop. Erna zal olie steeds schaarser worden en zal het ook meer moeite kosten om ze te ontginnen. Olie is goed voor 34% van het totale verbruik van primaire energie, steenkool 26% en gas 21%: 80% van het totale energieverbruik komt van fossiele brandstoffen die niet hernieuwbaar zijn en en snel uitgeput raken. Onze economie is op olie gebaseerd. Het (goederen)transport, de voedselproductie, de productie van consumptiegoederen, kortom onze westerse levensstijl, is op olie gebaseerd. Groeiscenario's komen op de helling te staan en de geopolitieke situatie zal ingrijpende wijzigingen ondergaan. De economie raakt gedestabiliseerd. Tijd dus om naar alternatieven uit te kijken. Ook voor nucleaire energie is het moment van piekuranium nakend. We zullen moeten inzetten op hernieuwbare energie. Als we echter energie blijven consumeren op de zelfde schaal als vandaag, zal dit ook niet volstaan om al onze vragen te dekken. We zullen onze samenleving drastisch moeten herorganiseren in de richting van een regionale economie in plaats van een totale economie. We moeten groeien naar een economie en een samenleving die zonder gigantische energie-extra's kan voorzien in de behoeften van mensen en samenlevingen. Neem bijvoorbeeld de agro-industriële landbouw die gigantisch veel energie vreet. Landbouw zal in de toekomst gericht moeten zijn op behoud en herstel van natuurlijke en gezonde voedselvoorziening. Op die manier vermijden we 'peak soil'. Monoculturen, of het nu om geldsystemen, onderwijssystemen of landbouw gaat, maken kwetsbaar en zijn roofbouw.

Alles draait om energie. Energie is de bron van alle leven. We hebben energie nodig om de trap op te lopen, aan maatschappelijke verandering te werken, te koken, treinen te laten rijden, mensen bij elkaar te brengen of mails te checken. Zonder energie gebeurt niets.

Energie is bovendien bron van alle complexiteit en groei in een samenleving; zeker als ze in grote hoeveelheden van elders komt en een machtige surplus betekent voor onze spier- en dierkracht. Dit is het geval met fossiele brandstoffen: zij hebben ons technisch-industrieel groeimodel en de ermee samenhangende levensstijl mogelijk gemaakt. We staan er vaak niet bij stil, maar wat aan energie beschikbaar is, bepaalt hoe de dingen

eruitzien: hoe mensen aan eten geraken, hoe ze zich organiseren en verplaatsen, welk soort jobs ze hebben, wat ze met hun vrije tijd doen, hoe de omgeving en het landschap er uitzien. Omwille van dat vergrotende effect is die energie op dit moment waarschijnlijk belangrijker dan onze ideeën en creativiteit – zonder energie waren ze niet in realiteit omgezet – en belangrijker dan onze wetenschap en de technische of technologische vertaling ervan in de werkelijkheid.

Het staat vast dat het samenspel van deze overvloed aan energie en de vindingrijkheid om het ons steeds makkelijker te maken, prachtige verwezenlijkingen heeft opgeleverd. Het staat al even vast dat er schaduwzijden aan verbonden zijn waar we stilaan zelf van schrikken. Maar het verhaal van die fossiele energie heeft ook een ander, zeer scherp kantje: steenkool, olie en gas zijn eindig. Dat weten we al lang, maar dat wordt vandaag zo mogelijk nog duidelijker: op een gegeven moment zullen fossiele brandstoffen gewoon ophouden met het aandrijven van de werkelijkheid zoals we die ondertussen gewoon zijn. Het heeft er alle schijn van dat wij het begin van dat bijzonder hobbelige moment meemaken. Piekolie, het moment waarop de productie van olie wereldwijd haar maximum bereikt en vervolgens daalt, is een realiteit die alles doordringt. Piekolie maakt daarom substantieel deel uit van de ingrijpende kantelperiode die we beleven. Of we het willen of niet, de toekomst zal er, wat onze energie betreft, grondig anders uitzien.

Wat ons te doen staat, reikt een flink stuk dieper dan de zoektocht naar alternatieve energieën? Want het systeem of model zélf – in tandem met de fossiele energie die het aandrijft – brengt ons in de problemen. Het gaat niet goed met onze planeet en met haar bewoners. Dat horen we uit allerlei hoeken, dat weten we, en straks vinden we het nog gewoon normaal ook. Hoog tijd om het stof van onze schoenen te schudden en fatsoenlijk buiten het doosje te gaan denken. Om andere energieën aan te boren. Want wat we in de komende jaren doen, zal mee bepalen hoe onze toekomst er uitziet. Dat is basisecologie. Het betekent mee-evolueren met de rest van de werkelijkheid en de dans van het leven waar we deel van uitmaken. Het betekent ons grondig heroriënteren, herorganiseren en - waar nodig - ook onszelf heruitvinden

NU

Aan een letterlijk verschroeiend tempo holt onze samenleving door. Blijkbaar is er geen houden aan. Zelfs nu het financieel en economisch even hapert, blijven de meesten er van uitgaan dat we straks gewoon kunnen en zullen terugkeren naar onze oude vertrouwde werkelijkheid. Volgens sommigen – vooral in de financiële sector – is dat een kwestie van vertrouwen. Voor wie zijn denkwerk beter doet, is het een kwestie van energie. En dus een probleem.

De dringende waarschuwingen over een inkrimpende olie- en energieproductie zijn al een tijdje niet meer van de lucht. Ze vertalen zich nu in de realiteit op allerlei, soms onverwachte manieren. Redenen genoeg om gealarmeerd te zijn. Maar nog beter is om goed geïnformeerd te zijn en te begrijpen wat zich rondom ons afspeelt. Want een samenleving die zich bewust is van het piekolieprobleem en zijn systeemconsequenties, is er twee waard. Er zijn wel degelijk allerlei wegen naar de toekomst. Deze tekst wil binnen de beschikbare ruimte deze wegen exploreren. (2)

Een beetje systeemdenken volstaat om de piekolielogica te doorgronden, daarvoor hoef je geen acrobaat of boekhoudere te zijn. De grond van de zaak is helder: de stroom aan fossiele brandstoffen stokt en neemt af, en de impact daarvan is nauwelijks te overzien. De meesten van ons zullen dit volop meemaken. Eerst olie – daar zien we nu al de eerste gevolgen van – vervolgens gas en dan steenkool, samen goed voor meer dan 80% van onze primaire energie, wereldwijd. Echte vervangers met niet al te veel problematische kantjes, zitten er niet aan te komen; zeker niet op de schaal die onze gemondialiseerde en geïndustrialiseerde samenleving nodig heeft om te blijven draaien of te kunnen groeien. Dat is uitermate problematisch, zoals we nu al zien, voor een model waar keep going zo ongeveer samenvalt met keep growing.

Het is een eind ingewikkelder dan dat, maar een duidelijk signaal dat zo'n groeimodel niet samengaat met stokkende olieproductie, kwam er met de stijgende olieprijzen. De economische recessie in de nasleep van de ineenstorting van het financieel systeem, heeft de kaarten ondertussen weer flink geschud; ook wat piekolie en olieprijzen betreft. Maar het blijft hetzelfde pak kaarten. De deregulering in de financiële sector is fout gebleken, en de speculatieve spitstechnologie is een voor de hand liggende boosdoener. Maar piekolie en de stijgende olie- en energieprijzen – met een absolute productie- en prijspiek in juli 2008 – liggen (mee) aan de basis van het feit dat hypotheken niet konden terugbetaald worden. Hoge energieprijzen vertalen zich na verloop van tijd immers in hoge prijzen tout court – de energie zit overal. Het gevolg is het ondertussen bekende, gigantische domino-effect, eerst in de financiële sector, daarna ook volop in de reële economie, waarin mensen hun boterham moeten verdienen. Eén en ander betekent dus dat de vraag naar olie na een gigantische prijspiek ondertussen sterk is afgenomen, zodanig zelfs dat ze onder het aanbod is gedoken. Gevolg: de prijzen zakten in elkaar.

Toegegeven, het kan inderdaad verwarrend worden als piekolie (het einde van het tijdperk van makkelijke en goedkope olie) betekent dat er ineens te veel olie is, en aan een prijs waar je zelfs geen spuitwater voor kunt kopen. Maar de markt heeft al vreemdere dingen gedaan. Dit soort hobbelig parcours, met energieprijzen die als vervaarlijke jojo's ravage aanrichten in reële economieën en onder meer de voedselvoorziening in het gedrang brengen, is nu net wat piekolie inhoudt: een ernstig - en mogelijk ruw - kantelmoment voor onze ganse gemondialiseerde en geïndustrialiseerde samenleving.

PIEKOLIE

Een goed inzicht in piekolie en de systeemconsequenties ervan, zou tot eenieders basiscompetenties moeten behoren. Een goede kijk op wat onze energetische basis is (de energie die we gebruiken om te doen wat we doen), helpt om de samenleving die erop gebouwd is beter te verstaan. Het inzicht in hoe olie als energieoctopus overal zijn tentakels heeft zitten, gekoppeld aan de vaststelling dat daar een einde aan komt, moet ons eveneens helpen de urgentie en schaal van het probleem te onderkennen. En wat de alternatieven en het heroriënteren van onze koers betreft: meepraten over de richting waar we naartoe moeten wordt een stuk zinvoller als de inzichten over die piekolie mee hun licht werpen op de grote uitdagingen waar we voor staan. Dit geldt trouwens ook voor de andere pieken waar we in de eerste helft van deze eeuw mee te maken zullzn krijgen: gas, steenkool, uranium, en zelfs water, graan en vruchtbare grond.

Technisch gezien is piekolie het moment in de tijd waarop olieproductie haar hoogste punt bereikt. Dit moment van maximumextractie betekent niet dat olie opraakt, wel dat de productie ervan, en dus de toevoer en beschikbaarheid, begint af te nemen. Elk olieveld, elke regio, elk olieproducerend land kent vroeg of laat zijn productiepiek; maar de term piekolie verwijst doorgaans naar het moment waarop de olieproductie wereldwijd haar toppunt bereikt. Al bij al is het een makkelijk te begrijpen fenomeen: olie is eindig, dus raakt ze op. Voeg daaraan toe dat het vanaf een bepaald moment bij de ontginning van een olieveld moeilijker wordt om de olie boven te halen of om fatsoenlijke olie boven te halen, en je komt uit bij de stelling die M.K. Hubbert halverwege vorige eeuw al poneerde: reeds lang voordat olie op is, begint de productie te zakken. Uit observatie blijkt dat olieproductie onder normale omstandigheden een soort klokvormige curve volgt: van zodra men olie ontdekt en aanboort, begint de productie stelselmatig op te lopen, tot ze ongeveer halverwege een piekmoment kent. Daarna daalt ze onvermijdelijk. Het is belangrijk om te zien dat dit niet een hypothese of theorie is, die eventueel zou kunnen ontkracht worden. Het is een loutere vaststelling.

In 1956 voorspelde Hubbert op basis van zijn observaties en berekeningen (waarbij hij een onzekerheidsinterval gebruikte voor de geschatte oliereserves) dat de piek in olieproductie voor de lower 48° states van de VS ergens zou vallen tussen 1966 en 1972. De piek viel in 1970. Voor andere bronnen, plaatsen en regio's is de vaststelling van dit soort productiepatroon sindsdien talloze malen herbevestigd.

Hoe snel de olieproductie afneemt na het piekmoment, hangt af van een aantal factoren, maar dat het met een behoorlijke vaart gaat, is één van de belangrijkste vaststellingen van het rapport van de Energy Watch Group. [3] Met recht en reden kunnen we piekolie dus zien als een belangrijk keerpunt.

(Figuur 1 uit het originele rapport van M.K. Hubbert: de becijfering van uiteindelijke olieproductie voor US (lower 48° states) op basis van ingeschatte reserves (150 of 200 miljard vaten). De klokvormige curve toont een productiepiek tussen 1965 en 1972. (M.K. Hubbert, Nuclear Energy and the Fossil Fuels, Shell Development Company, Exploration and Production Research Division, Houston, Texas, June 1956)).

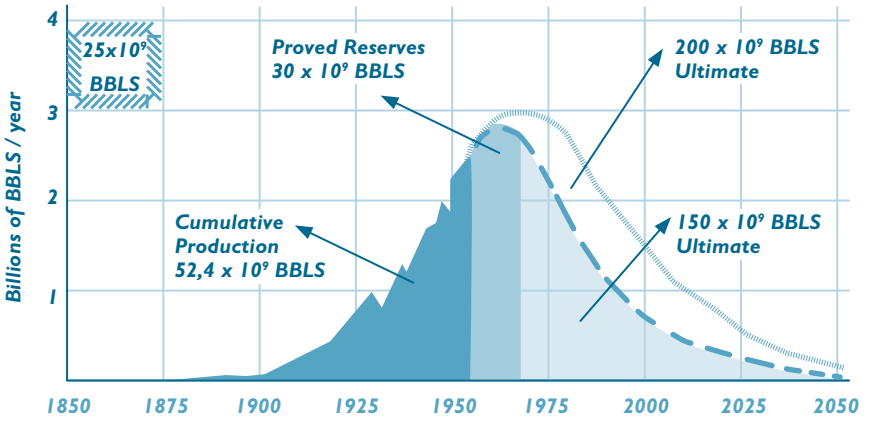

Colin Campbell spreekt over de twee helften van het olietijdperk, waarbij het piekmoment het einde betekent van de eerste helft: die van de makkelijke en goedkope olie. Natuurlijk is er heel veel te doen geweest rond (de voorspelling van) dit precieze wereldwijde piekmoment, maar de aandacht moet vooral gaan naar wat daarna komt: de energieafdaling. Want daar ontvouwt zich net de realiteit van piekolie: in de impact en de consequenties ervan. Maar daarmee lopen we even vooruit.

(Figuur 2: Chart 3, p. 2. uit de 'Oil Watch Monthly' van Rembrandt Koppelaar (19 oktober 2009) http://www.peakoil.nl/2009/09/17/oilwatch-monthly-october-2009/)

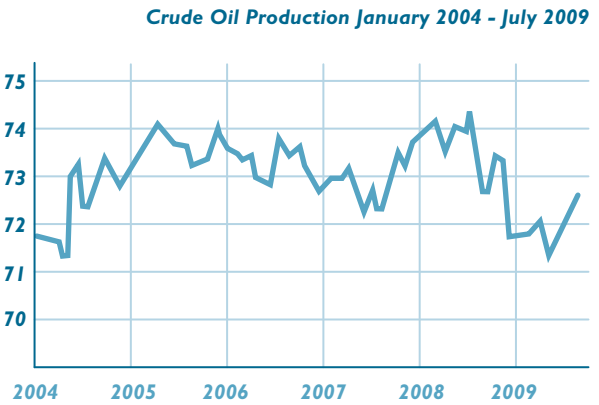

OLIE EN OLIEPRODUCTIE

Olie vindt, net als andere fossiele brandstoffen, zijn oorsprong in miljoenen jaren oude afzettingen van niet helemaal vergaan organisch materiaal, vooral op de zeebodem. Voornamelijk 90 en 150 miljoen jaar geleden ontstond zo, onder de juiste geologische omstandigheden, een vorm van koolwaterstof, die zich verder tot aardolie omvormde toen de temperatuur voldoende opliep. Bij nog hogere temperaturen ontstond op dezelfde plaatsen ook gas. Omdat ze lichter zijn dan het grondwater en het omringende gesteente, zochten olie en gas zich vervolgens een weg naar boven, om uiteindelijk te belanden in holtes die door ondoordringbaar gesteente werden afgedekt. Of ze bereikten de oppervlakte waar dergelijk gesteeente niet aanwezig is. Het is niet moeilijk om te zien hoe aardolie eigenlijk een opgeslagen vorm van antieke zonne-energie is: inkomende straling werd opgevangen en omgezet, en voedde vervolgens planten en dieren waarvan de organische resten later, en onder de juiste omstandigheden, werden omgezet in olie.

Belangrijk om op te merken is dat dit proces van olievorming en de omstandigheden waarin dat gebeurt, door geologen goed gekend is. Dat wil zeggen: zij weten waar te zoeken, en kennen en herkennen plaatsen waar olie mogelijk aanwezig is vrij goed. We kunnen er daarom gerust van uitgaan - mede gezien het lucratieve van de oliebusiness - dat de aarde voldoende afgeschuimd is. Interessante nieuwe ontdekkingen behoren voornamelijk tot het rijk van de fabeltjes. Het feit dat de wereldwijde piek in ontdekkingen van olievelden ondertussen meer dan 40 jaar achter ons ligt, namelijk rond het jaar 1963-1965, bevestigt dit. Nieuwe olie moet natuurlijk eerst ontdekt worden alvorens men ze kan inzetten om de dalende productie te compenseren, of tegemoet te komen aan de stijgende vraag. Tot slot een niet onbelangrijke vaststelling: de vroege waarschuwingen over piekolie en de meest bruikbare informatie rond olie kwamen precies van oudgedienden uit de sector en van onafhankelijke petroleumgeologen.

Terug naar het veld. De olie staat onder natuurlijke druk van onderliggende waterlagen of bovenliggend gas. Vandaar dat de eerste olie er uitspuit zodra men het veld aanboort. Er is nauwelijks apparatuur en al bijna geen extra energie voor nodig, een eenvoudig systeem met kleppen en een kraan volstaat. Dat verandert echter van zodra de eerste 15 tot maximum 20% van de olie is gewonnen. Met de echt makkelijke en goedkope olie is het vaak zelfs sneller afgelopen. Van zodra de druk afneemt, komt er immers meer energie en techniek bij kijken: de olie moet naar boven geduwd of gehaald worden. Dat kan via pompen, of via het injecteren van water of gas om de druk weer op te drijven. Nog eens 5 tot 15% van de olie kan op deze manier gerecupereerd worden, maar economisch gezien wordt het natuurlijk steeds oninteressanter. Er is meer kennis, techniek, geld en personeel en ook meer energie voor nodig, wat de energiebalans minder gunstig maakt. Er blijft immers minder netto-energie over. Om nog verder te gaan moeten nog duurdere en meer energieverslindende technieken toegepast wor-

den. Indien men via stoom- of koolzuurinjectie de viscositeit (of stroperigheid) van de olie kan reduceren, dan kan opnieuw 5 tot 15% opgepompt worden. Maar als we het hele plaatje bij elkaar nemen, krijgen we het volgende: oliewinning wordt stelselmatig oneconomischer (ze vergt steeds meer energie en kapitaal) en de productie gaat, wat men ook probeert, vanaf een bepaald moment stevig achteruit. Lang voor de olie op is, stopt de productie, want ze wordt op een gegeven moment onmogelijk, onzinnig of onbetaalbaar. In zekere zin klopt het dus wat sommigen zeggen: er zal altijd olie zijn in de grond. Maar daar hebben we niet zoveel aan, en dit brengt ons bij het misleidende van de oliereserves.

OLIERESERVES

Reserves en de hoeveelheid olie in de grond doen er natuurlijk toe. Maar wanneer het gaat over hoelang we de zaak nog draaiende kunnen houden, is het fout te redeneren in termen van absolute reserves. Eigenlijk doen die reserves er alleen toe in de mate dat ze ook in flow (productie en distributie) omgezet kunnen worden. Wat telt is olie aan de pomp en niet olie in de grond. Een belangrijk deel is dus niet recupereerbaar[4] en een ander deel is dat enkel tegen een zeer hoge kost.

Bovenop deze courante misvatting is er ook het verwarrende concept van reserves zelf. Het gaat hier niet om de zogenaamde strategische reserves die landen aanleggen om crisismomenten door te komen. Het is vooral rond de reserves in de grond dat er nogal wat mist hangt. Transparante regels of overeengekomen procedures om over reserves te rapporteren, bestaan nauwelijks. En dat hoeft, gezien het belang van olie als energiebron, handelsgoed en strategisch-politiek gegeven, niet te verwonderen: de financiële en politieke belangen zijn gigantisch. De mist induikend, ontdekken we op de eerste plaats dat er grofweg drie categorieën zijn van reserves. Allereerst zijn er de bewezen reserves (proved reserves, 1P) die men zo goed als zeker zal kunnen ontginnen. De kans ligt hier op 90% (P90). Vervolgens de waarschijnlijke reserves (probable reserves, 2P), met 50% kans op ontginning (P50). En ten slotte de mogelijke reserves (possible reserves, 3P), met 10% kans om onder gunstige omstandigheden ontgonnen te worden (P.10). Op papier lijkt dit helder en afgebakend, maar er is weinig inbeeldingsvermogen nodig om hier – in de concrete realiteit – een boel onzekerheid en subjectiviteit te zien binnensluipen. Bovendien vermelden statistieken en cijfers vaak (opzettelijk) niet over welke reserves ze het hebben. Zelfs staaltjes van extra rookgordijnen zijn bekend, bijvoorbeeld met P5-olie[5].

Nog meer mist. Tussen 1983 en 1990 verhoogden een aantal belangrijke OPEC-spelers de cijfers van hun reserves, zonder dit met nieuwe ontdekkingen te staven. Campbell en Laherrère legden bloot waarom: productie- en exportquota in OPEC-landen worden bepaald door reserves, en door die reserves hoger te declareren, kan een lidstaat

meer produceren en meer inkomsten uit olieproductie halen. Het resultaat van deze quotaoorlogen – iedereen deed het – is dat er naar schatting 300 miljard vaten spookreserves bestaan, wat neerkomt op een overschatting van de wereldwijde reserves met ongeveer één derde. Officieel, en diplomatiek, moet er natuurlijk van de opgegeven reserves vertrokken worden, met een grondige vertekening van de realiteit tot gevolg, ook in economische en (vooral) financiële kringen.

Maar er is nog meer virtuele olie, in de hand gewerkt door de rapporteringsregels voor private oliemaatschappijen. Het systeem nodigt immers uit om aanvankelijk te onderrapporteren, wat dan weer de illusie van steeds groeiende reserves creëert. Het zijn deze cijfers die op financiële markten en in aandeelhoudersmiddens circuleren. Nochtans begint de onzekerheid en zenuwachtigheid ook daar toe te slaan. Als er onduidelijkheid is over het begrip reserves, dan kan het ook niet verwonderen dat er onduidelijkheid heerst of gecreëerd wordt over het begrip olie zelf. Over welke olie heeft men het? Conventionele of niet-conventionele? Het plaatje wordt nog verwarrender als niet-conventionele olie uit teerzanden, oliehoudende leisteen, coal-to-liquids, en bio- of agro-brandstoffen ineens meegeteld worden.

Tot slot een concept dat nog duidelijker helpt om te begrijpen wat er aan de hand is,, en het idee van absolute reserves nog grondiger relativeert: netto-energie, energiebalans of EROEI (energy returned on energy invested). Die verhouding tussen de input en output van energie is allesbepalend, zoals al mocht blijken uit de beschrijving van de oliewinning. Aanvankelijk kost het geen of nauwelijks energie om olie te winnen, ze opvangen was voldoende. De EROEI wordt echter gaandeweg lager, en op een bepaald moment, wanneer de EROEI onder de 1 zakt, wordt het zo goed als absurd om energie te steken in energiewinning, vermits het minder energie oplevert dan er wordt ingestopt. Een nettoverlies dus, wat onzinnig is, ook al zou men technisch gezien de productie (nog enige tijd) verder kunnen zetten.

DE IMPACT VAN PIEKOLIE

Het is al gezegd: piekolie is het begin van een kantelmoment voor zo ongeveer alles waar we in onze geïndustrialiseerde samenleving en geglobaliseerde economie mee te maken hebben. Richard Heinberg[6] stelt het zo: zelfs voor wie al jaren bezig is met het bestuderen van het einde van fossiele energiebronnen, begint het nu pas te dagen wat de enorme consequenties ervan zijn. De volle draagwijdte toont zich voornamelijk wanneer we merken dat we eigenlijk geen reservespelers op de bank hebben zitten. De pieken van gas, steenkool en uranium zullen niet lang op zich laten wachten, en de alternatieven zijn op korte termijn onvoldoende. Zoals het er nu uitziet, zullen ze dat ook op de lange termijn nooit worden, hoe hard we ze ook nodig zullen hebben. Een uitdaging om u tegen te zeggen.

Olie is op dit moment de belangrijkste bron van primaire energie en is goed voor ongeveer 34% van alle energieverbruik. Van de andere fossiele brandstoffen komt steenkool op de tweede plaats (26%), gevolgd door gas (21%). Samen maken ze meer dan 80% van het energieverbruik uit, wereldwijd. [7] Ruim 4/5e van de energie die we gebruiken om onze economie en levensstijl aan te drijven, komt dus van niet-hernieuwbare bronnen die snel uitgeput raken. Hoeft er nog een tekeningetje bij onze kwetsbaarheid en afhankelijkheid?

Opvallend is natuurlijk het olieaandeel in transport[8]. Olieproducten drijven 80 tot 95% van alle transport aan. Omgekeerd is transport goed voor de helft tot driekwart van de totale olieconsumptie. 95% van de goederen hebben olie nodig om ze in de winkelrekken te krijgen. Vanzelfsprekend gaat het niet alleen over goederentransport: in een autosamenleving is voor heel wat mensen olie nodig om op het werk, op school, in de winkel, of bij vrienden of familie te raken. Maar nog heel wat meer in onze samenleving is door olie bepaald. Ook massaconsumptie en massaproductie, en dus de westerse levensstijl, wordt door olie (en andere fossiele brandstoffen) aangedreven, vaak door toepassing van machines, technologieën en automatisering, maar evengoed via het voortdurend verplaatsen van productie op zoek naar de goedkoopste arbeid. Wat dan weer enkel mogelijk is dankzij goedkoop massatransport.

Voedselvoorziening is iets waar heel wat bezorgdheid over moet bestaan in een wereld na piekolie. Olie heeft het landschap van de voedselproductie en -distributie immers grondig hertekend, zeker in de laatste decennia. Mensen die de olievoetafdruk van hun maaltijden al eens berekenden, weten dit. In 99% van onze voeding is olie of gas gebruikt, bijvoorbeeld voor meststoffen en andere agrochemische producten zoals herbiciden en pesticiden. Maar de hele agro-industrie – het woord lijkt het zelf te zeggen – is uiterst olie- en energie-intensief: denk maar aan het bewerken en irrigeren van de grond, en het oogsten, opslaan, bewaren, transporteren en verpakken van gewassen of producten. De groene revolutie, die de wereld overspoelde vanaf grofweg de jaren ‘60 van de vorige eeuw, vertaalde zich gaandeweg via massale industriële monoculturen in een ware petroleumrevolutie. In een industriële en gemechaniseerde samenleving die zwemt in de goedkope olie – het extra energiepotje dat ons zo goed als gratis ter beschikking staat – kunnen we het ons veroorloven om voor elke calorie aan voedingsenergie tien calorieën aan fossiele brandstoffen op te offeren.[9] Dat is een op zijn zachtst gezegd heel ongunstige energiebalans. Zoals we het nu aanpakken, betekent voedsel dus olie. Veel olie. Het hoeft niet te verbazen dat voedselvoorziening en voedselveiligheid in nogal wat piekolieliteratuur bovenaan op de agenda staat: als de motor sputtert en de tank leeg is, zijn we – haast letterlijk – 9 maaltijden verwijderd van de chaos.[10]

Maar de olietentakels zitten ook elders in het systeem: in smeermiddelen bijvoorbeeld. Van alle smering gebeurt 99% met olieproducten. Dat is een niet onbelangrijke toe-

passing in een gemechaniseerde wereld – bijna een metafoor voor het gangbare wereldbeeld van de goedgeoliede machine. En vanzelfsprekend zit olie in petrochemische producten en de toepassing ervan: asfalt, synthetisch textiel, plastics, verschillende bouwmaterialen en allerlei chemicaliën.

Het is een kleine stap om te zien hoe de manier waarop we onze samenleving organiseren, zich inderdaad heeft afgestemd op olie, alsof ze er altijd zou zijn. Het meest in het oog springend is alles wat met auto- en transportinfrastructuur te maken heeft: van de wegen, over de benzinestations en garages, tot de carwash toe. Omdat we ons lange tijd makkelijk, goedkoop en snel konden verplaatsen, werkte dit ook centralisering in de hand. Of het nu om grote winkelcentra, onderwijsinstellingen, ontspanningsmogelijkheden of werkgelegenheid gaat, we verplaatsen ons ondertussen te pletter. We kunnen ook vaak niet anders meer. Voor ons plezier, en om er even tussenuit te kunnen, hebben we een volledige toeristische infrastructuur ontwikkeld. Toerisme is per definitie zich verplaatsen. De olie hertekende (het landschap van) onze samenleving inderdaad grondig.

Op een wat abstracter niveau gaat de lijst gewoon door: heel wat economische concepten, vaak als evident beschouwd, komen op de helling wanneer er een einde komt aan de goedkope, makkelijke olie. Neem bijvoorbeeld de economische groei en globalisering zelf: hoe kan men een groei van 45% in de energievraag, tussen 2006 en 2030, verzoenen met een olieproductiedaling van 3% per jaar?[11] Al even hallucinant wordt het als het geloof in de marktwerking zo sterk is dat sommigen er van uitgaan dat er altijd olie zal zijn. Op basis van (onder andere) dat soort (markt)economisch model, becijferen een aantal instituten bijvoorbeeld de toekomstige olieproductie, alsof men gewoon olie kan bijtoveren.[12] Zo laten we elke realiteit toch los?

Dat de veranderende energiesituatie ook het geopolitieke landschap kan en zal hertekenen, staat buiten kijf.[13] In theorie zal de macht verschuiven naar landen of regio's die rijk zijn aan energie, of naar spelers die er op de één of andere manier in slagen het energielaken naar zich toe te halen en zich te verzekeren van wat er rest. Zwakkere economieën worden het eerste slachtoffer, maar ook olierijke regio's, die voor hun eigen welvaart afhankelijk zijn geworden van de uitverkoop van hun natuurlijk kapitaal, kunnen verrast worden door verminderde inkomsten. Jojoënde prijzen en dito economieën, het ziet er niet zo best uit. Het conflictpotentieel gaat de hoogte in omdat een militair apparaat met hoogtechnologische wapens zinloos is zonder grote hoeveelheden olie.

Dat ons hele geldsysteem - en niet enkel onze financiële sector - disfunctioneel wordt, is bovendien niet onwaarschijnlijk. Alle geld is immers, als schuld, op voortdurende groei gebaseerd. Groei die een hoge vlucht nam toen we 150 jaar geleden de grote energieloterij wonnen en we in Pennsylvania voor het eerst olie op industriële schaal

boorden. Er is inderdaad een diep verband tussen makkelijke en goedkope fossiele energie en het gangbare geldsysteem. Ze ontmoeten elkaar in het problematische concept zelf van economische groei. Opvallend genoeg was M.K. Hubbert één van de mensen die deze link al heel vroeg legde. Terwijl (extra) energie een spectaculaire groei van het industriële systeem mogelijk maakte, liep daar een geldsysteem parallel mee dat per se moest groeien via samengestelde interest. Alleen komt aan dat eerste een einde: er zitten immers duidelijke fysieke grenzen aan die voorraad energie. Het geldsysteem, dat (aanvankelijk) meedreef op die energiestroom, kent zo'n inherente beperking niet.[14]

HET EINDE VAN DE VERTROUWDE WERKELIJKHEID

Het einde van de vertrouwde werkelijkheid is aan de gang en de transitie naar een andere toekomst is volop begonnen. De discussies rond het echte piekoliemoment, doen er misschien niet zo veel meer toe. Ze hebben een belangrijke functie gehad: mensen bewust maken van het probleem en van de urgentie ervan. Stilaan, en terecht, verschuift de aandacht naar hoe het nu verder moet met de energieafdaling. Er zijn trouwens heel wat redenen om aan te nemen dat piekolie ondertussen goed en wel achter ons ligt: voor conventionele olie ergens in 2005, met nog een stevige stuiptrekking midden 2008. Schlesinger, voormalig US Energy Secretary, verklaarde in ieder geval reeds in 2007, op de zesde internationale conferentie van de Associatie voor de Studie van Piekolie en -Gas, dat de piekoliemensen gelijk hadden gekregen: in zijn ogen waren ze niet langer een minderheid die in de woestijnstond te roepen. Voeg daar de inleiding tot het befaamde Hirshrapport (2005) bij en we weten meteen hoe laat het is: dit rapport, in opdracht van de Amerikaanse overheid, becijfert dat men 10 jaar voor de eigenlijke piek ernstige maatregelen moet nemen, wil men de grote maatschappelijke, economische en politieke kosten vermijden die er uit voortvloeien. Als we goed kunnen tellen, hadden we dus ten laatste ergens tussen 1996 en 1998 de handen uit de mouwen moeten steken.

In 2007 en 2008 volgde signaal na signaal dat het inderdaad menens was. Een groeiend aantal landen heeft zijn piek bereikt en er is nog weinig groeipotentieel. De grote oliemaatschappijen kunnen de productie nauwelijks op peil houden en gebruiken fusies om tegenvallende cijfers te verbloemen. Er is bijna geen recent ontdekte olie en in ieder geval ruim onvoldoende om de algemene daling in productie tegen te gaan. Naast Daquin, Burgan en Cantarell zijn er nu ook goede redenen om aan te nemen dat het vierde grote olievelden (Ghawar in Saoedi-Arabië) piekproductie heeft bereikt. Dalingspercentages van productie na de piek vallen op veel plaatsen hoger uit dan verwacht en meer investeringen kunnen de trend blijkbaar niet keren. Instellingen zoals het International Energy Agency – lange tijd was er geen vuiltje aan de lucht – beginnen zich ook openlijk en duidelijk zorgen te maken. Zowel CEO's en ingewijden uit de oliebusiness, als regeringsleiders en overheden zijn zich bewust van de problemen en geven

dat, gezien de omstandigheden, al bij al toch vrij duidelijk aan. Het laaghangend fruit is geplukt, de makkelijke olie is ontgonnen? Dit tijdperk is inderdaad voorbij. Vandaag beginnen grote oliebedrijven en staten aan de moeilijke, veel duurdere olie in teerzanden (Alberta en Orinoco belt), oliehoudende leisteen, polaire olie en diepzeeolie. Over de periode 2005-2008 is de combinatie van behoorlijke economische groei én stijgende energieprijzen er toch niet in geslaagd om de productie op te trekken. Een bijzonder duidelijk signaal. Het was dan ook des te pijnlijker – en het is het nog steeds – om vast te stellen dat de piekolieproblematiek en het discours rond haar systeemconsequenties, behoudens in enkele middens en fora, nauwelijks leeft.

Sinds halverwege 2008 lijkt het ook niet meer te hoeven: we hebben nu andere – financiële en economische – problemen aan ons hoofd. En er is, althans aan de prijs te merken, helemaal geen probleem van te lage productie. De markt, niet zo'n goede indicator overigens, lijkt eerder het omgekeerde te zeggen.[15] In weinig analyses wordt de link gelegd tussen enerzijds piekolie en anderzijds de financiële crisis en de economische recessie waar we ondertussen in terecht gekomen zijn. Piekolie, en de problemen met groei en typische prijsschommelingen die ermee gepaard gaan, hebben wel degelijk een destabiliserend effect op de (financiële) economie. Het is in ieder geval ook consistent met de piekolielogica dat er op een bepaald moment, na een hevige prijspiek, een spiraal naar beneden in gang gezet wordt. Tot er een danige vraagdestructie ontstaat dat prijzen kelderen en de mogelijkheid openen voor een nieuwe opleving, gezien er nu wat extra aanbod overblijft. Om daarna, om voor de hand liggende redenen, vrij gauw weer in hetzelfde straatje te verzeilen. Vroeg of laat maken we dus gewoon ook piekgroei zelf mee.

Dit op-en-neergedoe maakt het bijzonder moeilijk om een energietoekomst voor te bereiden. Investeringen in alternatieven zijn soms rendabel, en soms weer niet. Kostbare tijd, geld, energie en talent gaan verloren.

ALTERNATIEVEN

Het totaalplaatje ziet er wat energie betreft niet fraai, en uitermate kwetsbaar uit. Onze samenleving is zo goed als compleet afhankelijk van fossiele brandstoffen, zelfs voor haar meest cruciale functies en diensten. En dit op een moment dat duidelijk wordt dat deze niet-hernieuwbare energiebronnen ons vanaf nu in steeds sterkere mate in de steek zullen laten. Eén en ander staat ons te wachten, want ook de alternatieven zullen onmogelijk het gat kunnen dichtrijden.

Op het eerste zicht – en vooral op papier of in theorie – lijkt het nochtans dat ze ons moeten kunnen gaande (en groeiende) houden. Er is toch die massa zonne-energie of windenergie, die zogezegd gratis ter beschikking staat? Maar waar je ook kijkt (bij

deze en andere alternatieven), alle kennen ze hun probleemkanten en beperkingen. Er is volop reden om het alternatievenverhaal in te ruilen voor, of nog beter, op te nemen in een compleet alternatief verhaal. Dit wil zeggen dat een echte transitie zich opdringt: we moeten werk maken van een alternatief systeem, dat veel verder gaat . Alternatieve energiebronnen nemen hier een belangrijke plaats in, maar niet louter om het bestaande systeem in stand te houden. Dat blijkt uit de realiteit.

Aardolie was het grote lot: een hoge energiedichtheid, makkelijk te transporteren, een prachtige reeks aan toepassingen en afgeleiden, lange tijd zo goed als voor het oprapen – een schitterende energiebalans dus. Een kleine vier liter staat gelijk met zes weken arbeid. Gooi ze maar eens in de tank van de auto, rij er mee tot hij stilvalt, en duw hem dan – over dezelfde afstand – terug.[16] Onze wereld draait nu, onder andere, op meer dan 80 miljoen vaten van dat supergeconcentreerde en bijzonder handige goedje. Neem gerust de rekenmachine en tel even uit hoeveel arbeid daartegenover staat.

Andere fossiele brandstoffen kunnen misschien even, heel even, soelaas brengen. Maar zij kennen hun eigen piek en in 'business as usual'-scenario's, met bijvoorbeeld groeiverwachtingen van meer dan 40% voor de volgende kwarteeuw, kan dat vrij snel gaan. Voor gas is dat één à twee decennia na olie. Eens die piek bereikt, zullen de gevolgen snel zichtbaar zijn, sneller dan bij olie, want het productie-einde is veel abrupter. Steenkool zou eveneens in 2025 al kunnen pieken, zeker als er een overschakeling gebeurt omwille van olietekort. Zo'n overschakeling is bovendien vanuit klimaatperspectief ronduit een domme zet. Zowel gas als steenkool hebben nog andere beperkingen en schaduwzijden, maar het feit alleen al dat het hier om niet-hernieuwbare bronnen gaat, betekent dat ze als alternatieven nauwelijks in het plaatje kunnen voorkomen. Daar doen de (voorlopig) ietwat gereduceerde groeiverwachtingen fundamenteel niets van af. Tenzij met deze recessie een vrij definitieve en zeer lange periode van negatieve groei, is ingezet, iets waar men niet echt van uit lijkt te (willen) gaan. Maar niet-hernieuwbare bronnen die opgeraken, zijn ook geen goed idee als we opnieuw leren denken in fatsoenlijke termijnen, honderd jaar bijvoorbeeld of zeven generaties. Op die termijn zijn fossiele brandstoffen al helemaal geen blijver van formaat.

Nucleaire energie is dan weer een heel aparte zaak. Bij haar zogezegde klimaatvriendelijkheid zijn heel wat vragen te stellen. Wanneer we meteen de hele keten onder de loep nemen, van uraniumontginning tot het veilig stockeren van afval over een periode van 250.000 jaar, is het duidelijk hoe hopeloos of pessimistisch iemand moet zijn om op dit paard te wedden. Bovendien gaat het ook hier om een niet-onuitputtelijke grondstof. Prognoses wijzen erop dat bevoorrading een probleem kan worden nog voor extra reactorcapaciteit is opgebouwd. Piekuranium, maar ook waterschaarste, zullen ongetwijfeld roet in het nucleaire verhaal strooien. Hierop inzetten getuigt dus, om meer dan één reden, van bijzonder korte termijndenken.

Het zal zaak worden om ons anders te organiseren en gevoelig minder energie te gaan gebruiken, want ook de hernieuwbare energiebronnen zullen niet in staat zijn onze industriële groeicarrousel, op de schaal en termijn waarop we ze nodig hebben, draaiende te houden. Maar ze zijn wel de enige mogelijke vorm van extra energie die we ons kunnen veroorloven. Alternatieve energie moet sowieso in het hernieuwbare kamp zitten. Daar moeten de middelen dus ingezet worden: zonne-energie, windkracht, waterkracht, geothermische energie, biogas, biomassa… Want er is inderdaad werk aan de winkel, ook om daar de moeilijkheden en problemen het hoofd te bieden. Die energie - hoe gratis ook - moet men eerst opvangen (wat installaties veronderstelt), vervolgens opslaan, transporteren en toepasbaar of bruikbaar maken (wat infrastructuur veronderstelt) en er moeten back-ups voorzien worden voor wind en zon (die geen constante krachten zijn). Omdat netto-energie uit hernieuwbare bronnen vaak ook een stuk lager is dan we (van olie) gewoon zijn, moeten we ook realistisch genoeg zijn. De hoeveelheid energie (en grondstof) die het kost om energie op te wekken en beschikbaar te maken, is en blijft een allesbepalende factor. Wat in theorie dus kan en technisch haalbaar is, moet ook nog op dat punt de proef kunnen doorstaan. Én men moet volop rekening houden met de bredere systeemconsequenties. Het stilaan pijnlijke verhaal van de agrobrandstoffen mag hier als voorbeeld gelden. Sommige agrobrandstoffen scoren een EROEI (energy returned on energy invested) onder de 1, vertonen een hoge waterconsumptie en palmen ondertussen vruchtbare grond in die men niet langer voor landbouw en voedselproductie kan inzetten voor bos of andere noodzakelijke ecosystemen en hun functies kan reserveren. De gevolgen blijven niet uit.

Goed om te onthouden in het kader van alternatieven – sommigen lijken dit voortdurend te doen – is dat waterstof en elektriciteit energiedragers zijn en geen energiebronnen. Waterstof kan misschien in een aantal gevallen een interessante energiedrager zijn, maar hoe dan ook moet de energie eerst op de één of andere manier ergens gehaald worden. Uit fossiele brandstoffen bijvoorbeeld, of uit zonne- of windenergie. Eerlijkheid gebiedt ons ook om te zeggen dat het nucleaire-fusieverhaal tot het rijk van misschien ooit hoort.

Een laatste gedachte dan. Ook hernieuwbare energie kan uitgeput raken wanneer we ze aan een snelheid erdoor jaren die het de natuur onmogelijk maakt om haar hernieuwingscycli rond te krijgen. Denk aan biomassa en vruchtbare grond zelf. Over hernieuwbare energiebronnen wordt dus best niet in absolute termen – los van de werkelijkheid – gedacht. En dat lijkt toch een reëel gevaar te vormen. Het heeft er misschien de schijn van dat we wat groener denken en dichter bij de natuur staan met onze pleidooien voor hernieuwbare energie. Dat hangt er dan toch maar van af binnen welk groter verhaal deze pleidooien passen en uit welke bezorgdheid ze ontstaan. Zelfs goed bedoeld kunnen ze ook schaamteloos binnengehaald worden in een ander verhaal. Zoals het ‘as usual’-verhaal,[17] dat zegt dat de huidige werkelijkheid kan blijven bestaan.

Daar is het allesbehalve een blijk van diep ecologisch bewustzijn. Zelfs niet gewoon van fatsoenlijk inzicht in hoe energie werkt.

ENERGIE, NOG EENS

Energie is de drijvende kracht achter alles. Richard Heinberg bijvoorbeeld, maakt duidelijk hoe energie de bron is van alle leven, complexiteit en groei.[18] Zoals dat bij alle ecosystemen het geval is, zijn het de energie- en stofstromen die bepalen hoe een samenleving – al bij al toch ook een ecosysteem – er uitziet. Om samenlevingen te begrijpen, moeten we dus hun energetische basis verstaan. Daarbij is het belangrijk om te zien dat alle energie één is, al kan ze heel wat verschillende vormen aannemen: van opgeslagen energie in fossiele brandstoffen tot energie waarmee we de trap oplopen. Ecosystemen in dynamisch evenwicht, en dus ook samenlevingen in relatieve balans, proberen zo weinig mogelijk van de aanwezige of binnenkomende energie verloren te laten gaan en de cirkels zoveel mogelijk te sluiten.

Levende ecosystemen zijn natuurlijk nooit statisch. Bepaalde soorten binnen een ecosysteem slagen er op allerlei manieren in om meer energie naar zich toe te halen, wat hen succesvoller maakt. Tot het moment dat ze mogelijk de veerkracht overschrijden, het ecosysteem uit evenwicht halen en zichzelf dus in gevaar brengen. Een ecosysteem heeft immers een noodzakelijk beperkte draagkracht (de hoeveelheid van een soort die er maximaal in aanwezig kan zijn). Omdat hierin de beschikbare energie mee bepalend is, kan die draagkracht (tijdelijk) opgetrokken worden wanneer extra energie wordt aangesproken. Precies dit is wat op een exponentieel groeiende manier met onze moderne geïndustrialiseerde samenleving gebeurde. Door het steeds massaler opsouperen van in fossiele brandstoffen opgeslagen energie, veranderde de menselijke samenleving drastisch. Voornamelijk oudere mensen verbazen zich nog over wat er nu allemaal mogelijk is. De rest lijkt het ondertussen even normaal te vinden als de zon die opkomt. Maar in een veel ruimer plaats- en tijdsperspectief is wat wij als normaal beschouwen, eigenlijk hoogst uitzonderlijk.

Brandstoffen en machines die de verlengstukken werden van het menselijke handelen, hebben er bijvoorbeeld voor gezorgd dat nauwelijks 2% van een bevolking zich met voedselvoorziening via land- of tuinbouw hoeft bezig te houden. In niet-petroleumbeschavingen heb je daarvoor 70 tot 90% van de bevolking nodig. Het wordt meteen duidelijk wat Heinberg bedoelt wanneer hij zegt dat energie de bron is van alle complexiteit en groei: 98% van de bevolking kan zich dus specialiseren in andere activiteiten dan het voorzien in voedsel. En met wat verbeelding wordt het ook duidelijk in welke richting een samenleving opschuift zonder dat extra shot aan energie. Het zijn de grondstof- en energiegrenzen die verandering in gang zetten, of je het nu inkrimping of normalisering noemt. Piekolie is daarbij de voorbode van peak everything, piek-alles of

piekgroei. Dit is geen model of theorie, maar een ecologische, en dus fysische realiteit. Heinberg gaat daarbij het moeilijke thema van de overbevolking niet uit de weg, want ook dat is het gevolg van het tijdelijke energiesurplus. De draagkracht van de postindustriële wereld zal volgens hem in de buurt liggen van de pre-industriële wereld: ergens onder 2 miljard mensen.[19]

EEN ANDERE TOEKOMST

Het wordt dus veranderen of verandering ondergaan. Of, nog veel waarschijnlijker: veranderen én verandering ondergaan. De krijtlijnen zijn uitgezet: minder energie gebruiken en er minder verloren laten gaan. Dat betekent minder verspillen en ze efficiënter aanwenden. Maar ook gewoon zorgen dat er geen nodig is waar het niet echt hoeft. Het is een hele eenvoudige vaststelling: we hebben het ooit, en niet eens zo heel lang geleden, zonder of met veel minder fossiele brandstoffen gedaan, en we zullen dat ooit opnieuw moeten doen.

De urgentie en de schaal van het probleem dwingen ons ook om behoorlijk doortastend te zijn en ons drastisch te herorganiseren op een heel aantal punten. Eén en ander werd al gesuggereerd door het eerdere impactlijstje. Te denken valt aan alles wat met transport te maken heeft. We keren dus best het systeem de rug toe waarbij we om de zoveel tijd alles wat niet al te vast zit in de wereld, van plaats veranderen. Een soort globalisering in achteruit en omgekeerde infrastructuurwerken dringen zich op: een herlokaliseren van productie, diensten en consumptie. Regionale economie in plaats van totale economie. Zo'n totale economie, zoals we ze kennen, is natuurlijk niet alleen qua transport, maar ook wat de productie zelf betreft, vaak bijzonder energie- en grondstoffenintensief. Alle techniek, mechanisering, automatisering, robotisering en computerisering die er aan te pas komt, slikt massa's energie. Technologie zit dus eerder aan de probleemkant dan aan de oplossingszijde. Of hoe de technofix - of technofictie - dus vrolijk voorbij lijkt te wandelen aan het energievraagstuk.

Het is ook al eerder gezegd: voeding staat hoog op de piekolieagenda. Het is onze eigen basisenergie, en het plaatje is zonneklaar: die 1/10-verhouding tussen de energie die we eruit halen en de energie die we er insteken, is onhoudbaar. De agro-industriële manier waarmee we nu in onze voedselproductie voorzien, is een energieverschrikking, los van alle sociale en ecologische schade en roofbouw. De pistes zijn ook hier duidelijk: kleine, gemengde, familiale landbouw met respect voor het in stand houden van de vruchtbaarheid van de grond, permacultuur, lokaal en seizoensgebonden eetgewoonten, veel minder vlees (want het is een energieverspillende omweg) en allerlei systemen van door lokale gemeenschappen of groepen ondersteunde land- en tuinbouw. Veel meer mensen moeten dus terug actief worden in gezonde voedselvoorziening. Dit is ook gezond voor de grond, want anders is het straks peak soil. Als we al niet in de buurt zitten. Het

behouden of herstellen van de natuurlijke vruchtbaarheid van de grond is met andere woorden een goede investering in de toekomst.

Investeren en creativiteit stoppen in overdachte, langetermijnstads- of regioplanning is dat eveneens. Wijken, dorpen en steden kunnen zodanig hertekend worden dat heel wat meer van de noodzakelijke functies of diensten binnen fiets- of wandelafstand aanwezig zijn: onderwijs, voeding, werkgelegenheid, ontspanning, kinderopvang, ouderenzorg. Decentraliseren en lokaliseren dus, zoals we dat best ook met energievoorziening en het elektriciteitsnet doen.

Economische denkmodellen – waarvan sommigen onderweg vergeten waren dat het slechts denkmodellen zijn – zullen terug op hun plaats moeten gezet worden. Piekolie betekent dat we volwassen en verantwoordelijke economieën nodig hebben, economieën die niet als kaartenhuisjes in elkaar vallen wanneer ze niet kunnen groeien. Economieën die zonder gigantische energie-extra's kunnen voorzien in behoeften van mensen en samenlevingen. Hetzelfde geldt voor ons geldsysteem dat allesbehalve een neutraal ruilmiddel is, eerder de turbo van onze groeiwaan. Buiten het doosje denken over economie en geld valt ons echter bijzonder zwaar. Ons economisch, managements- en marktdenken, evenals ons geldsysteem, zijn tot culturele vanzelfsprekendheden geworden. Het vraagt het besef of inzicht dat de werkelijkheid er helemaal niet hoeft uit te zien zoals wij haar nu organiseren. En het vraagt vervolgens moed om oude zekerheden achter te laten.

Het is overduidelijk dat we best niet al te hard uitkijken naar de grote one size fits all-oplossing(en). Dat gaat in tegen elk principe van ecologie: ecosystemen in dynamisch evenwicht zijn net veerkrachtig, omdat ze voldoende diversiteit vertonen en zo in staat zijn belangrijke schokken van buiten op te vangen. Diversiteit, complementariteit en samenwerking zijn veiliger keuzes voor de toekomst dan eenvormigheid, tegenstelling en competitie. En systeemdenken is hier de omkering van reductionisme. Ook dat is een leerpunt uit het piekolieverhaal: als alles aan hetzelfde (energie)draadje hangt, dan is er een levensgroot probleem wanneer het knapt. Grote monoculturen, of ze nu hun toepassing of uitdrukking vinden in economische modellen, geldsystemen, onderwijsinstellingen of landbouw, zijn altijd een slecht idee: ze maken kwetsbaar, en ze leveren zelfs niet de schaalvoordelen op die ze beloven. Wat ze zogezegd aan meerwaarde of lagere kostprijs opleveren, is een doodgewone kwestie van roofbouw: op oude opgeslagen energie, op ecosystemen en wat ze ons bieden, op mensen, op hun arbeid en hun overlevingsstrijd of op de andere soorten met wie we verbonden zijn.

HET KOOR EN DE BERG

David Fleming, bedenker van de verhandelbare energiequota, zei een poosje geleden wat ons te doen staat om de wereld te beginnen veranderen na piekolie: we moeten ons aansluiten bij het plaatselijke koor. Het mag een mooie metafoor zijn, maar het mag ook best letterlijk, als je van zingen houdt. Er is in zijn ogen maar één cruciale opgave, en ze getuigt van een gedurfder manier om over energie te denken, gedurfder dan zijn verhandelbare energiequota: het opbouwen van lokale gemeenschappen die gonzen van creatieve vitaliteit en die we thuis kunnen noemen.

Ik kan me niet van het gevoel ontdoen dat dit min of meer hetzelfde is als wat Aldo Leopold bedoelde toen hij beweerde dat we opnieuw moeten leren denken als een berg. Alleen krijgt de wil of de uitnodiging om opnieuw diep vereenzelvigd en verbonden te worden met de rest van het leven, bij hem misschien nog iets meer zijn volle en diepe ecologische draagwijdte. Hetzefde lezen we bij Arne Naess. Het plaatselijke koor en het denken als een berg, ziedaar de echte energie van een veranderende wereld en een nieuwe werkelijkheid.

Rudy Dhont
Als lector bedrijfsethiek verbonden aan het departement Economisch Hoger Onderwijs van KHLeuven waar hij binnen het onderzoeksproject duurzame ontwikkeling ook het speelveld en de condities verkent voor een duurzame transitie. Hij schreef en sprak al eerder over transition towns, één van de inspirerende bottom-upinitiatieven op dit moment, en faciliteert mee de opstart van deze beweging in Vlaanderen.

NOTEN

(1) Dit artikel werd, op vraag van de redactie, uitdrukkelijk voor dit WisselWERK-cahier geschreven. Op vraag van de auteur, heeft de redactie ook de toestemming gegeven om het eerder in het tijdschrift OIKOS te publiceren. Het is te vinden in OIKOS, 2009/3, nr. 50; p. 5-21. Eventuele kleine verschillen tussen beide artikels zijn alleen te wijten aan redactionele ingrepen die niet op de inhoud slaan, maar alles te maken hebben met taalaanvoelen of begripsverheldering.

(2) Zoals zal blijken, kan heel wat (van wat hieronder de revue passeert) niet of nauwelijks uitgewerkt worden. We willen dan ook vooral het overzicht bewaren. Het is ook niet de bedoeling om de snel evoluerende actualiteit (2009) op de voet te volgen of in kaart te brengen, maar het is duidelijk dat die (soms via verrassende terugkoppelingslussen en versterkende domino-effecten) de grond van de piekolielogica bevestigt. Jammer genoeg is er ook niet de ruimte om alle systeemverbanden met de ecologische en klimaatproblematiek en met de geldcrisis (uitgebreid) bloot te leggen.

Uitgebreidere piekolie-literatuur is te vinden bij, onder andere, Colin Campbell, Richard Heinberg, Matthew Simmons, Kenneth Deffeyes, Chris Skrebowski, Jeremy Leggett, Fredrik Robelius, Rembrandt Koppelaar, Jean Laherrère, Ali Morteza Samsam Bakhtiari. En verder op www.peakoil.net (ASPO), www.theoildrum.com, www.energybulletin.net, www.postcarbon.org, www.peakoil.nl, www.energywatchgroup.org… Enkele piekoliedocumentaires zijn: The End of Suburbia, A Crude Awakening en The Power of Community: How Cuba survived Peak Oil. En voor een maatschappelijke veranderingsbeweging die sterk vanuit het gegeven van piekolie vertrekt: www.transitiontowns.org, www.transitie.be, www.transitionculture.org (transition towns).

(3) Crude Oil – The Supply Outlook, Revised Edition February 2008, by: Dipl.-Kfm. Jörg Schindler, Dr. Werner Zittel, Ludwig-Bölkow-Systemtechnik GmbH, Ottobrunn/Germany (www.energywatchgroup.org), p. 12. (http://www.energywatchgroup.org/fileadmin/global/pdf/2008-02_EWG_Oil_Report_updated.pdf)

(4) Het gemiddelde in winbaarheid ligt, wereldwijd, ongeveer op 33% (Rembrandt Koppelaar, De gevolgen van het einde van goedkope olie, 9 juli 2009, http://www.olino.org/articles/2009/07/09/de-gevolgen-van-het-einde-van-goedkope-olie).

(5) Zo gebruikt de US Geological Survey een andere, misleidende derde categorie, waar maar een 5% kans nodig is om tot de possible reserves te kunnen horen. P5 dus in plaats van P.10, om er vervolgens creatief medianen mee te gaan berekenen tussen proved en possible reserves. Met rooskleurige resultaten die volkomen haaks staan op elke realiteit.

(6) Heinberg; Richard, Peak Everything. Waking up to the century of decline in in earth's resources. Clairview, Forest Row, 2007, 213 p.

(7) De cijfers zijn van World Energy Outlook 2008 (gegevens over 2006). Schattingen voor het aandeel fossiele brandstoffen liggen hoger bij Skrebowski en Heinberg.

(8) Voor het impact-lijstje dat volgt werd vertrokken van een piekoliepresentatie door Chris Skrebowski in Totnes in 2007 (eigen notities). Het werd verder aangevuld.

(9) Professor David Pimentel, College of Agriculture and Life Sciences, Cornell University, geciteerd in Preparing for Peak Oil. Local Authorities and the Energy Crisis, prepared by The Oil Depletion Analysis Centre and Post Carbon Institute, 2008 (http://www.odac-info.org/sites/odac.postcarbon.org/files/Preparing_for_Peak_Oil.pdf), p. 11.

(10) Andrew Simms, Nine Meals from Anarchy. Oil dependence, climate change and the transition to resilience, Schumacher Lecture, 2008 Schumacher North, Leeds, UK, new economics foundation.

(11) Groeicijfer van World Energy Outlook 2008, gebaseerd op een gemiddelde groei van slechts 1,6% per jaar. Omdat die groeiverwachtingen voortdurend naar beneden worden bijgesteld, in zoverre zelfs dat er negatieve groeicijfers opduiken, zouden ook een aantal prognoses of scenarios voor de energietoekomst moeten aangepast worden. Niettemin schijnt de mainstream gedachte vooral te zijn: we moeten, zullen en kunnen uit dit (economisch) dal komen. In dat geval keren we min of meer terug naar de oude vertrouwde groeicijfers, zij het met misschien wat vertraging, en dus 'uitstel' van piekolie. Een ernstige recessie maskeert ook een deel van de gevolgen van piekolie.

(12) Het WEM of World Energy Model dat in het International Energy Agency (in de World Energy Outlook-rapporten) gebruikt wordt om projecties of prognoses te maken is ondermeer op toekomstige vraag gebaseerd – al worden in dat model (steeds meer) andere factoren ingecalculeerd. Dat soort economische of marktmodellen wordt veel schaamtelozer gebruikt in de rapporten van het Energy Information Agency van het Department of Energy van de VS (hun Annual Energy Outlooks) en de rapporten van de United States Geological Survey (hun World Petroleum Assessments).

(13) Zie bijvoorbeeld: Michael T. Klare, Rising Powers, Shrinking Planet. The New Geopolitics of Energy, Metropolitan Books, New York, 2008.

(14) M.K. Hubbert, Two Intellectual Systems: Matter-energy and the Monetary Culture, http://www.hubbertpeak.com/hubbert/monetary.htm.

(15) Het is fout om het piekolieverhaal te bouwen op wat olieprijzen (en markten) doen. Tussen die twee zit een complexe verhouding waarbij niet alleen de toestand van de reële economie een rol speelt, maar ook allerlei verwachtingen over de toekomstige toestand. Waardoor dus ook financiële speculatie een ingrijpende rol gaat spelen. Zo staat de olieprijs in juni 2009 bijvoorbeeld toch alweer op het dubbele van december 2008.

(16) Het beeld is van Richard Heinberg.

(17) Business as usual betekent het gewoon verder zetten van het normale, vertrouwde patroon; ook in omstandigheden die uitnodigen om dat niet te doen. We laten hier even de business uit business as usual weg, want het gaat natuurlijk ook om politics as usual, education as usual, knowledge as usual, etc.

(18) Richard Heinberg, Peak Everything. Waking up to the century of decline in earth's resources, Clairview, Forest Row, 2007, 213 p; en The Party's Over. Oil, War and the Fate of Industrial Societies, Clairview, Forest Row, 2007 (updated revised edition), 306 p. Zie ook de maandelijkse MuseLetters op www.richardheinberg.com.

(19) Bijvoorbeeld in The Party's Over. Oil, War and the Fate of Industrial Societies, Clairview, Forest Row, 2007 (updated revised edition), p. 196-198, 246-250.

KLIMAATCHAOS

Rudy Dhont

Samenvatting

Het ene na het andere alarmerend rapport maakt duidelijk dat de aarde opwarmt. Dat geeft aanleiding tot problemen die niet alleen hun sporen op onze aarde nalaten, maar ook op de samenleving als systeem. We hebben het moeilijk om er de volle draagwijdte van te bevatten. Het is ook geen probleem voor de toekomst, we zitten er midden in. Om allerlei redenen wordt de ernst van de klimaatfeiten verdoezeld. Het ecosysteem is een zeer complex geheel waar alles met alles samenhangt. Niet-lineaire wetenschappen kunnen een hulp zijn om die gebeurtenissen te verstaan, naast heel wat wereldbeelden uit traditionele culturen. In dit artikel worden klimaatveranderingen doorheen de geschiedenis geschetst en wordt ingegaan op de basisbeginselen van een levend klimaat. De laatste tweehonderd jaar merken we dat de tussenkomst van de mens gevolgen heeft op het klimaat en dat het gaat om zichzelf versterkende processen. Zee- en landijs smelt en aan de neutraliserende effecten van zeeën en bossen komt stilaan een einde. De impact van die klimaatverandering is groot, niet alleen op de weersomstandigheden, maar ook op de landbouw, het verdwijnen van soorten, het voorkomen van rampen of het onder water lopen van laaggelegen gebieden. De oorzaken van die verschijnselen hebben met menselijke activiteit te maken. De industriële revolutie gaf aanleiding tot het ontstaan van een samenlevingsmodel, gebaseerd op het verbruik van fossiele brandstoffen en ingrijpende veranderingen in onze natuurlijke omgeving. De concepten van groei en expansie brengen het eco-systeem 'aarde' in gedrang. De weg naar een leefbaar evenwicht zal niet meer langs de gebruikelijke as usual-paden lopen. We zullen moeten leren dat we deel van een geheel zijn en we zullen de verbondenheid moeten herstellen met de rest van de biotische gemeenschap waar we deel van uitmaken.

Je moet tegenwoordig al van Mars komen of je moet heel wat belangrijker dingen aan je hoofd hebben – overleven bijvoorbeeld – om niet te weten dat er iets goed fout zit met ons klimaat. Toch lijkt het feit dat we het er nu al jaren over hebben niet echt effect te sorteren. Het tij is blijkbaar sterk, en de vele en volgehouden inspanningen die tal van mensen en groepen doen om het te keren, lijken vaak vergeefs. Een druppel op een hete plaat, zo heet dat dan. Hier en daar slaan klimaatmoeheid en moedeloosheid toe. Het lijkt toch allemaal soms zo futiel in verhouding tot de ernst van de situatie. Er zijn bovendien, volgens nogal wat stemmen, andere en veel dringender problemen. Dat valt echter nog te bezien.

De feiten liegen er niet om, en ze worden alarmerender met de dag. Maar de drang of drive om alles wat vertrouwd is gewoon verder te zetten, is immens. Er zijn tal van verantwoordelijken in het bedrijfsleven of in financiële en politieke middens, die belang hebben bij zo'n business as usual-strategie. Maar de verknochtheid aan het gemak, de gewoonte en het vertrouwde huist ook in onszelf. Een levensstijl opgeven is oneindig veel makkelijker gezegd dan gedaan. Bovendien hebben we niet zomaar een paar nieuwe ideetjes van doen, maar een andere manier van kijken, denken, handelen en zijn. Doe maar, als de hele werkelijkheid om je heen je met handen en voeten bindt aan wat er is. Een cultureel spoor drastisch hertimmeren ligt niet voor de hand. Dat bewijst ook de geschiedenis.

Er zijn nog mensen – heel wat mensen – die geen klimaatprobleem zien. Of toch geen ernstig probleem. Dat heeft weinig met feiten te maken, maar alles met de manier van kijken. Onze (culturele) mentale software – de manier waarop we hebben leren kijken naar 'de dingen' – bepaalt immers niet alleen wat we zien en hoe we het zien, maar ook wat we niet zien. Misschien zullen deze mensen niet op de één of andere manier overtuigd moeten worden, maar uitgenodigd om anders te kijken dan ze tot nog toe deden. Om het vervolgens zelf te zien: het klimaat is een cruciaal onderdeel van een ruimere, planetaire ecologie waar we met zijn allen deel van uitmaken. Maar bij dit soort wetenschap en het ecologisch bewustzijn dat er mee samenhangt, wringt nu precies het schoentje. Het zou wel eens één van de voornaamste redenen kunnen zijn waarom we de ernst en hoogdringendheid van de klimaatproblematiek niet vatten en waarom we als mensen ook aan de basis liggen van onze eigen klimaatmiserie nu. Ergens zijn we losgeknipt geraakt.

Ecologie en ecologisch bewustzijn zijn dan ook belangrijke peilers voor elke cultuur van verandering. Zij verschijnen hier en daar, hoopgevend en onverwacht, als bloemen tussen de barsten in het alomtegenwoordige beton. Het beton van onze instrumentele kijk op alles en iedereen rondom ons. Ecologisch kijken, daar begint het dus mee. Maar wat ons te doen staat, ook dat is ecologie: soorten veranderen namelijk in wisselwerking met wat hen omringt, anders gaat het fout. En wat hen omringt wordt dan weer mee bepaald door hoe soorten zich (her)organiseren. Eén van de eerste stappen die we moeten ondernemen is ons bewust worden, op een veel dieper niveau dan de feiten, van wat er gaande is. Op dat punt vinden nieuwe wetenschap en oude wijsheid elkaar.

KLIMAATVERANDERING, PLANEETPROBLEEM

Iedereen mag een mening hebben, maar de werkelijkheid kan moeilijk ontkend of tegengesproken worden. Al zou dat handig uitkomen, want de feiten en waarnemingen zijn ronduit ontmoedigend: onze planeet verkeert in ernstige moeilijkheden.[1] Alarmerend rapport na alarmerend rapport maken ons duidelijk dat leven bedreigd wordt: rapporten

over opwarming van de aarde en klimaatverandering, over vervuiling en afval, over een veel te grote ecologische voetafdruk, over verlies van biodiversiteit en culturele diversiteit (heeft het zin het verschil te maken?), over ecosysteemvernietiging en sociale vernietiging, enz…[2] Het leven krijgt het hard te verduren. We vinden het stilaan normaal dat het niet goed gaat. Daarmee lijken we op de kikker uit het bekende verhaal: als je hem in kokend water gooit, dan wil hij er onmiddellijk en koste wat kost uit. Maar zet je hem in water dat je langzaam aan de kook brengt, dat heeft hij het pas door als het te laat is.

De aarde warmt op, zoveel is duidelijk. Een kleine graad op een eeuw, 0,8°C om preciezer te zijn. Dat is wat de meeste mensen ondertussen weten, zien of gehoord hebben. Maar dat is maar het topje van de spreekwoordelijke ijsberg, want het probleem is veel ruimer en omvattender. Het is dus ernst, en we laten ons van op onze Titanic best niet misleiden door ons eigen gevoel van onkwetsbaarheid en de ogenschijnlijke onschuld van een graadje meer of minder. Er zit van alles onder het wateroppervlak waar we rekening mee moeten houden, het klimaat is immers onderdeel van een planetaire ecologie die, met een ernstige verstoring van dat klimaat, ook zelf uit balans geraakt. Want alles hangt aan alles. Stijgende omgevings- en oceaantemperaturen vertalen zich vroeg of laat en op verschillende plekken via allerlei domino- of versterkingseffecten in tal van problemen voor velei leefgemeenschappen. Een beetje systeemdenker ziet wat er allemaal in het totaalplaatje – of in ieder geval in de pijplijn – zit: verwoestijning en verdroging, stijging van de zeespiegel, extreme en destructieve weersomstandigheden, bodemvernietiging en verlies van vruchtbare grond, destabilisatie van lokale of regionale ecosystemen, biodiversiteitsverlies, oceaanverzuring, problemen met de mondiale waterhuishouding. Gevolgd door sociale spanningen, migratie en conflicten, problemen met drinkwater en voedselvoorziening, vernietiging of overstroming van woon- en landbouwgebieden, gezondheidsrisico's. Dat allemaal, en nog meer, in steeds bredere wordende cirkels van impact. Dat allemaal, en nog meer, ten gevolge van een bepaalde levenswijze en een cultureel model.

Het probleem is zo ernstig dat we moeite hebben om er de volle draagwijdte en waanzin van te vatten. We bevinden ons ondertussen in de gevarenzone waar een (gedeeltelijke) ineenstorting van het leven-ondersteunend planetair ecosysteem tot de mogelijkheden behoort. Grote veranderingen vormen dito uitdagingen voor de mensen van deze eeuw. Onze generatie zal mee bepalen hoe de toekomst eruit ziet, want wat wij doen maakt een verschil en bepaalt mee het aangezicht van de planeet van de komende eeuwen. Maar het verschil moet dan wel gemaakt worden en een cultureel spoor vertimmeren is geen eenvoudig karwei. Het moet in ieder geval beginnen met een gevoel van richting en, zoals dat met elke pijl gaat, is dat tegelijk ergens vandaan en ergens naartoe. De goede routes, en wat echte alternatieven zijn voor het doodlopende spoor waarop we ons bevinden, worden echter alleen maar duidelijk als we bereid zijn te zien wat er gebeurt en waarom het gebeurt. Het probleem recht in de ogen kijken en niet

de kop in het zand steken. De situatie begrijpen en beleven en niet zomaar, omdat het hoort, beweren dat we "toch ook een beetje met het milieu rekening moeten houden", niet gehinderd door enige kennis over de diepte van de ecologische problematiek.

Ondertussen schuift de tijd op en ontvouwt de klimaatproblematiek zich in wat rondom ons gebeurt. Nogal wat mensen lijken echter te blijven denken dat het nog steeds een probleem is van de toekomst, iets van de 'komende generaties'. Het klimaatprobleem valt daarmee in de categorie van 'dingen die we in de toekomst moeten vermijden', alsof die toekomst zich nooit in het heden vertaalt. Het zou alvast eerlijker en realistischer zijn om toe te geven dat het een probleem van nu is, en niet (enkel) een probleem van de toekomst. Trouwens: wat heet toekomst? Binnen vierentwintig uur is morgen vandaag. Het zou in ieder geval ook dat valse gevoel van gerustheid ontkrachten, het gevoel dat er nog tijd is en dat het dus best OK is als we er ons straks mee bezig houden. Eigenlijk kunnen we zelfs stellen dat het een probleem van het verleden is. Immers, heel wat van de klimaatverandering die ons verder nog te wachten staat, is het gevolg van dingen die al achter ons liggen (en die we dus niet meer ongedaan kunnen maken). De traagheid binnen het klimaatsysteem heeft nog maar een deel van onze impact in effectieve opwarming omgezet.

De belangrijkste misvatting blijft echter die waarin we denken dat het klimaat en wat ermee gebeurt, iets is wat min of meer losstaat van onze gewone dagelijkse werkelijkheid. Alsof het enkel deel uitmaakt van het decor en gewoon de (niet echt belangrijke) achtergrond vormt voor de actie die zich op de scène afspeelt. Op dat punt kunnen we ons moeilijk nog sterker vergissen. In wat ons omgeeft (de natuur, ecosysteem aarde, het klimaat) zitten we zelf ook helemaal verweven. De splitsing tussen onszelf en de natuur is vals. Hoe uniek we onszelf als soort ook kunnen vinden, we maken volop deel uit van die grotere dans van het leven waarvan we cruciaal afhankelijk zijn. Of zoals E.F. Schumacher het in een wat andere context uitdrukte: "als we het gevecht tegen de natuur winnen, dan zullen we ontdekken dat we in het verliezende kamp zitten". Onze ecologie is van levensbelang.

WE ZIJN HET EROVER EENS, NIET?

Over de grond van de zaak bestaat geen twijfel: er is een alarmerende wetenschappelijke consensus over de ernst en de hoogdringendheid van het klimaatprobleem. Dat vertaalt zich echter niet in eenzelfde consensus bij het grote publiek of in een daarmee overeenstemmende daadkracht bij beleidsmakers. Het kan verhelderend zijn om een aantal redenen daarvoor de revue te laten passeren.

In een tijdperk waarin kennis in allerlei (vaak losstaande) disciplines gefragmenteerd wordt en de werkelijkheid het speelterrein wordt van vakspecialisten die zich op steeds

kleinere deeldomeinen toeleggen, is het niet verwonderlijk dat het gevoel ontstaat dat problemen best aan anderen – specialisten – overgelaten worden. Gaandeweg is daarbij een soort aangeleerde onmacht, niet-betrokkenheid en fundamentele onwetendheid te voorschijn gekomen. Kennis opdelen in steeds kleinere deeldisciplines, waarbij ook op steeds kleinere deeltjes gefocust wordt, heeft als gevolg dat alle onderlinge verbanden en relaties niet begrepen worden. Om een problematiek zoals de klimaatchaos te (beginnen) doorgronden is immers een vorm van systeemdenken nodig. Die ontbreekt vaak in onze huidige kenniscultuur. Het geheim van het leven zit niet in de steeds kleiner wordende afgezonderde deeltjes die we onderzoeken, maar in de onderlinge afhankelijkheid en de dynamische, onverwachte en creatieve relaties die de deeltjes en de organismen met elkaar onderhouden. In het geheel dus, wat veel meer is dan de loutere optelsom van de delen.

Een andere, meer concrete reden is de jammerlijke rol die nogal wat media spelen. Er is natuurlijk wel media-aandacht voor het probleem, maar de druk van lees- en kijkcijfers zorgt vaak voor allerlei vertekeningen. In een snelle zapcultuur is er niet echt ruimte om complexe problemen genuanceerd voor te stellen. Tot in den treure moet alles in conflicttelevisie of conflictartikels gegoten worden, met voor- en tegenstanders. Of hoe een duidelijke consensus via televisie botweg vertaald wordt in twee fifty-fifty kampen, waarbij de meest cynische of de vlotste prater de publieksprijs van de 'waarheid' krijgt. Dit alles draagt bij aan de verwarring, waarbij feiten als opinies afgedaan worden, terwijl de eigen opinies doodleuk als feiten voorgesteld worden. "Leve de vrije meningsuiting en de betrokkenheid van het publiek: vindt u de opwarming van de aarde een ernstig probleem? Sms dan ja naar het betalende nummer. Niet? Sms dan nee naar hetzelfde betalende nummer."

Ernstige vormen van desinformatie kunnen ook verwacht worden vanuit het kamp van de gevestigde belangen, denk maar aan autoconstructeurs, energie- en nutsbedrijven en agro-industrie. Financiële, economische en politieke machten hebben ontzettend veel te winnen of te verliezen bij een bepaalde voorstelling van de feiten en van de antwoorden en oplossingen. Of bij een bepaalde voorstelling van de schuldige of de boosdoener. Het hoeft niet te verbazen dat de ontkennings- en verdraaiingsindustrie, zij het ondertussen wat beter vermomd, gewoon verder gaat. Wat te denken van bedrijven die budgetten spenderen aan reclame en public relations rond verduurzaming, die het veelvoud zijn van de werkelijke, eigen inspanningen voor verduurzaming? Wat te denken van de pakweg 15.000 lobbyisten werkzaam in Brussel? Hun werk is ook niet altijd even moeilijk: met gedurfde maatregelen vallen er voor beleidsmakers niet zo makkelijk stemmen te winnen. We hoeven het bovendien ook niet steeds ver weg (en bij de andere actoren) te zoeken. We zitten allen in hetzelfde belangenschuitje. Aan auto-industrie en logistieke draaischijven hangt immers werkgelegenheid vast. En koopkracht. Er zijn ondertussen nogal wat sectoren of instellingen die blijkbaar te groot

en te belangrijk geworden zijn om in te storten. Wie pleit voor een radicale ommekeer lijkt vanuit die hoek wel staatsvijand nummer één. Samengevat: ook hier liggen dus, en bij meer groepen dan de gebruikelijke schietschijven, allerlei redenen om de klimaatfeiten wat minder ongelegen te maken dan ze zijn.

Op een weer heel ander terrein liggen nog meer verklaringen voor de beperkte aandacht voor het klimaatprobleem. De klimaatverandering is echt en observeerbaar, maar ze zit niet noodzakelijk in de directe ervaring van mensen. Mensen ervaren weersomstandigheden, maar geen klimaatveranderingen. De twee worden best niet door elkaar gehaald, omdat ze elkaar (ogenschijnlijk) kunnen tegenspreken. Bovendien schijnen de veranderingen die zich voordoen in ons klimaatsysteem, traag en miniem en helemaal niet gevaarlijk. In het juiste perspectief, dat van geologische tijdschalen, zijn ze echter zonder meer abrupt en onrustwekkend groot. Komt daarbij dat het (voorlopig) vooral arme mensen zijn, en mensen in andere continenten, die de gevolgen aan den lijve ondervinden. De klimaatverandering zit dus niet echt in onze persoonlijke, geleefde ervaring. En laat die ervaring nu net voor een hoop mensen het enige betrouwbare referentiepunt geworden zijn.

Alarmisten mogen dan gelijk hebben, dit is nog iets anders dan gelijk krijgen. Eerder het tegendeel, zo lijkt het. Bovendien: als het echt menens was, dan was toch alles en iedereen in de weer? Overstelpt met info vanuit elke mogelijke hoek, niet langer in staat om het bos tussen de bomen te zien, en met de zekerheid dat we het einde van de wereld al een paar keer overleefd hebben, keren we dus terug naar ons gewoontegedrag. We zetten een levensstijl verder die net de oorzaak van de klimaatmiserie is. Op dat persoonlijke niveau speelt de ontkennings-, verdraaiings- of verdringingsstrategie dus net zo goed als in het bredere speelveld. Want het is niet ons criminele gedrag dat verantwoordelijk is, maar ons gewone gedrag. Dat wat wij als doodnormaal zijn gaan beschouwen, dat wat generaties voor ons – denkend aan hun kinderen – zich bij een beter leven voorstelden. En die vanzelfsprekendheden in vraag stellen, dat is verre van vanzelfsprekend.

NIEUWE WETENSCHAPPELIJKE OGEN, OUDE INDIGENE WIJSHEID

Belangrijke hulp om te verstaan wat er aan het gebeuren is, komt uit wetenschappen waar de meesten van ons nauwelijks mee vertrouwd zijn: niet-lineaire wetenschap, systeemdenken, chaos- en complexiteitstheorie. Een lineair, mechanistisch of reductionistisch perspectief – het soort wetenschap en het soort denken waar onze cultuur zo mee vertrouwd is – kan nooit de complexiteit vatten van iets als het klimaat of het ecosysteem waar het deel van uitmaakt. Dat is een ontzettend complex, verweven en dynamisch systeem vol mogelijke kantelpunten. Alles hangt met alles samen, trek aan

één draadje en het hele ding komt mee. Er zijn verschillende krachten aan het werk: zowel negatieve terugkoppelingsmechanismen die helpen het evenwicht te bewaren of herstellen, als positieve of versterkende terugkoppelingen waardoor het systeem net helemaal uit balans geraakt. Kleine verstoringen die van binnenuit, maar ook van buitenaf komen, kunnen vaak opgevangen worden. Maar ze kunnen evengoed, via die domino-effecten - en zeker in systemen die aan diversiteit en weerbaarheid ingeboet hebben - processen in gang zetten die het systeem in overdrive brengen, waardoor het zich helemaal anders gaat herorganiseren. De vlinder van Lorenz is het stilaan vertrouwde beeld dat deze niet-lineariteit aanschouwelijk maakt: de vleugelslag van een vlinder aan de ene kant van de wereld kan een tropische storm aan de andere kant in beweging zetten. Een graadje meer of minder kan dus wel degelijk het verschil maken indien daarmee kritische drempelwaarden overschreden worden.

Dit soort inzichten in de onderlinge verwevenheid knoopt opnieuw aan bij eeuwenoude tradities van ondertussen in versukkeling geraakte mens- en wereldbeelden. We hoeven hun bestaan daarvoor geenszins te romantiseren, maar het was (en is nog steeds) de diepe wijsheid van nogal wat indigene volkeren en traditionele lokale culturen: wij als mensen leven een gedeeld en verbonden bestaan. Het leven zit in de relaties met de rest van de levende werkelijkheid, en nergens anders. Als het even mag, het lijkt wel de zelfhelende kracht van het leven dat meer en meer mensen opnieuw beginnen kijken met dat soort indigene ogen. In onze vertrouwde instrumentele logica en onze tot wetenschap verengde kennis en wijsheid slaat zo'n uitspraak natuurlijk nergens op. Ze past ook helemaal niet in ons veroverings- en beheersingsdenken dat alles en iedereen ontluistert en alle mysterie als barbaars, primitief en achterlijk afdoet. En nog minder bij ons maakbaarheidsdenken en de zo centrale plaats die we onszelf graag toedichten in de werkelijkheid. Maar, wat ons klimaat en dus ook ons overkomt, dwingt ons om dat soort diep ecologisch spoor opnieuw te bewandelen.

KLIMAATVARIATIE EN KLIMAATVERANDERING

Tijd om naar het klimaat te kijken en even vooraan te beginnen. Het is duidelijk dat weer en klimaat veel met elkaar te maken hebben, maar het zijn wel verschillende dingen. Het makkelijkst is om het klimaat voor te stellen als het 'gemiddelde weer' over een langere periode. Het gaat dan om gemiddelde temperatuur, neerslag, wind… en de vaak typische of cyclische patronen en variatie in deze fenomenen. Denk aan seizoenen bijvoorbeeld. Een streek of regio heeft zo zijn eigen klimaat, bepaald door allerlei omstandigheden en door de ecosystemen zelf die daar aan het werk zijn. Ook op planetaire schaal kunnen we van klimaat spreken. Een bepaald tijdperk heeft dan zijn typerend klimaat met wereldwijde gemiddeldes, variatie en geheel van seizoensgebonden of andere cyclische patronen. Variabiliteit, het feit dat er binnen bepaalde grenzen beweging of verandering optreedt, hoort bij de normale dynamiek van een klimaat.

Een heel ander verhaal wordt het wanneer die grenzen overschreden worden. Dan spreken we niet langer van klimaatvariatie, maar van klimaatverandering. Op een geologische tijdschaal is ook dat een natuurlijk fenomeen. Hoewel de interne dynamiek van het klimaatsysteem neigt naar evenwicht, blijft het op de eerste plaats een complex en dynamisch proces dat om allerlei redenen uit balans kan geraken. Als bij een verstoring het herstel van de bestaande evenwichtstoestand niet tot de mogelijkheden behoort, kan het systeem op zoek gaan naar een nieuwe evenwichtstoestand en krijgen we dus een klimaatverandering.

Verschillende krachten en factoren beïnvloeden het klimaat en kunnen dit soort veranderingen in gang zetten, zeker wanneer bepaalde terugkoppelingsmechanismen binnen het klimaatsysteem zelf het gestarte proces gaan versterken. Zo is er de zon die, op die geologische tijdschaal, helderder en warmer wordt. Toegegeven, een eerder langzaam proces, maar niettemin van belang. Al haasten we ons daar onmiddellijk aan toe te voegen dat daar nu niet de oorzaak van de huidige opwarming ligt. Ook platentektoniek (verschuivingen van de aardkorst) en oceaancirculatie beïnvloeden klimaat en temperaturen. Naast abrupte gebeurtenissen zoals vulkaanuitbarstingen en meteorietinslagen, zijn er bijvoorbeeld ook cyclische veranderingen in de baan van de aarde om de zon en cycli in de sterkte van zonnestraling.

Klimaatveranderingen zijn dus van alle tijden en gaan de mensheid lang vooraf. We weten het, als mens verschijnen we maar op het allerlaatste moment op het toneel. Als we de leeftijd van de aarde (een dikke 4,5 miljard jaar) uitzetten op een 24 uren-schaal, dan komen wij in de laatste seconden op de proppen. Terwijl het eerste leven op aarde al gauw 3,8 miljard jaar teruggaat. Al moeten we ons daar geen al te vertrouwde voorstelling bij maken: van fotosynthese en de productie van zuurstof is pas veel later sprake, van meercelligen nog later. Dieren en planten zoals wij ons die gewoonlijk voorstellen, verschijnen zo'n 700 à 600 miljoen jaar geleden. Mensachtigen verschijnen zo'n 2 à 1,5 miljoen jaar geleden. De moderne mens, homo sapiens, een kleine 200.000 jaar geleden. Het leven in al zijn opeenvolgende vormen en soorten en in zijn dynamiek van reproductie en evolutie heeft ondertussen een respectabele leeftijd en heeft verschillende ernstige verstoringen en klimaatveranderingen met succes doorstaan. Al was het enkele keren kantje boord, getuige daarvan de verschillende periodes van massa-extincties (uitroeiing).

Paleoklimatologen krijgen, onder andere via het bestuderen van ijskernen en sedimentafzettingen, een idee van het klimaat en de evolutie ervan. Het is in ieder geval duidelijk dat er een afwisseling is geweest van behoorlijk koude (sneeuwbalaarde) met behoorlijk warme periodes (broeikasaarde), net zoals continenten op bepaalde momenten uiteen dreven en op andere momenten samendreven. Op dit moment, al gedurende zo'n 34 miljoen jaar, zitten we in een relatief koude periode. Binnen die koele periode, en in

tijdschalen waar we ons stilaan een voorstelling van kunnen beginnen maken (cycli van 100.000 jaar), wisselen ijstijden (glacialen) af met warmere tussenperiodes (interglacialen). We bevinden ons nu in zo'n interglaciaal.

BASISBEGINSELEN VAN EEN LEVEND KLIMAAT

De primaire energie voor ecosysteem Aarde, dat zelf ook restwarmte heeft onder de aardkorst, komt van de zon. Zonnestralen hebben een opwarmend effect op het land, het water en de lucht, en de geabsorbeerde temperatuur wordt via windpatronen en oceaancirculatie op een bepaalde manier verdeeld over de aarde. Een deel van de binnenkomende energie gaat echter ook weer verloren in de veel koudere ruimte die ons omgeeft. Een deel wordt ook niet geabsorbeerd en gewoon terug in de ruimte gekaatst wanneer zonnestralen reflecteren op ijsmassa's en wolken. Dit 'spiegeleffect' noemen we albedo[3].

Een belangrijke klimaatfactor wordt gevormd door het natuurlijke broeikaseffect. De aarde zou veel koeler zijn zonder dit fenomeen, waarbij broeikasgassen in de atmosfeer ervoor zorgen dat de warmte niet zomaar ontsnapt. Infrarode straling die van de aardoppervlakte komt, wordt tegengehouden en teruggezonden naar beneden. Waterdamp, koolstofdioxide (CO_2), methaan, lachgas, ozon en chloorfluorkoolstoffen zijn een aantal van die broeikasgassen.

De verhouding tussen inkomende en uitgaande energie kan variëren en daar hebben tal van factoren mee te maken: vulkaanuitbarstingen die warmte naar buiten brengen maar ook met as en stof de lucht kunnen verduisteren, de drift van de continenten, verschillen in de baan van de aarde om de zon en van de hoek waarin hemellichamen staan, meer of minder ijs en wolken die straling terugkaatsen, meer of minder broeikasgassen in de atmosfeer, enz… Het verschil tussen inkomende en uitgaande energie, de balans als het ware, wordt stralingsforcering genoemd (en uitgedrukt in Watt per vierkante meter). Positieve stralingsforcering betekent een overwicht van inkomende energie, en dus een opwarmende aarde. Negatieve stralingsforcering is net het omgekeerde. Het systeem neigt 'van nature' naar evenwicht – nul stralingsforcering – en dus naar een stabiele gemiddelde wereldtemperatuur. Omdat de zon ondertussen toch warmer wordt, en de gemiddelde temperatuur niettemin binnen een voor het leven aanvaardbare corridor bleef, kan dit gezien worden als een soort zelfregulerend vermogen van ecosysteem Aarde zelf.[4] Ook de biota, de levende wezens, spelen een rol in klimaatregulering, denk maar aan bossen en algen. Het klimaat kan dus gezien worden als een constituerend deel van ecosysteem Aarde, eerder dan louter een omgevingsfactor. Het is een kwestie van beïnvloeden en beïnvloed worden, en dat geldt voor alles in het systeem.

Het levende wezen dat op dit moment de belangrijkste verstorende rol speelt in het klimaatevenwicht, is de mens. Broeikasgasemissies uit verbranding van fossiele brand-

stoffen en uit agro-industriële activiteit zorgen voor een versterking van het natuurlijke broeikasgaseffect. Dit betekent meer positieve stralingsforcering en een opwarmende aarde, een fenomeen dat zich sowieso nog geruime tijd zal doorzetten gezien de traagheid of inertie van het klimaatsysteem zelf. Voor alle duidelijkheid, het gaat niet alleen om die emissies. Het ene broeikasgas is trouwens ook het andere niet, noch qua effect, noch qua tijdschaal waarin dat effect speelt. Het gaat om veel meer, onder andere om wat dit aan versterkende terugkoppelingseffecten teweeg brengt binnen klimaat en ecosysteem zelf. Ook al zijn er ook processen of evoluties die een afkoelend effect hebben, één ding is duidelijk: wij warmen de aarde op.

ANTROPOGENE KLIMAATVERANDERING

Tegen de achtergrond van de natuurlijke variaties en patronen, die we bovendien vrij goed verstaan, is er gedurende grofweg de laatste 200 jaar inderdaad iets ongewoons vast te stellen. De concentratie van CO_2 en andere broeikasgassen in de atmosfeer doorbreekt onmiskenbaar de vertrouwde corridors. In vergelijking met pre-industriële niveaus, en met de waarden van de laatste 650.000 jaar, is de toename aanzienlijk. Waar CO_2-concentraties zich gedurende die periode tussen 180 en 300 ppm (parts per million) bevonden, zitten we nu met waarden van 387 ppm (2009). Voor methaan zitten we met een vergelijkbaar verhaal: de corridor was daar, voor die periode, 320 tot 790 ppb (parts per billion), de gemeten waarde in 2005 1774 ppb. Deze vaststellingen stroken ook met een toename van de gemiddelde temperatuur wereldwijd, ongeveer 0,8°C voor de voorbije 100 jaar.

De kans is reëel dat we niet langer in de klimaatvariabiliteit zitten, maar nu al in klimaatverandering. Dat we die lijn aan het overschrijden zijn, lijkt ondertussen bevestigd te worden door een aantal observaties van de voorbije jaren. Opnieuw, het is niet dat dergelijke veranderingen zich niet eerder zouden voorgedaan hebben. Maar uit dat verleden leren we hoe ontwrichtend en verstorend zulke momenten zijn voor het leven op aarde. Een aantal keer stierven een heel aantal soorten uit omdat ze er niet in slaagden mee te evolueren met de veranderende omstandigheden. De impact van de mens is natuurlijk al veel ouder dan de industriële revolutie, maar de verbranding van steenkool en later vooral olie en aardgas hebben een exponentiële boost gegeven aan ons 'succesverhaal' en dus aan onze impact op onze natuurlijke omgeving en het klimaat. De mens heeft inderdaad het aangezicht van de planeet drastisch veranderd.

De feiten worden omstandig opgesomd en gedocumenteerd in het in 2007 uitgekomen vierde rapport van het IPCC, het intergouvernementele panel voor klimaatverandering. [(5)] Dit rapport kan gezien worden als een soort samenvatting van de wetenschappelijke consensus inzake klimaatproblematiek. De cijfers en gegevens zijn nauwelijks mis te verstaan, en al zeker niet voor wie min of meer door heeft hoe klimaat en ecosystemen werken. Vanuit een breder systeemperspectief en binnen een veel grotere tijdshorizon

laten de feiten weinig aan de verbeelding over. De opwarming van de aarde is een feit en er is een duidelijk positieve stralingsforcering, wat kan vastgesteld worden in stijgende gemiddelde omgevings- en oceaantemperaturen, in het versneld afsmelten van sneeuw en ijs en in het stijgen van de zeespiegel. CO_2-, methaan- en lachgasconcentraties bevinden zich ondertussen ver boven pre-industriële niveaus. De oorzaken zijn te vinden in het gebruik van fossiele brandstoffen en in het soort landbouw dat wij ondertussen ontwikkeld hebben. Dat het klimaat verandert, wordt met tal van vaststellingen en observaties ondersteund: van record warmtejaren over toename van waterdamp in de atmosfeer tot significante veranderingen in neerslagpatronen en toename van extreme weersfenomenen. Er zijn tal van indicaties waar we ons ernstig zorgen over moeten maken.

Maar het kan nog erger. Er zijn namelijk goede redenen om aan te nemen dat het IPCC-rapport, zowat de orthodoxie van de klimaatwetenschap, ondertussen op een aantal punten in haar vaststellingen en prognoses door de werkelijkheid zelf is voorbijgestoken.[6] De samenstelling van het rapport en de procedures die daarbij gehanteerd worden, zorgen ervoor dat het eerder conservatief is. Het hele proces van samenstellen van zo'n rapport (met de controleprocedures voor het op te nemen materiaal) duurt jaren. Het finale rapport is dan ook bijzonder degelijk en betrouwbaar, maar hinkt per definitie na op de werkelijkheid.[7]

Bovendien, en dat brengt ons bij de realiteit van de laatste jaren, vermeldt het IPCC wel dat domino-effecten en versterkende terugkoppelingslussen in werking kunnen treden[8], maar zegt het rapport meteen ook dat ze niet mee ingecalculeerd zijn. De reden is dat ze moeilijk te meten of te kwantificeren zijn. Welnu, er is volop reden om aan te nemen dat die effecten intussen op een aantal punten in werking zijn getreden en dat een aantal veranderingen in snelheid zijn toegenomen, waardoor zelfs de worst case scenario's van het IPCC voorbijgestreefd zijn. Volgens de conclusies die Spratt en Sutton trekken in hun Climate Code Red-rapport (op basis van recenter onderzoek) brengt de antropogene interferentie[9] uit het verleden sowieso al een temperatuurstijging van minstens 2°C teweeg.[10] Een pijnlijke vaststelling, nu iedereen het gewoon is om het te hebben over de 2°C-grens die we moeten trachten te vermijden indien we uit de 'echte' gevarenzone willen blijven.

Uit het overzicht van onderzoek dat zij bijeenbrengen, lijkt duidelijk te worden dat een aantal kritische drempelwaarden overschreden zijn. Dit betekent dat sommige versterkende processen zichzelf nu als het ware in gang trekken. Dit betekent ook dat de klimaatgevoeligheid anders moet becijferd worden dan tot nog toe gebeurde. De temperatuurstijging ten gevolgde van de toename aan broeikasgassen is dan hoger dan men voorlopig aannam. In eenvoudige bewoordingen komt het hier op neer: om de temperatuur binnen de (geplande) perken te houden, verkleint de corridor aan toegelaten broeikasgassen in de atmosfeer. Volgens sommigen verdwijnt die zelfs.

De belangrijkste en meest verontrustende signalen komen van het smelten van zee- en landijs. Het versneld smelten van Noordpoolijs of Arctisch ijs, vooral in 2007 maar ook in 2008, heeft menig wetenschapper verrast. Sommige mensen stellen de vraag wanneer een Noordelijke doorvaartroute mogelijk wordt. Pijnlijk cynisch, want het smelten van dit ijs wordt wel eens de 'kanarie van de klimaatmijn' genoemd, omdat het een indicatie is van het 'dodelijke' gevaar dat om de hoek ligt. In een haast klassiek voorbeeld van een versterkende terugkoppelingslus gaat steeds meer ijs verloren. Omdat witte (terugkaatsende) oppervlakte vervangen wordt door donkere (absorberende) oppervlakte, wordt het nog warmer aan de pool en gaat steeds meer ijs en dus steeds meer albedo-effect (zie voetnoot 3) verloren. Dat het daar zo'n vaart loopt, wijst er op dat kritische drempelwaarden op dat punt in ieder geval lager lagen (en processen dus eerder in gang zijn gezet) dan verwacht.

Even verontrustend, zoniet verontrustender, zijn de berichten over het smelten van de ijsmassa op Groenland en West-Antarctica. Blijkbaar is het uiterst moeilijk om de dynamieken en processen die daar spelen in kaart te brengen, maar de vaststelling is in ieder geval dat het afsmelten ook daar versneld gebeurt. Beide gebieden zijn dus gevoeliger dan gedacht of verwacht. Het grote verschil met Noordpoolijs is dat het hier niet gaat over ijs dat grotendeels onder het wateroppervlak zit. Landijs of gletsjerijs dat in de oceaan terecht komt, draagt in belangrijke mate bij aan het stijgen van de zeespiegel. Zo kan de totale hoeveelheid Groenlandijs en West-Antarctisch ijs het zeespiegelniveau met vijf meter doen stijgen.

Andere belangrijke punten waar men zich recent meer zorgen over maakt, zijn het versneld smelten van permafrost en het moment waarop oceanen en bossen niet langer voornamelijk koolstof absorberen en vastzetten (dus koolstofputten zijn), maar zelf ook netto koolstofbronnen worden. Ook hier lijken kritische drempelwaarden stilaan overschreden. De permanent bevroren ondergrond van noordelijk gelegen landmassa's (Alaska, Siberië) bevat enorme hoeveelheden methaan, een sterk broeikasgas. De dooi ervan zet het methaan vrij, waardoor het broeikaseffect versterkt wordt. Het gevolg is hogere temperaturen en een nog snellere dooi, alweer zo'n versterkende terugkoppelingslus. Het andere belangrijke punt is dat bossen en oceanen in normale omstandigheden CO_2 absorberen en omzetten. Dat hebben ze tot vandaag ook in belangrijke mate gedaan, zodat een deel van de opwarming getemperd of geneutraliseerd werd. Er zijn echter aanwijzingen dat aan die beweging een einde kan komen en dat oceanen en bossen op een bepaald moment ook meer CO_2 beginnen los te laten in de atmosfeer dan ze eruit halen, zoals al occasioneel is vastgesteld. Hierdoor wordt een compenserend of neutraliserend effect (een negatieve terugkoppeling) ineens omgezet in een positief (versterkend) terugkoppelend effect.

IMPACT

De opwarming van de aarde en de domino-effecten die in gang gezet worden (samen met onze andere ingrepen in de natuurlijke omgeving), hebben een impact doorheen het hele planetaire ecosysteem, waar wij als samenlevingen integraal deel van uit maken. Dat de gevolgen zich ondertussen op tal van plaatsen laten zien is een bewijs van het feit dat de werkelijkheid een ingenieus web is van onderlinge afhankelijkheidsrelaties. Het wordt steeds duidelijker dat de realiteit niet gewoon een losse collectie is van aparte dingen die weinig uitstaans hebben met elkaar, maar juist tot stand komt in de dynamiek van de levende verbanden. In de gemeenschap of het levende systeem zelf. Wie ooit heeft geprobeerd om een soort inventaris of geordende opsomming te maken van impacten of impactcategorieën van klimaatverandering, die weet het ondertussen: trek aan één draadje en alles komt mee. Met dat in het achterhoofd willen we toch even een paar dingen voor het voetlicht brengen.

Er is de impact op water. Veranderende weerpatronen tonen aanzienlijk minder regenval in gebieden die eigenlijk al (problematisch) droog waren. Samen met temperatuurstijgingen zorgt dit voor verwoestijning, verlies aan wateropslagcapaciteit in de natuur en waterschaarste voor mensen. Vanzelfsprekend heeft dit gevolgen voor de voedselvoorziening. Stijgende temperaturen en veranderende ecosysteemcondities wijzigen de manier waarop en de plaats waar voedsel geteeld kan worden. Extreme weersfenomenen zoals hittegolven, lange periodes van droogte of zeer intense regenval kunnen oogsten helemaal vernietigen en landbouw verstoren. Voornamelijk de kleine familiale en overlevingslandbouw is op dat punt het meest kwetsbaar, omdat ze afhankelijk is van seizoensoogsten. Maar ook landbouw in het algemeen, als geheel van methoden en systemen die over de eeuwen heen werden ontwikkeld en die op lokale en regionale (klimaat)omstandigheden werden afgesteld, komt onder druk. Immers, wat eerder succesvol was, lukt niet langer.

Er zijn problemen die te maken hebben met ecosystemen, zowel in zee als in kustgebieden en op het land. Heel wat natuurlijke systemen (in dynamisch evenwicht) worden aangetast door (regionale) klimaatverandering. Dieren en planten zijn meegeevolueerd met de rest van hun biotische gemeenschap en met de klimaatomstandigheden die hen beïnvloeden en die ze mee beïnvloed hebben. Gevoelige veranderingen in klimaatcondities, in zoverre ze buiten de natuurlijke en voor die soorten vertrouwde variabiliteit liggen, brengen ecosystemen danig in de war. Wanneer soorten zich niet kunnen aanpassen, niet gepast kunnen ingrijpen, of niet kunnen migreren, verdwijnen ze. Dat is iets waar we volop getuige van zijn. Het verlies aan biodiversiteit is bijzonder groot in vergelijking met de natuurlijke uitsterfsnelheid van soorten. Het is zelfs zo dramatisch dat we kunnen spreken van een zesde grote extinctiegolf, veroorzaakt door de mens. Een verlies aan diversiteit, alweer zo'n grondregel uit de ecologie, maakt (eco)systemen minder weerbaar, minder in staat om allerlei schokken op te

vangen. Op een bepaald moment valt het systeem helemaal uit elkaar omdat steeds meer schakels ontbreken.

We kunnen de impact ook bekijken vanuit het perspectief van gezondheid en levensomstandigheden. Klimaatverandering heeft een ernstige en verstorende impact op levensbelangrijke ecosysteemfuncties zoals het opslaan van koolstof, het in stand houden van vruchtbare grond, het voorzien in drinkbaar water en zuivere lucht. Als die in het gedrang komen, komen soorten ook in het gedrang omdat zij gebruik maken van die ecosysteemfuncties. Zorgwekkend is bijvoorbeeld de verzuring van de oceanen, wat bijvoorbeeld zichtbaar wordt in het afsterven van koraalriffen. De veranderende chemische samenstelling van zeewater verstoort niet alleen het voedselweb (waar mensen ook afhankelijk van zijn), maar ook de koolstofcyclus. Fytoplankton, dat onder druk komt van stijgende oceaantemperaturen, zit namelijk niet alleen in het hart van het mariene voedselweb, maar is ook een belangrijke factor in het opslaan van koolstof uit de atmosfeer. Iets gelijkaardigs doet zich voor met beboste gebieden waar bosbranden (door hogere temperaturen, langere droogte, en opzettelijk afbranden) de koolstofcyclus omkeren. Er wordt meer CO_2 uitgestoten dan er uit de atmosfeer gehaald wordt.

Met de verontrustende berichten over het smelten van ijs, is het gerechtvaardigd naar de impact daarvan te kijken, en meer specifiek naar de mogelijke zeespiegelstijging. De bedreiging van laaggelegen eilandstaten is maar één van de gevolgen. Grote megadelta's en alluviale gebieden, die vaak ook sterk bevolkt zijn, zullen onder water lopen. Zelfs eerder zal stijgend zeewater de grondwaterlagen aantasten met zout water. Huisvesting, drinkwater en landbouw zijn dus in gevaar. Smeltwater van gletsjers zorgt dan weer voor een heel andere problematiek. Een groot deel van de wereldbevolking is voor haar zoetwatervoorziening van dat smeltwater afhankelijk. Zo voedt smeltwater uit de Himalaya's de grote Aziatische rivieren Indus, Brahmaputra en Ganges, waarvan bijna twee miljard mensen afhangen. Versneld afsmelten van gletsjers geeft het valse gevoel dat het met de watervoorziening wel goed zit, omdat er tijdelijk meer water is. Op langere termijn wordt het natuurlijk een gigantisch probleem. Maar ook op kortere termijn is er een probleem: onvoldoende sneeuwval op grote hoogte betekent dat het volgende seizoen de watertoevoer in lagergelegen gebieden vroeger stopt.

OORZAKEN EN OPLOSSINGSPADEN

De klimaatverandering is een complexe werkelijkheid en ze stelt ons voor problemen die niet zomaar even tussen de soep en de patatten een oplossing kunnen krijgen. Maar als we iets willen doen, en dat ook op een ernstige manier willen doen, dan moeten we de wortels van het probleem kunnen lokaliseren, verstaan en aanpakken. En zodanig aanpakken (in de diepte en de breedte) dat de oplossing in verhouding staat tot de ernst van de situatie. Al de rest lijkt vergeefs.

De grondoorzaken kunnen op verschillende niveaus gesitueerd worden, maar hebben in ieder geval met menselijke activiteit te maken. De toegenomen concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer heeft rechtstreeks te maken met het gebruik en de verbranding van fossiele brandstoffen. Met de industriële revolutie heeft zich steeds sneller een bepaald samenlevingsmodel ontwikkeld, dat ernstig begint te interfereren met de klimaatstabiliteit. We kunnen het probleem dus situeren op het niveau van de (directe) verbranding van fossiele brandstoffen of via de indirecte impact ervan. Denken we maar aan de mechanisering in de agrobusiness (methaan en lachgas) of aan de ingrijpende veranderingen in het landschap en in onze natuurlijke omgeving, die zijn mogelijk gemaakt door ons indrukwekkend technisch kunnen, aangedreven door fossiele brandstoffen.

Het is dus ons industrieel groeimodel dat de klimaatverandering aandrijft: mechanisering, industrialisering, agro- en voedselindustrie, massaproductie voor massaconsumptie, modes en trends, wegwerpgedrag en doorstroomeconomie, bevolkingsexplosie, massatoerisme, globalisering en wereldwijde handel en transport, mijnbouw, ontbossing op grote schaal, enz… Het zijn dus niet alleen de fossiele brandstoffen, het gaat vooral om de manier waarop ze de wereld herschapen hebben tot de werkelijkheid die we nu rondom ons zien en hoogst normaal vinden. Door gebruik te maken van deze extra opgeslagen energie kon de mens zijn (succesvolle) verovering van de aarde verder zetten. Overschakelen op andere brandstoffen die het qua broeikasgasuitstoot niet zo bont maken is in ieder geval een goede zaak. Alleen wordt stilaan duidelijk dat die er niet zullen zijn binnen het tijdsbestek en op de schaal die we nodig hebben. En nog veel belangrijker, we moeten niet op zoek naar andere brandstoffen en energieën om het systeem aan te drijven, maar naar alternatieven voor het systeem zelf, dat in zijn geheel en in zijn groeidynamiek een aanslag is op ecosysteem Aarde.

Het hele concept van groei en expansie, de identiteit bijna van onze westerse samenleving, is dus vanuit ecologisch perspectief diep problematisch. Er zit dynamiek in ecosystemen, zelfs als ze in relatief evenwicht zijn, maar het buitenproportioneel groeien van één organisme binnen het systeem zorgt altijd en onvermijdelijk voor een soort herregulerende terugval of reactie. Die kan van binnenuit in gang gezet worden, of van buitenaf. Maar vroeg of laat moeten de energie- en materiaalstromen terug tot een soort evenwicht komen. Nochtans zien we voorlopig nog steeds het omgekeerde gebeuren: de expansie van ons expansie-model en de groei van ons groei-model. Wanneer dat even niet meer het geval is, worden werkelijk kosten nog moeite gespaard om zo snel mogelijk de hele groeihandel terug op de rails te krijgen. Onze westerse levensstijl, samenlevingsmodel en economie worden nog steeds verspreid en geëxporteerd over de hele planeet. Talloze groepen en individuen worden ofwel gedwongen ofwel verleid om tot dit 'West is Best'-model toe te treden. Voor nogal wat onder hen is er gewoon geen alternatief, omdat de industrieel-financiële kolos hun eigen subsistentiecultuur[11] op allerlei manieren heeft ondermijnd en vernietigd. Anderen worden verlokt met de

belofte van rijkdom, comfort en luxe, om enige tijd later gewoon twee dingen vast te stellen: dat er geen plaats voor hen is in het paradijs en dat de weg terug naar de subsistentiecultuur is afgesneden.

Het is moeilijk om aan te nemen dat de weg vooruit, naar een leefbaar evenwicht, zal kunnen gebaand worden langs de vertrouwde as usual-paden. Die zitten immers te diep geworteld in het groei- en expansiedenken. Een beetje krabben aan de buitenkant van de gangbare modellen en systemen zal niet de transitie opleveren die we nodig hebben. Integendeel, business as usual, politics as usual, education as usual, en de rest van de as usuals zullen naar alle waarschijnlijkheid de situatie alleen maar verergeren. Kostbare energie, creativiteit, kapitaal en talent gaan verloren. Maar vandaag het voorlopig ondenkbare denken, betekent dat we straks meer kans maken om het ondoenbare gewoon te doen. Niemand beweert dat dit makkelijk is, maar het alternatief is stukken erger. Wie de problemen begrijpt, heeft daar zelfs geen verbeelding voor nodig. De vragen en uitdagingen reiken ver en beslaan alle aspecten van het leven: wat we eten, hoe we ons verplaatsen, wat we consumeren, welk soort werk we doen, welk soort economie we organiseren en veel meer. Maar wat gisteren nog vergezocht en ondenkbaar leek, is morgen misschien breed acceptabel. Dat bewijzen in ieder geval ook mensen van nu.

De grondoorzaak van onze klimaatchaos situeert zich in het feit dat we losgeknipt zijn van de rest van de natuur, van de werkelijkheid. Dat is een uitermate spiritueel probleem. Dit maakt het voor mensen ook vaak moeilijk om de precieze en volle draagwijdte van de klimaatproblematiek te vatten of tot zich te laten doordringen. Het verlies van de oude wijsheid dat alles aan alles hangt, dat leven apart niet bestaat maar altijd samen-leven is, breekt ons bijzonder zuur op. We zijn met onze cultuur aan dezelfde eenvoudige ecologische wetten onderworpen als alle voorgaande culturen: wie zich losknipt, komt er vroeg of laat achter dat we op eigen benen alleen niet kunnen staan.

Kan het dat we zullen moeten leren om niet langer onafhankelijk te willen zijn? Of beter, dat we zullen moeten leren dat we afhankelijk zijn? Het belangrijkste wat moet gebeuren ligt waarschijnlijk op dat allerdiepste, maar tevens heel concrete niveau: de verbondenheid herstellen met de rest van de biotische gemeenschap waar we deel van uitmaken. Of zoals Joanna Macy het uitdrukt: the work that reconnects. Alleen op die manier krijgen we opnieuw het juiste gevoel voor richting. De juiste beslissingen en de juiste handelingen zijn diegene die de integriteit, stabiliteit en schoonheid van de biotische gemeenschap in stand houden.[12] Dit (leer)proces komt neer op het hervinden van ons ecologische zelf, op het opnieuw bewonen van onze thuis, op het herontdekken van ons aangeboren ‘inheems zijn’.

Het is dan ook passend om te eindigen met een anekdote die onze vertrouwde on-ecologische werkelijkheid een beetje op zijn kop zet.[13] Het betreft een vergadering (San

Francisco, 1986) waarop allerlei goedbedoelende vertegenwoordigers zaten van burgerrechtenbewegingen, mensenrechtenbewegingen, milieuorganisaties, anti-kernenergiegroepen, enz…. Zij wilden uiting geven aan hun overtuiging dat indianenbevolkingen geholpen moeten worden. Na tal van blanke toespraken nam Ingrid Washinawatok, een jonge indiaanse, het woord: "De traditionele indianenbevolkingen beschermen iets wat van belang is voor iedereen. Zij proberen het land in leven te houden, en de wereld in balans. Soms krijg ik het gevoel dat jullie echt niet snappen waar het om te doen is. Jullie helpen ons niet. Wij helpen jullie."

Rudy Dhont
Als lector bedrijfsethiek verbonden aan het departement Economisch Hoger Onderwijs van KHLeuven waar hij binnen de onderzoekscel duurzame ontwikkeling ook het speelveld en de condities verkent voor een duurzame transitie. Hij schreef en sprak al eerder over transition towns, één van de inspirerende bottom up initiatieven op dit moment, en faciliteert mee de opstart van deze beweging in Vlaanderen.

NOTEN

(1) Voor een veel bredere standaardinleiding tot (onder andere) de klimaatproblematiek, verwijs ik heel graag naar het werk van Peter Tom Jones, en meer bepaald naar: Peter Tom Jones en Roger Jacobs, Terra Incognita. Globalisering, ecologie en rechtvaardige duurzaamheid, Academia Press, Gent, 2006, xxiii-646 p. Voor een kleinere, recente update naar het boekje in de reeks De Essentie: Peter Tom Jones, Klimaatcrisis. Het failliet van het klimaatscepticisme, Luster, Antwerpen, 2009. Ik wil ook naar hem verwijzen voor ideeën en feiten over niet-lineariteit (de Vlinder van Lorenz), over de loopgravenoorlog van de ontkenningsindustrie en over de redenen waarom een wetenschappelijke consensus zich zo slecht vertaalt in een bredere consensus.

(2) Climate Change 2007 – Intergovernmental Panel on Climate Change AR4 (http://www.ipcc.ch/ipccreports/index.htm); Living Planet Report 2008 – WWF with ZSL and Global Footprint Network (http://assets.panda.org/downloads/living_planet_report_2008.pdf); GEO 4 - Global Environment Outlook 4, 2007 – United Nations Environment Programme (http://www.unep.org/geo/geo4/report/GEO-4_Report_Full_en.pdf); David Spratt, Philip Sutton, Climate Code Red. The Case for a Sustainability Emergency, Friends of the Earth, Carbon Equity and Greenleap Strategic Institute (Australia), February 2008 (www.climatecodered.org); de rapporten van Worldwatch Institute, etcetera.

(3) (N.v.d.r.:) Albedo-effect: het verschil tussen inkomende en teruggekaatste zonnestraling. Een goede beschrijving van het albedo-effect is te lezen via http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article883918.ece/De_verduistering_van_de_ijskap

(4) Eén van de vaststellingen die leidde tot de Gaia-hypothese, later Gaia-theorie (James Lovelock and others). Zie bijvoorbeeld Stephan Harding, Animate Earth. Science, Intuition and Gaia, Green Books, Dartington, 2006.

(5) Climate Change 2007 – Intergovernmental Panel on Climate Change AR4 (http://www.ipcc.ch/ipccreports/index.htm).

(6) Voor een overzicht zie bijvoorbeeld Shaun Chamberlin, The Transition Timeline for a Local, Resilient Future, Greenbooks, Dartington, 2009, p. 140-145.

(7) Nog twee elementen plaatsen dit IPPC-rapport in het juiste perspectief. Ten eerste moeten de 'samenvattingen voor beleidsmakers' (de onderdelen van het rapport die waarschijnlijk het meest verspreid raken en gelezen worden) woordelijk door afgevaardigden van regeringen goedgekeurd worden. Dit laat vermoeden dat er zaken soms in een afgezwakte vorm geformuleerd worden, wat bevestigd wordt wanneer uitgelekte eindvoorstellen naast gefinaliseerde teksten gelegd worden.
Ten tweede is er de voorzichtigheid en terughoudendheid van de wetenschap zelf. Er blijven immers altijd dingen die niet helemaal precies becijferd of ingecalculeerd kunnen worden, of feiten waarvoor (voorlopig) geen modellen kunnen gevonden worden. In de wetenschap is men, terecht, nooit absoluut

zeker, want vroeg of laat duikt er iets op dat één en ander op zijn kop zet, waarna complexere of andere verklaringsmodellen moeten gevonden worden. Wetenschappers hebben ook vaak het idee dat ze zogezegd neutraal en objectief moeten blijven. Maar teveel wetenschappelijke voorzichtigheid en neutraliteit kan natuurlijk ook in conflict geraken met het zo belangrijke voorzorgsprincipe dat we dienen te hanteren. Een duidelijke indicatie, zonder perfect sluitend te zijn, moet volstaan om in actie te schieten, zeker in het soort gevarenzone waarin we ons nu als samenleving bevinden. Ook in het licht van deze opmerkingen mag verondersteld worden dat het IPCC-rapport aan de voorzichtige kant is. Het geeft in ieder geval ook geen pas om alleen maar met de meest gematigde prognoses rekening te houden.

(8) (N.v.d.r.:) Een domino-effect is het effect dat ontstaat uit een opeenvolging van gebeurtenissen, waarbij de gevolgen van de vorige gebeurtenis worden vergroot door de volgende voorvallen, wat leidt tot één of meer zware ongevallen. Die keten van gebeurtenissen is dus een zichzelf versterkende terugkoppelingslus. Een voorbeeld: hogere temperaturen leiden tot drogere grond, met een grotere kans op bosbranden; bosbranden leiden op hun beurt tot hogere broeikasgasconcentraties en verhogen bijgevolg op hun beurt de kans op nieuwe bosbranden, enz…

(9) (N.v.d.r.:) Antropogene interferentie: in dit geval de door mensen veroorzaakte uitstoot van CO_2 waardoor kritische drempelwaarden worden overschreden die een klimaatopwarming kunnen versnellen.

(10) David Spratt, Philip Sutton, Climate Code Red. The Case for a Sustainable Emergency, Friends of the Earth with Carbon Equity and Greenleap Strategic Institue, February 2008 (www.climatecodered.org).

(11) (N.v.d.r.:) Subsistentie betekent dat de mensen zelf zorgen voor datgene wat ze nodig hebben, een subsistentiecultuur is een zelfvoorzienende cultuur.

(12) Manier waarop Aldo Leopold het verwoordt in zijn Land Ethic in: A Sand County Almanac, Oxford University Press, New York, 1949.

(13) Zie Jerry Mander, In the Absence of the Sacred. The Failure of Technology & the Survival of the Indian Nations, Sierra Club Books, San Francisco, 1992, p. 224.

DE GELDMACHINE

Rudy Dhont

}{ *Samenvatting*

In dit artikel onderzoekt de auteur de aard van het geld. De leidraad hierbij is dat het soort geld ook het soort werkelijkheid waarin we leven verandert. Het huidige geldsysteem is voor de meesten van ons bijna een natuurfenomeen geworden waardoor we niet meer zien dat geld niet de problemen oplost die het zelf creëert. Ons geldsysteem is niet alleen een waardemeter geworden van goederen en diensten, maar het is ook een spaar- en speculatiemiddel geworden. Geld kan uit het niets gecreëerd worden. Via terugkoppelingslussen komen we terecht in een groeilogica waarbij ook de economie, de ecologie en de samenleving aangestoken worden en waarbij men steeds meer op grenzen stoot waar, eenmaal er voorbij, de desastreuze gevolgen steeds ernstiger worden. Het geldsysteem is een motor van onduurzaamheid die bovendien het sociaal weefsel compleet ondermijnt. Het huidige geldsysteem duwt de rijkdom van het geleefde leven weg. Complementaire muntsystemen maken onze samenleving minder kwetsbaar voor de uitwassen van het heersende systeem. Ze zijn ontdaan van hun spaar- en schatvormingsfunctie en worden ontworpen om plaatselijke gemeenschappen terug veerkracht te geven, het sociaal weefsel te versterken en ze minder afhankelijk te maken van de gangbare economische logica. Lokale munten zijn ook een onderdeel van het meer omvattend actieplan dat 'transition towns' uitwerken.

Een financiële crisis met een joekel van een economische crisis er achteraan… Het is duidelijk: met geld is werkelijk alles mogelijk. Zelfs een wereldeconomie onderuit halen. Dat mag dan interessant zijn voor iedereen die erover wil schrijven en er zijn licht over wil laten schijnen, het is dat veel minder voor mensen die voor hun levensonderhoud, via hun job of hun koopkracht, van die economie afhankelijk zijn. Ons geld maakt slachtoffers. Het doet dat eigenlijk al heel lang en is daar heel sterk in. Alleen gebeurt dat nu weer wat korter bij huis.

Weinig mensen schijnen te beseffen wat geld precies is, wat het doet en waar het vandaan komt. Weinig mensen zien het als wat het is: de exponentiële turbo van een onhoudbare en niet te stuiten onduurzame ontwikkeling. Ons geldsysteem houdt ons in een perfecte catch 22, een situatie die volkomen idioot is maar verder helemaal volgens de gangbare regels en logica: de economie moet groeien om alles (banken, sociale zekerheid, consumptie, werkgelegenheid) overeind te houden, maar we kunnen niet groeien omdat we tegen de grenzen botsen van ons sociaal-ecologisch planetair systeem.

Robert Hemphill, die ooit opmerkte dat er geen geld meer in omloop zou zijn mocht elke lening afbetaald zijn bij de bank, merkt terecht op dat ons geld het belangrijkste onderwerp is waar een verstandig persoon over kan nadenken. Het ligt niet voor de hand, en het blijkt verrassend moeilijk om de eerste denkhorden te nemen, maar wie het ernstig meent met onze toekomst, die kan niet anders dan buiten het doosje gaan denken over geld. Want het kan anders. Geld hoeft het sociaal weefsel van een gemeenschap niet te vernietigen. Geld hoeft er niet voor te zorgen dat werkgelegenheid delokaliseert naar waar men het meest wanhopig is. Geld hoeft ons niet te verplichten tot het kortetermijndenken dat onze hele ecologie schaakmat zet. Geld hoeft niet te accumuleren aan de top. Geld hoeft mensen niet arm te maken. En geld hoeft niet de enige maatstaf te zijn voor waarde en rijkdom.

Een diversiteit aan complementaire, lokale en gemeenschapsmunten kan ontworpen worden, zodat ons geweten en onze portemonnee niet langer in tegengestelde richtingen hoeven te wijzen. Verstaan wat er gebeurt, en zien hoe en waarom het misloopt met ons geld (en omwille van ons geld), zijn de eerste stappen in de richting van nieuwe toekomsten voor onze gemeenschappen. Want dan zijn we beter gewapend en hoeven we ons niet nog eens aan dezelfde steen te stoten. Pure science fiction? Een blik in het rond laat zien dat er al talloze van die alternatieven of complementaire munten bestaan en volop circuleren.

Wie van geld verandert, verandert van werkelijkheid.

WAT OVERKOMT ONS NU EIGENLIJK?

Van zodra een financiële crisis uitbreekt, en vervolgens mensen, bedrijven en hele economieën het slachtoffer worden, beginnen mensen zich vragen te stellen. Het is trouwens verbazend hoe verrast we iedere keer weer zijn: ons talent om de vorige crisis te vergeten is behoorlijk goed ontwikkeld. Hoe dan ook, we blijken met zijn allen bijzonder kwetsbaar voor wat gebeurt in financiële instellingen en op financiële markten. Eens de vragen weer rijzen, begint men ook vanuit allerlei hoeken antwoorden te formuleren en schuldigen aan te wijzen. Niet kwaad, en er zal overal wel iets van aan zijn: de ongebreidelde hebzucht van sommige toplui is inderdaad onvergeeflijk, en ‘men’ had het geldsysteem en het soort producten waar banken mee konden ‘op de markt komen’ veel steviger in de hand moeten houden en controleren. In deze gevallen is wat ons overkomt het gevolg van een gebrek aan persoonlijke ethiek van een aantal mensen aan de top (of aan de knopjes). Of het gebrek aan regulering en controle. Misschien is het ook gewoon een kwestie van onbeheersbaarheid geworden: als computersystemen erin slagen om 24 uur op 24, en 7 dagen op 7, allerlei bewegingen op financiële en andere markten te monitoren en vervolgens zonder menselijke tussenkomst de gepaste beslissingen te nemen (goud inkopen en rijst verkopen bijvoorbeeld als bepaalde parameters

zich voordoen), dan zitten we opgezadeld met een soort monster zoals in het Frankensteinverhaal. Geld dat ineens oncontroleerbaar en uit zichzelf rondwaart.

Het is echter erger gesteld als wat ons overkomt, veel dieper gaat. Dieper dan de ergerlijke bonussen, dieper dan deregulering of het gebrek aan controle, beheersbaarheid of persoonlijke ethiek. Het is erger als wat gebeurt inherent is aan het systeem zelf: dat betekent dat de miserie die ons nu overkomt gewoon het logische gevolg is van hoe het geldsysteem in elkaar zit. Een niet te stuiten groeidwang bijvoorbeeld, gekoppeld aan boom and bust-cycli[1] die we ondertussen bijna als natuurwet zijn gaan accepteren, wijzen in die richting. Een soort designfout dus; iets wat bij een systeem meestal aan het licht komt als steeds meer (of steeds opnieuw) regulering en controle moet ingesteld worden omdat het systeem ('vanuit zichzelf') niet doet wat het behoort te doen.[2] Bij zulke systeemfout is de schreeuw om meer ethiek gedoemd om in dovemans oren te vallen: het systeem doet wat het systeem doet. En het maakt nauwelijks of niet uit wie aan het roer staat. Wat ons overkomt is dan evengoed het gevolg van het logisch nadenken van heel wat (voor de rest gewetensvolle) gewone mensen. Gewone mensen die met beperkte middelen, op kleine schaal en met minder impact dingen doen die iedereen als normaal is gaan beschouwen – maar dat eigenlijk niet behoren te zijn. Het is dus zeer ontnuchterend als niet ons criminele gedrag ons in de problemen brengt, maar ons normale gedrag.

Om voor de hand liggende redenen – de belangen zijn torenhoog – hoort en leest men bijzonder weinig dat in deze richting wijst. Op de nieuwszenders, en in de kranten en weekbladen, werden de insiders (financiële experts, en later economisten – want na het financiële debacle moest dominogewijs ook de gewone reële economie in de brokken delen) maandenlang om uitleg, toelichting en advies gevraagd. Banken waren in de fout gegaan, maar moesten toch gered worden. Met gemeenschapsgeld en door overheden die wat later gewoon en onbeschaamd voor schut werden gezet. En van zodra het ging over de toxische bankproducten en de rest van de financiële abracadabra, kruiste de doorsnee burger gewoon de vingers in de hoop dat zijn of haar geld (als dat er al was) niet in één of ander zwart gat was verdwenen. En – een tijd later – dat zijn of haar job niet in het volgende gat zou verdwenen zijn.

Noodmaatregelen, reddingsoperaties, en vooral de massa's geld die ineens en voor dit soort situatie wel tevoorschijn konden getoverd worden, hebben door de band niet geleid tot het stellen van de juiste vragen en het maken van meer diepgravende analyses. Er is natuurlijk altijd iets voor te zeggen: als het brandt moet je blussen, en erger moet voorkomen worden. Maar het andere – het fundamenteel gaan nadenken over ons geldsysteem nu onze wereld een beetje op haar grondvesten davert – moet ook gebeuren. Dweilen met de kraan open, het vraagt wat werk en organisatie, maar het kan. Het wordt wel een stuk makkelijker als iemand ondertussen ook de kraan herstelt of vervangt.

Zonder twijfel zullen we er, op een paar uitzonderingen na, wel bij varen als ons geldsysteem niet langer speculatie met voeding mogelijk maakt, of als er voor investeringen minimum standaarden afgesproken worden inzake milieu en sociale impact. Scherpere controles en strengere straffen kunnen misbruik verminderen. En er kan een pak vooruitgang geboekt worden inzake transparantie. Op deze punten kan niet genoeg werk geleverd worden. Het is nodig om hiervoor op de barricaden te staan en geld noch middelen te sparen om de uitwassen van het systeem aan te pakken. Maar nog eens: de hardnekkigheid van de problemen en de snelheid waarmee ze even later gewoon weer opduiken, dwingt ons om ook de overgang te maken van do things better naar do better things.

Als er geschikte momenten zijn om dit soort moed bij elkaar te rapen, en een crisis in een opportuniteit om te zetten, dan is dit er één van. In de creatievere hoeken van de samenleving zit men (vaak wat onopgemerkt) niet stil: er wordt ondertussen heel wat geëxperimenteerd met andere geldsystemen. Eerder onverwachte en stoutmoedige ideeën hierover worden in het licht van wat ons overkomen is, ineens veel aannemelijker, en hier en daar ook veel aantrekkelijker. Dat is mee de verdienste van een aantal mensen die met een zekere stoutmoedigheid toch maar tegen de gangbare geldstroom oproeien. Mensen die blootleggen hoe ons geld werkt en vooral ook wat het aanricht en die tegelijk ook de richtingen aangeven waarin andere geldsystemen duurzamere toekomsten kunnen helpen realiseren. Deze mensen gelden dan ook als de belangrijkste gidsen voor deze bijdrage en we maken dankbaar gebruik van hun inzichten en analyses: op de eerste plaats Bernard Lietaer (die in 2009-2010 ook samen met Netwerk Vlaanderen en Stad Gent een pilootproject trekt rond complementaire munten)[3] maar verder ook het werk van bijvoorbeeld Richard Douthwaite, David Boyle, Margrit Kennedy en David Korten[4]. En er is de inspiratie vanuit de gesprekken die we de voorbije jaren hadden met verschillende mensen die rond alternatief geld bezig waren of ermee aan de slag gingen.

GELD MET VREEMDE OGEN

De meesten onder ons kunnen zich niet, of slechts met veel moeite, voorstellen dat een ander geldsysteem kan ontworpen worden dat dan op een andere manier ‘werkt’. Geld, zoals we het kennen, is zowat de vanzelfsprekendheid zelve: het is wat we verdienen of krijgen, en wat we nodig hebben en gebruiken om producten te kopen en te betalen voor diensten. Het is het allerbelangrijkste instrument aan de hand waarvan allerlei transacties plaatsvinden; het is de smeerolie van onze economie en het levenssap van onze gemeenschappen. Bij gebrek aan geld vallen een hoop dingen stil. Aan geld geraken, op de één of andere manier, is – zelfs voor wie dat verfoeit – één van de belangrijkste activiteiten geworden in een mensenleven. Een activiteit van de orde van in- en uitademen. Het is een manier van leven geworden. Geld wordt als systeem niet

in vraag gesteld omdat we het als natuurwet zien en niet als culturele creatie. En waar we het toch in vraag stellen, klinkt doorgaans de dooddoener dat we onszelf toch niet naar de ruilhandel van de prehistorie willen terugflitsen[5]. Of dat het nieuwe geld toch gewoon zal doen wat het oude deed.

Volgende annecdote kan ons even helpen de dingen anders te bekijken. Ooit vonden Australische Aboriginals in het binnenland blanken die van ontbering waren omgekomen. Hun verbazing was groot: deze mensen lagen vlak naast water en in de buurt van eetbare knollen. Blijkbaar zien blanke ogen en Aboriginal ogen niet dezelfde dingen: waar de blanken alleen een desolaat landschap zagen (zonder mogelijkheden om te overleven), zagen Aboriginals een overvloed aan plaatsen waar haast zonder moeite water en eetbaars kon opgegraven worden. Wat voor de één vanzelfsprekend is, en te stom om er nog uitleg bij te geven, is voor een ander onzichtbaar en ongrijpbaar.

Met geld en geldsystemen is het net zo: we hebben even – maar dan wel dringend – een ander paar ogen nodig om andere en nieuwe mogelijkheden te zien. Er zijn heel wat problemen met ons geldsysteem, maar het allereerste is dat we dat geldsysteem zo vanzelfsprekend vinden dat we niet eens door hebben dat geldsystemen zijn wat ze zijn: systemen die door andere kunnen vervangen worden. We kunnen niet van een geldsysteem verwachten dat het de problemen oplost die het eerst zelf creëert. Als we van ons geld verhopen dat het ons kan helpen een duurzamere wereld te creëren, dan kunnen we eigenlijk net zo goed van water verwachten dat het stroomopwaarts stroomt. Dat leert ons de onthutsende logica ervan.

GELD, DAARUIT VOLGT: GROEI

Waar komt het geld in onze portemonnee en op onze bankrekening vandaan? Mogelijkheden te over: we kunnen het bijvoorbeeld (eerlijk) verdienen, erven, met de lotto winnen of het op een wettige of onwettige manier van iemand anders pikken. Een deel van dat geld bestaat in munten en briefjes. Veruit het grootste deel zijn aantekeningen op papier of bits en bites in computerbestanden. Het is niet zo dat dat laatste geld gewoon 'lucht' is, want we kunnen er wel degelijk in de winkel mee betalen via de kaart, of het uit de muur halen. Maar daarmee hebben we nog geen antwoord op de vraag: wat hier net beschreven werd, is alleen hoe geld van hand tot hand gaat, niet waar het vandaan komt. Ooit, ergens, moet iemand het toch gemaakt hebben.

In een samenleving heb je producten, diensten, grondstoffen, vaardigheden, kennis, enz. die via een soort ruilmiddel (geld) op de juiste plaats terecht komen: bij mensen die ze nodig hebben en er iets voor in de plaats aanbieden. In deze eenvoudige voorstelling heeft een gemeenschap dan ook enkel zoveel (van dit soort) geld nodig om het spel van hun economie draaiende en de bal van hun samenleving rollende te houden. Maar

ergens, onderweg, raakte de volgorde omgedraaid. De focus verschoof van de dingen en de diensten (waar de echte waarde en rijkdom zit) naar het geld (dat je finaal niet kunt opeten).

Waarschijnlijk tot verbazing van de meesten, wordt veruit het grootste deel van het geld gewoon uit het niets gemaakt door private bankinstellingen. Het is niet altijd zo geweest, en het hoeft ook niet zo te zijn, maar het gebeurt nu wel de facto. Telkens iemand leent bij een bank, wordt er een hoop vers geld gemaakt. Sommige mensen gaan ervan uit dat banken alleen dat geld kunnen uitlenen dat anderen die het (even) op overschot hadden, daar in bewaring gaven; of dat het geld gedekt is door goud (en dat men dus eerst even moet nagaan of er 'wel goud genoeg is'). Niets is minder waar. Met het loslaten van de goudstandaard, begonnen onze munten te zweven en werden ze overgeleverd aan allerlei marktwerkingen die bepalen hoeveel ze waard zijn. Met het steeds verder uithollen van het systeem van fractionele reserve (waarbij banken steeds minder in voorraad moeten hebben om steeds meer uit te lenen, ook tussen banken – die er dan weer meer geld mee kunnen maken) staat er geen stop meer op geldcreatie. Banken creëren trouwens ook gewoon geld voor zichzelf om er vervolgens mee aan de slag te gaan (en het meer geld te laten opbrengen). In de systeemterminologie zijn dat heel wat elkaar versterkende terugkoppelingslussen.

Even terug naar de vreemde logica van wat er gebeurt. Het kapitaal dat geleend wordt, wordt in de economie gepompt en drijft ze aan: er worden dingen mee betaald en diensten mee bekostigd. Wie leent, heeft dat geld immers nodig om er medische verzorging, een tv, een vakantie of een huis mee te kopen. En het is de economie die ervoor zorgt dat die dingen er zijn. Hoe meer geld, hoe meer economie. Dat lijkt dus een goede zaak, overtuigd als we zijn dat economische groei koste wat het kost in gang moet gehouden worden. Al krijgen we hier soms het gevoel dat de kat haar staart achterna holt, in ieder geval: als er meer geld is dan realiteit, komen we in de problemen. De wereld is misschien wel groot, maar een eindige planeet kan niet blijven groeien, en er zijn grenzen aan de draagkracht van mensen en samenlevingen. Het is niet omdat er veel geld is, dat het ook nog terug in waardevolle (fysieke, reële) dingen kan omgezet worden. (En het is ook niet zo dat geld iemand het recht zou mogen geven er om het even wat mee te doen.) Oneindig veel geld in een eindige wereld, dat is om problemen vragen. Bovendien: een boel geld betekent niet noodzakelijk dat het ook zit bij de mensen die het nodig hebben, of dat het een beetje eerlijk verdeeld is, eerder het tegendeel. Het perverse van het systeem wordt duidelijk als we vaststellen dat voor elke dollar die van Noord naar Zuid stroomt, er 13 terugkeren [6].

Keren we even terug naar het geld dat ontstond op het moment dat het ontleend werd. Het lijkt niet meer dan terecht dat wie geld ontleent, het ook op een bepaald moment niet alleen teruggeeft, maar dat ook doet met interest erop. De ervaring leert dat er

op het einde van de rit een behoorlijke brok extra is terugbetaald. Dit deel van ons geldsysteem – de positieve interestvoeten en vooral ook de samengestelde interest – is iets waar we ons zorgen moeten over maken. Het was niet zonder reden de oude wijsheid van de drie grote 'godsdiensten van het boek' dat rente, en al zeker de woeker die ontstaat als interest op interest moet betaald worden, een vernietigend effect kan hebben op mensen en samenlevingen[7]. En het wordt ook duidelijk uit een uitspraak van president Obasanjo van Nigeria na de G8-top in Okinawa in 2000: "Al wat we leenden tot 1985 of 1986 was om en bij de 5 miljard dollar. Op dit moment hebben we 16 miljard dollar terugbetaald. En we moeten nog 28 miljard terugbetalen. Het ergste ter wereld? Samengestelde interest!"[8]

Er moet dus voortdurend, om al dat geleende/gecreëerde geld terug te betalen, ergens – aan het begin van één of andere uitwisselingsketting – opnieuw geld bijgemaakt – en dus geleend – worden. Zelfs wie de lotto wint, en nooit meer één euro moet lenen, betaalt in wat hij of zij koopt de leningen van anderen mee af. Want in die prijzen zit natuurlijk verrekend dat de gemaakte leningen terugbetaald moeten kunnen worden. Volgens Margrit Kennedy betalen we op die manier gemiddeld ongeveer 40% interest in de prijzen van producten en diensten[9]. De conclusie wordt stilaan duidelijk: geld is schuld, het is iets wat je aan iemand anders moet. En voor wie het wat durft door te denken: eigenlijk wordt geld hier zo ongeveer het tegenovergestelde van wat het verondersteld wordt te zijn; het is geen rijkdom maar 'iets wat je niet hebt'.

Deze cyclus (van geldcreatie en interest) kan alleen in stand gehouden worden via constante economische groei. Het punt is echter dat dit alleen maar werkt in de imaginaire wereld van onze gangbare economische theorie (waar die groei rijkdom, voorspoed, en werkgelegenheid zou moeten creëren), maar niet in de echte wereld waarin we leven en waarin dat soort groei niet langer kan gerealiseerd worden. Er is niet genoeg werkelijkheid: onze (fossiele) energie laat ons in toenemende mate in de steek en onze sociaal-ecologische systemen geraken uitgeput, volgedumpt, of op een andere manier boven hun draagkracht beproefd.

Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat veruit het grootste deel van deze groei zich nu situeert in een soort virtuele, monetaire economie van financiële speculatie. Een wereld die totaal los is komen te staan van de reële economie waar wel dingen van waarde worden uitgewisseld. Een reusachtig casino waar volgens sommigen tot 97% van alle geld omgaat. Een soort 'spookrijkdom', die uit het niets kan opduiken – wat heel veel mensen helemaal niet erg vinden – maar die ook even plots weer in dat grote niets kan verdwijnen – wat diezelfde mensen dan wel ineens pijnlijk en onrechtvaardig vinden. Maar die virtuele, monetaire economie oefent, omdat ze zo clean is en gemakkelijke en grote winsten in het vooruitzicht stelt, een bijzondere aantrekkingskracht uit op grote, transnationale bedrijven: ze worden er immers niet geconfronteerd met werkneem-

sters die zwanger worden en dus moeten vervangen worden – wat een gedoe – en met boze inwoners die klagen over stank of vervuilde rivieren – ook al zo'n gedoe. En ondertussen 'verfinancieelt' onze hele wereld. Dit is alleen maar goed voor een steeds selecter clubje van mensen die aan de financiële (en dus ook aan alle andere) touwtjes trekken, en dat gewoon ook steeds schaamtelozer doen.

CATCH 22

Een catch 22 is iets wat volslagen idioot is, maar wel helemaal volgens de gangbare voorschriften en regels. En dat vat de pijnlijke situatie waarin we ons bevinden behoorlijk goed samen. Onder dwang van ons heersende geldsysteem moeten we de economie laten groeien, maar dan komen we in biofysische en ecologische problemen. Groei, en al zeker exponentiële groei, en een eindige wereld, gaan niet samen. Ons groeiverhaal, we weten het, levert ons ondertussen inderdaad een boel van die ecologische problemen op: klimaatontregeling, waterschaarste, verlies aan bio- en culturele diversiteit, verzuring, ontbossing en verlies aan vruchtbare grond… De gevolgen zijn waarlijk desastreus en betekenen een gigantisch verlies aan rijkdom die we vroeger wel hadden: min of meer stabiele klimaatsystemen, water, bio- en culturele diversiteit, goed functionerende oceanen en bossen, vruchtbare grond… Onstuitbare groei is dus geen optie, want de vernoemde dingen kunnen nooit op de onderhandelingstafel liggen, dit soort rijkdom is wat we ten allen prijze moeten behoeden en bewaren.

Maar, doen we het omgekeerde en geven we onze economische groei op, dan bevinden we ons in geen tijd – het is ons het voorbije jaar verschillende keren onder de neus gewreven – in een zeer pijnlijke spiraal naar beneden: minder werkgelegenheid en dus minder koopkracht, dus minder consumptie, dus minder productie, dus minder werkgelegenheid, dus minder koopkracht, dus minder consumptie, dus… Voor heel wat mensen veel pijnlijker en concreter dan klimaat en ecologie. En voor de overheid is dat natuurlijk ook een absoluut te vermijden scenario: in die neerwaartse spiraal zijn er immers steeds meer uitgaven te maken met steeds minder (belastings)inkomsten.

We staan dus met zijn allen behoorlijk voor blok. En het helpt niet om erop te wijzen dat de ecologie (op termijn) belangrijker is dan de economie – iets wat een kind overigens kan beseffen. Als het zo simpel was, dan zouden we hier niet staan. Daarom ook komen we meestal geen centimeter verder dan wat haalbaar en (politiek) verkoopbaar is, maar dat vanuit een planetair perspectief totaal ontoereikend is. Als we het geld-schuld-groeisysteem overeind houden, dan wéten we waar we zullen uitkomen. Het zal ten koste gaan van mensen, planten, dieren en het leven zelf. We wéten het, maar merken het nauwelijks: ons geld – cijfers in bankrekeningen, bedragen in spreadsheets – maakt alles abstract. Het verbreekt de verbindingen, we verliezen er ons gezicht bij. In cijfers en in bits

en bites ziet het er allemaal even neutraal en vergelijkbaar uit, al staan sommige dingen in het kolommetje 'in' en andere in het kolommetje 'uit': salarissen en naakte ontslagen, omgekapte bossen en uitgekeerde bonussen, rijst en nucleaire elektrische stroom. En met abstractie sluipt alvast nog meer verlies aan ethiek binnen. We zijn de controle over onze eigen creatie kwijt. Op deze manier is het vechten tegen de bierkaai.

TEGEN DE STROOM OPROEIEN

De houdgreep waarin we ons bevinden is geen onvermijdelijke gang van zaken. Het is geen noodzakelijkheid, want geldsystemen zijn creaties en de ermee samenhangende economieën en samenlevingen dus ook. Misschien ontbreekt het ons gewoon aan de verbeeldingskracht of daadkracht om ons geld en onze economieën die vorm te geven die best aansluit bij wat samenlevingen nodig hebben en waar we als sociaal-ecologisch systeem rekening mee dienen te houden.

Voor Lietaer[10] is het een belangrijke vaststelling: ons geldsysteem is niet waardeneutraal en verschillende geldsystemen creëren verschillende werelden. Ze roepen andere emoties op en sturen ons in andere richtingen. Zoals ons geldsysteem nu werkt, stuurt het ons de al eerder geschetste onzalige kant op, het is de motor van onduurzame ontwikkeling. Dat is te merken op verschillende punten.

Ten eerste doet ons geldsysteem, in onze competitieve samenleving en via positieve interestvoeten, onze tijdshorizon ineenkrimpen. Het maakt ons collectief bijziend want dingen in de toekomst worden stelselmatig ondergewaardeerd en de voordelen nu wegen altijd door ten opzichte van de kosten in de toekomst. Dit is het waar ons systeem ons toe drijft: alles wat niet te heet of te zwaar is omzetten in geld dat dan gewoon uit zichzelf kan beginnen groeien (geld dat geld opbrengt). Een opmerkelijke studie van Colin Clark toonde bijvoorbeeld aan dat het onmiddellijk afmaken van alle blauwe vinvissen (om ze om te zetten in geld) volgens de gangbare logica veel zinniger is dan te wachten tot de vinvissenpopulatie duurzaam bevist kan worden[11]. Ons geldsysteem houdt ons allemaal gevangen in dat soort kortetermijnwinst: we kijken een jaar, een kwartaal, een week, een dag vooruit. Wat een verschil bijvoorbeeld met het ecologische langetermijndenken van de 'first nations people'[12], waar elke beslissing verkend en overwogen wordt in haar consequenties voor de volgende zeven generaties. Voor altijd dus.

Zoals al eerder duidelijk was, houden onze grote munten ons ook gevangen in de tredmolen van verplichte groei. Om overeind te blijven en niet op ons gezicht te gaan in die grote houten draaiton waarin alle anderen ook lopen, moeten we steeds harder gaan. We moeten minimum onze interestvoeten kunnen voor blijven. Ons geld (via constante geldcreatie en het rentesysteem) vormt de turbo van onze economie en van onze

groeiwaan. Een financiële economie blaast zichzelf op en in de reële economie moeten er steeds meer hulpbronnen (menselijke en andere) gevonden worden om productie en consumptie gaande, draaiende en groeiende te houden. 'Keep going' betekent 'keep growing'. Veel van de verzamelde wereldstatistieken vertonen inderdaad zo'n exponentiële groeicurve. Margrit Kennedy hield ons een verbijsterend gedachte-experiment over samengestelde interest voor: een penny geïnvesteerd aan 5% in het jaar 0 zou in het jaar 2000 500 miljard ballen goud waard zijn van het gewicht van de aarde (gerekend aan de huidige prijs van goud)[13]. Maar ook, en even ontnuchterend, ergens in het najaar van 2008, hoorde ik via de radio iemand zeggen dat we aan de rand stonden van een grote recessie omdat we – wereldwijd en gemiddeld – onder de drie procent economische groei dreigden te zakken. Een vlugge rekensom met economiestudenten wat later in de klas, leverde op dat een minimumgroei van 3% aanhouden betekent dat de economie in 'volume' verdubbelt tegen de tijd dat zij vroege veertigers zijn. 'Gelukkig' vindt er ook vertragende geldontwaarding plaats, maar bij de consequenties van dergelijke groei (in hoeveelheid auto's, productie, consumptie, vervuiling, vernietiging, klimaatimpact), durft een mens niet stil blijven staan. Dat brengt ons bij de steeds vaker geciteerde uitspraak van Boulding: "Wie denkt dat exponentiële groei aldoor kan blijven duren is ofwel een krankzinnige ofwel een economist". Kenneth Boulding was overigens zelf een economist.

Op een nog heel andere manier vormt ons geldsysteem de motor van onduurzaamheid: het slaagt er namelijk in om het sociaal weefsel dat een gemeenschap samenhoudt, stevig te ondermijnen. Lokale economische veerkracht (via lokale productie, werkgelegenheid en energievoorziening bijvoorbeeld) gaat verloren als mensen overgeleverd geraken aan grote gecentraliseerde en centraliserende geldsystemen en de marktwerkingen ervan[14]. En dan begint ook het sociaal weefsel te verkruimelen, want waar het grote geld oog voor heeft en wat het als waardevol bestempelt, komt vaak niet overeen met wat van het allergrootste belang is binnen die gemeenschappen zelf. Dat zijn allerlei vormen van wederzijdse ondersteuning en gemeenschapstransacties: het zorgen voor een nette, aangename en gezonde buurt, de aandacht voor ouderen en de opvoeding van kinderen ('it takes a village to raise a child'), het veilige thuisgevoel waar mensen elkaar kennen… Met die dingen valt allemaal geen geld te verdienen en het houdt 'dus' ook weinig steek om dat allemaal te blijven onderhouden. Eén van de belangrijkste dingen in het leven, de rijkdom van goede en diverse relaties, raakte vervangen door de noodzaak om geld te moeten verdienen, geld om jezelf een leven bij elkaar te kopen. Het middel is doel geworden: van een partijtje voetbal (waar het er om ging de bal rond te spelen en de talenten van alle spelers te benutten), raakten we versukkeld in een spelletje ballen verzamelen. Wat normaal gezien ten dienste staat van onze gemeenschappen, is verworden tot een nukkig, grillig en wispelturig onding dat volop zelf de dienst uitmaakt. Talloze samenlevingen, voornamelijk ook indigene bevolkingsgroepen, hebben het ervaren: eens ze opgezogen worden in de grote geldsystemen, duurt het

niet lang of ze zitten uitzichtloos in het armste eind van de statistieken. Of hoe ons geld hele samenlevingen en economieën arm kan maken… Het is dan ook, per se, een systeem van schaarste en competitie dat het geld centraliseert aan de top.

Datzelfde systeem zorgt er ook voor dat economische activiteit verplaatst wordt naar waar men het wanhopigst is en (dus) de kosten het laagst zijn. Een economie op wieltjes en zonder wortels die dankbaar gebruik maakt van wat er – waar ook – voorhanden is. Met niemand om voor hun rechten op te komen, gaat dit ten koste van mensen (die geen fatsoenlijk loon ontvangen) en van de natuurlijke omgeving (die vaak totaal veronachtzaamd wordt). In markteconomische termen is er geen vuiltje aan de lucht, gezien het sterke geloof dat vrije en niet gereguleerde markten de beste manier zijn om welvaart en vooruitgang te creëren voor iedereen. Nog afgezien van de bedenking dat die markt geen gelijke-kansen-markt is (want wie andere markten openbreekt, beschermt zichzelf meestal vrij goed via patenten, subsidies en protectionisme), het klopt gewoon ook niet met de realiteit: de meeste bootjes zinken bij het stijgende tij, en van een trickle-down[15] effect kan al helemaal geen sprake zijn. Als er al iets gebeurt, is het een tsunami up: het geld stroomt naar wie het in de eerste plaats al heeft. In Duitsland bijvoorbeeld, en dat is niet eens zo ver weg, verschuift er, in het jaar 2004, één miljard euro van de mensen die werken voor hun geld naar de mensen wiens geld voor hen werkt. Per dag[16].

HOE GELD ONZE WERKELIJKHEID VERENGT

Als je er even over nadenkt zouden we het niet over geld moeten hebben, maar over rijkdom, in de breedste betekenis van het woord. Zoals als eerder aangegeven verschoof onze focus en we stellen scherp op de verkeerde dingen. Iemand die vrij overtuigend duidelijk maakt hoe de vork aan die steel zit, is David Boyle: onze gangbare muntsystemen (euro's, dollars, yens…) zijn geen goeie maatstaven of waardemeters, het zijn gekleurde brillen die we opzetten en die bepalen wat we wel en niet zien[17]. We volgen we even zijn redenering.

Of ze dat nu leuk vinden of niet, alle mensen in onze samenlevingen gebruiken dezelfde munt. Op enkele uitzonderlijke plekken na is er immers geen alternatief voor de euro, pond of dollar – allemaal in wezen hetzelfde systeem. We gebruiken dus allemaal hetzelfde geld. Het probleem is echter dat de waarde van dat geld – en dus de kostprijs van producten en diensten – bepaald wordt door hippe traders in financiële sectoren. En niet door gewone mensen, niet aan de hand van de hoeveelheid energie en tijd die erin gestoken wordt, en zeker ook niet door de milieukost ervan in overweging te nemen. Deze traders vormen een eigen wereld die elke voeling met de echte realiteit van het gewone leven van gewone mensen verloren heeft. Zij kunnen zich om het even wat veroorloven en bevolken de steden die de grote beurzen huisvesten en het Mekka vormen van het

grote geld. Gewone mensen die er woonden en werkten moeten plaats ruimen omdat ze de huizen- en andere prijzen niet meer kunnen betalen. Op een waarneembaar niveau neemt een monetaire of financiële economie het hier dus over van een normale of reële economie (van goederen en diensten), die toch nog altijd de input en garantie moet vormen van de financiële hocus pocus. De hele dynamiek lijkt op wat een koekoek doet: die steekt nauwelijks een poot uit en legt haar ei in het nest van een ander die zich vervolgens uit de naad moet werken om het koekoeksjong te onderhouden.

Volgens Boyle wordt ook nog een andere, een derde economie het slachtoffer: de sociale of familiale economie van 'menselijke transacties' waar de fundamenten gelegd worden van een gemeenschap die in staat is om blijvend voor zichzelf te zorgen. Een economie die – omdat ze niet in het geldplaatje verschijnt – ook nooit op de radar van het bruto nationaal product verschijnt, maar waarzonder er gewoon geen bnp zou kunnen zijn. Het is de 'economie' waar naar oude mensen omgezien wordt, waar kinderen geleerd wordt op het potje te gaan, waar de buurt onderhouden en de natuur bewaard wordt. Waar eerlijkheid aangeleerd wordt, en dat je te vertrouwen moet zijn en je werk goed moet doen. Waar vaardigheden, sociale en andere, met zorg doorgegeven worden. En waar op die manier families, buurten en gemeenschappen opgebouwd worden. Zonder die derde economie – de echte rijkdom – is er geen behoorlijk functionerende samenleving mogelijk. Velen lijken er echter vanuit te gaan dat dit soort dingen er gratis en vanzelf komt, maar de realiteit leert ons dat daarvan steeds meer wegspoelt.

Ons geldsysteem laat ons in de steek en faalt als het erop aankomt het fijnmazige net van die echte, lokale rijkdom van een gemeenschap te waarderen. Onze munten zijn veeleer de gekleurde bril die we ophebben en die ons blind maakt voor die echte rijkdom. En nu we die dingen niet meer opmerken, verdwijnen ze ook. Niet alleen verdwijnen ze uit het zicht, ze verdwijnen ook uit de werkelijkheid. Als een sociaal weefsel niet langer gewaardeerd wordt, desintegreert het simpelweg. Het wordt akelig stil op onze wereld: onze grote geld-monocultuur slaagt erin om een diversiteit aan rijkdom stilaan maar zeker uit te roeien. Het grote geld duwt de rijkdom van het geleefde leven weg. En dat terwijl er geen andere rijkdom is dan het leven zelf.

VAN MONOCULTUUR NAAR GELDECOLOGIE

Meer en meer mensen op allerlei terreinen beginnen te verstaan dat monoculturen en grote, one-size-fits-all oplossingen niet werken, en al zeker niet als je de zaak op een beetje fatsoenlijke termijnen bekijkt. Monoculturen maken systemen immers bijzonder kwetsbaar. Iedereen weet dat als je een miljoen planten van dezelfde soort dicht bij elkaar zet, je dan een pest krijgt, omdat de natuur het evenwicht en de veerkracht – en dat betekent de diversiteit – tracht te herstellen. In systeemterminologie: een corrigerende terugkoppeling wordt in gang gezet om de onnatuurlijke situatie van de

superefficiënte monocultuur (een te overheersende soort) tegen te gaan en het systeem terug diverser/veerkrachtiger te maken. Alles aan één draadje hangen is niet slim. Vraag het maar aan de Ieren: als ze zich een beetje geschiedenis herinneren, weten ze alles over aardappelen en wat er gebeurt als zo'n oogst mislukt[18]. Zo ook kan een (falende) geldmonocultuur een afschuwelijke ravage aanrichten in reële economieën. In een wereld die steeds sterker fysiek geglobaliseerd is (en waar alles tegen alles leunt en alles aan alles hangt) kan een klein duwtje verrassend veel dominoblokjes laten omvallen. Ons geldsysteem zendt eerst via zichzelf versterkende terugkoppelingslussen, onze hele economie in overdrive. Als het fout loopt zijn de domino-effecten doorheen het hele systeem te voelen. Het mechanisme blijkt dus zeer vernietigend te zijn nu we in een economische wereld leven waar nog nauwelijks grenzen en buffers bestaan. Alles hangt aan alles. In systeemdenken betekent dit een bijzonder stijf en broos systeem, dat niet langer de elasticiteit en het incasseringsvermogen bezit van een divers, gezond en veerkrachtig systeem. Vervaarlijke schommelingen en grote jojo-bewegingen (die eigenlijk zelf een werking van het systeem zijn om zichzelf niet te laten ontsporen, maar daarmee ook overcorrecties teweeg brengen) zijn het gevolg.

Daarom is de idee om een diversiteit aan complementaire – elkaar op allerlei terreinen aanvullende – muntsystemen te gaan gebruiken zo waardevol. Het maakt ons als mensen en als samenleving een pak minder kwetsbaar en afhankelijk van wat elders of op een ander niveau misgaat, maar ook een flink stuk rijker omdat een veelheid aan rijkdom kan gevaloriseerd worden. In de neerwaartse spiraal van de catch 22 verliezen mensen misschien hun job, maar daarom nog niet hun vaardigheden, kennis, ervaring en talenten. Maar met hun job, gaat hun inkomen verloren, en met hun inkomen ook het ding dat hun leven en wereld doet draaien. Iemand mag dan van geluk spreken als er een behoorlijk vangnet van sociale zekerheid bestaat, maar het hoeft weinig verbeelding om te verstaan dat in een serieuze neerwaartse spiraal zoiets op lange termijn niet houdbaar is. Terwijl de winsten en voordelen geprivatiseerd worden, worden de lasten en kosten steeds verder gesocialiseerd. En steeds meer mensen vallen uit de boot of dreigen dat te doen. Dat is een hoop rijkdom, een hoop creativiteit, kennis en vaardigheid die onbenut blijft, tenzij ze opnieuw kan beginnen circuleren via alternatieve geldsystemen waarin die hulpbronnen gevaloriseerd kunnen worden in plaats van afgeroomd en weggegooid.

Het lijkt dan misschien wel de logica zelf om via belastingen een solidariteitsnet en een welzijnsgarantie uit te bouwen en draaiende te houden voor een gemeenschap, maar het is een arme samenleving die haar sociale zekerheid in een geldsysteem als het onze (en dus in haar financieel systeem) steekt. Door gebruik te maken van diverse, daarvoor (en voor andere dingen) ontworpen geldsystemen, worden de rijkdommen en de risico's gespreid. In een meer gediversifieerd systeem waarin één munt of één deel in de problemen komt, kan een ander overnemen, en wordt niet alles mee de dieperik ingesleurd.

Het is geen voorbeeld van een zorg- of solidariteitsmunt, maar het voorbeeld met de WIR ('Economische Onderlinge Steunkring') in Zwitserland laat dat soort veerkracht mooi zien[19]. Het systeem is al 75 jaar in voege, en startte vanuit het initiatief van een zestiental bedrijfsmensen (in de context van de grote recessie). Er waren aanvankelijk wat kinderziekten, maar ondertussen gebruikt een kring van 80.000 leden de WIR naast de Zwitserse frank en merkt men dat het systeem volop complementair is en een soort spontane, contra-cyclische correctie biedt op de 'op en neer'-bewegingen van het gewone geldsysteem. Een goed voorbeeld van een echte zorgmunt is dan weer de Japanse Fureai kippu ('Zorgzame Relatiekaartjes'), die ontworpen werd ter aanvulling van de gewone programma's van gezondheidszorg[20]. Om het probleem van een snel verouderende bevolking het hoofd te blijven bieden, werd een nieuw soort munteenheid voor de gezondheidszorg bedacht: de uren die een vrijwilliger besteedt aan het helpen van oudere of gehandicapte mensen bij hun dagelijkse activiteiten, leveren zorgtickets op die aan de 'tijdrekening' van die vrijwilliger toegevoegd worden. Verschillende soorten taken hebben een verschillende waarde, waarbij de rekeneenheid het aantal uren dienstverlening is (in plaats van yen). De tijdstegoeden kunnen door de vrijwilliger (later) zelf opgenomen worden of doorgegeven worden aan anderen, zorgbehoevende familie of vrienden bijvoorbeeld. Opvallend genoeg versterkt dit soort munt ook nog op een andere manier de rijkdom en het sociaal weefsel van een gemeenschap: bejaarden prefereren de dienstverlening via Fureai kippu omdat de zorgkwaliteit er hoger ligt dan bij de met yen betaalde professionele zorgverleners.

De voorbeelden tonen aan hoe een gediversifieerde geldecologie stilaan vorm zou kunnen krijgen. Overigens, ook dichter bij huis wordt er gewerkt en geëxperimenteerd met alternatieve of complementaire muntsystemen, en hebben tal van mensen al waardevolle ervaring opgedaan. In Lets-groepen bijvoorbeeld. Ook de initiatieven van Muntuit zijn iets om naar uit te kijken. Het komt er telkens op neer de spelregels voor de munten zodanig op te stellen en de functies ervan zo overdacht te kiezen dat het systeem ook dat doet waarvoor je het ontwerpt. Het is daarom niet slecht om nog even alles op een rij te zetten en terug te keren naar wat geld nu eigenlijk is en ons af te vragen welke functionaliteiten cruciaal zijn. Circuleren, sparen en speculeren bijvoorbeeld gaan wel goed samen als het erop aankomt rijkdom aan de top te verzamelen, maar niet als een duurzame en ecologische samenleving ondersteund moet worden. Sparen en speculeren zijn trouwens geen noodzakelijke of onmisbare functies van een geldsysteem.

Een geldsysteem heb je van zodra een groep mensen onder elkaar afspreken om een bepaald ruilmiddel te gaan gebruiken. Wie een beetje de geschiedenis van geld kent, die weet dat daarvoor tal van dingen zijn gebruikt: schelpen bijvoorbeeld, of goud of zilver (in een bepaalde vorm). Nu kennen wij geld vooral als briefjes en munten, of nog vaker als iets digitaals op onze betaalkaart. Dat het digitaal kan, maakt trouwens een heel aantal dingen (ook voor nieuwe munten) makkelijker. We spreken van een com-

plementaire munt als ze bestaat en gebruikt wordt naast het vertrouwde, gewone geld (euro's, dollars, ponden, roepies…). De voorbeelden hierboven toonden reeds aan dat complementair geld ontworpen en ingezet kan worden waar de reguliere geldsystemen in gebreke blijven.

Het was onderweg al duidelijk: omdat ons geld er gaandeweg een aantal functionaliteiten bij kreeg die een geldsysteem niet hoeft te hebben, zien we een desastreuze dynamiek ontstaan. Essentieel voor geld is enkel dat het als ruilmiddel geaccepteerd wordt door de gebruikers, en dat er een referentie-eenheid is om mee te vergelijken: een soort maatstaf om uit te drukken wat de waarde of 'kostprijs' van iets is. Problematisch werd het toen de mogelijkheid om het geld te sparen, en het ondertussen ook meer geld te laten opbrengen, daaraan werd toegevoegd: er ontstond een soort kapitaal dat nu ook zelf kon beginnen 'werken'. Vooral ook problematisch is de ondertussen ingeburgerde mogelijkheid om met datzelfde geld ook nog eens te gaan speculeren. Dingen worden dan gekocht, niet om ze te gebruiken, maar om ze (even) later met winst te verkopen. Het maakt dus ook niet uit om welke dingen het gaat, als ze straks maar tegen een hogere prijs kunnen verkocht worden. Het middel is het doel geworden.

EEN ORKEST VAN NIEUWE TOEKOMSTEN

Diversiteit geeft niet alleen kleur aan het leven, ze doet er echt wel toe. Het gaat ook niet om een beetje tolerantie, in de zin dat we moeten openstaan of respect hebben – 'leven en laten leven' – voor andere meningen, stijlen, werkwijzen (en munten) die we dan vooral uit goed fatsoen het licht in de ogen moeten gunnen. Onze drang naar 'het éne juiste' – verwant met onze hang naar optimalisatie en efficiëntie – is op allerlei terreinen doorgeschoten. Eén van de oorzaken ligt in onze analytische en reductionistische manier om naar de werkelijkheid te kijken Die heeft ons het belang van relaties tussen een diversiteit van dingen uit het oog doen verliezen. We geraakten zo gebiologeerd door de steeds kleiner wordende bouwstenen van het leven dat we gaandeweg vergaten dat het niet om de deeltjes gaat, maar om de relaties ertussen en dus om de verrassende en levende dynamiek van het geheel. Door in te zoomen op het 'onveranderlijke' van standaard bouwsteentjes en op het 'onveranderlijke' van wetten en dynamieken die we konden begrijpen (omdat er een logica en dus voorspelbaarheid achter zat), optimaliseerden we volop wat we verstonden en wat we konden beheersen. Efficiëntie werd het codewoord. En één van de gevolgen daarvan is ons monocultuurdenken, ons uniform en 'groots' denken, ons controledenken, ons 'gebrek-aan-diversiteits'denken.

Dit is een goed moment om buiten het doosje te gaan denken over geld, om ons geld nieuw en anders te laten werken. Niet op de manier die de grote roergangers van het financieel kapitaal zich daarbij voorstellen, want aan kalkoenen vraag je ook niet wat er

met kerst moet gebeuren. 'Let's make more moneys'. Maar laten we het vooral ook slim en overdacht doen zodat het de diverse (natuurlijke, menselijke en sociale) rijkdom in stand houdt die we allen nodig hebben. Laat geldsystemen het diverse strijkersgezelschap zijn binnen een groot orkest van nieuwe toekomsten. En laat ze ook ingebed zijn in een gemeenschap en volop verworteld in de couleur locale van die realiteit.

Daarom willen we even focussen op een complementair munt-experiment van een gemeenschap die haar transitie naar een ander soort toekomst ernstig neemt: het experiment met het Totnes Pound. Voorlopig overstijgt het niet het niveau van interessant verkennend werk (en moet er verder aan gesleuteld worden), maar het laat wel zien waartoe mensen in een gemeenschap in staat zijn. En het vond ondertussen op veel steviger schaal navolging in Lewes en Brixton. In maart 2007 werd het eerste Totnes Pound gelanceerd. Het boeiende eraan is vooral hoe de lokale munt slechts één onderdeel vormt binnen een veel bredere visie en een omvattender actieplan. Het gaat om het idee van wat ondertussen als 'transition towns' bekend geraakte: het idee om als dorp, wijk of stad opnieuw een veel veerkrachtiger gemeenschap te gaan vormen die het hoofd kan bieden aan de ontwrichtende gevolgen van piekolie en klimaatchaos (en financiële en economische crisis)[21].

Een paar lezingen van mensen die het over geld en geldsystemen hadden en de vaststelling van onderzoekers van de New Economics Foundation dat het geld dat met moeite binnengehaald wordt in een gemeenschap, er gewoonlijk ontzettend snel ook weer uit weglekt, zette enkele inwoners van Totnes aan het denken. Ze besloten, misschien zelf niet helemaal wetend of het hen volle ernst was, om een nieuwe lokale munt te lanceren. Met een eerste oplage van 300 briefjes van 1 Totnes Pound wilden ze voornamelijk mensen aan het denken en aan het praten zetten over geld. Ze wilden volop aandacht en visibiliteit genereren voor de transitie die ze met Totnes voor ogen hadden. Mensen geraakten inderdaad gefascineerd: kan je echt gewoon je eigen geld printen? Hoezo? En hoe het te gebruiken als betaalmiddel in lokale winkels en marktkramen?

Met 300 pond in totaal is de economische impact verwaarloosbaar. Ook de schaal van de tweede en derde oplage (telkens enkele maanden later) bleef beperkt en het bleef bij biljetten van 1 pond. Het was dan ook veeleer de bedoeling om ervaring op te doen en momentum te creëren voor het steviger werk, maar ook en vooral voor de bredere beweging. Er was niettemin van in het begin al goed over nagedacht. In een soort omkering van het onderzoek van NEF[22] wilden ze hun munt zodanig ontwerpen dat rijkdom niet zou weglekken uit hun gemeenschap. Geld dat verdiend wordt door mensen in de gemeenschap wordt al te vaak – zoals het eigenlijk overal gaat – gespendeerd aan producten en diensten die van elders komen. Op die manier is geld dus verre van een stimulans voor de lokale economie en zorgt het ook helemaal niet voor lokale werkgelegenheid. Als het geld zo kon ontworpen worden dat het alleen kon gebruikt worden

om het lokaal te spenderen (het bijhouden of sparen zou geen zin mogen hebben), dan zou elk biljet, telkens als het van hand wisselde, een medebewoner van een inkomen kunnen voorzien. En dat is precies wat ze deden: de regels zodanig opstellen dat het geld er mee zou voor zorgen dat de economie geherlokaliseerd werd, een algemene doelstelling (en noodzaak trouwens) waar een transition town zich voor gesteld ziet.

Een sterkere lokale economie, met lokale energievoorziening en lokale productie voor lokale consumptie, betekent een veel grotere veerkracht om toekomstige problemen en verrassingen het hoofd te kunnen bieden. Op die manier is de plaatselijke gemeenschap veel minder afhankelijk van dingen en diensten die van verder moeten aangevoerd worden – wat goed is voor het klimaat en een voorzorg op piekolie – en is de gemeenschap ook voor werkgelegenheid minder afhankelijk van grote spelers van buiten die gewoonlijk het zaakje ter plekke opdoeken als het ergens anders goedkoper kan. Even systeemdenken over 'globalisering-in-achteruit': de gangbare economische logica die een hele tijd lang (voor een bepaalde groep van mensen) werkte, zal immers falen, want het systeem op zich verandert (van steeds meer energie in de vorm van fossiele brandstoffen naar steeds minder). Op een bepaald moment werkt de dynamiek van "elders is goedkoper" niet meer, of moet de optie "van elders aanvoeren" uit het keuzemenu geschrapt worden wegens onvoldoende transportenergie.

Een opvallende vaststelling in Totnes – net zoals bij de Japanse zorgmunt – was overigens dat het eenvoudige feit dat dit vreemde en alternatieve geld in omloop werd gebracht, een positief effect had op de relaties tussen mensen: nog voor het ook maar enig economisch effect kon hebben, had het het sociale weefsel al sterker gemaakt en mensen bij elkaar gebracht. En net als bij de Zwitserse WIR, volstond het dat enkele bezorgde mensen de koppen bij elkaar staken om te kijken hoe ze één en ander in een voor hun gemeenschap positievere richting konden sturen. Het zou mooi zijn als hier ook bewezen werd dat de grootste sterkte van een gemeenschap en de belangrijkste troef op vlak van veerkracht net het feit is dat er een goedwerkend sociaal weefsel of netwerk bestaat met een diversiteit aan mensen en groepen. En dus ook aan ideeën, inzichten en vaardigheden om met verrassingen of schokken om te gaan.

RIJKDOM, OM NIET IN OPPERSTE VERWARRING TE EINDIGEN

Met de paar reflecties die we in deze bijdrage – met dank aan onze gidsen – de revue hebben laten passeren, is slechts een tipje van de geldsluier gelicht. Er is ontzettend veel meer aan ons geldsysteem en aan ons financieel systeem dat te denken moet geven. En er zijn heel wat meer standpunten van waaruit andere dingen kunnen gezien worden. Maar één zaak moet alvast duidelijk geworden zijn: onze huidige en dominante geldmonocultuur is het levende bewijs van een pijnlijk verwarde cultuur. We verwar-

ren rijkdom met geld en waarderen de verkeerde dingen. We zouden het niet over geld moeten hebben, maar op rijkdom moeten focussen. En op hoe we onszelf en onze gemeenschappen (onder andere via complementaire en betere muntsystemen) zodanig kunnen organiseren dat de overvloed aan talenten, creativiteit, wijsheid, natuurlijke rijkdommen en ondersteunende ecosystemen die erin aanwezig zijn volop benut, gekoesterd en in stand gehouden kunnen worden. Niet voor enkelen, maar voor de hele levensgemeenschap. Niet alleen voor nu, maar ook voor later. De crisissen van onze tijd – en ze hebben alle met elkaar te maken – zijn een sterke uitnodiging en belangrijke motivatie om alles te herbekijken en ons te concentreren op wat de meesten onder ons, diep van binnen, aanvoelen als het allerbelangrijkste: onze kinderen, onze families en gemeenschappen, een gezonde leefomgeving en goed en gezond voedsel, zinvol werk, en een betekenisvol en verbonden bestaan.

Sorry, het moet herhaald: er is geen andere rijkdom dan het leven zelf. En dat is niet los verkrijgbaar. Het zit in relaties en wordt bewaard in veerkrachtige gemeenschappen.

Rudy Dhont
Als lector bedrijfsethiek verbonden aan het departement Economisch Hoger Onderwijs van KHLeuven waar hij binnen de onderzoekscel duurzame ontwikkeling ook het speelveld en de condities verkent voor een duurzame transitie. Hij schreef en sprak al eerder over transition towns, één van de inspirerende bottom up initiatieven op dit moment, en faciliteert mee de opstart van deze beweging in Vlaanderen.

NOTEN

(1) Boom and bust-cycli: een economische boom wordt doorgaans gekenmerkt door een verhoogde economische productie, een overeenkomstige stijging van de totale vraag, stijgende tewerkstelling en vaak, een stijging van de inflatie. Tijdens een bust of recessie daalt de totale vraag naar goederen en diensten, de inflatie daalt, de werkloosheid stijgt en het nationaal inkomen daalt. In extreme recessies treedt deflatie op (een aanhoudende daling van het algemene prijspeil). (red.)

(2) Met een behoorlijke systeemblik mogen we bij al die commotie rond de crisis van 2008-2009 vooral ook niet vergeten dat een groot deel van de wereldbevolking en heel wat mensen binnen onze samenlevingen, al veel langer de dupe zijn van dat systeem. De perverse werking van geld is al veel langer op allerlei manieren op allerlei andere plaatsen duidelijk geworden.

(3) Zie www.muntuit.eu.; en voor een handleiding om zelf aan de slag te gaan: Bernard Lietaer en Gwendolyn Hallsmith, De gids voor een gemeenschapsmunt, juli 2009, een initiatief van Muntuit, Netwerk Vlaanderen en Transitienetwerk Vlaanderen, te downloaden op www.muntuit.eu en op www.transitie.be. Voor een algemene inleiding op geld, zie het stuk daarover van Bernard Lietaer in "Het geld van de toekomst" via http://aardnoot.nl/Het_geld_van_de_toekomst/Epiloog_en_Voorspel.

(4) Richard Douthwaite, The Ecology of Money, Schumacher Briefing No 4, Green Books, Dartington, 2006 (also: http://www.feasta.org/documents/moneyecology/contents.htm);
Bernard Lietaer, The Future of Money. Creating New Wealth, Work and a Wiser World, Century, 2001 (also: http://www.lietaer.com/books/futureofmoney.html);
Lietaer, B., Ulanowicz, R. and Goerner S., White Paper on All the Options for Managing Systemic Bank Crises, November 2008, http://www.lietaer.com/images/White_Paper_on_Systemic_Banking_Crises_final.pdf).
David Boyle, Money Matters. Putting the eco into economics – global crisis and local solutions, Fragile Earth Books – Alistair Sawday, Bristol, 2009;
David Korten, Why not an Economy of Real Wealth in: Yes! Magazine, Spring 2009; David Korten, Why This Crisis May Be Our Best Chance to Build a New Economy, in: YES! Magazine Summer 2009; David Korten, Beyond Bailouts. Let's Put Life Ahead of Money, in YES! Winter 2009;
Margrit Kennedy, Complementary Currencies and the Chiemgauer Project, March 2007 (http://issuu.com/margritkennedy/docs/pre_cc/1?mode=a_p);
Economic Renaissance. Holistic Economics for the 21st Century. (An informal account by Colin Tudge of a think-tank held at Schumacher College, Devon in November 2007, on Holistic Economics), Schumacher College – Green Books, Totnes, 2008.
Een deel van de tekst maakt ook dankbaar gebruik van een presentatie gegeven door Bernard Lietaer tijdens de cursus "The Future of Money" in Schumacher College (Dartington, Totnes, Devon, UK) in januari 2006.
Nogal wat teksten en materiaal is beschikbaar op hun websites: www.lietaer.com, www.david-boyle.co.uk, en ook op www.fiesta.org en www.communitycurrency.org. Waar ik de geldbal missla, neem ik graag de verantwoordelijkheid.

(5) Ervaring met studenten in het economisch hoger onderwijs leert dat het 'buiten-het-doosje-denken' over geld verrassend moeilijk is en op behoorlijk wat weerstanden kan stuiten: geld doet toch wat geld doet en een ander systeem zal toch net hetzelfde teweegbrengen?

(6) Zie: Economic Renaissance. Holistic Economics for the 21st Century. (An informal account by Colin Tudge of a think-tank held at Schumacher College, Devon in November 2007, on Holistic Economics), Schumacher College – Green Books, Totnes, 2008.

(7) Zowel in Jodendom, Christendom als Islam, zitten er tradities die erop wijzen dat het met rente en woeker behoorlijk mis kan gaan (waardoor ze het stempel 'zonde' of 'fout' meekregen). Voornamelijk in de Islam blijft die traditie nu nog doorwerken.

(8) Margrit Kennedy in: Economic Renaissance. Holistic Economics for the 21st Century. (An informal account by Colin Tudge of a think-tank held at Schumacher College, Devon in November 2007, on Holistic Economics), Schumacher College – Green Books, Totnes, 2008. En ook: Why do we need monetary innovation? (http://issuu.com/margritkennedy/docs/pre_moneypres/2?mode=a_p).

(9) Presentatie van Margrit Kennedy: Why do we need monetary innovation? (http://issuu.com/margritkennedy/docs/pre_moneypres/2?mode=a_p). Ze vergelijkt het cijfer (40%) met feodale tijden waarin mensen beter af waren (omdat ze slechts tienden van hun inkomsten of oogst moesten afstaan).

(10) Wat volgt is min of meer gebaseerd op de lezing van Bernard Lietaer in Schumacher College (tijdens de cursus "The Future of Money" in Schumacher College (Dartington, Totnes, Devon, UK) in januari 2006.

(11) Deze term wordt gebruikt om de oorspronkelijke bevolking, de 'indianen', van Canada aan te duiden (red.)

(12) Colin Clark, The Economics of Over-Exploitation, Science, 181, 1973, geciteerd in: Richard Douthwaite, The Ecology of Money, Schumacher Briefing No 4, Green Books, Dartington, 2006, p. 30.

(13) Margrit Kennedy, Complementary Currencies and the Chiemgauer Project, March 2007 (http://issuu.com/margritkennedy/docs/pre_cc/1?mode=a_p).

(14) Ancient Futures van Helena Norberg-Hodge (boek en film) is zo'n krachtig document dat onder andere toont hoe geldsystemen (in wat ze teweeg brengen) hele gemeenschappen ten gronde kunnen richten. (Helena Norberg Hodge, Ancient Futures. Learning from Ladakh, Sierra Club Books, 1992. Zie ook: http://www.isec.org.uk.

(15) Trickle-down effect: de effecten van een bepaalde ingreep hebben ook een positieve invloed op andere domeinen dan oorspronkelijk bedoeld (red.).

(16) Presentatie van Margrit Kennedy: Why do we need monetary innovation? (http://issuu.com/margrit-kennedy/docs/pre_moneypres/2?mode=a_p).

(17) David Boyle, Local Currencies and the Wizard of Oz, Speech given at the Local Currencies for the 21st Century Conference, georganiseerd door de E. F. Schumacher Society, at Bard College, New York, 27 June 2004 (http://www.david-boyle.co.uk/money/localcurrencies.html). Samenvatting van de redenering.

(18) De Engelse grootgrondbezitters in Ierland teelden in de eerste jaren van de negentiende eeuw voornamelijk graangewassen voor export naar Engeland. De landarbeiders en kleine boeren (ongeveer twee derden van de bevolking) waren voor hun dagelijkse voeding bijna uitsluitend aangewezen op de aardappel. Toen in 1845 en 1848 de oogsten bijna compleet verloren gingen door een aardappelziekte (monocultuur!), ontstond de 'Grote Hongersnood". Van de acht miljoen inwoners stierven naar schatting een miljoen mensen en emigreerden er een miljoen anderen, voornamelijk naar de Verenigde Staten. (red.)

(19) Wirtshaftsring-Genossenshaft of: 'Economische Onderlinge Steunkring'. Voor een korte inleiding zie www.muntuit.eu en http://www.lietaer.com/images/B2B_currency_1.pdf. Bernard Lietaer wees op een interessante studie die het contracyclische karakter van de WIR aantoonde: James Stodder, Residual Barter Networks and Macro-Economic Stability: Switzerland's Wirtschaftsring, Rensselaer Polytechnic Institute at Hartford, Hartford CT, 06120, USA (December 27, 2007) (http://www.lietaer.com/images/Stodder_WIR_paper2009.pdf).

(20) Fureai kippu. Zie: http://muntuit.eu/zorgmunt-japan-fureai-kippu/ (Uit Bernard Lietaer, Het geld van de toekomst; http://aardnoot.nl/Het_geld_van_de_toekomst/Een_munteenheid_voor_gezondheidszorg_in_Japan).

(21) Meer daarover: Rob Hopkins, Het transitiehandboek, Jan Van Arkel ism Transitie Vlaanderen en Transition Towns Nederland, Utrecht, 2009.

(22) NEF: 'the New Economics Foundation', een onafhankelijke denk- en doetank die nadenkt over de betekenis van waarlijk economisch welbevinden en dat ooki probeert aanschouwelijke te maken. http://www.neweconomics.org/about.

DE BANKENCRISIS: NOG EENS DERTIG JAAR SLAPEND ARMER WORDEN?

Mathias Bienstman

Samenvatting

De Zapatistische opstand van de Maya indianen in 1994 betekende een eerste protest tegen de neoliberale revolutie die de vrijheid van het geld predikte. Dit protest kreeg een vervolg met de andersglobalistische acties overal ter wereld, in de jaren '90. Met de aanslagen van 11 september 2001verdween het debat van het publieke forum. Maar met de bankencrisis kwam het in 2008 in volle scherpte terug. Bienstman ontleedt de vergeten oorzaak van de crisis: de groeiende ongelijkheid door neoliberaal beleid. Het ontstaan van macro-economische onevenwichten en overmatige liquiditeit zorgde ervoor dat langlopende en risicovolle schulden omgezet werden in kortlopende, zogezegd veilige obligaties. De inkomensongelijkheid steeg spectaculair, de armen werkten voor de rijken. Om een overgang te maken naar een verdere uitbouw van sociale voorzieningen en naar een groene economie die de draagkracht van de aarde niet overschrijdt, moeten we komaf maken met neoliberale recepten en nadenken over een herverdeling van de meerwaarden.

HET EERSTE VERZET OP HET HOOGTEPUNT VAN HET NEOLIBERALISME

Op 1 januari 1994 kwamen Maya indianen in het zuiden van Mexico in opstand. Tijdens een verrassingsaanval veroverde het Zapatistische leger EZLN[(1)] vanuit het regenwoud en het hoogland enkele steden in de provincie Chiapas. Door een interventie van de Mexicaanse strijdkrachten werden de rebellen terug het regenwoud ingedreven. Maar de wereld reageerde verbaasd op de onverwachte gebeurtenis. Was er vijf jaar na de val van de Muur nog plaats voor linkse revoltes tegen het zegevierende kapitalisme? Was de strategie om gewapenderhand de staatsmacht te veroveren al niet tot treurens toe uitgeprobeerd, ook in Latijns-Amerika?

De Zapatisten maakten snel duidelijk dat het om een ander soort opstand ging. Ze zegden 'Ya basta!' ('Genoeg!'), niet enkel tegen de zeventig jaar durende 'perfecte' dictatuur van de heersende partij PRI in Mexico of tegen de discriminatie van de inheemse bevolking sinds de Spaanse kolonisatie. Hun noodkreet was evengoed gericht tegen het pas ondertekende Nafta-vrijhandelsverdrag[(2)]. Het verdrag was het laatste uitvloei-

sel van het neoliberale tijdperk dat begin jaren tachtig op gang kwam onder president Reagan en premier Tatcher. Nafta creëerde een vrijhandelszone in de VS, Canada en Mexico. De kleine boeren in Chiapas cultiveren mais op enkele hectaren onherbergzame hellingen. Eensklaps moesten ze de concurrentie aangaan met de hyperproductieve agro-industrie uit de VS. Het Nafta-verdrag betekende mogelijk het doodvonnis voor een levenswijze die de Maya indianen met het grootste deel van de wereldbevolking delen: kleinschalige landbouw. Nu er op het land geen toekomst meer was, restte als enige vluchtweg de migratie naar de stad of de VS. Het Ya Basta van de Zapatisten was een stoutmoedig neen tegen dat verlies aan identiteit en zelfbeschikking.

Subcomandante Marcos, de Mexicaanse filosofieprofessor met bivakmuts en pijp, die als spreekbuis voor de Zapatisten optrad, werd een boegbeeld van het verzet tegen het neoliberalisme. Hij zag een verband tussen inheemse boeren in Mexico, die uit de vrije markt werden geconcurreerd, en andere slachtoffers van neoliberale maatregelen elders ter wereld. Voor Marcos was het neoliberalisme de ideologie voor zij die voordeel hebben bij een nieuwe vrijheid voor het geld. "De religie van het geld heet het neoliberalisme, wat wil zeggen dat er een nieuwe vrijheid is voor het geld. Het geld is vrij om dat te doen wat winst opbrengt. Mensen zijn niet langer vrij, het geld wel." Marcos´ kritiek op de financiële globalisering verlegde het analysekader van de nationale staat naar het wereldtoneel.

KEYNESIAANS EVENWICHT

De periode na de Tweede Wereldoorlog tot het midden van de jaren zeventig werd immers gekenmerkt door een relatief evenwicht tussen arbeid en kapitaal op nationaal niveau. Een overheidsingrijpen volgens Keynesiaanse[3] recepten, met een beleid gericht op volledige tewerkstelling, nationale herverdeling en sociaal overleg, moest de intrinsieke onrechtvaardigheid van het kapitalisme temperen. De arbeider zou niet langer enkel werken voor de portefeuille van de fabrieksbons die het kapitaal – hier de productiemiddelen – in handen heeft. Dat evenwicht tussen arbeid en kapitaal werd radicaal doorbroken door de neoliberale revolutie die volgens Marcos een (vierde) wereldoorlog ontketende tegen de menselijkheid. Het wereldomspannende, virtuele, mobiele kapitaal speelde staten, ondernemingen en mensen tegen elkaar uit. Iedereen die - maar ook alles wat - er voor het geld niet toe doet in haar zoektocht naar winst, was overbodig. Ze zijn de anderen. Ze zijn lotgenoten en bedreigd in hun voortbestaan.

Rond de eeuwwisseling werden de grote andersglobalistische protesten tegen de instituten van de neoliberale globalisering – de WTO, het IMF [4] en de Wereldbank – de mediagenieke exponent van dat gedachtegoed. De tegenstanders van het neoliberalisme vonden er elkaar, van de landloze boeren in Brazilië over de metaalvakbond in de VS tot milieuactivisten uit Europa. De protesten brachten een levendig debat op

gang over de financiële globalisering. Voor- en tegenstanders van het privatiseren van ondernemingen of het dereguleren en vrijmaken van de verschillende markten gingen met elkaar in de clinch. Voorstanders wezen op de plotse opgang van de Aziatische tijgers en later van de BRIC-landen[5] (Brazilië, Rusland, India en China). Tegenstanders vroegen aandacht voor de groeiende ongelijkheid en milieuvervuiling, die omdat ze financieel niet van tel waren, helemaal niet van tel leken.

Met de aanslagen van 11 september 2001 verdween het debat van het publieke forum. De religieus geïnspireerde terreur verlegde de mediabelangstelling van economisch getinte naar culturele onderwerpen. De botsing der beschavingen leek heel even werkelijkheid te worden toen de regering Bush op oorlogspad trok in Afghanistan en Irak. Maar even abrupt als het economische debat in 2001 uit de aandacht verdween, kwam het in de loop van 2008 terug op de voorgrond. Als uit het niets wankelden de westerse banken en geraakte de economie in het slop. Politici, spaarders en burgers voelden zich koud gepakt: ze moesten de rekening betalen van een misgelopen piramidespel op de Amerikaanse huizenmarkt. Opiniemakers benoemden haast unisono de neoliberale deregulering als hoofdoorzaak van de bankencrisis. Er moest maar eens komaf gemaakt worden met het neoliberalisme. Dat had er voor gezorgd dat er een zeepbel kon ontstaan op de Amerikaans huizenmarkt en dat onze banken als verkapte hedgefondsen[6] massaal spaargeld in die huizenmarkt belegden. Door de crisis bleek dat het geld dat zich over de vrijgemaakte markten bewoog, niet deed wat ervan verwacht werd in de (neo)liberale theorie van de onzichtbare hand: zich ordentelijk vermeerderen en tegelijk de meest optimale inzet van de productiekrachten tot stand brengen. Iedereen roept nu voor de terugkeer van de overheid en haar supranationale instituten, want zoals de Nobelprijswinnaar Stiglitz zegt “de reden dat de onzichtbare hand van de vrije markt niet te zien is, is dat ze er vaak gewoon niet is.” Rest er een belangrijke vraag: waarvoor moet de overheid terug komen? Het helpt om wat dieper in te gaan op de oorzaken van de bankencrisis om daarop een antwoord te krijgen.

DÉ VERGETEN OORZAAK VAN DE CRISIS: DE GROEIENDE ONGELIJKHEID DOOR NEOLIBERAAL BELEID

De droom van iedere rentenier: slapend rijk worden. Het resultaat van dertig jaar neoliberaal renteniersbeleid: we worden allen slapend arm.

Het neoliberale tijdperk resulteerde in een crisis die meer kost dan ooit voor de belastingbetaler. Door de oplopende rentelasten op de overheidsschuld worden we allen slapend armer, zoals een teller op de website van De Tijd dag na dag duidelijk maakt. Hoe kon het zo fout lopen? Als het op het identificeren van oorzaken aankomt, leverde de Belgische Commissie Lamfalussy[7] voor een nieuwe financiële architectuur, met leden

die gepokt en gemazeld zijn in het vak, puik werk af: "Bovenmatige liquiditeit en macro-economische onevenwichten in verscheidene landen hebben de voorwaarden geschapen die leidden tot de crisis. Die onevenwichten leidden tot een belangrijk structureel gebrek aan overeenstemming tussen het aanbod van activa en de vraag ernaar, naast een hectische zoektocht naar rendement. Bovendien vergrootten de ontwikkeling van complexe financiële producten in een weinig gereguleerde financiële omgeving alsmede perverse stimulansen de weerslag van de onevenwichten."

Minder diplomatisch verwoord: Alan Greenspan[8] bracht te veel geld in omloop door de rente - na het openspatten van dotcom zeepbel en de aanslagen van 11 september - te lang te laag te houden. De Amerikanen consumeerden op krediet en leefden ook op de kap van andere landen, zoals China, die hun spaaroverschot belegden in Amerikaans schuldpapier. Een groeiende geldberg was op zoek naar rendement in schijnbaar veilige beleggingen. De Amerikaanse overheid en slimme bankiers creëerden er een piramidespel mee op de huizenmarkt. Dat spel werd razend populair omdat bankiers en andere financiële dienstverleners een commissie konden opstrijken door wereldwijd deelnemers te ronselen met ondoorzichtige producten zoals AAA-gelabelde obligaties[9] van verknipte en herverpakte rommelhypotheken.

Over de keten van problemen die hieruit voortkwam is al veel geschreven: het verstrekken van te veel en te hoge leningen door kredietverstrekkers in de VS, het herverpakken en doorverkopen van die leningen door banken, het verzekeren van die herverpakte rommelhypotheken door herverzekeraars, het te hoog scoren van de financiële producten gebaseerd op die leningen door ratingagentschappen en tenslotte het schaduwbankieren waarlangs die toxische kredieten over de aardbol verspreid geraakten en de stabiliteit van het financiële systeem ondermijnden. Het is daarom nuttig om wat langer stil te staan bij het eerste deel van de analyse van de Commissie Lamfalussy: hoe er in het neoliberaal tijdperk macro-economische onevenwichten en overmatige liquiditeit ontstond.

CONSUMEREN OP KREDIET

De Amerikanen consumeerden op krediet. Daarvoor gebruikten ze hun hypothecaire leningen. De waarde van de huizen steeg: iedereen wilde er een kopen, zag er een goede belegging in en kon er gemakkelijk een krediet voor krijgen. Als een huis na verloop van tijd meer waard werd dan het voor de aankoop geleende bedrag, kon de eigenaar bij de bank gaan bijlenen. Het huis in een stijgende markt was als een geldautomaat. Het zo afgehaalde geld - eigenlijk een grotere schuld - werd gebruikt voor consumptie of werd belegd. Via de consumptie kwam het terecht in landen als China en andere opkomende landen die massaal producten exporteerden naar de onverzadigbare Amerikaanse markt. Die landen belegden op hun beurt de zo opgebouwde dollarreserves in

veilig Amerikaans schatkistpapier. Andere partijen die traditioneel geïnteresseerd zijn in dat schatkistpapier (pensioenfondsen, verzekeraars, banken, particuliere beleggers) zagen de rente ervan dalen. Er was met andere woorden een berg geld op zoek naar veilige, maar iets rendabelere beleggingen dan het Amerikaanse schatkistpapier. Het is hier dat de tovertruc van het opknippen en herverpakken van hypothecair krediet zijn werk deed: langlopende en risicovolle schulden werden kortlopende en zogezegd veilige obligaties. Ze gingen als zoete broodjes over de toonbank. Tot op het moment dat de prijzen op de huizenmarkt begonnen te dalen. Herverpakte hypotheekleningen bleken helemaal niet zo'n veilige en rendabele belegging als gedacht. De crisis op de huizenmarkt werd een financiële crisis. Samengevat: het geld dat te veel in het systeem kwam door gulle kredietverlening, creëerde niet alleen een zeepbel op de huizenmarkt, maar had ook een destabiliserend effect op het ganse financiële stelsel.

Volgens Wereldbankeconoom Branko Milanovic ligt de grondoorzaak van de overmatige liquiditeit in een falend sociaal beleid in de VS tijdens de dertig neoliberale jaren. In de VS steeg net zoals in de meeste andere landen de inkomensongelijkheid spectaculair over die periode. De 1% rijksten verdubbelden hun deel van de koek van 8% van het nationaal inkomen midden jaren zeventig, naar 16% bij de eeuwwisseling. De rijken gebruikten hun geld minder voor consumptie dan de lagere en middenklassen. Ze vertrouwden het toe aan de financiële sector die er een rendabele bestemming moest voor verzinnen. Dat is de eerste bouwsteen van de overmatige liquiditeit volgens Milanovic.

De tweede bouwsteen is de overkreditering. Door de groeiende ongelijkheid nam de koopkracht van de lagere en middenklasse in de VS niet echt meer toe. Het mediaan inkomen gecorrigeerd voor inflatie, bleef in de VS de voorbije 25 jaar ongeveer constant, hoewel het nationaal product verdubbelde! Ongeveer de helft van de reële inkomenstoename ging naar de 5% rijkste gezinnen. Welk antwoord gaven politici van beide strekkingen op zo een ongemakkelijke situatie waarin het merendeel van de Amerikanen werkte voor de portefeuille van een kleine minderheid? Ze lieten de burgers in de VS bewust op krediet leven. Zo kon hun consumptie stijgen hoewel hun inkomen niet steeg. De beleidskeuze om het huizenbezit tomeloos aan te moedigen door het verstrekken van leningen aan de minder gegoeden en de lange lage rente na 2001, gaf Joe Six-pack het gevoel dat hij erop vooruit ging. Zijn huis steeg in waarde. Hij kon het zelfs als geldautomaat gebruiken. Maar de meerderheid haalde aan die automaat geld af dat niet eens gecreëerd was. Door die evolutie nam de schuld van de huishoudens toe van 48% van het GNP in 1980 tot 100% net voor de crisis. De dollars die via de consumptie in China belanden en vandaaruit onevenwicht creëerden, waren ten dele dollars die nooit mochten geschapen zijn via de hypothecaire en andere kredieten.

GEEN REGULERING MAAR HERVERDELING

De analyse van Milanovic herinnert ons aan het eerste verzet tegen het neoliberalisme midden jaren negentig. Het verlegt de nadruk van regulering naar herverdeling. Natuurlijk moeten de financiële instellingen, de buiten balans vehikels, de herverzekeraars, de hedgefondsen, de ratingagentschappen of de bonuscultuur beter aangepakt worden met meer adequate regelgeving. Maar komaf maken met het neoliberalisme betekent dat er nagedacht wordt over hoe de meerwaarde die gecreëerd wordt in de economie kan herverdeeld worden binnen de staten en op mondiaal niveau. Dan kunnen de lage- en middenklasse ze aanwenden om dringende noden te ledigen.

Ook de uitbouw van sociale voorzieningen en de overgang naar een groene economie die de draagkracht van de aarde niet overschrijdt, kan ermee bekostigd worden. De eerste agendapunten voor een staat die zo een uitdaging wil aanpakken, zijn de sluiting van de belastingsparadijzen en het invoeren van een belasting op financiële transacties en op inkomsten uit vermogen. Maar wil het alternatief écht in de geest zijn van het vroege verzet tegen het neoliberalisme, dan moet het ook oog hebben voor dat wat niet met geld gewaardeerd of opgelost kan worden. Dat kan door de invloed van marktkrachten stevig af te bakenen, door economie te bedrijven met complementaire munten die een andere logica volgen dan conventioneel geld en door postkapitalistische experimenten op te zetten.

Mathias Bienstman
Campagnemedewerker 'Bankgeheimen' en 'Muntuit' van Netwerk Vlaanderen.

NOTEN

(1) Zapatistische leger EZLN: Het Zapatistisch Nationaal Bevrijdingsleger (Spaans: Ejército Zapatista de Liberación Nacional, EZLN) is een deels gewapende revolutionaire beweging gebaseerd in Chiapas, een van de armste delen van Mexico. Het Bevrijdingsleger kwam in 1994 in opstand tegen de regering

(2) NAFTAZ-vrijhandelsverdrag: De Noord-Amerikaanse Vrijhandelsovereenkomst, afgekort NAFTA (van de Engelse naam North American Free Trade Agreement), is een vrijhandelszone die Canada, de Verenigde Staten en Mexico omvat. De NAFTA trad in werking in 1994.

(3) Keynes: John Maynard Keynes (1883- 1946 was een Brits Econoom. Hij is vooral bekend geworden door het boek "The General Theory of Employment, Interest and Money".

(4) WTO: World Trade Organisation of Wereldhandelsorganisatie. IMF:Internationaal Muntfonds).

(5) BRIC-landen: Brazilië, Rusland, India en China.

(6) Hedgefondsen: Het woord is afgeleid van het Engelse 'hedge', heg, of afscheiding. De hedgefondsen proberen zich af te schermen van een aantal risico. Het zijn beleggingsfondsen die open staan voor een beperkt aantal investeerders. Problemen met hedgefondsen kunnen de financiële markten zwaar verstoren.

(7) Commissie Lamfalussy: Zo genoemd naar de Belgische Baron Lamfalussy. Het 'High level Committee for a new Financial Architecture' is ingesteld door de Europese Raad. De Commissie moet adviseren over harmonisatie van de Europese beursreglementen en financieële markten. Ze onderzocht ook de oorzaken van de financiële crisis van 2008 en stelde maatregelen voor.

(8) Alan Greenspan: Amerikaans econoom en tot 2006 voorzitter van de Board of Governors van de Federal Reserve System en van de Federal Open Market Committee. Hij was een sterk voorstander van de vrije-markteconomie en een voorvechter van het zelfregulerend vermogen van de financiële markten. Na de financiële krisis van 2006 kwam hij terug op zijn standpunten inzake zelfregulatie.

(9) AAA-gelabelde obligaties: De hoogstmogelijke rating die een obligatie kan krijgen. Een kredietrating is oordeel over de kredietwaardigheid van de uitgever van een obligatie in de vorm van een rapportcijfer. De kans wordt geschat dat de verplichtingen uit hoofde van die obligatie zonder problemen worden voldaan.

2

Een kader voor duurzame ontwikkeling

STUREN VAN TRANSITIES OF TRANSITIES LATEN GROEIEN VANUIT DE BASIS? - Trui Maes p.102

TUSSEN INDIVIDUALISERING EN GLOBALISERING - Anneleen Kenis..... p.125

LEREN VOOR EEN NIEUWE WERELD - Johan De Vriendt..... p.143

EEN GROTE OMMEKEER - Frank Buelens p.155

SYSTEEMDENKEN - Jos Pauwels p.167

STUREN VAN TRANSITIES OF TRANSITIES LATEN GROEIEN VANUIT DE BASIS?

Trui Maes

}(***Samenvatting***

Een systeemverandering voor duurzaamheid kan op twee manieren: (1) een nieuwe vorm van (be)sturen doorheen en over verschillende domeinen, (2) of een transitiebeweging van onderuit. In het eerste geval, transitiemanagement, zoekt men het huidig systeem te doorgronden en vanuit een gedeelde maatschappelijke agenda voor DO (duurzame ontwikkeling) 'sturend' in te grijpen op het bestaande systeem. Experimenten zijn de leerschool voor vernieuwing, die helpen paden te exploreren, barrières te detecteren en oplossingen aan te reiken in functie van het strategisch handelen voor een duurzaam streefbeeld op lange termijn. In het tweede geval, de lokale transitie-initiatieven, groeit bij (een groep) individuen het besef dat zich andere keuzes in het dagelijks leven opdringen om een leefbare toekomst, ook voor onze kinderen, tegemoet te zien. Kiemen zoeken zich te ontwikkelen als (nieuwe) voeding en energie om de weerbaarheid tegen ongewenste evolutie(s) te verhogen, maar vooral ook lokale gemeenschappen te inspireren tot een concrete aanpak voor een duurzame levenskwaliteit. Via voorbeelden in de praktijk zoeken we naar de verwantschap tussen beide strategieën en besluiten we dat ze complementair zijn.

Transitie voor een duurzame ontwikkeling: waar gaat het over? Met onze huidige leefstijl raakt alles stilaan op: natuurlijke rijkdommen, energiegrondstof, water, ruimte en groen… Onze woningen zijn ondermaats geïsoleerd, de steden kampen met kansarme wijken en steeds meer mensen leven onder de armoedegrens, terwijl jonge gezinnen nog steeds de stad verlaten. Gevolgen? We worden geconfronteerd met het klimaatprobleem, waterproblemen, ruimte- en groentekort, grondstoffentekort, afvalproblemen, fijn stof, lawaai, lange wachtlijsten voor een sociale woningen en met de groeiende kloof tussen het noorden en het zuiden.

We kunnen doen of onze neus bloedt en -business as usual- kiezen voor de ad hoc oplossingen:
- Hoge olieprijzen?… Energiesubsidie!
- Verkeersveiligheid?… Massale straatverlichting!
- Legionella? … Thermische desinfectie!
- Zeepeil stijgt?… Bouwen op een hoger maaiveld!

- Hoge temperaturen? …Gratis airco voor bejaarden!
- Bossen sterven af?… Nieuwe soorten planten!
- enz...

Maar zo geraken we er niet. Wat we nodig hebben is een 'transitie', een 'ommekeer' van het huidig 'systeem' naar een gewenst systeem. Systeemdenken betekent inwerken op een 'samenhang' van veel domeinen, veel interacties en veel actoren. Een systeemverandering voor duurzaamheid heeft daarom nood aan een maatschappelijke agenda met ambitieuze doelstellingen, een lange termijnvisie, een coherente aanpak en vooral anders denken en handelen.

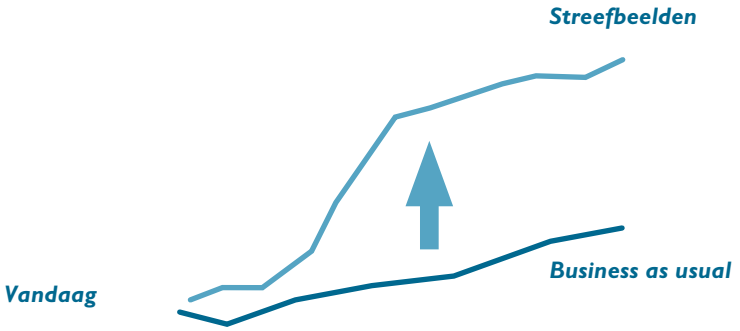

Een ommekeer kunnen we op twee manieren stimuleren: via innovatie- en transitiemanagement, een nieuwe vorm van (be)sturen doorheen en over domeinen heen, of via een transitiebeweging van onderuit. In beide gevallen kiemt het stimuleren vanuit een besef dat er in de ontwikkeling van het huidig systeem één en ander (fundamenteel) schort om te (kunnen) evolueren tot een duurzame toekomst. In dit hoofdstuk willen we achtereenvolgens doorlopen waarvoor duurzaamheid en transitie voor duurzaamheid staat en hoe men een keerpunt kan bewerkstelligen vanuit de aanpak en strategie van beide.

In het eerste geval, transitiemanagement, wil men het huidige systeem doorgronden en vanuit een gedeelde maatschappelijke agenda voor DO (duurzame ontwikkeling) 'sturend' ingrijpen. Experimenten zijn de leerschool voor vernieuwing, die helpen paden te exploreren, barrières te detecteren en oplossingen aan te reiken in functie van het strategisch handelen voor een duurzaam streefbeeld op lange termijn. In het tweede geval, de lokale transitie-initiatieven, groeit bij (een groep) individuen het besef dat zich andere keuzes in het dagelijks leven opdringen om een leefbare toekomst, ook voor onze kinderen, tegemoet te zien. Kiemen willen zich ontwikkelen als (nieuwe) voeding en energie om de weerbaarheid tegen ongewenste evolutie(s) te verhogen, maar vooral ook lokale gemeenschappen inspireren tot een concrete aanpak voor een duurzame

levenskwaliteit, Via voorbeelden in de praktijk zoeken we naar de verwantschap tussen beide strategieën en besluiten we dat ze complementair zijn. [1]

DUURZAME ONTWIKKELING OP DE AGENDA, VAN WERELDWIJD TOT LOKAAL

Het dagelijkse nieuws over overstromingen, rampen of de opwarming van de aarde, debatten over het klimaat, eindige bronnen, piekolie of afval (McDonough-Braungart 2005), The Unconvenient Truth (Al Gore 2006) en de recente economische crisis, ze voeden de bewustwording dat er meer structureel moet worden ingegrepen op de maatschappelijke ontwikkelingen. Op alle niveaus stijgt de druk op overheden om het beleid te heroriënteren, om maatregelen en acties te ondernemen die op termijn een duurzame ontwikkeling moeten waarborgen. Akkoorden op internationaal politiek niveau zijn de drijfveer voor streefdoelen en lokale programma's. Tegen 2020 moeten de EU-lidstaten ten opzichte van het peil van 1990 de CO_2-uitstoot met 20% reduceren, 20% besparen op energieverbruik en 20% hernieuwbare energie produceren (COM, 17/12/08). Op 10 februari jl hebben zelfs meer dan 350 Europese steden, waaronder Antwerpen, Genk, Gent en Hasselt, met de ondertekening van de Convenant van Burgemeesters zich ertoe verbonden vérder te gaan dan 20% CO_2-reductie tegen 2020. Vandaag zijn al 635 steden aangemeld.

Sinds het Brundtland-rapport van de Wereldcommissie voor Milieu en ontwikkeling (WCED, 1987) en de aanvaarding van Agenda 21[2] op de VN-conferentie Milieu en Ontwikkeling in Rio de Janeiro (UNCED 1992), is de aandacht voor 'duurzame ontwikkeling' (DO) sterk toegenomen . Haar definitie luidt "een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie zonder daarbij de behoeften van de toekomstige generaties in gevaar te brengen".

Het centraal gedachtegoed voor een duurzame samenleving draait om het vraagstuk van behoeften en om de herverdeling van middelen en kansen op basis van een solidariteit en rechtvaardigheid tussen en binnen de generaties. Dit start bij een juiste afstemming van vraag en aanbod, zowel kwantitatief als kwalitatief, om tegemoet te komen aan de basisnoden in alle domeinen zoals wonen, werken, leren, zorg, recreëren, zich verplaatsen en natuur-, milieu- en veiligheidszorg (economische dimensie), en dit voor iedereen, zonder onderscheid naar leeftijd, geslacht, inkomen, opleiding, cultuur of fysieke mogelijkheden (sociale dimensie). Maar, de toekomstige generaties hebben evenveel recht op welzijn en levenskwaliteit, wat betekent dat we binnen de grenzen blijven van het milieugebruik van de aarde en geen lasten afwentelen naar elders of de toekomst. We leven vandaag, zeker in het noorden, op een veel te grote voet: we moeten dringend de impact op het milieu reduceren en de uitputting van de natuurlijke bronnen voorkomen (fysiek-ecologische dimensie). Tegelijk aan die drie peilers

tegemoetkomen veronderstelt ook een openheid, durf en strategische aanpak op lange termijn die steunt op een regie vanwege besturen, een gedeelde verantwoordelijkheid vanwege de publieke/private markt, de samenleving en het middenveld en een civiele cultuur van betrokkenheid en solidariteit, burgerschap en burgerzin. De kwaliteit van organisatie en samenwerking van alle actoren (multi-actor) doorheen niveaus (multi-level) en sectoren (multi-domein) is de voorwaarde voor een welslagen in duurzaamheid op termijn (institutionele dimensie) (e.g. UN CSD; Wuppertal Instituut - Spangenberg 1998; ICIS - Rotmans 1998).

De eerste EU Conferentie in 1994 van 'Duurzame Steden en Gemeenten' buigt zich over de Agenda 21 (1992). Ze besluit met het Aalborg Charter[3] Tien jaar later wordt het charter bevestigd en samen met het actieplan van Lissabon vertaald in 10 engagementen[4]:

1. Dynamiek in de besluitvorming brengen via een participatieve democratie;
2. Lokale strategieën ontwikkelen via visieontwikkeling over uitvoering tot eva luatie;
3. Natuurlijke hulpbronnen beschermen en toegankelijk maken;
4. Hulpbronnen duurzaam en efficiënt gebruiken en duurzame consumptie -en productiepatronen bevorderen;
5. Ruimtelijke planning een strategische rol geven in de aanpak van gezondheid en ecologische, sociale, economische en culturele uitdagingen;
6. Effecten van het verkeer op milieu en gezondheid erkennen en duurzame alternatieven voor mobiliteit promoten;
7. Gezondheid en welzijn van de burgers bevorderen;
8. Vitale lokale economie ontwikkelen die werkgelegenheid creëert zonder het milieu te belasten;
9. Een inclusieve en solidaire maatschappij bevorderen;
10. Mondiale verantwoordelijkheden voor vrede, rechtvaardigheid, emancipatie en klimaatbescherming lokaal opnemen.

De ondertekenaars erkennen het cruciale belang van een andere, geïntegreerde aanpak om zo de uitdagingen van de 21ste eeuw aan te gaan. Lokale besturen zijn een cruciale schakel in het zoeken naar oplossingen om de problemen fundamenteel en aan de bron aan te pakken. Sindsdien is dit uitgangspunt alleen maar bevestigd in internationale context, in het klimaatverdrag, de Millennium doelstellingen (de top van Johannesburg 2002). Recent nog, onder het EU-voorzitterschap van Duitsland, benadrukt het Leipzig Charter (24 mei 2007)[5] dat de vaardigheden op lokaal niveau moeten ontwikkeld worden, bij alle betrokken partijen, om hun rol met verve te kunnen vervullen. Zowel nationale, regionale als lokale overheden moeten betrokken worden bij het opstellen van plannen, net als belanghebbende burgers en private organisaties. Dit Charter stuurt aan op een integrale aanpak van de binnenstedelijke problematiek, de achterstandswijken,

de verbetering van de publieke ruimte, het moderniseren van de infrastructuur met een focus op energiezuinigheid, beter onderwijs voor jonge kinderen, bijscholing voor werknemers en beter en efficiënter openbaar vervoer in en tussen steden.

Sinds 90'er jaren zien we al een fundamenteel vernieuwende aanpak bij enkele EU-koplopers zoals ondermeer Kopenhagen, Barcelona, Duinkerken, Nantes, Lyon, het Duitse Rührgebied, Freiburg (Vauban en Rieselfeld), Tübingen (Südstadt), Helsinki (Vikki), Vaxjö, Malmö (Ekostaden en Vastra Hamnen) en Stockholm (Hammarby Sjöstad). Dichter bij huis en op kleinere schaal is Eva-Lanxsmeer in Culemborg (Nl) een sterk voorbeeld van een integraal duurzame wijk, volledig geïnspireerd door een beweging van geëngageerde bewoners en als ontwikkeling ook door hen mee gestuurd. Daarnaast is er de groeiende druk voor een duurzame levenskwaliteit, om globaal meer duurzaam te consumeren en produceren.

In Vlaanderen was het 'beleid gericht op voorraden' in het Milieubeleidsplan 2003-2007 de aanleiding om in 2004 transitiemanagement voor Duurzaam Wonen en Bouwen (DuWoBo) op de sporen te zetten. Ze liet zich inspireren door Nederlandse experts (ICIS, DRIFT en KSI). De opgave was: een aanzet geven tot een fundamentele verandering (transitie) naar een dagelijkse praktijk van wonen en bouwen die beantwoordt aan de principes van DO. Vandaag verzamelt de transitiearena ruim 300 actoren vanuit het praktijkveld en kennisinstellingen, de publieke en private sector, de overheid en markt, belangenorganisaties en middenveld. In 2006 startte OVAM een nieuw transitieproject voor Duurzame Materialenbeheer of PlanC zoals het eind 2008 publiek werd gelanceerd[6]. Beide stellen als doel: vanuit een streefbeeld voor 2030 en via projecten en experimenten al doende leren en al lerend doen om nieuwe paden richting duurzaamheid in te slaan. Tenslotte, in het Pact 2020 – dat door de Vlaamse regering, sociale partners en civiele samenleving werd ondertekend in januari 2009 – worden een kringloopeconomie en een transitie naar een duurzaam energiesysteem, duurzaam materialenbeheer en duurzame mobiliteit in het vooruitzicht gesteld (Paredis 2009). In juni 2009 was er de eerste Europese conferentie over transities in Amsterdam. Dit is voornamelijk een initiatief van de wetenschappelijke wereld.

Ondertussen kiemt in de samenleving het besef dat onze huidige economie zwaar afhankelijk is van aardolie als -eindige!- grond- en brandstof. Er groeit wereldwijd op microschaal een bottom-up beweging van transitie-initiatieven, naar het UK-voorbeeld van Totnes (Hopkins 2008). In lokale gemeenschappen van dorpen en steden willen pleitbezorgers van het milieu, welzijn en gezondheid, rechtvaardigheid en solidariteit met verenigde kracht en energie een keerpunt, een 'overgang' of 'transitie' naar duurzaamheid bewerkstelligen onder het motto: "van piekolie naar lokale veerkracht".

DE FUNDAMENTEN VAN DUURZAAMHEID IN EEN NOTENDOP.

De ecologische draagkracht van de aarde legt grenzen op aan economische 'ontwikkeling'. Dit heeft onder andere implicaties voor groei (eindig!) en verdeling van ruimte en middelen (schaarste!), terwijl we een beperkte groeiruimte moeten reserveren voor het zuiden. De levensstijl van het noorden is niet democratisch en dus niet uit te breiden over hele wereld. DO betekent daarom wereldwijd een nieuwe stijl van welvaart zoeken die sociaal rechtvaardig kan zijn en binnen de draagkracht van de aarde kan blijven. De bevolking op haar beurt is ook beperkt: mensen ervaren een grote druk, vervreemding en het milieu maakt hen ongezond. We moeten opnieuw vragen (durven) stellen: wat is 'ontwikkeling', 'vooruitgang', 'welvaart', 'een goed leven'? En, hoeveel is genoeg? De economie dient in functie te staan van de samenleving en niet andersom. Maar ook: DO is een normatieve constructie. De invulling van basisbegrippen vraagt om een positiebepaling en om rekening te houden met tegengestelde belangen. In het kader daarvan zijn vier strategieën voor een duurzame ontwikkeling die kan volgehouden worden, te onderscheiden (Paredis, Poddo 2009):

- De strategie van dematerialisatie en eco-efficiëntie streeft naar een nieuwe, ecologische richting voor economische vooruitgang. Niet de arbeidsproductiviteit staat centraal, maar een verhoging van de productiviteit van hulpbronnen. We doen op een maatschappelijk verantwoorde wijze meer met minder middelen zoals ruimte, materialen, grondstoffen en energie (factor 4 tot 10). We bekijken producten en diensten in hun volledige cyclus (LCA) naar gebruik van goederen, naar proces, transport én arbeidsomstandigheden. Het is een doordenken in lokale oplossingen met hernieuwbare bronnen en gesloten kringlopen van water, energie en grondstoffen. Het gedachtegoed 'Afval is voedsel' of 'Cradle to Cradle' van McDonough en Brungart speelt in extreme mate in op kringloopbeheer, afbreekbare producten, herbruikbare materialen en grondstoffen.

- De strategie van de selectieve consumptie en 'sufficiency' is een noodzakelijke aanvulling op efficiëntie- streven. Een toename van economische efficiëntie doet de prijzen van producten en diensten dalen, wat op zich opnieuw de vraag doet stijgen: het zogenaamde 'rebound' effect. Gekend is de technologische vooruitgang voor besparing in energieverbruik in auto's of verwarming van gebouwen, maar de groei van het autopark, de woninggrootte (kleinere huishoudens) en elektrische apparatuur doet die positieve trend teniet. Fundamenteel stelt zich de vraag hoe we een hoge levenskwaliteit bereiken met minder materiële consumptie: 'hoeveel is genoeg?'

- De strategie van herverdeling en compensatie wint aan belang in een begrensde wereld, tussen en in landen. Samen met meer eco-efficiëntie en selectiviteit in con-

sumptie wil men een halt toeroepen aan de verdere exploitatie van het zuiden, de ongelijkheid wereldwijd keren en de ecologische schuld vereffenen. Milieuvriendelijk gedrag wordt beloond en internationaal worden dwingende afspraken gemaakt over de schuldenlast, de milieukwaliteit en de grondstoffenprijzen met het oog op een herverdeling van rijkdom tussen mensen hier, ginder, nu en later. Het debat over een basisinkomen wereldwijd ondersteunt het streven naar een welzijn voor iedereen, een sociaal rechtvaardiger samenleving.

- De strategie van de ontmarkting wil de invloed van markten en economische instellingen beperken. Het is een zoeken naar evenwichten, met andere vormen van voorziening: van publieke diensten over gemeenschapsdiensten tot diensten op huishoudniveau.

Willen we oude, niet duurzame patronen verlaten voor een duurzame leefwijze, met de blik op lange termijn, dan moeten we 'leren' om de vier kapitalen fundamenteel beter op elkaar af te stemmen! Het ecologisch kapitaal staat voor de ecosystemen, natuurlijke rijkdommen, biodiversiteit, water, schone lucht… Het sociaal kapitaal zijn de mensen, hun netwerken, sociale cohesie, cultuur en waarden, arbeid en reproductie van capaciteit, gezondheid, onderwijsniveau… Het economisch kapitaal is de ruimte en gebouwen, de productiemiddelen en machines, de dienstensector en financiële activa… Het institutioneel kapitaal staat voor de betrokken organisatie en regie van sectoren en activiteiten, regels, afspraken en gedragspatronen, coalities, engagement en betrokkenheid. De complexiteit in samenhang en interacties tussen de kapitalen, ook wel voorraden genoemd, is juist de uitdaging voor nieuwe paden in 'transitiemanagement', het aanzwengelen van fundamenteel ingrijpen op het gangbare systeem.

TRANSITIEMANAGEMENT VOOR EEN DUURZAME ONTWIKKELING

We kunnen adhoc oplossingen bedenken voor problemen die zich vandaag voordoen, maar op termijn komen we er zo niet. Volgens Rotmans (2003) verwijst 'transitie' naar een fundamentele verandering in de structuur en de werking van een systeem als geheel. Uitgangspunten zijn (Paredis, Poddo 2009):

- De bestaande hardnekkige problemen in maatschappelijke systemen kunnen niet opgelost worden door bestaand beleid alleen, of door de markt.
- Er is nood aan dieper inzicht in hoe radicale veranderingen (transities) in een samenleving verlopen, welke mechanismen spelen, hoe die verklaard kunnen worden.
- Er is nood aan inzicht in sturing van transities naar duurzaamheid: is dat mogelijk? Onder welke voorwaarden en welk soort 'sturing' dan?

Socio-technische systeeminnovatie gaat daarom over veel meer dan een incrementeel (toenemend) en ad hoc bijsturen van enkele gewoontes binnen of bovenop een huidig systeem:

- Innovatie en/of transities grijpen in op het niveau van maatschappelijke functies.
- Het is een gevolg van het samenkomen van ontwikkelingen op meerdere schaalniveaus: multilevel- perspectief van regime, landschap, niche.
- Het verloopt over lange termijn in onderscheiden fasen.
- Het perspectief op verandering en innovatie is breed: technologie, instituties, regels, netwerk van actoren, invloed van gebruikers.

Transitiemanagement (TM) wil structurele transformaties in complexe systemen aansturen, een sturingsconcept dat juist uitgaat van complexiteit en onzekerheid en ook wel wordt geduid met de term 'co-evolutionair sturen': bijsturen, aanpassen, beïnvloeden. In de plaats van een volledige controle en beheersbaarheid van de problemen, zoals de klassieke wijze van sturing, wil TM veeleer een gezamenlijk zoek- en leerproces organiseren, gericht op duurzame langetermijnoplossingen. Het is dus niet direct oplossingsgericht, maar exploratief en ontwerpgericht. TM probeert verschillende relevante aspecten van uiteenlopende sturingsvormen en de daarbij horende instrumenten te combineren en te integreren. Daarom wil TM sturen op de integratie van korte- en langetermijnprocessen, macro-meso-micro schaalniveaus en verschillende domeinen, verschillende probleempercepties van diverse actoren, uiteenlopende oplossingsrichtingen, verschillende leerprocessen en verschillende typen instrumenten. De integratie van aspecten van uiteenlopende sturingsvormen levert een nieuw sturingsparadigma dat rekening houdt met complexiteit en onzekerheid in tijd, ruimte en domein. De essentie van TM is dat het zowel inhoudsgericht als procesgeoriënteerd is en verder, samengevat, zich kenmerkt door:

- Een langetermijnvisie als kader voor de ontwikkeling van het handelen op korte termijn.
- De samenhang tussen drie dimensies: economisch, sociaal en fysiek-ecologisch met als vierde peiler: actieve participatie van een brede waaier actoren.
- De betrokkenheid van verschillende sectoren en beleidsniveaus die gaan voor de 'integratie': verticale en horizontale samenwerking is een fundamentele voorwaarde omdat het steunt op de coördinatie tussen de actoren in het systeem en nieuwe mogelijkheden creëert voor interactie tijdens de overgang.
- De samenwerking in een vernieuwingsnetwerk van verschillende spelers, nieuwe allianties binnen en tussen sociale groepen, een groepering van de middelen (geld, kennis, contacten).
- De gedeelde perceptie van het probleem en gemeenschappelijke agenda voor verandering.
- Het geloof in de innovatie en de verbetering van het systeem van vraag en aanbod en hun interactie.

- Het leerproces of 'learning by doing' en 'doing by learning'.
- Het proces geleid en bijgestuurd via een cyclisch proces van visie, innovatie en implementatie, evaluatie en aanpassing.
- De juiste balans en mix van klassieke top-down controle (door bijv. verordening), bottom-up marktstimuli (door bijv. subsidies, belastingen en financiële prikkels), beleidsnetwerken en processen doorheen leren, experimenteren en interactie.
- Een brede waaier van opties en mogelijkheden blijft open.

Transitie gaat zeker niet alleen over technologische innovatie, het gaat, aldus Geels e.a. (2000), over de manier waarop maatschappelijke functies vervuld worden in het socio-technisch systeem van een netwerk van actoren en sociale groepen, afspraken en regels. Om verandering te begrijpen en te analyseren, moet gekeken worden naar een hele reeks van elementen en hun onderlinge relaties: technologie, wetenschap, infrastructuren, productie- en bevoorradingsnetwerken, markten, regulering, gebruikerspraktijken, culturele betekenissen, de actoren en netwerken die het systeem dagelijks doen draaien en reproduceren, de uitgesproken en onuitgesproken regels die de actoren hanteren, enz. (Paredis, 2009). Willen we bijv. energiezuinige gebouwen, dan speelt een keten van interacties in een complex systeem van ondermeer:

- Energieproducenten, leveranciers en beheerders van het net;
- Producenten van producten en infrastructuur en hun belangenorganisaties: leidingen, boilers, ketels en centrales, warmtekrachtkoppeling, warmte-koude opslag, warmtepompen, uiteraard ook wind- en watermolens, zonnecollectoren, koelsystemen en verwarmingselementen, meetsystemen (smart grid) en uiteraard isolatiematerialen, (afbreekbare) bouwmaterialen, prefab en modulaire systemen…
- Planning en belangengroepen: enerzijds de vastgoedsector, projectontwikkelaars en (sociale) woningcorporaties gaan voor ambities in voorbeeldprojecten en laten zich begeleiden door professionals en inspireren door eindgebruikers; anderzijds stedenbouwkundigen en architecten, samen met ecologen en landschapsexperts denken door op structuurnetwerken en voorkomen van hitte-eiland (water, groen, uitrusting), locatie, oriëntatie, woningtype, compactheid, ook licht/schaduw, E-peil, wooncomfort, aansluiting op het (de)centrale net, kwaliteitsbewaking van de bouw;
- De realisatie door aannemers en installateurs, vaklui in de (bouw)sector en hun belangengroepen moet correct en accuraat gebeuren, mits openheid, kwaliteitsgarantie met nazorg, gebruikersinfo…
- Vorming en opleiding van basisopleiding tot bijscholing en omscholing, instellingen voor (fundamenteel) wetenschappelijk (innovatie)onderzoek tot studie- en consultancy bureaus, energiespecialisten, maar ook basiseducatie en informatie voor de gebruikers;
- Financiële wereld voor groene financiering via kredieten, lage interesten, zelf investeren, participeren in collectieve voorzieningen, slimme constructies (aandelen,

terugverdienen), steun aan coöperatieven;
- Juristen en notarissen buigen zich over constructies voor eigendom, beheer en onderhoud van de energie-uitrusting in diverse formules tot en met coöperatieve initiatieven;
- Cruciaal zijn de eindgebruikers: enerzijds ondernemers, bedrijven en diensten, efficiënte productieprocessen (bijv. recuperatie van warmte en energie) en transport (bijv. afstanden beperken, modi); anderzijds bewoners die correct omgaan met het energiesysteem (meten en opvolgen); maar er is meer: passief wonen en dan maar massa's elektrische apparaten gebruiken, of 500 meter verder met de auto om brood gaan is niet duurzaam; je jaarlijks gespaard budget besteden aan een paar keer vliegen naar een vakantieplek is dat al evenmin;
- Last but not least, de overheid zelf kan veelzijdig wegen op het energiezuinig bouwen door:
    - strategische visie op haar bijdrage in de klimaatdoelstellingen,
    - voorbeeldfunctie (screening eigen gebouwen, renovatie en nieuwbouw) en (knowhow van) demoprojecten openstellen
    - omkadering en hulpinstrumenten voor opvolging van evolutie en kwaliteit (regelgeving en regels, verordening, monitoring, debatplatform, bestekken overheidsopdrachten)
    - regisseren, stimuleren en faciliteren van innovatieve projecten, dit is ook voorwaarden scheppen, gunstige compensaties, demoprojecten met hoge ambities ondersteunen, en eventueel (!) premies en subsidies, groene fiscaliteit
    - strategische rol via een lokaal energieagentschap voor een controle van energieverbruik en gebouwenkwaliteit, audits en energiescans, stimuleren en begeleiden van lokale initiatieven (informatie en advies, ondersteunen van bouwblokrenovatie…)
    - strategische rol via grond- en pandenbeleid (stevig instrument in onderhandeling), ruimtelijke ordening en inclusief woonbeleid (ook woonruimteverdeling, ruiloperaties in projecten, betaalbaarheid)

TM wil verder reiken dan de klassieke (harde) technologie-innovatie van een bouwindustrie, materialen of een sectoraal innovatiesysteem, verder kijken dan de productie van innovatie in een zogenaamde neutrale omgeving. Volgens Elzen e.a. (2004) gaat het in essentie over gebruikers die moeten leren om zich nieuwe technologieën eigen te maken in het dagelijks leven, over hun kennen en kunnen, hun context en symboolwaarden. Systeeminnovatie speelt in op de markt- en gebruikersrelaties, maar ook op de technische en sociale, culturele en economische competentie doorheen de structuur en 'architectuur' van het 'maatschappelijk' technisch systeem, bijv. wonen en bouwen of materialen. Actoren zijn immers rationeel begrensd en functioneren binnen sociale netwerken en instituties. Systeeminnovaties zijn multi-actor processen binnen/tussen een breed scala van groepen en stakeholders die creëren, valoriseren en op elkaar

inspelen, maar elk heeft eigen waarden en voorkeuren, strategieën en middelen vanuit de eigen perceptie over de toekomst. Sommige technologieën krijgen meer voet aan de grond (lock-in) dan andere (inertie) en genieten een enorme return (schaal- en prijsvoordelen, gebruik en gewoonte, netwerk, gebruiksvriendelijk) terwijl ze daarom niet de beste keuze zijn vanuit breder maatschappelijk perspectief en zelfs milieuperspectief. Bij stabiliteit speelt het 'organisatorisch' kapitaal van routines, de wederzijdse rol van verwachtingen, rigide of enge focus, gebrek aan competenties of attitudes om doorbraken te forceren, zowel in het aanbod (productiezijde), de markt, als in de vraag (consumptiezijde), de leefstijlen en leefwijze. TM is een én-én verhaal: weten hoe het systeem werkt en zich stabiliseert en hoe het kan veranderen, maar ook hoe het (beleidsmatig) effectief bijdraagt tot een meer duurzame samenleving.

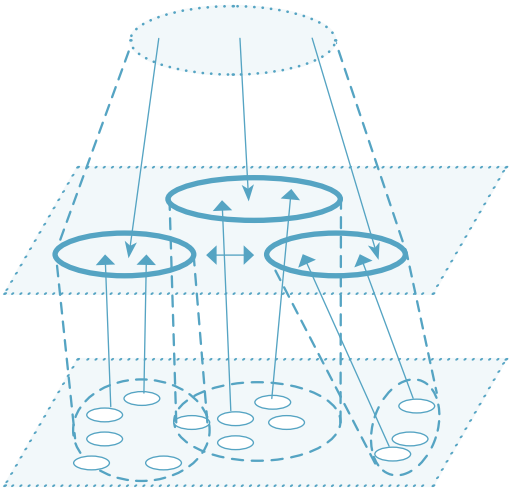

(Geels & Kemp 2000: 17)

Transities komen daarom tot stand door een dynamisch veranderingsproces op meerdere niveaus van het maatschappelijke systeem. Om transities goed te begrijpen hanteert de literatuur het analysekader van het Multi-Level Perspectief (MLP) waarvoor Geels verder bouwt op Rip en Kemp (1998). In het landschap spelen zich de ontwikkelingen af in politiek, cultuur, wereldbeeld en paradigma's. De regimes zijn de stelsels van dominante praktijken en structuren (bijv. regels, gewoonten, belangen en afspraken) die worden gedeeld door groepen actoren. De niches zijn de nissen waarbinnen afwijkende praktijken op het gebied van economie, ecologie, instituties, gedrag, cultuur en technologie plaatsvinden.

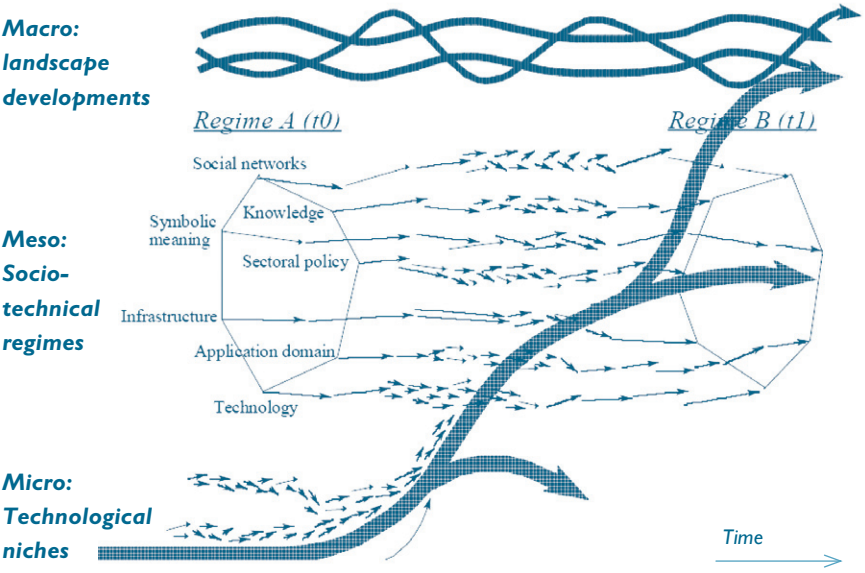

(Geels & Kemp 2000: 20)

De spanning of druk voor verandering (urgency of change) ontstaat in het regime als de bestaande structuren, actoren en werkwijzen (mesoniveau) niet meer voldoen aan veranderende langetermijntrends en ontwikkelingen binnen het maatschappelijk systeem (macroniveau). Veranderingsprocessen op het microniveau zijn dus onderdeel van bredere maatschappelijke veranderingsprocessen die ruimte creëren voor verandering. Verandering begint niet in niches maar krijgt daar (nader) gestalte (Geels en Kemp, 2000) via 'transitie-experimenten' die op kleine schaal, in niches, experimenteren met vernieuwingen en zo een belangrijke bijdrage aan de transitie kunnen leveren. Dit zijn praktijkexperimenten met een hoge potentiële bijdrage tot de gewenste transitie, maar dus ook met een hoog risico als het gaat om toepasbaarheid vandaag.

Experimenteren gaat over leren. In een transitie-experiment gaat het om 'al doende leren' met een strategisch oogmerk. Het leren is niet enkel instrumenteel (hoe kan ik een concreet probleem nu oplossen) maar gaat ook over het leren over nieuwe concepten, samenlevingsmodellen, visies op de toekomst. Wat men met een transitie-experiment hoopt te verkrijgen is een beter inzicht in een mogelijke transitieroute en/of het nemen van een aantal stappen op dit pad. Er is een inhoudelijk luik (kan de doelstelling bereikt worden) en een procesmatig luik (hoe levert dit een bijdrage aan het proces). In het werk van Kemp en Van den Bosch (2006) vinden we criteria voor een goed transitie-experiment. Ze bieden een mogelijke opmaat voor verdere discussie binnen het vernieuwingsnetwerk. Het gaat dan om drie centrale mechanismen: verdieping, verbreding en opschaling. Verdieping is een diepgaand leren over alle mogelijkheden en beperkingen

van het experiment (instrumenten en middelen, programma- en procesfactoren) tot en met de kennis omtrent de ervaring van betrokken actoren en het halen van en de haalbaarheid van vooropgestelde doelen. Als er voldoende geleerd is over het experiment binnen een gegeven context, dient het experiment herhaald in een bredere context, de verbreding. Dit vergt ook aanpassingen en koppelingen met andere experimenten. De zoek- en leerprocessen op kleine schaal zullen uiteindelijk moeten resulteren in een bijdrage aan oplossingen voor hardnekkige maatschappelijke problemen, de opschaling. Het gaat dus om innovatie-experimenten met een leeropgave en een maatschappelijke opgave, die in potentie bijdragen aan transitieopgave, gericht zijn op sociaal leren, een hoge faalkans hebben, niet direct uitgaan van een oplossing, worden ingezet om transitiepaden te verkennen en gericht zijn op inhoud en proces. Systeeminnovatie in een dynamisch MLP ontstaat door de koppeling van ontwikkelingen op verschillende niveaus en in fases (voorontwikkeling, take-off, doorbraak, stabilisatie).

Nederland is een voorloper in deze nieuwe vorm van 'verandering stimuleren en sturen' via TM (governance, beleidsmanagement en regisseren). Het werd er geïntroduceerd in het Vierde Nationaal Milieubeleidsplan en vandaag lopen er trajecten rond energie, landbouw, mobiliteit en biodiversiteit en is er een heus 'competentiecentrum transities' opgericht[7]. In opdracht van AMINAL (Vlaamse Administratie Milieu-, Natuur-, Land- en Waterbeheer, vandaag LNE -Departement Leefmilieu, Natuur en Energie) is vanuit die Nederlandse knowhow een eerste TM-proces in gang gezet. Er stonden twee doelstellingen centraal[8]: (1) het opzetten van een maatschappelijk vernieuwingsnetwerk (transitiearena) in Vlaanderen, dat zo breed mogelijk wordt opengetrokken; (2) de ontwikkeling van een transitieagenda waarin kortetermijnacties worden ingebed in een langetermijnvisie met het vizier op 2030.

EEN SCHETS VAN HET VERNIEUWINGSNETWERK VOOR DUURZAAM WONEN EN BOUWEN

De trends en de onduurzame gevolgen voor ons wonen en bouwen noodzaakt een verandering in cultuur en handelen. Als gevolg van diverse ontwikkelingen en trends (zoals individualisering, internationalisering, toenemende mobiliteit en communicatie, emancipatie en vergrijzing) zijn de samenstelling van de huishoudens, onze leefpatronen, het ruimtegebruik en onze woningbehoefte de afgelopen decennia ingrijpend veranderd en wellicht zullen ze nog meer veranderen. Het wonen en bouwen in Vlaanderen heeft met deze maatschappelijke ontwikkelingen nauwelijks gelijke tred kunnen houden. Daardoor vertoont wonen en bouwen in Vlaanderen symptomen van onduurzaamheid. Zo sluiten het aanbod aan woningen en de vraag slecht op elkaar aan, zijn er te weinig kwaliteitsvolle woningen, worden onduurzame materialen gebruikt, is de ruimte versnipperd en staat de (openbare) ruimte onder druk. Willen we de nog aanwezige landschappelijke kwaliteiten bewaren voor de toekomst en de kwaliteit van het wonen

en bouwen in Vlaanderen structureel verbeteren voor een duurzame ontwikkeling op lange termijn, dan is een fundamentele en onomkeerbare verandering (transitie) van het huidige systeem noodzakelijk, in normen, attitudes en gedragspatronen, in cultuur, structuur en strategie.

In 2005 is een achtergrondstudie over het systeem 'duurzaam wonen en bouwen' afgewerkt en kon de tweede fase starten. Het DuWoBo-netwerk bestond toen uit een twintigtal betrokken organisaties, federaties, kenniscentra en overheden, en werd uitgebreid tot een zestigtal actoren. Zij kregen de taak om vanuit streefbeelden voor 2030 te komen tot een gedeelde visie op de toekomst van duurzaam wonen en bouwen en een strategie uit te stippelen voor verandering in de richting van de streefbeelden via 'transitiepaden' en kiemen van projecten en experimenten. Dit resulteerde in de transitieagenda 'Vlaanderen in de steigers voor duurzaam wonen en bouwen in 2030'[9].

De visie steunt op volgende uitgangspunten:

- Geïntegreerde benadering;
- Gedeelde verantwoordelijkheid en transparante besluitvorming;
- Hoge kwaliteit van het gebouw en de leefomgeving;
- Toegankelijk en sociaal rechtvaardig;
- Balans tussen privaat en collectief gebruik;
- Gesloten kringlopen van stoffen en materialen;
- Economisch gezonde en maatschappelijk verantwoorde bouwsector.

Dit resulteerde in strategielijnen en transitiepaden naar:

- Een duurzame wooncultuur;
- Een duurzame woonkwaliteit;
- Een flexibel en transparant bouwproces;
- Een maatschappelijk verantwoorde en innoverende bouwsector;
- Een aangepast opleidingssysteem;
- Duurzaam materiaalgebruik;
- Energiezuinige & -producerende woningen;
- Een duurzame woon- en leefomgeving;
- Zorgvuldig en meervoudig ruimtegebruik;
- Ontwikkelingsplanologie;
- Bewuste woonconsumenten.

In de derde fase werd het netwerk, de transitiearena, nog uitgebreid en zijn transitieteams gevormd rond de hoofdthema's:

- samen leren en innoveren,
- sluit de kringloop van energie en materialen,
- wonen voor het leven en levende kernen.

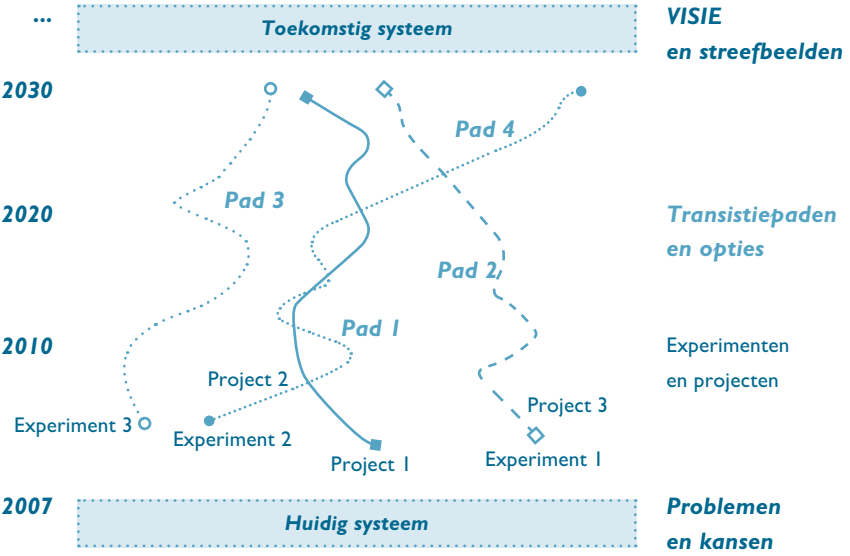

Het is hun taak om projecten op te volgen, nieuwe partners te zoeken en projecten mee op de paden te krijgen. Voor elk pad en daarmee samenhangende initiatieven stellen zich de volgende vragen: wat draagt het bij aan het streefbeeld? Wat is de richting van oplossing voor welk probleem? Wat is het draagvlak? Wie zijn betrokken actoren (initiatief, coalitie, gebruikers)? Hoe sluit het aan bij het huidige beleid en hoe wijkt het af? Wat zijn de middelen? Welke innovatieve en ondersteunende experimenten lopen er of kunnen we zelf initiëren? Het transitieplatform (twintigtal leden) stuurt op het strategisch niveau, bewaakt de voortgang en geeft vooral feedback op de grote lijnen. Het doel is processen van verandering te verdiepen in thema's (debat aanjagen, initiatieven samenbrengen en percepties detecteren), ze te versnellen door nieuwe ideeën te lanceren voor bepaalde vraagstukken; te leren door te experimenteren; die kennis te gaan verbreden in het praktijkveld en op termijn, zoals dat heet, op te schalen. In de transitiearena, die twee maal per jaar samen komt, wordt aan netwerking en kennisuitwisseling gedaan[10]. Om de transitieagenda vlot toegankelijk te maken zijn de visie en de onderliggende streefbeelden voor "Duurzaam wonen en bouwen in 2030" vertaald naar 35 aandachtspunten voor duurzaam wonen en bouwen. Het is bedoeld als inspiratiebron voor alle actoren die in de woon- en bouwwereld van Vlaanderen actief zijn en een stap op weg naar duurzaamheid. Zo kunnen ze gebruikt worden bij stadsvernieuwingsprojecten, wijkinrichtingen of voor een individueel woonproject.

Wie participeert vandaag in dit transitienetwerk? Iedereen is welkom, maar haar kracht haalt ze uit wie gedreven is om - met derden - veranderingen op gang te trekken en de gangbare paden te verlaten voor vernieuwing richting duurzaamheid. De leden van de transitiearena variëren van voorlopers en pioniers tot en met bewakers van het

proces. De ene is meer open van geest en ziet gemakkelijker over de grenzen van het vakdomein heen dan de andere (reden waarom enkele cruciale actoren niet zomaar mee in de boot stappen), maar elk heeft zijn/haar specialisme die een meerwaarde krijgt in (nieuwe) coalities. Sommige actoren en verdedigers van sectoren kijken eerder de kat uit de boom en volgen ontwikkelingen op de voet om de achterban te kunnen informeren of mee te krijgen. Andere komen lobbyen voor hun domein of zijn eerder defensief en beschermend vanuit een realisme of onzekerheid over consequenties voor de (eigen) sector. Men kan deze groep weren omdat ze soms afremmen, maar hun deelname is juist belangrijk om ook percepties, belangen en barrières voor vernieuwing beter te gaan detecteren.

De lopende projecten en experimenten zijn zeer uiteenlopend, niet enkel in thematiek en focus, maar ook in hun innovatief gehalte. Enkele situeren zich in het onderzoeksdomein rond nieuwe biomaterialen, het sluiten van de kring in bouwafval, criteria voor duurzaam bouwen (SuFiQuaD, Meetlat, Referentiekader,)[11] of in de toepassing van (eco)labels in de bouwsector. In het verlengde hiervan vindt een rijk scala aan bedrijven en kennisinstellingen, overheden en NGO's elkaar om een Green Building Council op te richten voor Vlaanderen-België-Luxemburg: naar het voorbeeld van LEED en BREEAM wordt gezocht naar een degelijk label en monitoringinstrument voor duurzaam wonen en bouwen[12]. Andere experimenten getuigen al van duurzame praktijken zoals passief- en/of bio-ecologisch bouwen (Passiefhuisplatform, Vibe), recyclage materialen (ondermeer gips, kunststof), de nulenergie of energieplus woningen. Cruciaal is de voorbeeldfunctie vanwege de overheid in de handleiding voor de waardering van kantoorgebouwen van de Vlaamse Gemeenschap[13], de bouw van vijfentwintig passiefscholen[14], duurzame kantoorgebouwen (VMM Aalst, Havenhuis Gent, Provinciehuis Vlaams-Brabant) en sociale woningen (Zonnige Kempen in St.Antonius), maar ook informatie en educatie (Kamp C – Provincie Antwerpen en EHA-Stad Antwerpen) en duurzame bouwtips voor de 21e eeuw[15]. Door haar steun aan vooruitstrevende (demo-)projecten stimuleert de Vlaamse overheid ook het duurzaam wonen en bouwen in de praktijk. Tenslotte, voor de (toekomstige) professionelen in de bouwsector enerzijds en de potentiële bouwer en verbouwer (consumptiezijde) anderzijds, biedt een screening van alle opleidingen een zicht op de mogelijkheden om aspecten van duurzaam bouwen en wonen op een doelgroepspecifieke manier te integreren in de formele, non-formele en informele leercontext.[16] Tegelijk zien we interessante uitdagingen om leren en (sociaal) werken af te stemmen op duurzaam leven (bijv. Green Belgium, sociale economie).

De lopende experimenten overstijgen ook het individueel bouwen. In Ecopolis Vlaanderen (VIBE) is een Doewijzer ontwikkeld en worden experts ingezet om de praktijk van 'projectontwikkeling' in inhoud en proces te begeleiden volgens de Ecopolis-strategie (Tjallingii, 1995): een duurzame stad is tegelijk een verantwoordelijke stad (beheer van stromen), een levende stad (organisatie van plekken) en een participerende stad (be-

trokkenheid van mensen en organisaties). Tal van duurzame wijken zijn inmiddels ook in vergevorderde planfase, op initiatief van lokale overheden (Sint-Niklaas Clementwijk, Gent Gasmetersite, Ronse De Kloef), een intercommunale (IOK in RUP Papenhof, Mechelen, WVI in Oostsector Ieper) of een private ontwikkelaar. Voor deze laatste zijn de plannen voor Tweewaters in de Vaartkom Leuven (Ertzberg) en Hoge Avrije in Ertvelde (Bostoen) in de vastgoedsector baanbrekend te noemen. De meest interessante leerprojecten zijn deze waar partners elkaar vinden en men de neuzen in dezelfde richting krijgt. Hier noemen we het voorbeeld van de autoluwe en groene Clementwijk in Sint-Niklaas, waar de stad samenwerkt met de sociale bouwmaatschappij, de landmaatschappij, de intercommunale en een private ontwikkelaar voor een gemengde wijk (600 woningen). Een open geest is de eerste stap tot leren en elkaar inspireren. Dit laat zich ook sterk voelen in de samenwerking die is gegroeid binnen de transitiearena tussen professionele NGO's: zij bundelen hun kennis en stellen ze ter beschikking voor gecoördineerd individueel planadvies (Adviesloket, BBL)[17] of projectadvies op maat van duurzame stads- en dorpsvernieuwing (NGO-advies Levende Wijken)[18].

TRANSITIE-INITIATIEVEN VERTREKKEN VANUIT DE VRAAGZIJDE EN GELOVEN IN DE LOKALE VEERKRACHT

Tot zover vooral de aanbodzijde die tot op heden het overwicht heeft in de paden van TM DuWoBo. Uiteraard komt impliciet ook de vraagzijde aan bod, maar globaal zijn experimenten vanuit de gebruikers veel moeilijker te detecteren. Als men bijv. een wijk bouwt of vernieuwt, wie zijn dan de (toekomstige) gebruikers en hoe worden ze vroegtijdig betrokken in het proces? Kunnen we het proces van collectieve bouwgroepen stimuleren? Hoe gaan we om met de zich wijzigende vraag omwille van de vergrijzing en de toename van nieuw samengestelde gezinnen? Kinderen zijn de volwassenen van morgen, dus leren innoveren start vroeg in de levensfase. Hoe kunnen generaties creatief samenwerken? In die zin zoekt de transitiearena ook naar nieuwe kansen en wil ze in eerste instantie leren uit initiatieven die van onderuit groeien, waar lokale netwerken en individuen de handen in elkaar slaan om bijv. een nieuwe collectieve woonvorm uit te bouwen (cohousing, delend wonen, eco-village), nieuwe woonconcepten te ontwikkelen (kangoeroe, gids meegroeiwonen) of kansarme groepen aan te sturen tot oplossingen op maat (bouwblokrenovatie, sociale verhuurkantoren, campingbewoning). Het succes op leerdagen rond cohousing en collectieve woonvormen (mei/juni09) toont alvast de groeiende interesse en diversiteit in kansen. Het is een aanzet voor verdere opvolging, begeleiding en uitbouw, en hier kunnen TM Duwobo en de transitiebeweging elkaar vinden.

Vanuit een totaal andere dynamiek, die van de dagelijkse noden en leefwereld, groeit immers bij individuele en groepen consumenten het sociaal-cultureel bewustzijn om

maatschappelijke functies anders te gaan invullen, bijvoorbeeld rond autodelen en een autoluw woonconcept, voedselteams en voedseltuinen, medegebruik van ruimtes, cooperatieve vormen van wijkbeheer, wijkenergie en waterzuivering, creatieve zorgformules, ruildiensten (lets) en lokale wijkinitiatieven. Transitie initiatieven (TI) vertrekken van het idee dat dagelijkse noden zoveel mogelijk lokaal worden ingevuld en dat lokale bronnen worden aangesproken en (her)ontwikkeld. Het verschil met een TM-proces ligt in de ontwikkeling van experimenten die minder domeinspecifiek geïnspireerd zijn en tentakels van een domein gaan exploreren, die – ook over domeingrenzen heen – getuigen van een zoektocht naar vooral lokale verbintenissen en (veer)kracht voor een duurzame leefstijl en levenskwaliteit op termijn. Het zijn op hun beurt inspirerende experimenten die het gangbare systeem in vraag stellen (lokale niches) en die zich willen verbreden en verbinden met 'buren' (bewoners, ondernemers, handel en diensten). Niets houdt hen tegen om, naar het voorbeeld van Transition Town Totnes[19], ook het (lokale) beleid te inspireren of te beïnvloeden door bijv. het aansturen van een Minder Energie Plan (Energy Descent Action Plan), het uitbrengen van een lokale munt, het stimuleren van wonderwijs...

TI in wijken en steden focussen zich immers op de capaciteit tot zelforganisatie en de veerkracht om in elke situatie (minder olie, financiële crisis, stijgende voedselprijzen) te blijven functioneren (Hopkins 2008), en dit dankzij sociaal leren en doen, dankzij diversiteit, efficiëntie en creativiteit binnen de lokale draagkracht, onafhankelijk van externe (eindige) bronnen; zij willen met 'het hoofd, het hart en de handen' duurzame objectieven bereiken en anticiperen op de toekomst.

KAN JE TRANSITIE STUREN OF KOMT HET VANZELF BOTTOM-UP?

Enerzijds is het een foute veronderstelling dat het 'sturen' van verandering vanzelf loopt, want een transitie loopt over een lange termijn en 'social engineering' is moeilijk, zo niet onmogelijk wegens de complexiteit van ons systeem, de vele onzekerheden en de multi-level, multi-actor, multi-domein interacties. Maar anderzijds is er wel 'beïnvloeding' mogelijk van de richting en de snelheid van de transitie naar duurzaamheid. Dit mogen we in eerste instantie niet van de marktwerking of -sturing verwachten. We zijn eerder gebaat (Paredis, 2009) bij het creëren van de voorwaarden: een goede probleemdefinitie, visie, gedeelde normen en waarden, detectie van wensen en verwachtingen, percepties en belangen en vorming van coalities en netwerken. Het is goed om verbindingen te leggen tussen de beleidsdomeinen die relevant zijn voor een transitie, om groeiende contradicties in regimes, druk uit het landschap en uitgroeiende niches met elkaar te verbinden en om regimeregels te veranderen. Beloftevolle niches kan men ondersteunen of faciliteren, het gaat immers ook over het creëren van ruimte voor vernieuwers en 'first movers', zij het ingebed in nieuwe netwerken; en over het

openhouden van een diversiteit aan opties, over het zoeken, experimenteren en leren als reflexief proces. Vandaar ook het groot belang van praktijkexperimenten: we kunnen leren wat (niet) werkt van productie tot consumptie, hoe we dienstverlening en zorg organiseren, hoe burgerconsumenten een rol kunnen spelen in transities. Want zij kunnen zich op een creatieve manier mengen in wat als normale conventies en verworvenheden beschouwd worden.

In het verlengde hiervan verwijzen we naar het Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling (VODO) dat zich inspireert op de 4 E's, Enable, Encourage, Engage, Exemplify, om een maatschappij aan te zetten tot de noodzakelijke gedragsverandering, als een effectieve strategie ontwikkeld door het DEFRA (Department for Environment Food and Rural Affairs - UK)[20]. Maak duurzame consumptie mogelijk (enable) door haar beschikbaar te stellen. Duurzame keuzes maken moet eenvoudig en vanzelfsprekend worden omdat de juiste informatie beschikbaar is en een duurzame keuze betaalbaar en kwalitatief is. Kiezen voor meer isolatie in een woning is vandaag een tijdrovende zoektocht, complex en duur. Inzicht en begeleiding, kosten en gebruiksgemak van duurzame alternatieven moeten voorop staan. Moedig duurzame keuzes aan (encourage) door allerlei stimuli zoals een gericht prijzenbeleid of sensitieve informatiecampagnes voor jongeren (zij zijn de volwassenen van morgen). Bewustwording, gezonde marketing en positieve boodschappen kunnen aansporen tot een duurzaam gedrag. Engageer mensen (engage) in acties zoals klimaatwijken, de 'nacht van de duisternis' of 'pluk je eigen voeding' om een brede bevolking te bereiken. Kleine groepen bereiken meer dan alleen individuen en veranderingen zullen beter aanvaard worden. Geef het goede voorbeeld (exemplify) aan je omgeving. Een organisatie of lokale gemeenschap kan kiezen voor duurzaamheid door zelf te kiezen voor fairtradeproducten, afspraken te maken met buren of leveranciers, passief te bouwen en samen met werknemers of medebewoners te investeren in groene energie. De ervaring die men opbouwt in die voorbeeldfunctie maakt het makkelijker om gedragswijziging te promoten bij anderen.

De E's om duurzame productie en consumptie mogelijk te maken, aan te moedigen, actoren en mensen te engageren en het goede voorbeeld te geven, gaan op voor zowel transitiemanagement (TM) als transitie-initiatieven (TI). Alleen worden andere middelen en netwerken bespeeld en lijkt de aanpak elkaar aan te vullen. In die zin zouden we het doel van TM op het meso-nivo en dat van de lokale TI op micro-nivo ook als complementair kunnen beschouwen. De vraag is dan waar en hoe de sporen elkaar vinden?

De perceptie van hardnekkige problemen is verwant en de dromen van lokale TI en hun acties sluiten aan bij de streefbeelden van een transitiearena. Waar op het regimeniveau TM vooral zoekt om sturende organen en instellingen, coalities en (keten)netwerken, regels en afspraken te beïnvloeden, ligt het accent van TI op het engagement en de eigen inzet in (niches van) het dagelijks leven, de ziel van de gemeenschap en het 'samen doen'

om routines te keren. De transitiearena DuWoBo bvb. worstelt met het uitbreken uit de milieusector, de horizontale afstemming tussen domeinen, het weghalen van (sectorale) schotten, het omgaan met visieverschillen en de methodologische vragen van aansturen. Ze beperkt zich nog te veel tot de aanbodzijde en dient meer uit te breken naar de vraagzijde, waar ze kan leren van en samen met TI. Op hun beurt zijn transitioners vrijwillige pioniers, en zal hun succes afhangen van hun volgehouden kracht en spirit om de beweging te verbreden, ongeacht leeftijd, inkomen of cultuur. Vanzelf wordt in de regionale vakcontext enerzijds en de lokale, sociale context anderzijds geleerd met vallen en opstaan, om daarna elk vanuit de eigen dynamiek geleidelijk naar elkaar toe te groeien, nieuwe verbindingen te leggen en richting duurzaamheid te evolueren op lange termijn.

Trui Maes
Stedenbouwkundige, Centrum voor Duurzame Ontwikkeling, Vakgroep Politieke Wetenschappen, Universiteit Gent

NOTEN

(1) De voorbeelden sluiten grotendeels aan bij onze achtergrond en dagelijkse praktijk in het domein wonen, ruimtelijke planning en integrerend stedelijk beleid voor een DO.

(2) http://www.un.org/esa/sustdev/Agenda 21text.htm.

(3) http://ec.europa.eu/environment/urban/pdf/aalborg_charter.pdf.

(4) http://www.sla21.be/images/stories/engagementen_aalborg.pdf.

(5)http://www.eufunds.bg/docs/Leipzig-Charter-on-Sustainable-European-Cities-agreed-on-24-May-2007.pdf.

(6) Duurzaam Materialenbeheer in Vlaanderen trekt 33 mogelijke nieuwe paden rond de thema's: Slim sluiten, Materialen op maat, Tot uw dienst, Wakkere samenleving, Duurzame kunststoffen. Aangezien PlanC nog niet in de experimentele fase is beland laten we dit hier verder buiten beschouwing. Meer info: http://www.planc.eu.

(7) http://www.senternovem.nl/energietransitie; http://www.senternovem.nl/Competentiecentrum_transities.

(8) http://www.lne.be/themas/duurzaam-bouwen-en-wonen en http://www.duwobo.be.

(9) http://www.duwobo.be/media/transitieagenda_2007.pdf.

(10) De coördinatie van de transitiearena DuWoBo ligt bij het Centrum voor Duurzaam Bouwen; http://www.duwobo.be.

(11) Sustainability, Financial and Quality evaluation of Dwelling types, KULeuven (ASRO); Meetlat van het Planadvies-netwerk; Referentiekader duurzaam bouwen van WTCB.

(12) LEED/Leadership in Energy and Environment Design, BREEAM/Building Research Establishment Environmental Assessment Method. Meer info: http://www.aiolos.be.

(13) http://www2.vlaanderen.be/facilitair_management/vastgoedbeheer/duurzaamkantoor.html.

(14) http://www.scholenbouwen.be.

(15) http://www.lne.be/themas/duurzaam-bouwen-en-wonen/brochure%20def.pdf.

(16) http://www.duwobo.be/index.cfm?n01=workgroups&n02=learn; Seminariedag Leren voor Duwobo, 10febr09.

(17) http://www.bblv.be/bouwadvies.

(18) http://www.duwobo.be/index.cfm?n01=workgroups&n02=Levendewijken.

(19) http://totnes.transitionnetwork.org/edap/home.

(20) VODO, Duurzame Ontwikkeling voor dummy's,: http://www.vodo.be.

MEER LEZEN

DE RAEDT, B., VANDEWIELE D. (2005): "Transitiemanagement in het kader van systeeminnovatie: de casus duurzaam wonen en bouwen. Achtergronddocument Situatieschets. Brussel: LNE": http://www.cdo.ugent.be/publicaties/261.Situatieschets%20bouwen%20en%20wonen.pdf

ELZEN, B. GEELS, F. and GREEN, K. (ed) (2004): "System Innovation and the transition to sustainability. Theory, Evidence and Policy". Cheltenham Glos: Edward Elgar Publishing.

EMMERT, S. en NIENHUIS, A. (2006): "Bevriezingsdocument, Versnellingssessie: Het Opschalen van Transitie experimenten. Kenniscentrum voor Duurzame Systeeminnovaties en Transities." TNO/EUR, Delft.

EUROPEAN CONFERENCE ON SUSTAINABLE CITIES AND TOWNS: "Charter of Aalborg" (27May94); Aalborg Commitments on Aalborg+10 Conference (11June04): From charter to commitments. Inspiring futures for local governments in progress: http://www.aalborgplus10.dk.

GEELS, F.W., KEMP, R. (2000): "Transities vanuit socio-technisch perspectief". Rapport voor NI.Ministerie voor Leefmilieu, Den Haag.

GEELS, F.W. (2005): "Technological Transitions and System Innovations: A Coevolutionary and Socio-Technical Analysis." Edward Elgar, Cheltenham.

HOPKINS R. (2008): "The Transition Handbook: from oil dependency to local resilience." Totnes: Green Books, 240p.

KEMP, R., VAN DEN BOSCH, S. (2006): "Transitie-experimenten: praktijkexperimenten met de potentie om bij te dragen aan transities." Delft/Rotterdam, Kenniscentrum voor duurzame systeeminnovaties en transities.

WEBSITES

http://ec.europa.eu/environment/urban/pdf/aalborg_charter.pdf
http://totnes.transitionnetwork.org/edap/home
http://www.aiolos.be
http://www.bblv.be/bouwadvies
http://www.duwobo.be
http://www.eufunds.bg/docs/Leipzig-Charter-on-Sustainable-European-Cities-agreed-on-24-May-2007.pdf
http://www.lne.be/themas/duurzaam-bouwen-en-wonen
http://www.planc.eu.
http://www.scholenbouwen.be/
http://www.senternovem.nl/Competentiecentrum_transities
http://www.senternovem.nl/energietransitie
http://www.sla21.be/images/stories/engagementen_aalborg.pdf
http://www.un.org/esa/sustdev/Agenda 21text.htm.
http://www.vodo.be

TUSSEN INDIVIDUALISERING EN GLOBALISERING

Lokale gemeenschapsinitiatieven als tegenmacht?

Anneleen Kenis

Samenvatting

Lokalisering en gemeenschapsopbouw worden vaak als antwoord naar voor geschoven op de uitdagingen van deze tijd. Niet elke vorm van lokalisering en gemeenschapsopbouw is even progressief, effectief of democratisch. Lokalisering en gemeenschapsvorming moeten gesitueerd worden in een ruimere economische, politieke en sociale context die gekenmerkt is door processen van individualisering en (neoliberale) globalisering. De centrale vraag die we ons moeten blijven stellen is of lokale gemeenschapsinitiatieven bijdragen tot versterking van democratische en emancipatorische praktijken. Hierna volgen een aantal kanttekeningen: (1) Lokalisering betekent niet dat we ons moeten afscheiden van de buitenwereld, noch economisch, noch cultureel, noch sociaal. (2) Ook lokale economieën vertonen in een markteconomie een tendens naar groei en concentratie. (3)We moeten er ons bovendien ook van bewust zijn dat klassen- en gendertegenstellingen en andere machtsrelaties blijven spelen. (4) De vraag is wie een lokale, duurzame economie zal kunnen opbouwen die voldoende weerbaar is. (5) Lokale gemeenschapsinitiatieven alleen zijn niet in staat initiatieven door te drukken die wereldwijd moeten genomen worden. (6) Lokale gemeenschapsinitiatieven op basis van vrijwillig engagement van veel vrouwen (zorgtaken) en armen is niet altijd haalbaar. Een bredere emancipatorische strijd is noodzakelijk om de randvoorwaarden te creëren. (7) Lokale gemeenschapsinitiatieven mogen zich niet beschouwen als de 'derde weg' naast de staat en de markt, maar moeten zich in een ruimere context situeren. Ondanks deze kanttekeningen kunnen lokale gemeenschapsinitiatieven bijdragen tot een brede, maatschappelijke verandering op voorwaarde dat ze oog hebben voor een ruimere economische, sociale en culturele context waarbij de mogelijkheid tot conflict (en dus debat) zowel binnen als buiten de gemeenschap niet wordt uitgesloten.

"Transitiewijken zijn het antwoord op de crisis" kopte De Standaard op zaterdag 13 december 2008. Ze lijken als paddenstoelen uit de grond te schieten: lokale groepen die in de eigen gemeenschap op hun manier de strijd met de ecologische crisis en soms ook de voedsel-, financiële of andere crisissen aangaan. Bekende voorbeelden hiervan zijn ecoteams, lokale muntsystemen of buurtmoestuinprojecten. Daarnaast zijn er initiatieven die verschillende topics in één model trachten te verenigen en op deze manier

een meer 'holistisch' antwoord pogen te bieden. 'Transition Towns' is hier vandaag in Vlaanderen wellicht het meest bekende voorbeeld van, maar wereldwijd vind je tal van gelijkaardige initiatieven terug(1).

In deze pogingen om een praktisch alternatief te bieden op de uitdagingen van onze tijd, staan lokalisering en gemeenschapsopbouw vaak centraal. Deze twee elementen worden door veel auteurs, beleidsmakers en activisten naar voor geschoven als centrale sporen voor de transitie naar een duurzame samenleving. Toch is niet zonder meer elke vorm van lokalisering en gemeenschapsopbouw even progressief, effectief of democratisch. De bedoeling van dit artikel is de ambiguïteit van deze elementen te exploreren en te laten zien wat de mogelijkheden en limieten zijn van lokale gemeenschapsinitiatieven als antwoord op de milieucrisis. Uitgangspunt is dat lokalisering en gemeenschapsvorming niet op zich beschouwd kunnen worden, maar gesitueerd moeten worden in een ruimere economische, politieke en sociale context, die gekenmerkt is door processen van individualisering en (neoliberale) globalisering. De centrale vraag is in welke mate dergelijke initiatieven bijdragen tot een versterking van democratische en emancipatorische praktijken van onderuit en tot een kritisch bewustzijn van de context waarin ze ageren, dan wel of ze tendensen naar depolitisering bevestigen.

TENDENSEN NAAR INDIVIDUALISERING: GEMEENSCHAP OF INDIVIDU?

Lokale gemeenschapsiniatieven zijn terug 'in.' Op zich hoeft dat niet te verwonderen. Deze initiatieven komen op een uitgesproken manier tegemoet aan de nood tot praktische actie die ervaren wordt op het sociale en ecologische terrein. Ze bieden haalbare en toegankelijke vormen van engagement die mensen toelaten concreet hun steentje bij te dragen. Bovendien worden ze naar voor geschoven als hét gebied waar vandaag verandering (nog wel) mogelijk is. In het licht van de ecologische, sociale, financiële en andere crisissen worden deze initiatieven gepromoot als hét alternatief voor de falende markt en staat (DeFilippis, Fisher & Shragge, 2006).

Lokale gemeenschapsiniatieven ontwikkelen zich dan ook niet in een economisch, politiek of sociaal vacuüm. Hun heropleving kan enkel ten volle begrepen worden door ze te situeren binnen een ruimere context. Die context creëert mogelijkheden, maar stelt ook limieten. Het is immers paradoxaal dat lokale gemeenschapsinitiatieven net op het moment ontstaan dat de mogelijkheden tot verandering op lokaal niveau, door een context van mondiale krachten en ontwikkelingen, erg beperkt zijn (DeFilippis, 2004). In welke mate zijn deze initiatieven een krachtig weerwoord tegen die processen, dan wel een manier om de echte vragen uit de weg te gaan? In welke mate heerst binnen deze initiatieven een kritisch zelfbewustzijn over hun rol en plaats binnen het bredere geheel?

In wat volgt, willen we twee centrale tendensen bespreken die samen een belangrijk deel van de context uitmaken van lokale gemeenschapsinitiatieven. Eerst komt het individualiseringsproces aan bod, in de volgende paragraaf focussen we op de problematiek van de globalisering.

Sociologen zoals Ullrich Beck en Anthony Giddens beschrijven ons tijdsgewricht als een periode van individualisering. De aanvang van dit proces van individualisering wordt gesitueerd in het begin van de twintigste eeuw, maar pas sinds de jaren zestig kwam het in een stroomversnelling terecht (Geldof, 2008). Doordat de traditionele verklaringsmechanismen en geloofssystemen steeds meer terrein en legitimiteit verloren, won het individu steeds meer autonomie. Mensen kregen vaker dan voorheen de mogelijkheid om onafhankelijk van de traditionele inbedding (de eigen lokaliteit, zijnde het eigen dorp met de bijhorende tradities, waarden en normen) hun eigen levenskeuzes te maken. De nieuwe overtuiging is dat de wereld vol mogelijkheden zit en dat ieders levensopdracht erin bestaat de eigen biografie vorm te geven. Dit individualiseringsproces wordt, in het bijzonder door progressieven, vaak als bevrijdend gezien. Individuen komen los van bepalende en vooral beperkende instituties en tradities, waardoor ze meer keuzes in eigen handen hebben. Hierdoor zouden ze ook zelfbewuster gaan leven. Veel auteurs hebben ook op de keerzijde van deze toegenomen vrijheid gewezen (Holemans, 1999). Ze kan immers ook verlammend werken: de wereld dreigt een labyrint te worden waarin men zonder kompas verdwaalt.

Dit individualiseringsproces vindt plaats in en wordt beïnvloed door een context van globalisering. Op sociologisch vlak wordt hiermee het steeds intenser worden van wereldwijde sociale relaties bedoeld (Holemans, 1999). Lokale gebeurtenissen worden in steeds grotere mate beïnvloed door gebeurtenissen veraf, en omgekeerd. Denk bijvoorbeeld aan de financiële crisis en hoe een lokaal crashende hypotheekmarkt een wereldwijde crisis met zich mee bracht die op haar beurt op tal van plaatsen in de wereld ernstige lokale gevolgen heeft. Of aan de klimaatproblematiek, waarbij alle planeetbewoners, maar toch vooral die van het zuiden, het slachtoffer zijn van de uitstoot van te veel aan broeikasgassen, voornamelijk vanuit het rijke noorden. Individuen, organisaties en staten raken steeds meer onderling afhankelijk van elkaar, zowel economisch, ecologisch als politiek. Dit globaliseringsproces werd vanaf het einde van de jaren ‘70 versneld door de opkomst van het neoliberalisme als beleidsdoctrine (Harvey, 2005). Markten werden geliberaliseerd en gedereguleerd. Nationale sociale stelsels dreigden ondermijnd te worden door de internationale concurrentie. Lokale en nationale overheden hebben steeds minder verhaal tegen de groeiende macht van mastodontbedrijven.

De toegenomen economisering van de samenleving onder invloed van de neoliberale doctrine had echter ook een impact op het individualiseringsproces. Steeds vaker moeten individuele keuzes gemaakt worden in een totaal gecommercialiseerde context

(Geldof, 2008). De vraag kan dan ook gesteld worden of individuen vandaag wel echt zoveel vrijer zijn dan vroeger. Of is misschien simpelweg de wet van de kerk door de wet van de markt vervangen? Berust onze gepercipieerde vrijheid niet vooral op een schijnvrijheid? Geldt zij niet enkel wanneer we tussen de duidelijk afgebakende grenzen van de dominante marktlogica blijven? Steeds meer lijkt onze vrijheid beperkt te worden tot de vrijheid om te consumeren. Tot de vrijheid om zelf te kunnen kiezen tussen tien verschillende smaken van tandpasta of vijftig bloemenjurkjes in allemaal ongeveer dezelfde maat. Bovendien is zelfs deze vrijheid erg beperkt omdat ze enkel geldt voor zij die over voldoende koopkracht beschikken. Ongebreidelde consumptie ligt niet voor iedereen binnen handbereik. De 'American Dream' is per definitie voor een minderheid weggelegd. De vraag moet dan ook gesteld worden of het individualiseringsproces in de huidige, gecommercialiseerde context nog wel een emancipatorisch verhaal blijft.

Lange tijd kon individualisering grotendeels als positief worden geduid. Met de opkomst van het neoliberalisme werd het ideaal van individuele (keuze)vrijheid echter grotendeels door het marktdenken gerecupereerd. Wat begon als experimenteren met vrije liefde, werd al gauw vervormd tot porno- en bimbocultuur; volkse cultuur maakte plaats voor gecommercialiseerde cultuur; de bevrijding van het individu ten aanzien van kerk en traditie verwerd tot de promotie van het marktindividu, vaak ten koste van elk basaal solidariteitsmechanisme. Veel conservatieven die het symbolische jaar '68 aanwijzen als schuldige voor vermeend moreel verderf, hebben geen oog voor de commerciële recuperatie die een bevrijdende tendens gedeeltelijk omturnde tot een egoïstisch privatisme.

Voor een stuk vloeien de huidige ecologische, sociale, financiële en andere crisissen voort uit de tegenstellingen van het neoliberale project zelf, zoals dat vanaf het begin van de jaren '80 op wereldwijde schaal vorm kreeg. De neoliberale politiek betekende voor burgers onder meer loonmatiging en flexibilisering. Sociale en milieuregels werden gezien als vormen van marktverstoring. De sociale ongelijkheid nam toe, tussen noord en zuid, maar ook binnen de landen van het Noorden (Harvey, 2005).

Uiteraard gebeurde dit niet zonder verzet. De hypothese kan geformuleerd worden dat het toenemende individualisme ook het gevolg is van de verloren strijd tegen deze neoliberalisering van de samenleving. De jaren '70 en '80 kenden sterke sociale bewegingen (wat ook vormen van 'gemeenschap' zijn) rond een heleboel eisen en thema's, die dikwijls op de muur van de macht of de mechanismen van de markt stootten. Als collectieve strijd niet de verhoopte resultaten oplevert, gaan mensen zich individueel behelpen of naar individuele promotie streven. Het tevergeefse syndicale protest tegen het neoliberale beleid, de ontgoocheling na het wegebben van de golf van '68, de plaatsing van raketten ondanks enorme burgerbewegingen: alle droegen ze bij tot de verzwakking van het sociale weefsel en van het burgerschap.

Het neoliberalisme betekende de globale afbouw van de publieke dienstverlening en van sociale basisvoorzieningen. Een hele reeks diensten en voorzieningen kwamen geheel of gedeeltelijk in de privésector terecht, maar ook in de handen van publiekprivate partnerschappen of non-profitorganisaties. Telecommunicatie, post, openbaar vervoer, gezondheidszorg of watervoorziening, stonden allen op de privatiseringsagenda. Deze verschuiving in de dienstverlening wordt ook wel eens 'neo(liberaal)-communitarisme' genoemd (DeFilippis, 2004). Hierbij wordt van lokale gemeenschappen impliciet en soms ook expliciet verwacht dat ze de leemtes vullen die ontstaan waar de overheid zich terugtrekt. Het is opmerkelijk dat deze op zich erg problematische tendens door sommigen wordt verdedigd als een antwoord op de individualisering. Zo zien sommige auteurs, zoals de socioloog Robert Putnam, in dit neo(liberaal)-communitarisme een manier om opnieuw meer 'sociaal kapitaal' op te bouwen. Ze zien deze vorm van gemeenschapsopbouw als een tegengif tegen het extreem individualisme van de vorige generatie, echter zonder zich kritische vragen te stellen over de context van de privatisering waardoor lokale gemeenschapsinitiatieven vaak niet meer dan een noodzakelijke overlevingsstrategie worden (wat vooral in het Zuiden het geval is).

Hoewel we het belang van gemeenschapsvorming als antwoord op de individualisering zeker niet willen ontkennen, is het toch belangrijk aandacht te hebben voor zijn doeleinden en vormen. Deze neo-communitaristen reageren tegen de vernietiging van de gemeenschap, maar negeren al te vaak de grondoorzaken hiervan, zoals de hegemonie van een ongebreidelde neoliberale globalisering. Deze globale neoliberale context is dan ook van essentieel belang als vertrekpunt van ons verhaal. Het is in deze context dat lokale gemeenschapsinitiatieven door sommigen gepromoot en door anderen verworpen worden. Elke discussie over de mogelijkheden en limieten van deze initiatieven moet hier oog voor hebben.

TENDENSEN NAAR GLOBALISERING: HET LOKALE VERSUS HET GLOBALE

Gemeenschapsvorming gebeurt niet in het ijle. Er is een aanknopingspunt, een soort van vaste bodem nodig. Dit aanknopingspunt kan een idee of een praktijk zijn; denk bijvoorbeeld aan gemeenschappen van natuurliefhebbers of kaarters. Dat zijn niet-territoriaal gebonden gemeenschappen. Gemeenschapsvorming kan ook gebaseerd zijn op een bepaalde plaats. Dit is vaak het geval als het om gemeenschapsinitiatieven gaat rond duurzaamheid. Het lokale is dan zowel het terrein waarop gemeenschapsvorming kan plaatsvinden als de schaal waarop productie en consumptiepraktijken teruggebracht wordt. Het zijn deze territoriaal gebonden, lokale gemeenschapsinitiatieven waar het in dit artikel over gaat.

De huidige mondiale markteconomie wordt verdedigd aan de hand van de theorie van de comparatieve voordelen (Wall, 2005). Die stelt dat elke regio zich moet specialiseren in de productie van die goederen en diensten waar het relatief gezien het best in is, en dat het wereldwijd verhandelen van deze relatief gezien efficiëntst geproduceerde goederen en diensten tot de hoogst mogelijke wereldwijde welvaart leidt. Hoewel dit model theoretisch hout lijkt te snijden, toont de praktijk een minder fraai beeld. Een Britse studie berekende dat het V.K. in 1998 61.400 ton kip uit Nederland importeerde. In datzelfde jaar werd 33.100 ton kip door het V.K. geëxporteerd naar Nederland (Lucas, 2001). Garnalen gevangen aan de Belgische kust worden naar Marokko getransporteerd om daar gepeld te worden; ze worden vervolgens voor consumptie terug naar België gebracht. De Belgische supermarkten liggen vol wijn uit Australië, Chili en Zuid-Afrika, terwijl wijnland Frankrijk ons buurland is. Het Provinciaal Instituut voor Milieueducatie in Antwerpen berekende dat een blikje tomatensoep met balletjes niet minder dan 32.000 kilometer gereisd heeft vooraleer het in onze supermarkt beland[(2)]. Lokalisten pleiten dan ook voor het terugdringen van de wereldwijde handel en transport van goederen en diensten. Zij argumenteren dat het economische verhaal van de comparatieve voordelen enkel werkt omdat de milieukost van handel en transport geëxternaliseerd wordt[(3)].

Als alternatief pleiten zij in eerste instantie voor een systeem van economische subsidiariteit (Jones & Jacobs, 2006). Dat betekent dat elk goed op de kleinst mogelijke schaal geproduceerd wordt. Enkel als lokale productie niet mogelijk is, kan gekozen worden voor handel, maar dan over een zo kort mogelijke afstand. Internationale handel is dan enkel gerechtvaardigd voor goederen die echt nodig zijn en niet dichtbij geproduceerd kunnen worden, of toch niet zonder een hoge milieukost, zoals door de verwarming van serres. Voorbeelden hiervan zijn koffie, cacao of thee. Het gaat er dus om een betere balans te vinden tussen lokale, regionale, nationale en internationale markten. In tweede instantie pleiten lokalisten om de consumptie van goederen die niet lokaal geproduceerd kunnen worden, zoals tomaten of aardbeien in de winter, af te bouwen. In een supermarkt vind je vandaag alle mogelijke soorten groenten en fruit het hele jaar door. Weinig mensen weten nog welke groenten of fruit in welk seizoen groeien. Enkel aan het prijskaartje kan dat soms nog opgemaakt worden. Samengevat pleiten lokalisten dus voor het consumeren van seizoensgebonden producten van dicht-bij-huis.

Een dergelijke lokalisering, die vooral gebaseerd is op een economische herschikking van de productie van goederen en diensten, zonder dat het neoliberale economische systeem zelf in vraag te stellen, wordt 'zwakke lokalisering' genoemd (North, 2008). Hoe belangrijk deze vorm van lokalisering ook is, bijvoorbeeld voor het terugdringen van CO_2-emissies, het is niet noodzakelijk een bijzonder radicaal project. Piekolie-activisten beargumenteren zelfs dat de economie gedurende de komende decennia hoe dan ook een proces van herlokalisering zal ondergaan. Wanneer de olieprijzen stijgen,

zal lokalisering net zozeer voortvloeien uit de economische winstlogica zoals de globalisering dat ooit deed. Met andere woorden, business as usual, met dezelfde neoliberale politieke economie, maar met een andere kosten-baten berekening die resulteert in kortere distributienetwerken en een koolstofarmere economie.

'Sterke lokalisten' zien lokalisering daarentegen niet enkel als een noodzakelijke, maar ook als een wenselijke verandering (North, 2008). Lokalisering is volgens hen niet enkel een piste voor een transitie op ecologisch, maar ook op economisch, sociaal en cultureel vlak. Op economisch vlak argumenteren zij dat lokale economieën door hun inbedding in het lokale gemeenschapsleven beter tegemoet komen aan de plaatselijke noden. Ze worden vaak naar voor geschoven als sleutelelement voor de realisatie van een steady-state economie, die breekt met het gangbare economische groeimodel en de draagkracht van de aarde en het lokale ecosysteem niet overschrijdt. Op sociaal vlak stellen sterke lokalisten het belang van sociale verbondenheid of gemeenschapsopbouw centraal. Soms wordt daar het belang van het behoud van het lokale culturele erfgoed aan toegevoegd.

Binnen de lokaliseringsbeweging zijn er stromingen die bij de huidige marktgerichte wereldorde aansluiten, maar er zijn ook kritische, uitgesproken progressieve stromingen die daar tegen in gaan. Zij hebben andere motieven of argumenten om voor lokalisering te pleiten. Zo pleiten zij bijvoorbeeld voor het verkorten van de distributieketens (zwakke lokalisering) vanuit ecologische bekommernissen, terwijl neo(liberale)-lokaliseringkrachten iets gelijkaardig verdedigen vanuit puur economische motieven. Op het vlak van sterke lokalisering lijkt er de laatste jaren een verschuiving plaats te vinden, waarbij steeds meer initiatieven de 'vroegere' kritische modellen van strijd, protest en conflict vervangen door een zogenaamd beter aangepast pleidooi voor opbouw van 'sociaal kapitaal.' De nieuwe nadruk ligt op samenwerking, lokale veerkracht, win-win situaties en partnerschappen met lokale bedrijven en overheden. Hierbij wordt voornamelijk op de interne lokale gemeenschap gefocust.

Vaak wordt uitgegaan van een soort utopische visie die abstractie maakt van de economische, politieke en sociale beslissingen die buiten de gemeenschap genomen worden. De nadruk ligt daarbij steeds meer op 'sociale verbondenheid' en minder op 'sociale gelijkheid'. Waar in de kritische stroming de klemtoon ligt op de contestatie van het dominante economische systeem, wordt hier getracht de plooien plaatselijk glad te strijken via samenwerking en sterkere lokale connecties.

De manier waarop zowel sterke als zwakke vormen van lokalisering vorm krijgen binnen de huidige economische, politieke en sociale context, stemt tot nadenken. In wat volgt wordt ingegaan op een aantal kritische vragen die aan lokaliseringsinitiatieven kunnen worden gesteld. Opnieuw, niet om ze te verwerpen, maar om ze aan te zetten

tot een meer reflexieve houding tegenover de context waarin ze opereren. Dat kan hen enkel sterker, effectiever en democratischer maken.

KRITISCHE KANTTEKENINGEN

Autarkie als oplossing?

We zouden onze kritische kanttekeningen willen beginnen bij die initiatieven die net wel een doorgedreven kritiek formuleren op de huidige economische, sociale en politieke context van de neoliberale globalisering. Hoewel de kritiek terecht is, dreigen vele van deze lokale gemeenschapsinitiatieven terecht te komen in het verdedigen van een autarkisch standpunt.

Een autarkie is een economie die zelfvoorzienend is en niet aan internationale handel deelneemt, of op zijn minst de handel met de bredere wereld erg sterk beperkt (North, 2008). Parallel hiermee verwijst de term naar een ecosysteem dat volledig op zijn eigen bronnen steunt en niet beïnvloed wordt door invloeden van buitenaf. Hoewel zulke autarkische gemeenschap in de verbeelding heel aanlokkelijk kan lijken, dreigt de praktijk anders uit te draaien. Autarkie op het niveau van de lokale gemeenschap heeft immers altijd ook een (onnodig) verarmend effect. Hoe zelfvoorzienender en kleiner een gemeenschap is, hoe beperkter de omvang van activiteiten en keuzes die het zijn leden kan bieden. Daarenboven dreigt een lokale gemeenschap die ontdaan is van elke culturele kruisbestuiving, welke vaak een neveneffect van economische uitwisseling is, in zijn eigen particularisme te verdwijnen. Als er geen opening is naar externe activiteiten, kennis en productie, dreigt de lokale gemeenschap een gevangenis te worden. Zelfs een radicaal sociaal ecologist als Murray Bookchin stelt: “Geen enkele gemeenschap kan hopen om economische autarkie te bereiken, noch moet het dat proberen te doen…” (Bookchin, 1995, p. 237). Het is dan ook belangrijk lokalisering te onderscheiden van autarkie. In de context van de ecologische crisis, in het bijzonder de klimaatverandering, is economische lokalisering onvermijdelijk. Maar dat betekent niet dat we ons economisch volledig zouden moeten terugplooien op de eigen lokale gemeenschap. Bovendien is het belangrijk te benadrukken dat de keuze voor economische lokalisering niet noodzakelijk hoeft te leiden tot sociale of culturele lokalisering. Zoals Schuman (2001) stelt, betekent lokalisering niet dat we ons moeten afscheiden van de buitenwereld. Hoewel sommige lokalisten ook voor sociale en culturele lokalisering pleiten, is het toch belangrijk deze zaken uit elkaar te houden.

Een voorkeur voor kleine, lokale economieën?

Een tweede kritisch punt betreft wat sommigen de ‘naïeve neo-smithiaanse waardering’ van kleine, lokale ‘duurzame’ economieën noemen (Wall, 2005). Deze stroming gaat uit van een utopisch beeld van kleine productie-eenheden waartussen de markt harmoni-

sche relaties mogelijk maakt en waarvoor Adam Smith als inspiratiebron wordt ingeroepen. Hierbij wordt vergeten dat de markteconomie, net als alle ondernemingen die daarbinnen ageren, een ingebouwde tendens naar groei en concentratie kent. Dat geldt ook voor lokale ondernemingen. Zij hebben weinig andere keuze dan mee te gaan in deze tendens naar groei, omdat ze anders hun competitieve positie dreigen te verliezen. Zelfs als sommige ondernemers nog zo hard willen lokaliseren en klein blijven, er blijft een enorme concurrentiedruk, die maakt dat een gelokaliseerde economie snel terug in de richting van een conventionele markteconomie kan evolueren. Wanneer de gelokaliseerde economie volledig afgeschermd zou worden, dreigt monopolievorming onder invloed van diezelfde marktmechanismen. Behalve in het volstrekt utopische scenario dat alle kapitalisten overeenkomen hun bedrijven niet te laten groeien, is steady-state kapitalisme een contradictio in terminis. Dit betekent niet dat lokale economieën per definitie uitbuitend moeten zijn, verre van. Helaas is het omgekeerde evenmin het geval. Lokaliseringsinitiatieven op zich zijn niet voldoende om dergelijke problemen te verhelpen. Daarvoor is een ruimere herziening van het economische model nodig.

Onderdrukkende relaties binnen de lokale gemeenschap zelf?

Het valt op dat lokale duurzame gemeenschapsvorming vaak al te makkelijk en als vanzelfsprekend gelijk wordt gesteld met 'emancipatie' en 'sociale rechtvaardigheid.' Die zaken gaan echter niet automatisch met elkaar samen. Binnen lokale gemeenschappen gelden net zoals elders klassen- en gendertegenstellingen en aan andere machtsrelaties (North, 2008). Intern reproduceren gemeenschappen vaak dezelfde soort ongelijkheden en conflicten zoals die binnen de bredere context aanwezig zijn. Louter met gemeenschapsvorming en lokalisering zullen deze mechanismen niet uit de wereld geholpen worden. Daarom verkiezen veel progressieven internationale verbanden met andere onderdrukte groepen boven allianties met de lokale elite. Zoals Bookchin (1995, p. 237) stelt: "Small is not necessarily beautiful." Dat betekent niet dat gemeenschapsvorming en lokalisering geen enkele positieve invloed kan hebben op de sociale verhoudingen. Zo leiden lokale gemeenschapsinitiatieven zeker tot meer sociale verbondenheid, wat van grote impact kan zijn op het welbevinden van haar burgers. Maar daarmee zijn de bestaande machtsrelaties nog niet in vraag gesteld, net zomin als een grotere sociale gelijkheid gerealiseerd is.

Sommigen gaan nog een stap verder in deze kritiek en stellen dat gemeenschappen inherent onderdrukkend zijn voor individuen, en in het bijzonder voor diegenen die 'anders' zijn of buiten de dominante sociale groep van de gemeenschap vallen (DeFilippis, Fisher & Shragge, 2006). Lokale gemeenschappen waar homogeniteit troef is, kunnen verstikkend werken. Ze dreigen in het bijzonder onderdrukkend te zijn voor diegenen die niet passen binnen de definitie die de gemeenschap zichzelf geeft. De politieke filosofe Chantal Mouffe (1992) benadrukt dat gegeven de diversiteit tussen mensen een organi-

sche eenheid nooit bereikt kan worden, en dat voor het nastreven van zulke onhaalbare doelen bovendien een hoge prijs betaald moet worden.

Dergelijke bezorgdheden snijden hout, maar dit betekent niet dat het kind met het badwater weggegooid mag worden. Het is niet omdat lokale gemeenschapsvorming mogelijk problematische kanten heeft, dat ze moet verworpen worden om terug te keren naar het oude individualisme. Elke collectieve actie is op een bepaalde manier steeds gebaseerd op gemeenschappelijke identiteiten. Net omdat er structurele krachten aan het werk zijn in de maatschappij, is individuele actie niet voldoende en is collectieve actie nodig. De vraag die we ons moeten stellen is dan ook niet of we voor of tegen gemeenschapsvorming zijn, maar wel welk soort gemeenschapsvorming we kiezen. De kritische noten moeten deze collectieve inspanningen niet delegitimeren, maar ervoor zorgen dat die inspanningen de structureel onderdrukkende krachten niet in de eigen geledingen laten spiegelen. De nodige zelfreflexiviteit en de verbinding met bredere emancipatiebewegingen kunnen hier soelaas bieden.

WIE IS DE ACTOR VAN VERANDERING?

Een vierde punt betreft de vraag wie de actor van verandering is in deze lokale duurzame gemeenschapsinitiatieven. In tegenstelling tot andere sociale bewegingen is het in de ecologische beweging minder evident wie verandering kan teweeg brengen (Wall, 1999). Het onderscheid met bijvoorbeeld de arbeiders-, vrouwen- of de antiracismebeweging is groot. Hoewel in deze bewegingen ook intellectuelen, mannen of blanken die niet meteen subject van onderdrukking zijn, solidair mee de strijd kunnen voeren, zijn het toch steeds de arbeiders, vrouwen of zwarten die in de eerste plaats hun eigen emancipatie moeten bevechten. In de strijd tegen de milieucrisis ligt de zaak moeilijker. Iedereen is slachtoffer van de ecologische crisis. Toch is het naïef om te denken dat iedereen voor verandering gewonnen zal zijn. Niet alleen zullen/zijn sommigen meer slachtoffer dan anderen, ook hebben sommigen meer belang bij business as usual dan anderen. Bovendien hebben verschillende maatschappelijke actoren een verschillende kijk op hoe de milieuproblematiek best aangepakt wordt. Dat verandert niet als we het over lokale initiatieven hebben. Ook op dat niveau zullen sommigen meer dan anderen voorstander zijn van een daadwerkelijke aanpak van de ecologische kwestie, en zullen hierover verschillende opvattingen bestaan. Die verschillen kunnen nog scherper worden als binnen deze gemeenschapsinitiatieven ook bredere maatschappelijke thema's op de agenda staan.

Veel lokale gemeenschapsinitiatieven die vandaag het daglicht zien, trachten vormen van conflict en politisering te weren (DeFilippis, 2004). Sommige initiatieven, zoals 'Transition Towns', presenteren zichzelf expliciet als niet-oppositioneel en apolitiek. De redenen die zij hiervoor aangeven, zijn begrijpelijk. Naar eigen zeggen willen ze

zich behoeden voor de valkuil van rigide wij-tegen-zij schema's waarbij openheid voor samenwerking, dialoog of het zien van de 'ander' als 'ander' niet meer mogelijk is. Het apolitieke heeft ook als doel de inclusiviteit te verhogen: door zich niet met politieke stellingnames te verbinden hoopt men zoveel mogelijk mensen op de kar krijgen.

Hier kunnen een aantal vragen bij gesteld worden. Ten eerste is het ontegensprekelijk van groot belang om andere mensen met andere opvattingen niet als 'onmensen' te gaan zien, en denken in termen van 'wij' tegen 'zij' kan daar inderdaad aanleiding toe geven. Toch hoeft dat niet noodzakelijk zo te zijn. Deze wij-zij tegenstellingen betreffen immers ideeën en praktijken, geen mensen. Men kan het op ideologisch vlak fundamenteel oneens zijn en dat ook uitspreken, en de ander toch als mens blijven erkennen en zelfs appreciëren. Dat is zelfs net de essentie van politiek (Mouffe, 2008). Daarenboven is er niet zomaar één scheidingslijn tussen 'wij' en 'zij,' maar bestaan er meerdere wisselende scheidingslijnen. De feministische beweging zet vrouwen en mannen vaak lijnrecht tegenover elkaar, maar bijvoorbeeld in acties tegen kernwapens, trekken ze terug aan dezelfde kar. Dat hoeft op zich geen probleem te zijn. Het kan juist verrijkend zijn.

Ten tweede moet de vraag gesteld worden wat het gevolg is van een volledige verwerping van dergelijke tegenstellingen. In het ideaal van volledige inclusie, waarbij elk onderscheid tussen 'wij' en 'zij' opgeheven is, klinkt de utopie van een soort mythische homogene gemeenschap (Fisher & Shragge, 2000). Deze voorstelling maskeert structurele onderscheiden, wist politieke verschillen en belangen uit en dreigt vooral afwijkende stemmen bij voorbaat te elimineren. Het is nobel om voorbij machts- en onderdrukkingsrelaties te proberen denken, maar door deze niet te benoemen, zijn ze niet noodzakelijk minder aanwezig. Bovendien kan de vraag gesteld worden of de inclusie van de één niet altijd ook de exclusie van de ander betekent (Staeheli, 2008). Dikwijls betekent de inclusie van allen, zonder de interne tegenstellingen en machtsverhoudingen erbij in vraag te stellen, de facto toch de uitsluiting van zij die aan de onderkant van deze machtsrelaties staan, minstens in die zin dat hun positie en strijd niet erkend dreigt te worden.

Veel lokale gemeenschapsinitiatieven die politieke tegenstellingen trachten te vermijden, hanteren een moralistisch discours. Soms wordt hierbij met een toon van nostalgie naar een vroeger geïdealiseerd gemeenschapsleven verwezen dat nog niet in de greep was van 'televisie', de huidige 'verloederde moraliteit' en het zogenaamd heersende 'negatief denken' (Fisher & Shragge, 2000). Daartegenover wordt de kracht van samenwerking en positief denken gesteld. Het valt echter zeer te betwijfelen of positief denken of een betere moraliteit voldoende zijn om tot de noodzakelijke maatschappelijke veranderingen te komen. De vraag is ook of de structureel-maatschappelijke oorzaken van de huidige problemen niet onder de mat dreigen te worden geveegd wanneer de klemtoon wordt gelegd op psychologische of morele elementen.

Ten derde blijkt bij nauwkeuriger analyse dat heel wat lokale gemeenschapsinitiatieven impliciet wel een wij-zij onderscheid hanteren, maar dan één dat geografisch bepaald is. Het 'lokale' komt dan tegenover het 'globale' te staan. Deze tegenstelling kan natuurlijk gerechtvaardigd worden aan de hand van ecologische argumenten. Maar men kan snel verglijden naar meer problematische argumentaties. 'Koop lokaal' is niet toevallig ook een ordewoord van xenofobe bewegingen. Het is niet altijd onschuldig om een geografische eenheid (en een bijhorend wij-zij onderscheid) te verkiezen boven een ideologische eenheid (en een bijhorend wij-zij onderscheid). Zoals reeds gesuggereerd is dat exact de reden waarom vele progressieven internationalistische banden verkiezen boven allianties met lokale elites.

Ten vierde, moet de vraag gesteld worden of echte sociale verandering mogelijk is louter op basis van (plaatselijke) samenwerking (Chatterton & Cutler, 2008). Lokale gemeenschapsinitiatieven focussen vaak exclusief op gemeenschapsopbouw, inclusie, veerkracht en win-win situaties. Ze worden hierbij voorgesteld als alternatieven voor 'vroegere' modellen van sociale verandering die uitgingen van conflict en emancipatie. Als men structurele machtsonevenwichten wil bestrijden is het echter zeer onwaarschijnlijk dat dit altijd via win-win situaties zal kunnen verlopen. Dit gegeven stelt het louter werken via samenwerking en inclusie in vraag. Het is overigens geen onschuldige keuze om conflictstrategieën in het verleden te situeren, terwijl de eigen samenwerkingsstrategieën in het heden geplaatst worden.

Ten vijfde moeten we ons afvragen of initiatieven die ageren rond maatschappelijke thema's, zoals klimaatverandering, niet altijd en onvermijdelijk aan politiek doen. Het gaat hierbij natuurlijk niet om partijpolitiek, maar om politiek in de ruimere betekenis van het woord. Aan politiek doen betekent dan het hebben van een visie op de maatschappij en het uitwerken van een strategie om ze te veranderen. De vraag is wat het betekent als bewegingen zichzelf expliciet als apolitiek omschrijven. Begrijpen ze dan nog wel wat ze doen? Is het wel mogelijk om zich actief te engageren in maatschappelijke veranderingsprocessen en toch geen positie te nemen in een aantal politieke debatten? Levert wie zich weigert uit te spreken over een aantal kwesties zich niet de facto over aan zij die er zich wel over uitspreken? Wie blind blijft voor een hele reeks maatschappelijk-politieke kwesties, dreigt er de speelbal van te worden.

Zo komen we terug bij onze beginvraag: wie zal een lokale, duurzame samenleving kunnen opbouwen die voldoende weerbaar is in een context van marktglobalisering? Dat is een vraag die al te vaak wordt verwaarloosd in de huidige literatuur rond de ecologische kwestie. In verschillende bijzonder interessante boeken, zoals 'Het klimaatboek' van Els Keytsman en Peter Tom Jones, of 'Hitte' van George Monbiot of de sterk geprezen 4E modellen[4], worden allerlei beleidsmodellen naar voor geschoven. Maar de maatschappelijke of politieke kracht die deze moet verdedigen en eventueel zelfs

afdwingen, wordt niet benoemd. Met andere woorden, lokale gemeenschapsinitiatieven moeten zich de vraag stellen welke rol zij kunnen spelen in de opbouw van tegenmacht, die nodig is om echte verandering te realiseren.

Meer dan het goede voorbeeld?

Veel lokale gemeenschapsinitiatieven lijken ervan uit te gaan dat sociale verandering plaats vindt door het geven van goede voorbeelden en door de geleidelijke accumulatie van succesvolle initiatieven (Wall, 2005). Daarbij richten ze zich vaak hoofdzakelijk op interne processen en interne verandering. Er is weinig discussie over hoe men buiten het lokale kan treden en kan bijdragen aan strategieën om zaken aan te pakken die het lokale overstijgen. Een daadwerkelijke aanpak van de klimaatverandering vereist bijvoorbeeld een radicale reductie van het luchtverkeer. Lokale gemeenschappen hebben niet de macht om dit op te leggen. Nationale en internationale overheden zijn de enige krachten in de maatschappij die de mogelijkheid hebben om dat te doen. Maar lokale gemeenschappen kunnen wel bijdragen aan de opbouw van bredere bewegingen en aan het kritische bewustzijn dat daartoe nodig is. Door zich vaak expliciet als alternatief voor de markt en de staat op te stellen in plaats van deze te trachten veranderen, dreigen ze echter er gemakshalve voor te kiezen deze dans te ontspringen. Deze vraag naar de rol van de overheid wordt des te pregnanter als men naar sociaal rechtvaardige oplossingen voor de ecologische kwestie zoekt. Welvaart is immers geografisch niet gelijk verspreid, er zijn rijkere en armere lokaliteiten. Het is een groot verschil om aan lokale gemeenschapsopbouw te doen in een rijke dan wel in een arme buurt. Sociale herverdelingsmechanismen zijn dikwijls de voorwaarde om succesvolle projecten op te zetten in armere buurten. Sociale herverdeling overstijgt echter het niveau van de lokale gemeenschap.

Op vrijwillige basis?

Tenslotte willen we nog even ingaan op een heel ander element, met name dat lokale gemeenschapsinitiatieven vaak uitgaan van engagement op vrijwillige basis, niet enkel uit noodzaak, maar ook vaak omdat ze dit als de meest wenselijke vorm van engagement beschouwen. Dat is op zich een erg positieve zaak: op die manier worden gemeenschappelijke praktijken gestimuleerd die aan de commerciële sfeer onttrokken zijn, en aan andere criteria of normen beantwoorden. Toch is vrijwilligerswerk niet altijd even evident voor veel mensen. In het bijzonder voor vrouwen en armere mensen is zo'n engagement vaak niet haalbaar omwille van tijdsredenen. Ook op dit vlak is een bredere emancipatorische strijd noodzakelijk om de randvoorwaarden te creëren voor lokale gemeenschapsinitiatieven (DeFilippis, Fisher & Shragge, 2006).

De veranderingen in de arbeidsmarkt van de laatste decennia maken dat vandaag zowel mannen als vrouwen buitenshuis werken. Het emancipatorische potentieel van die ont-

wikkeling is echter niet volledig benut. De toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen ging niet gepaard met een betekenisvolle herverdeling van de zorgtaken, noch met arbeidsherverdeling en arbeidsduurvermindering. Het gevolg is dat mensen vandaag vaak harder werken dan enkele decennia geleden, en dat geldt in het bijzonder voor vrouwen. Velen gaan gebukt onder de 'dubbele dagtaak,' de combinatie van loonarbeid met zorgtaken in het huishouden. Het gevolg is dat minder tijd overblijft voor deelname aan vrijwilligersactiviteiten. Bovendien zijn jobs veel vaker dan vroeger tijdelijk en flexibel en wordt men verwacht 'vrijwillig' overuren te doen. Voor velen is het vaak al niet evident om het werk te combineren met de zorgtaken (bijvoorbeeld voor kinderen), waardoor vrijwilligerswerk haast onmogelijk wordt. De socioloog Robert Putman verwijt mensen teveel televisie te kijken, en waarschijnlijk heeft hij hier inderdaad een punt, maar één van de hoofdredenen waarom mensen zich terugtrekken in de privé-sfeer, ligt in hun hectisch leven. Vormen van inkomensherverdeling, arbeidsduurvermindering en/of een basisinkomen moeten de noodzakelijke randvoorwaarden creëren voor burgers om zich tenminste gedeeltelijk te bevrijden van de marktlogica en de bijhorende arbeidsdruk. Alleen een algemener emancipatorische strijd kan daarom de basiscondities creëren voor succesvol lokaal gemeenschapswerk op grotere schaal.

De ruimere context!

Het is tijd om terug te refereren naar onze beginstelling, waarin we argumenteerden dat elk gemeenschapsinitiatief gezien moet worden in zijn ruimere economische, politieke en sociale context. Hoe belangrijk alternatieve praktijken ook zijn, het is een illusie te denken dat men een aantal structurele determinanten en invloeden kan uitschakelen. Het is niet alleen vanuit emancipatorisch standpunt belangrijk hier oog voor te hebben, het is ook noodzakelijk opdat lokale gemeenschapsinitiatieven op langere termijn levensvatbaar zouden zijn. De conclusie is enigszins paradoxaal: om de condities van hun eigen welslagen te garanderen, zijn lokale gemeenschapsinitiatieven afhankelijk van initiatieven die hun eigen terrein overstijgen.

Een exclusief naar binnen gerichte focus draagt een aantal risico's in zich. Ze is enkel gericht op interne processen als manier om sociale en ecologische condities te verbeteren, maar pakt de grondoorzaken niet aan. Deze strategie gaat er al dan niet impliciet van uit dat lokale gemeenschappen, zelfs arme gemeenschappen, over genoeg middelen beschikken om deze problemen het hoofd te bieden. In plaats van de destructieve invloeden die de neoliberale globalisering op het dagelijks leven uitoefent aan te vechten, neigt ze deze kwesties uit de weg te gaan. Als snel dreigen lokale gemeenschapsinitiatieven zichzelf niet enkel meer te zien als een alternatieve 'derde weg', naast de staat en de markt, maar als dé weg om sociale en ecologische veranderingen te verwezenlijken. Hierbij wordt de lokale gemeenschap het ankerpunt voor de oplossing van elke mogelijke sociale en ecologische problematiek, met de 'sociale lijm' als wondermiddel voor elke nodige transitie.

Op die manier dreigt de rol van de markt en de staat te worden genegeerd. Er wordt niet enkel abstractie gemaakt van deze structurele context, er wordt ook impliciet gesuggereerd dat lokale gemeenschappen, of beter gezegd het gebrek daaraan, verantwoordelijk gehouden moeten worden voor ecologische en sociale problemen, en niet de staat of de markt. Op die manier worden deze problemen een kwestie van individuele en collectieve waarden eerder dan van macropolitiek beleid, en dreigt lokale gemeenschapsvorming enkel beschouwd te worden als een soort van 'sociaal kapitaal' welke 'gebruikt' wordt om het samenleven te verbeteren. Lokale gemeenschapsinitiatieven worden hierbij het slachtoffer van te hoge verwachtingen. Ze worden gepresenteerd als een soort binnenweg, die toelaat een fundamenteel andere maatschappij te bereiken zonder de moeilijke conflicten die daarvoor noodzakelijk zijn ook aan te moeten gaan. Niet alleen heeft dit een negatieve invloed op het emancipatorisch en democratisch karakter van deze initiatieven, het minimaliseert ook de kans op blijvende verandering.

Het is wellicht niet toevallig dat dergelijke opvattingen het licht zien net op een moment dat veel omvattende maatschappijverandering aan geloofwaardigheid heeft ingeboet. Men kan de herwaardering van lokale gemeenschapsinitiatieven niet los zien van de invloed van de dominante ideeën die heersen over 'het einde van de geschiedenis'[5] op politiek-economisch vlak. Deze bedenkingen betekenen echter absoluut niet dat lokale gemeenschapsinitiatieven verworpen moeten worden, integendeel. De centrale vraag is welke rol lokale initiatieven willen en kunnen spelen. Wanneer ze zich inpassen in de heersende normen, steunen ze dan niet de bredere context in plaats van te opereren als tegenmacht?

LOKALE GEMEENSCHAPSINITIATIEVEN ALS TEGENMACHT

Ondanks alle kritische kanttekeningen moet het onderstreept worden dat lokale gemeenschapsinitiatieven van essentieel belang zijn in de strijd voor een duurzame wereld (De-Filippis, Fisher & Shragge, 2006). Lokale gemeenschappen zijn bij uitstek de plaats waar sociale reproductie plaatsvindt. Het is voor het grootste deel binnen de lokaliteit dat mensen wonen, zich voeden, gesocialiseerd worden enzovoort. Dit maakt dat precies de activiteiten binnen deze gemeenschappen van essentieel belang zijn in de constructie van de ruimere sociale, politieke en economische context. Lokale gemeenschappen zijn niet volledig bepaald door de ruimere samenleving, maar hebben er een - mogelijk gespannen - wisselwerking mee. Lokale gemeenschappen zijn niet zonder meer de speelbal van hun ruimere context. Een lokale gemeenschap heeft een zekere marge om creatief om te springen met de structurele determinanten van de context waarin ze opereert.

Wat maakt dat sommige lokale gemeenschapsinitiatieven, in tegenstelling tot andere, er in slagen bij te dragen tot een bredere maatschappelijke verandering? Zoals meermaals benadrukt, denken we dat het essentieel is dat dergelijke initiatieven oog hebben voor

de ruimere economische, sociale en politieke context en voor de wijze waarop ze zich daarin inschrijven. Een belangrijk aandachtspunt is hoe die ruimere context druk uitoefent op het lokale project en hoe daar strategisch zo goed mogelijk op ingespeeld kan worden.

Vandaar dat het belangrijk is dat lokale gemeenschappen niet a priori de mogelijkheid van conflict mogen uitsluiten, zowel ten aanzien van de omgeving als binnen de gemeenschap zelf. Dat is geen pleidooi voor een confrontatiekoers, noch een verwaarlozing van de waarde van gemeenschapsopbouw. Waar het om gaat, is het mogelijk te maken dat multipele identiteiten, uiteenlopende posities en strategieën en verschillende toekomstige socio-omgevingsmogelijkheden met elkaar in debat en dus conflict kunnen gaan. Naast het uitwerken van alternatieve praktijken die fungeren als goede voorbeelden en tegelijk concrete verbeteringen binnen de gemeenschap zelf realiseren, gaat het ook om het formuleren van eisen ten aanzien van de overheid en de private sector.

Samengevat kan gesteld worden dat het belangrijk is dat het lokale als aanknopingspunt geldt, eerder dan als eindpunt. Lokale gemeenschapsinitiatieven vertrekken best van een concrete plaats om van daaruit een aantal alternatieve praktijken te ontwikkelen die bijdragen aan een kritisch en emancipatorisch bewustzijn, maar zonder dat het de bedoeling is binnen dat lokale te blijven.

BESLUIT

Het succes van een aantal lokale gemeenschapsinitiatieven is een hoopvolle uitdrukking van de capaciteit van mensen om zichzelf te organiseren en creatief bij te dragen aan oplossingen voor de immense sociale en ecologische problemen. Tegelijk is de duurzaamheidspolitiek van lokale gemeenschapsinitiatieven ook gecontesteerd. Het debat hierover moet zowel oog hebben voor de mogelijkheden als voor de limieten van deze initiatieven. Lokale gemeenschappen moeten zowel begrepen worden als producten van hun bredere externe context als van de praktijken, organisaties en relaties die zich uitkristalliseren binnen de gemeenschap zelf. Het is van het grootste belang bewust te zijn van de spanningen die kunnen ontstaan op de plaats waar beide bewegingen, van bovenaf en van onderuit, samenkomen of botsen. Lokale gemeenschappen kunnen levende arena's voor maatschappelijke verandering zijn. Maar het zijn evengoed arena's die beperkt zijn in hun mogelijkheden om een voldoende omvattende en brede verandering te realiseren. Wanneer ze zichzelf kunnen begrijpen als onderdeel van een bredere kracht van sociaal en politiek verzet, kunnen ze effectief bijdragen aan de opbouw van vormen van zelforganisatie en tegenmacht. Cruciaal daarvoor is dat ze een zekere postpolitieke tendens, die nu vaak aanwezig is, overstijgen, en een plaats geven aan vormen van conflict. Het gaat erom, een zelfbewuste omgang te ontwikkelen met mogelijke tegenstellingen binnen de gemeenschap en daarnaast ook zich te positioneren ten aanzien van heersende ideologieën, analyses en belangen.

Anneleen Kenis
Master in de psychologie en de duurzame ontwikkeling en menselijke ecologie. Momenteel is ze als onderzoekster verbonden aan de K.U.Leuven, waar ze binnen het departement Aard- en Milieuwetenschappen werkt aan een doctoraat over ecologisch burgerschap en politisering.

NOTEN

(1) Een goed overzicht van soortgelijke initiatieven vind je terug op de website van het 'global ecovillage network', online beschikbaar op: http://gen.ecovillage.org/.

(2) Het gebruik van de indicator van voedselkilometers wordt niet door iedereen toegejuicht. Zo argumenteert Oxfam-Wereldwinkels terecht dat hoewel de explicitering van voedselkilometers een goede manier is om aandacht te vragen voor de voordelen van lokale voedselsystemen, het weinig vertelt over de overige milieu-impact van een product. Zo is de uitstoot van broeikasgassen bijvoorbeeld ook sterk afhankelijk van de landbouwmethode en de manier van transport. Zie Oxfam-Wereldwinkels (2009). Voedselkilometers. Online beschikbaar op: http://www.oww.be/pageview.aspx?pv_mid=7106

(3) De milieueconomie vertrekt van de vaststelling dat er met betrekking tot de rol van het milieu marktfaling optreedt in de neoklassieke economie. Marktfaling wil zeggen dat er een verschil ontstaat tussen de maatschappelijke en individuele kosten van de productie en/of consumptie van economische goederen en diensten. Het is dit verschil dat een 'negatieve externaliteit' wordt genoemd (Jones & Jacobs, 2006).

(4) Zie bijvoorbeeld de artikelen in de reeks "Bouwstenen voor een duurzaamheidstransitie naar een ecologische economie" in Oikos 44-48 en de brochure van VODO "Duurzame Onwikkeling voor Dummy's", online beschikbaar op: http://www2.vlaanderen.be/duurzameontwikkeling/downloads/index-pagina/DO_voor_Dummys.pdf

(5) Met de val van de Berlijnse muur in 1989 kondigde de Amerikaanse Professor Francis Fukuyama zonder schroom 'het einde van de geschiedenis' aan. Daarmee doelde hij op het einde van de ideologische evolutie van de mensheid. De liberale westerse democratie blijft hierbij over als de universele regeringsvorm (Dessers, Dumolyn & Jones, 2002, p. 16).

MEER LEZEN

BOOKCHIN, M. (1995): "From urbanisation to cities: towards a new politics of citizenship." London: Cassel.

BECK, U. (1997): "De wereld als risicomaatschappij. Essays over de ecologische crisis en de politiek van de vooruitgang." Amsterdam: De Balie.

CHATTERTON, P. & CUTLER, A. (2008): "The Rocky Road to a Real Transition: the 'Transition Towns' movement and what it means for social change." Online beschikbaar op: http://www.trapese.org/

DESSERS, D., JONES, P.T. & DUMOLYN, J. (2002): "Ya Basta. Globalisering van onderop." Gent: Academia Press.

DEFILIPPIS, J. (2004): "Unmaking Goliath: community control in the face of global capital." London: Routledge.

DEFILIPPIS, J., FISHER, R. & SHRAGGE, E. (2006): "Neither Romance Nor Regulation: Re-evaluating Community". In: International Journal of Urban and Regional Research, 30(3), 673-689

FISHER, R. & SHRAGGE, E. (2000): "Challenging Community Organizing: facing the 21st century." In: Journal of Community Practice (8)3, 1-19.

HARVEY, D. (2005): "A Brief History of Neoliberalism." Oxford: Oxford University Press.

GELDOF, D. (2008): "Onzekerheid. Over leven in de risicomaatschappij." Leuven: Acco.

GIDDENS, A. (2000): "Paars. De derde weg." Antwerpen: Houtekiet.

HOLEMANS, D. (1999): "Ecologie en burgerschap. Pleidooi voor een nieuwe levensstijl." Kapellen: Pelckmans.

JONES, P.T. & JACOBS, R. (2006): "Terra Incognita. Globalisering, ecologie en rechtvaardige duurzaamheid." Gent: Academia Press.

KEYTSMAN, E. & JONES, P.T. (2007): "Het klimaatboek. Pleidooi voor een ecologische omslag." Berchem: EPO.

LUCAS, C. (2001): "Stopping the Great Food Swap. Relocalising Europe's food supply." Online beschikbaar op: http://southeast.greenparty.org.uk/files/reports/2004/1Stopping%20the%20great%20food%20swap.html.

MONBIOT, G. (2007): "Hitte. Hoe voorkomen we dat de planeet verbrandt?" Utrecht: Jan van Arkel.

MOUFFE, C. (1992): "Dimensions of Radical Democracy. Pluralism, Citizenship, Community." London: Verso.

MOUFFE, C. (2008): "Over het politieke." Kapellen: Pelckmans.

NORTH, P. (2008): "Localisation as a response to peak oil and climate change – a sympathetic critique." In: Geoforum. Online beschikbaar op: http://transitionculture.org/2008/09/30/a-sympathetic-critique-of-localisation-by-peter-north/

PUTMAN, R. (2001): "Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community." New York: Simon & Schuster.

SCHUMAN, M. (2001): "Going Local: Creating Self Reliant Communities in a Global Age." London: Routledge.

STAEHELI, L.A. (2008): "Citizenship and the problem of community." In: Political Geography (27),5-21.

WALL, D. (1999): "Earth First! and the anti-roads movement." London: Routledge.

WALL, D. (2005): "Babylon and Beyond: the economics of the Anti-Capitalist, Anti-Globalist and Radical Green Movements." London: Pluto.

LEREN VOOR EEN NIEUWE WERELD

‘Sociaal leren’ als een middel voor duurzame verandering

Johan De Vriendt

Samenvatting

Beschavingen of gemeenschappen die geen antwoord kunnen formuleren op uitdagingen waarvoor ze gesteld zijn, vallen uiteen of gaan ten onder. Nog nooit in de geschiedenis van de mensheid werden we geconfronteerd met bedreigingen op zulke grote schaal. Anders dan in het verleden zullen het niet alleen de creatieve minderheden zijn die verandering zullen bewerkstelligen. De uitdagingen zullen moeten beantwoord worden door inzet van de hele wereldgemeenschap. Dat vereist naast een agerende, ook een lerende gemeenschap. Processen van sociaal leren die leiden tot een adequaat antwoord op de uitdagingen zijn hierbij noodzakelijk. De auteur geeft hierbij een aantal aanknopingspunten voor de sociaal-culturele praktijk.

‘CHALLENGE AND RESPONSE’

De historicus Arnold Toynbee maakte in “A Study of History” (1934-1961) een studie van de opkomst en de ondergang van beschavingen. Toynbee ontdekte dat, wanneer beschavingen of gemeenschappen geplaatst worden voor uitdagingen waarop ze geen adequaat antwoord kunnen formuleren, ze uiteenvallen of ten onder gaan. Beschavingen en culturen groeien wanneer creatieve minderheden binnen die beschavingen, ook op zware uitdagingen en bedreigingen antwoorden weten te formuleren die de gemeenschap heroriënteren. In het inleidend artikel van dit cahier werd, naast andere voorbeelden, de case van het Paaseiland aangehaald, met een gemeenschap die geen antwoord vond op de beperkte mogelijkheden van hun eiland. Ze viel uiteen binnen het bestek van nauwelijks 150 jaar. In zijn monumentale, twaalf delen tellende studie stelt Toynbee dat het niet zozeer de gunstige omstandigheden zijn die bijdragen tot de groei en het ontstaan van beschavingen, maar eerder de ongunstige. Ongunstige omstandigheden vormen een uitdaging die om een antwoord vraagt (‘challenge and response’). Toynbee geeft veel voorbeelden. De chaos in West-Europa na de val van het Romeinse Rijk werd tot staan gebracht onder impuls van de katholieke kerk, door al die Germaanse koninkrijken op te nemen in een religieuze gemeenschap. In Egypte kwam een bloeiende beschaving tot stand toen de jaarlijkse, alles verwoestende overstromingen van de Nijl gekanaliseerd werden via grootscheepse irrigatiewerken. Als de creatieve leidende minderheden die verantwoordelijk waren voor opkomst en groei,

geen antwoord meer vinden op nieuwe uitdagingen, dan worden ze een dominante minderheid die geen stand kan houden tegen externe of interne bedreigingen. Toen de overstromingen van de Nijl uitbleven omwille van een klimaatopwarming, wisten de farao's en hun ambtenarenapparaat die uitdaging niet meer te beantwoorden en ging het Oude Rijk van de piramidenbouwers in chaos en troebelen ten onder.

Onze beschaving, alle beschavingen, worden thans met de meest ernstige bedreiging geconfronteerd sinds het bestaan van de mensheid. In deel I van dit cahier wezen diverse auteurs op de vele uitzichten van deze bedreiging. De kansen op ondergang van alle wereldbeschavingen zijn dus reëel. De uitdaging (challenge) is er. Heel veel groepen binnen de samenleving zijn op zoek naar de antwoorden (response).

ALLE HENS AAN DEK

Anders dan in het verleden, zullen het niet meer alleen de 'creatieve minderheden' zijn die de uitdagingen beantwoorden en de richting bepalen die de wereldgemeenschap moet ingaan. De omstandigheden zijn de laatste halve eeuw zo gewijzigd dat een, zij het nog creatieve, minderheid of elite alleen niet meer bij machte is op haar eentje verandering op wereldschaal te bewerkstelligen. De geschiedenis van de totstandkoming en de inwerkingtreding van het Kyoto-verdrag en het vervolg daarop, het (op het ogenblik dat ik dit schrijf) toekomstige verdrag van Kopenhagen, bewijst dat consensus op wereldschaal noodzakelijk is. Het zijn ook niet meer de verzamelde elites op wereldschaal die deze verandering zullen teweegbrengen. Instemming van 'de publieke opinie', de niet meer zo 'zwijgende meerderheid', de 'wakkere burger', de verontruste burger.... wordt een conditio sine qua non. Het is hier niet de plaats om uitgebreid in te gaan op het waarom van deze paradigma-wisseling. Laat me volstaan met te wijzen op:

- voortschrijdende democratisering;
- de explosieve groei van de communicatiemiddelen die toelaten 'in real time' gebeurtenissen mee te maken, te beleven, er commentaar op te leveren en tot actie over te gaan;
- de voortschrijdende scholings- en bewustzijnsgraad;
- een voortschrijdende individualisering waarbij ieder individu de auteur van zijn/haar eigen levensloop wordt (Giddens, 1991 en Beck, 1986);
- de groeiende complexiteit van de samenleving en het inzicht in de complexiteit van het 'ruimteschip aarde';
- de snelheid waarmee de veranderingen op ons afkomen.

Er is dus niet alleen consensus nodig tussen beschavingen, culturen of naties, maar ook tussen alle lagen van de wereldbevolking. Veranderingen moeten dus niet alleen ingezet worden door de wereldgemeenschap, de naties, de bedrijfsconglomeraten maar ook door de individuen, de gezinnen, de buurten en dorpen, de steden.

Waarom is consensus dan niet vanzelfsprekend? De lange termijndoelen zijn toch immers dezelfde? Een leefbare aarde waarin ieder schepsel onder de zon zijn of haar plaats vindt... Consensus is niet vanzelfsprekend omdat niet iedereen zich bewust is van de bedreiging, maar ook omdat de uitgangssituatie van iedereen anders is. We leven in een welvarend / niet welvarend land; we behoren tot een geprivilegieerde / minder geprivilegieerde / niet geprivilegieerde groep; we zijn werknemer / werkgever / zelfstandige... We zijn jong / oud / van middelbare leeftijd, we leven in verschillende culturen en tradities... Met andere woorden, als onze lange termijndoelen al dezelfde zijn, dan nog zijn onze korte - of halflange termijnbelangen anders. Wie wil werken rond verandering zal dit moeten doen in een context van dissensus.

LERENDE GEMEENSCHAPPEN

Een bijkomende moeilijkheid is dat er geen allesomvattende, makkelijke antwoorden zijn op de uitdagingen die op ons afkomen. Het is waar, de CO_2-uitstoot en die van andere broeikasgassen moet verminderd worden en er is te veel fijn stof in de atmosfeer. Het is waar, wij consumeren onze natuurlijke hulpbronnen en grondstoffen op een onvoorstelbaar snelle en inefficiënte manier. De bevolkingsdruk is te hoog en de middelen te ongelijk verdeeld... Over de aard van deze problemen wordt nog veel gediscussieerd, laat staan dat er gezamenlijke antwoorden op geformuleerd worden.

De uitdagingen liggen dus niet alleen bij de aard van de problemen. Wij zullen als wereldgemeenschap, als natie, als stads- dorps- of buurtgemeenschap moeten leren antwoorden te zoeken op complexe problemen, vanuit vele onzekerheden en geconfronteerd met diverse belangen. Met andere woorden, we zullen lerende gemeenschappen moeten worden. Leren én ageren gaan hand in hand (Freire, 1972, Reckman en Van Roon; 1983). Sociaal-culturele werkers en vormingswerkers zullen er zich van bewust moeten zijn dat concepten van individueel leren niet meer voldoende zullen zijn. Het lerend en probleemoplossend vermogen van groepen zal geoptimaliseerd moeten worden.

We zullen leerprocesssen van de ‘derde orde’ moeten bevorderen (zie Van Poek, 2009) Leerprocessen van de eerste orde zijn gericht op behoud en op het verzekeren van de stabiliteit. Ze zijn noodzakelijk voor de leefbaarheid van de samenleving. Aanpassingen kunnen evenwel noodzakelijk zijn om die stabiliteit te verzekeren. “Het wordt echter gevaarlijk wanneer leren van de eerste orde niet langer voorziet in een aangepaste en doeltreffende respons op belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen. Bij de huidige sociale en ecologische crisis is dat duidelijk niet het geval”, aldus Van Poek. Bij leren van de tweede orde, gaat ze verder, “zijn veranderingen zo fundamenteel dat ze het systeem zelf aan de orde stellen. Dit (...) veronderstelt dat men buiten de vertrouwde referentiekaders treedt en een metaperspectief inneemt... Niet alleen de middelen om bepaalde doelen te bereiken worden in vraag gesteld, maar ook die doelen zelf.” Van

Poek geeft hier het voorbeeld van de vrijwilligers van Oxfam-Wereldwinkels die niet alleen de uitwassen van de huidige wereldhandel draaglijker maken, maar ook het systeem zelf in vraag stellen door te sleutelen aan alternatieven.

Leerprocessen van de 'derde orde' zijn "gericht op fundamentele verandering van wereldbeelden en van onze kijk op wetenschap en kennis zelf. Third order learning leidt tot een diepgaande, structurele verschuiving in denkbeelden, emoties en handelingen. Het is een verschuiving in ons hele bewustzijn die onze relatie tot de wereld grondig en voorgoed verandert." Dialoog is daartoe een cruciaal element en die "duurt zolang als nodig is om te komen tot een collectief gedeelde betekenis". Van Poek verwijst hierbij naar het sociaal leren, een concept waarmee we in het sociaal-cultureel werk al een tijdje vertrouwd zijn, maar wat nog te weinig geïmplementeerd is in onze praktijken. In volgende paragraaf gaan we beknopt in op de theorie van sociaal leren om vervolgens na te gaan welke aanknopingspunten er zijn met de sociaal-culturele praktijk en de uitdagingen waarmee ook sociaal-culturele werk(st)ers de komende decennia zullen geconfronteerd worden.

SOCIAAL LEREN

Wildemeersch en Berkers (1997) betoogden dat, wanneer we uitgaan van de competenties en niet van wat er allemaal fout loopt (een deficiëntiebenadering), we bruikbare handvatten vinden in het concept van 'sociaal leren': "Sociaal leren is het leren functioneren in nieuwe, onverwachte, onzekere en moeilijk te voorspellen omstandigheden. Het is gericht op onvoorziene contextproblemen. Het wordt gekenmerkt door een optimaal gebruik van het probleemoplossingspotentieel dat in de groep of de gemeenschap aanwezig is. Het is kritisch-reflexief, m.a.w. het is gebaseerd op het in vraag stellen van achtergronden en uitgangspunten van de vertrouwde probleemdefinities. Het is interactief en communicatief, wat betekent dat er maximaal gebruikt gemaakt wordt van de dialoog tussen de betrokkenen. Het is handelings- en ervaringsgericht, dat wil zeggen dat het is gefundeerd in het principe van reflectie-in-actie. het is interdisciplinair omdat de oplossing van relatief complexe problemen de samenwerking van een diversiteit van deskundigen veronderstelt." (p. 285)

Elders schrijven Wildemeersch e.a. (1997) dat sociaal leren "het leren van een groep (is) gericht op het oplossen van een maatschappelijk probleem en het stimuleren van het maatschappelijk debat hierover. Dit sociaal leerproces wordt gekenmerkt door een optimaal gebruik van het probleemoplossingspotentieel van de betrokken partners die uit verschillende groepen en netwerken afkomstig kunnen zijn."

Sociaal leren wordt beschreven aan de hand van volgende model:

HET MODEL VAN SOCIAAL LEREN:

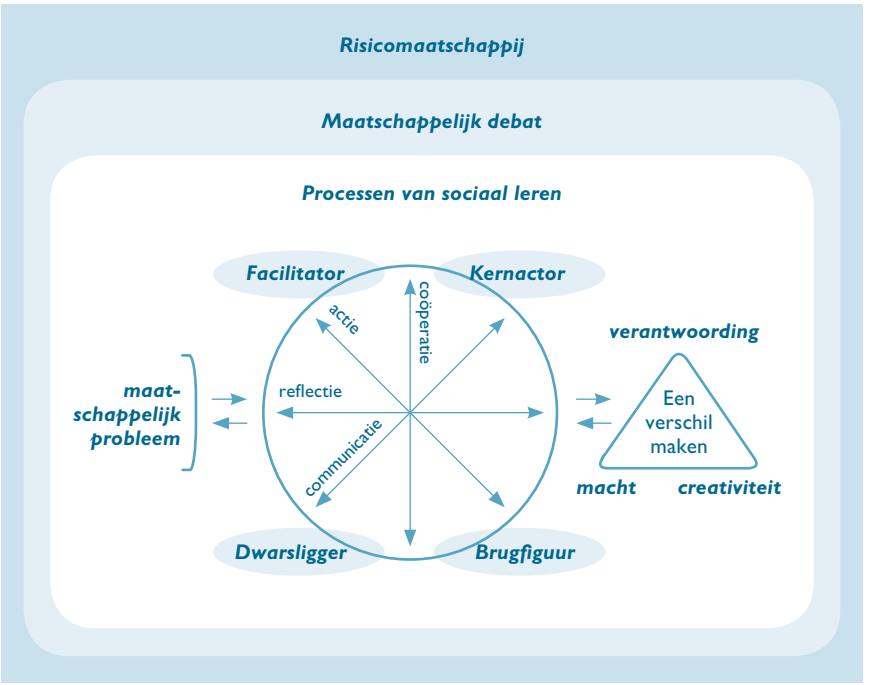

(figuur uit STROOBANTS & VAN DENABEELE, 2000, p. 308)

Processen van sociaal leren spelen zich af in de risicomaatschappij waar macht en belangenstrijd dagelijkse kost zijn en tegen de achtergrond van een maatschappelijk debat. De uitkomst van die processen is nooit te voorspellen. Ze spelen zich voornamelijk af op vier assen: coöperatie, actie, reflectie en communicatie.

- Op de actie-as situeert zich een spanning tussen door mensen aangevoelde noden en de noodzakelijke competenties om op die noden in te gaan. Hier situeren zich problemen van duurzaamheid, die de oplossingscapaciteit van individuen en kleine groepen te boven gaan. Als sociaal-cultureel werker kunnen we perspectieven aanreiken waarbij mensen zich, uitgaande van hun eigen capaciteiten en competenties en vertrouwend op die van anderen, toch gemotiveerd voelen om tot actie over te gaan. In de case van de voedselteams was dit het aanbod van een uitgewerkt draaiboek waarbij consumenten en producenten met elkaar in contact konden komen. Ze werden ook gestimuleerd om, uitgaande van hun competenties taken in het netwerk op te nemen. Waar nodig werden ze bijvoorbeeld via cursussen ondersteund bij het verhogen van hun competenties.

- Op de coöperatie-as situeert zich de spanning tussen verscheidenheid en samenwerking. Op de coöperatie-as komen verschillende verwachtingen en belangen aan het licht. We werken immers met zeer verschillende groepen. Over de voorgestelde oplossingen, of over de wijze waarop ze moeten verwezenlijkt worden, is discussie en ontstaat verschil van mening. Sociaal-culturele werkers zullen zich zeer bewust zijn van deze heterogeniteit. Ze zullen enerzijds de gemeenschappelijke doelstellingen en een minimum aan gemeenschappelijk handelen moeten bewaken en anderzijds recht doen aan de wijze waarop individuen en deelteams willen/kunnen bijdragen aan die doelstellingen. Je kan op verschillende manieren deelnemen, op je eigen ritme, uitgaande van je eigen situatie en mogelijkheden.

- Bij de reflectie-as is er de spanning tussen distantie en verbondenheid. Ervaringen, bewustzijn en verwachtingen liggen soms heel ver uit elkaar. Met betrekking tot het probleem van klimaatopwarming kunnen mensen verschillende houdingen aannemen: als oudere kan je denken dat het je tijd wel zal duren; je kan blij zijn met de lange warme zomers die ons te wachten staan; als 'laaglander' vrees je overstromingen en stormen; als ouder of grootouder ben je bezorgd om de toekomst van de volgende generatie; als activist wil je er direct invliegen; als cocooner weet je niet goed hoe je te bewegen op de maatschappelijke 'bühne'… We zullen dus als sociaal-culturele werkers moeten zoeken hoe we die verschillende groepen kunnen benaderen en netwerkwerken kunnen vormen die werken aan oplossingen voor problemen als klimaatopwarming. En dit zowel op vlak van de inhoudelijke thema's als op vlak van de werkvormen.

- Op de communicatie-as is er tenslotte de spanning tussen de eigen interne agenda's en die van anderen. Hier is de spanning te situeren tussen de verschillende agenda's van het interne netwerk en van het netwerk met andere actoren in de samenleving. Interne dialoog en publiek debat zijn dus aangewezen om het proces vooruit te helpen. Zelfs als de actie conflictueus is moeten we ons ervan bewust zijn dat de andere (groep, deel van de samenleving) nodig is om tot gezamenlijk gedeelde oplossingen te komen.

Stroobants en Vandenabeele (2000) schetsten, voortbouwend op Wildemeersch en eigen onderzoek, en vanuit de case 'voedselteams' [(1)] een aantal aanknopingspunten en perspectieven voor het sociaal-cultureel werk met sociaal leren. Ook in De Vriendt (1999 en 2001) heb ik gepoogd een aantal aanknopingspunten te geven voor het sociaal-cultureel werk om in te spelen op die processen van sociaal leren in een (toenmalige - 2000 en vroeger) volkshogeschool.[(2)] Sociaal leren is geen methode die je zo maar kan toepassen. Je vindt er als sociaal-cultureel werker/vormingswerkster wel aanknopingspunten in voor 'third order learning'.

SOCIAAL LEREN ALS HET LEREN VAN GEMEENSCHAPPEN

Sociaal leren speelt zich voornamelijk af in netwerken van organisaties, informele groepen, overheden of belanghebbenden, die op een of andere manier betrokken zijn bij het probleem dat het netwerk wil aanpakken. In de case over de voedselteams gaat het om consumenten (dikwijls verenigd in buurt- of wijkgroepen), om lokale producenten (land- of tuinbouwers, veetelers) en de initiatiefnemers (toendertijd Vredeseilanden-Coopibo en Elcker-Ik). L'Enfant (2009) stelde dat een netwerkproces moet beantwoorden aan vier principes:

- Een open proces: een transparante procesgang waarbij keuzemomenten duidelijk worden aangegeven en waarbij iedereen de beslissingsregels kent.
- Een veilig proces waarbij de belangen van de verschillende actoren niet in het gedrang komen en waarbij actoren niet tot een bepaald gedrag gedwongen worden.
- De voortgang van het proces wordt niet afgemeten aan de snelheid waarmee het proces evolueert, maar aan de robuustheid van de genomen beslissingen: hoe lang houden ze stand en hoe zwaar wegen ze?
- Het proces moet voldoende inhoudelijk kwalitatieve momenten bevatten.

Leren benaderen we hier vanuit een ecocipatieperspectief (Cockx, 2007): "Het leren situeert zich in het deelnemen aan allerhande praktijken. Een aantal nieuwe sensaties of ervaringen komen daardoor binnen het gezichtsveld of worden zelf gecreëerd. Kennis, vaardigheden, attitudes, maar ook de wereld en/of de concrete praktijken waarin men participeert, worden betekend en krijgen betekenis." (p. 54-55) De professionele aanpak zal zich concentreren rond "het gevoel van de lerende zich al dan niet te kunnen engageren in de wereld, in 'zijn' of 'haar' wereld en de mogelijkheid deze (mee) te betekenen. Het komt er op aan te balanceren op nooit volledig op te lossen spanningen die zich voordoen tussen individu en omgeving en met betrekking tot de mogelijkheden die zich aandienen ter betekening." (p. 55)

In het leerproces nemen de deelnemers vier noodzakelijke rollen op (Wildemeersch e.a., 1998):

- De facilitator: brengt deelnemers aan die nieuwe perspectieven openen, betrekt nieuwe actoren en stimuleert mensen om hun visie naar voor te brengen.
- De dwarsliggers kunnen de kijk op de werkelijkheid verruimen en vastgeroeste perspectieven in beweging brengen.
- De brugfiguur kan actoren uit verschillende netwerken bijeenbrengen, kan bemiddelen in conflicten, cq. conflicten ontmijnen.
- De kernactor is dikwijls diegene die het probleem aanbrengt en netwerken in een probleemoplossend proces samenbrengt.

Over de rol van de sociaal-cultureel werker zeggen Cockx en Stroobants (2005, p. 341) het volgende: "Daarom is het belangrijk om je als sociaal-cultureel werker bewust te

zijn van die spanningsvelden en de verschillende rollen die men in het hele proces kan - en soms ook dient - in te nemen. Het flexibel omgaan met zowel de spanningsvelden als de rollen is als het ware een sleutelcompetentie voor sociaal-cultureel werkers. De rol van de sociaal-cultureel werker bij biografisch en sociaal leren is dan ook op te vatten als die van procesbegeleider. Het starre productgerichte of op leerresultaten gerichte handelen en denken plaatsen wij voor het sociaal-cultureel werk wat tussen haakjes."

AANKNOPINGSPUNTEN VOOR DE SOCIAAL-CULTURELE PRAKTIJK ROND DUURZAAMHEID

Er van uitgaand dat veranderingsprocessen in eerste instantie leerprocessen zijn en dat 'leren en ageren' hand in hand gaan, zal de sociaal-culturele werk(st)er aandacht moeten hebben voor de condities waarin dat leren plaatsvindt. Het gaat hier om het leren van ganse gemeenschappen in buurten, dorpen, steden, bestaande uit vele groepen met diverse interesses, belangen, visies...

Het gaat dus niet om individueel leren, al zullen individuen veel moeten leren over 'global warming', gebruik van energie, gebruik van grondstoffen, over alternatieven, zullen ze zich bewust moeten worden van hun houdingen, attitudes en gewoonten en zullen ze moeten leren hoe die te veranderen...

Het gaat ook niet om groepsleren, waarbij we als groep leren hoe we moeten samenwerken om bepaalde doelen te bereiken, waarbij we leren hoe als groep een duidelijke visie te verwerven, efficiënt leren vergaderen en samenwerken, effectiviteit leren betrachten om met de juiste dingen bezig te zijn en niet in de marge te werken...

Het gaat wel om het leren van grotere verbanden, al dan niet territoriaal georganiseerd, elk met hun eigen belangen, visies, doelstellingen, deskundigheden, cultuur... Het leren binnen die grotere verbanden, samenlevingen is echter ook afhankelijk van het leren van individuen en groepen. Het ene kan niet zonder het andere.

In sociaal-cultureel werk dat vier functies heeft (educatie, maatschappelijke activering, gemeenschapsvorming en cultuur maken en beleven) zal je dus ook het perspectief van sociaal leren moeten inbouwen in een totaalconcept. Toen ik nog werkte als coördinator van de Volkshogescholen Elcker-Ik in Antwerpen en Turnhout, hebben we gepoogd zulk concept te formuleren (De Vriendt, 1999, 2001). Dit concept ging uit van de werking van een vormingsinstelling die regionaal actief was. Dergelijk concept kan ook uitgewerkt worden voor sociaal-culturele verenigingen en bewegingen. Voortbouwend op het aspect duurzaamheid en het model verder aanpassend, maar ook vertrekkend vanuit de eigenheid van je organisatie (vormingscentrum, vereniging, beweging...) zou je tot volgend programma kunnen komen:

- Cursussen gericht op het verwerven van kennis, vaardigheden en attitudes van individuen met betrekking tot alle aspecten van duurzaamheid. De cursussen stoppen niet bij informatie-overdracht, het veranderen van attitudes of het verwerven van vaardigheden, maar houden ook een 'actie-aspect' in. Een cursus of activiteit rond duurzame energie kan uitmonden in activiteiten rond het installeren van zonnepanelen. Een cursus of bijeenkomst rond gezonde voeding kan aanleiding geven tot groepsactiviteiten rond permacultuur. Een cursus rond omgaan met geld kan leiden tot een Letskring of timebankingsysteem (zie verder in dit cahier). Het individueel geleerde leidt tot een onmiddellijke praktijk of actie.

- Cursussen of activiteiten die gericht zijn op persoonlijke ontwikkeling kunnen als verder liggende doelstelling hebben individuen in staat te stellen terug te functioneren in de samenleving en er hun verantwoordelijkheid in op te nemen. Veel mensen volgen bijvoorbeeld een cursus assertiviteit omdat ze aanvoelen op dat vlak niet te functioneren. "Deze cursussen zullen in weinig verschillen van de cursussen persoonlijke ontwikkeling zoals ze in de meeste vormingscentra gegeven worden? Op één ding na: aan de deelnemers wordt een appel gericht om maatschappelijk actief te worden. En zo worden daarin ook door de educator ondersteund. Het bewustwordinsproces stopt niet bij reflectie, maar vindt zijn voltooiing in het samen handelen. Op die manier zullen mensen niet alleen aan hun eigen individuele emancipatie kunnen werken, maar leveren ze ook een bijdrage aan de totstandkoming van een menselijker (n.v.d.r.: in dit geval, duurzamer) samenleving." (De Vriendt, 2001).

- "Het vormingswerk kan zich richten op bestaande of te organiseren netwerken die een kwalitatieve versterking van de samenlevingsverbanden en de omgeving waarin ze functioneren beogen. De vormingswerker zal hier een initiërende rol spelen met de vinger aan de pols van de lokale gemeenschappen. Dat houdt in dat de educatieve medewerkers een antennefunctie vervullen binnen de gemeenschap waar ze werkzaam zijn. Via cursuswerk rond een cruciaal thema kan een eerst platform gecreëerd worden met een ondersteunend aanbod. Dit cursuswerk kan resulteren in nieuw handelen waarbij mensen de nodige inzichten en competenties verwerven of inschakelen om de, samen vastgestelde, doelen te verwezenlijken. De ervaring van onze praktijk wijst hier uit dat het zeer belangrijk is dat mensen hun verhalen van mislukking, teleurstelling, afwijzing, maar ook van succes aan elkaar kwijt kunnen" (De Vriendt, 2001). Zo hebben cursussen rond afvalverwerking en -preventie van de toenmalige volkshogeschool Elcker-ik rechtstreeks geleid tot het ontstaan van een keten van kringwinkels in Vlaanderen. Je kan ook via studiedagen of studieconferenties de verschillende spelers op een terrein samenbrengen om na te denken over een bepaalde problematiek. Zo kan je overheden, middenveldspelers, bedrijven, actiegroepen... rond een bepaald aspect van duurzaamheid met elkaar confronteren, ze laten overleggen en samen plannen ontwerpen om er iets aan te doen.

- Je zal ook als cursuscentrum momenten van reflexie moeten inbouwen. De wereld veranderd in razend tempo, de samenwerking binnen de netwerken of tussen de netwerken loopt wat mank, er ontstaan belangenconflicten... Even stilstaan bij wat er gaande is, evalueren, bijsturen, conflicten uitpraten... het hoort er allemaal bij. Bovendien zal wat lokaal wordt uitgebouwd, ook voortdurend moeten gekaderd worden in een groter geheel. Er zullen bovendien ook verbindingslijnen moeten uitgezet worden naar andere gemeenschappen; er zal ook nationaal, continentaal, wereldwijd front moeten gevormd worden, allianties aangegaan.

"THINK GLOBALLY, ACT GLOBALLY"

Dit laatste brengt ons bij de bedenking dat het adagium uit de vorige decennia 'Think locally, act globally' niet langer meer volstaat. Kumi Naidoo, toendertijd secretaris-generaal van Civicus, de 'Wereldalliantie voor Burgerparticipatie' en nu directeur van Greenpeace International (aangehaald in De Vriendt, 2005), stelde op de conferentie 'Citizen Learner' van 2005 in Dublin dat die stelling niet langer houdbaar is. "De organisaties uit de civiele samenleving moeten zich afvragen vanwaar de problemen komen en waar de uitdagingen zitten. Actief handelen op lokaal niveau kan de oorzaken van veel (...) problemen niet langer aanpakken. Lokale organisaties moeten zich verenigingen tot of verbinding zoeken met transnationale NGO's. Deze moeten op hun beurt afstappen van hun eilandmentaliteit en breder gaan samenwerken, over de grenzen van hun specialiteit heen. Naast het stellen van gemeenschappelijke doelen moeten ze een coherente visie ontwikkelen over een rechtvaardig en evenwichtig globaal systeem. Ze moeten een waardevol alternatief ontwikkelen." "Think globally, act globally wordt het nieuwe adagium...

SLOTBEDENKINGEN

- De realiteit zoals ze is, is een goed maar onvoldoende uitgangspunt bij het initiëren van processen van sociaal leren. Gezamenlijk beleefde dromen van de werkelijkheid zoals ze zou kunnen zijn, helpen het proces vooruit. Gezamenlijke oefeningen van toekomstverkenning, 'visioning'... kunnen hierbij helpen.

- Er is onderzoek gedaan en we hebben ervaringen met sociaal leren op een redelijk beperkte en overzienbare schaal. Leerprocessen op wereldschaal zijn, bij mijn weten, niet onderzocht of beschreven, laat staan dat er op wereldschaal 'facilitators van sociaal leren' zouden bestaan. En alhoewel de biochemicus Rupert Sheldrake het bestaan van 'morfische resonantie' niet wetenschappelijk kon aantonen, zijn er genoeg aanwijzingen dat wat op beperkte schaal begint, onvoorstelbaar vlug tot het gezamenlijk erfgoed van de soort begint te behoren. We hebben dus geen excuus om er niet aan te beginnen.

- Organisaties hebben nogal eens de neiging om te denken in termen van monopolies en concurrentie. In de situatie waarin we met het ruimteschip Aarde verzeild raken, is dat contraproductief. Een omslag in het denken, naar samenwerking, elkaar aanvullen, taakverdeling... is aangewezen.

Johan De Vriendt
Hoofdredacteur van WisselWERK

NOTEN

(1) Over voedselteams zie ook het artikel van Jeanneke Van de Ven in dit cahier, p231.

(2) De in deze alinea vermeldde artikelen zijn nog beschikbaar via de cd-rom "Vorming Gekeurd" waarbij veertig artikels uit het tijdschrift VORMING werden samengebracht. Bestellen bij veerle.verdoodt@socius.be.

MEER LEZEN

BECK, Ulrich, (1986): "Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne." Frankfurt, Suhrkamp.

COCKX, Frank & STROOBANTS, Veerle (2005): "Leren in sociale praktijken. Over biografisch en sociaal leren". In: Larock, Yves e.a. "Spoor zoeken. Handboek sociaal-cultureel werk met volwassenen." Gent/Brussel: Academia Press/SoCiuS.

COCKX, Frank (2007): "Leren voor vormingswerk. Concepten voor het faciliteren van leren". Brussel: SoCiuS.

DE VRIENDT, Johan (1999): "Naar een nieuwe praktijk voor het 'vormingswerk in instellingen'? Community education en sociaal leren toegepast op de praktijk van een vormingscentrum." In: VORMING, jaargang 15, nr. 1, oktober 1999, (p. 7-21).

DE VRIENDT, Johan (2001): "Levenslang leren over samen-leven" In: VORMING, jaargang 16, nr. 4, april 2001, (p. 279-293).

DE VRIENDT, Johan (2005): "Burgerschapsvorming in Ierland. SoCiuS op bezoek bij de Kelten." In: WisselWERK, aug.-okt. 2005, nr. 3/2, (p.11-18).

FREIRE, Paulo, (1972): "Pedagogie van de onderdrukten." Baarn: In den Toren.

GIDDENS, Anthony (1991): "Modernity and Self-Identy. Self and Society in Late Modern Age." Stanford: Standford University Press.

L'ENFANT, Rita (2009): "Samenwerken met organisaties. Handvatten voor een praktijk van netwerkvorming." In: WisselWERK, augustus-oktober 2009. nr. 3/6, p. 17-20.

RECKMAN, Piet & VAN ROON, Rudi (1983): "Leren is ageren. De leerwerkwijze ITP." Baarn: In den Toren.

STROOBANTS, Veerle & VANDENABEELE, Joke (2000): "Sociaal leren en sociaal-cultureel werk. Praktijk en Perspectieven: de case van voedselteams." In: VORMING, jaargang 15, n' 5, juni 2000, p. 303-313.

TOYNBEE, Arnold, J. (1934 - 1959): "A Study of History" Vol. I tot XII. Oxford: Oxford University Press.

VAN POEK, Katrien (2009): "Anders gaan leren." In: Oikos, 50, 3/2009, p. 65-75

WILDEMEERSCH, Danny & BERKERS, Frans (1997): "Leren is participeren." In: VORMING, februari 1977, jaargang 12, nr 3, p. 161-171)

WILDEMEERSCH, Danny; JANSEN, Theo; VANDENABEELE, Joke & JANS, MARC (1997): "Paradoxen van sociaal leren. Een bijdrage tot de sociaal-agogische theorievorming." In: SOCIALE INTERVENTIE, nr. 4, 1997, p. 198-208.

WILDEMEERSCH, Danny; JANSEN, Theo; VANDENABEELE, Joke & JANS, MARC (1998): "Social Learning: a new perspective on learning in participatory systems." In: STUDIES IN CONTINUING EDUCATION, Vol. 20, nr... 2, 1998, p. 251-265.

EEN GROTE OMMEKEER...

De psychologie van verandering in het licht van duurzame transitie

Frank Buelens

Samenvatting

Hoe kunnen we mensen aanzetten tot groenere productie en consumptie, tot duurzame transitie? De psychologie van de verandering kan ons antwoorden geven. Deze aanpak is gebaseerd op twee pijlers: het schetsen van een positief en verleidelijk toekomstbeeld en een model voor gedragsverandering. De auteur maakt hierbij gebruik van modellen ontwikkeld in de verslavingszorg. Hij ziet opvallende parallellen tussen onze verslaving aan olie en energie en het gebruik van verslavende middelen. Door mensen te ondersteunen bij het onderzoeken en oplossen van hun gemengde gevoelens ten aanzien van verandering, worden ze gemotiveerd om hun gedrag te veranderen. Het model wordt vervolgens toegepast op duurzame transitie van onderop. In de transitiebeweging worden drie principes gehanteerd: aandacht geven aan de stadia van verandering, mensen tijd en ruimte geven om hun eigen argumenten voor verandering te geven en bij iedere stap naar verandering een voorbereidingsfase inlassen. Daarbij richt men zich op zowel cognitieve intelligentie, emotioneel-intuïtieve intelligentie als ervaringsintelligentie (hoofd, hart en handen).

UITDAGINGEN EN VRAGEN...

De psychologie van verandering in het licht van duurzame transitie gaat niet over hoe we mensen kunnen aanzetten tot groener produceren en consumeren, zodat ze de vuile kantjes van onze groeieconomie wat oppoetsen – met azijn en microvezeldoekjes bijvoorbeeld. Het gaat over wat wij kunnen doen om mensen er toe te bewegen om zich samen met wijk-, dorps- of stadsgenoten te organiseren tot olie-onafhankelijke en veerkrachtige gemeenschappen. Dit houdt onder meer in: het energieverbruik drastisch verminderen en optimale lokale zelfvoorziening opbouwen op vlak van voedsel, energie en materialen voor woningen, kleding en gebruiksvoorwerpen. Voortbordurend op het voorbeeld: zelf azijn en poetsdoekjes maken met lokale hernieuwbare grondstoffen en lokaal geproduceerde hernieuwbare energie en ze (ver)kopen in de winkel om de hoek tegen lokale munt.

Vergelijkt men de schaal van deze omschakeling met die van de algemene mobilisatie ten tijde van de tweede wereldoorlog, dan past bij de psychologische omschakeling de vergelijking met een copernicaanse revolutie: een totale ommekeer in de manier waarop we naar de wereld en het samenleven kijken. Het lijkt onbegonnen werk...

Toch verspreiden Transition Towns – die juist dat werk op gang willen trekken en waarmaken - zich als een virus. Deze beweging slaagt er blijkbaar in om gevoelens van angst, onzekerheid en moedeloosheid – waarmee het vernemen van een 'Ongemakkelijke Waarheid' gepaard gaat en die meestal tot immobilisme leiden - om te zetten in gezamenlijke constructieve acties van gewone burgers. Dit heeft ongetwijfeld te maken met de psychologische aanpak zoals haar 'Founding Father' Rob Hopkins die mee ontwikkelde.

Die aanpak berust op twee pijlers. De eerste pijler bestaat uit het werken met een positief en verleidelijk visionair toekomstbeeld waartoe mensen zich aangetrokken voelen. Daarbij gebruikt men onder meer methoden als 'storytelling' en 'visioning and backcasting' (zie elders in dit cahier). De tweede pijler is het trans-theoretische model voor gedragsverandering en werd ontwikkeld in de verslavingszorg. Door onze olie-afhankelijkheid te zien als een verslaving en daarop de inzichten en strategieën uit de verslavingszorg toe te passen, probeert men mensen en gemeenschappen van ontkenning, immobilisme of andere vormen van weerstand naar duurzame gedragsverandering te brengen.

De twee pijlers vullen elkaar aan. Terwijl de eerste inhoud en richting aan de verandering geeft, biedt de tweede een strategisch kader om die verandering tot stand te brengen. De eerste past het inzicht toe dat alles begint met dromen; de tweede maakt gebruik van het inzicht dat we in de eerste plaats de juiste vragen moeten stellen.

Welk effect had het lezen over klimaatverandering, energiepieken of de financiële crisis op jou? Wat waren jouw eerste gevoelens en gedachten? En wat was je eerste aandrang? Welke ideeën en verhalen zitten achter die eerste reacties? Wat zou dit – indien het allemaal waar is – voor jou betekenen? Hoe zou je het dan liefst zien evolueren? Wat zou je dan vandaag al kunnen doen om bij te dragen aan die evolutie?

Hier hebben deze vragen een louter retorisch karakter. Wanneer we elkaar zouden ontmoeten en deze kwesties zouden bespreken, zou ik je in de eerste plaats dit soort vragen stellen en jouw antwoorden beluisteren. Ik zou willen weten waar jij staat in het bevatten en verwerken van deze op het eerste zicht weinig opbeurende informatie. Het zou een eerste en noodzakelijke stap zijn om met jou en anderen tot positieve en opbouwende acties en initiatieven te komen die kunnen leiden naar een energie-armere maar rijkere samenleving.

Dit lijkt contradictorisch en het gaat in tegen de 'common sense' van onze debatcultuur. We kunnen mensen toch niet aanzetten tot verandering door louter naar hen te luisteren? We moeten toch argumenteren en alternatieven bepleiten? Hoe kunnen we hen anders overtuigen van ons gelijk? Anderzijds, is er niet dat volkse gezegde over een glas, een plas en hoe daarna alles bleef zoals het was? Dit brengt ons echter niet dichter bij wat wel werkt.

In plaats van ons in eerste instantie af te vragen wat we kunnen doen om het gedrag van mensen te veranderen, moeten we misschien de meer fundamentele vraag stellen hoe gedragsverandering plaatsvindt.

EEN DUIK IN DE THEORIE

Dit is precies de vraag die de psychologen Prochaska en DiClemente bezighield en die na onderzoek leidde tot het trans-theoretisch model van gedragsverandering (TTM). Het berust op de simpele, bijna evidente vaststelling dat gedragsverandering niet ineens plaatsvindt, maar geleidelijk en in stadia:

- Voorbeschouwing (Waarom zou ik veranderen? Er is toch geen probleem?);
- Beschouwing of bezinning (Of misschien toch?);
- Beslissing (Ik moet iets doen, maar wat en hoe?);
- Actie (Doen!) en ...
- Consolidatie (Volhouden!).
- Mogelijk, maar niet noodzakelijk heeft - in één van de fases na de voorbeschouwing herval - plaats (Oeps!). Bijna ieder veranderingsproces dat we doormaken doorloopt deze stadia.

Stel dat je verhuist (actie). Dat doe je niet in een plotse opwelling. Aanvankelijk zal je niet eens denken aan verhuizen (voorbeschouwing). Door omstandigheden - verandering van werk, gezinsuitbreiding, meer inkomen... - komt het idee bij je op en ga je voor- en nadelen tegen elkaar afwegen (beschouwing of bezinning). Wanneer de balans overslaat in het voordeel van verhuizen, begin je aan de planning en voorbereiding (beslissing). Eens je verhuisd bent, vergt dit aanpassingen. Je moet je integreren in je nieuwe woonsituatie (consolidatie). In het slechtste geval kan je niet aarden en lijkt de verhuis niet meer zo'n goed idee. Het hele proces kan dan opnieuw beginnen: je overweegt om terug te keren naar je vroegere woonplaats en uiteindelijk doe je het misschien ook (herval).

Dit model heeft men met open armen onthaald in de verslavingszorg omdat het mogelijk maakt om te bepalen waar mensen staan in hun veranderingsproces en om zicht te krijgen op wat verandering in de weg staat. Zo kan men gepaste interventies doen.

Iemand met een verslaving kan zijn gebruik al hebben verminderd of zelfs tijdelijk zijn gestopt (actie) maar heeft het moeilijk om definitief te stoppen. Een ander komt onder druk van zijn familie, maar ziet geen graten in zijn gebruik (voorbeschouwing). Nog een ander wil stoppen (beslissing), maar weet niet hoe hij dit kan doen. Iemand kan ook in twijfel verkeren: deels wil hij veranderen, maar deels is hij nog niet echt overtuigd (bezinning). Op het eerste zicht kampen al deze mensen met hetzelfde probleem: ze kun-

nen niet stoppen met gebruik. Wanneer je echter verder kijkt, zie je dat de problemen waarmee ze kampen fundamenteel verschillen en om een andere aanpak vragen.

Diegene die geen graten ziet in het gebruik, kan men tot bezinning brengen door informatie over de werking en gevolgen van een middel op korte en langere termijn of door het optekenen van zijn gebruik. Iemand kan van bezinning tot beslissing komen door een beslissingsmatrix te maken, waarbij hij – voor zijn persoonlijke situatie - de voor- en nadelen op korte en lange termijn van zowel verder gebruiken als van stoppen naast elkaar plaatst. Diegene die al pogingen heeft ondernomen om te minderen of te stoppen, geraakt er misschien niet uit bij gebrek aan inzicht in het patroon van zijn gebruik. Daar kan functie-analyse helpen: wat waren de omstandigheden die aanleiding gaven tot het gebruik, welke gevoelens en gedachten gingen daarmee gepaard, enz...

Om het nog wat complexer te maken: mensen met een verslaving willen misschien niets aan hun gebruik doen, maar ondervinden problemen op andere vlakken: gezondheid, inkomen, werk, relaties, strafrechtelijk... Ze willen af van hun maag-en darmklachten of van hun depressie. Of ze willen dat de 'ex' niet langer moeilijk doet over het bezoek aan de kinderen. Als ze maar werk of een goede vrijetijdsbesteding konden vinden, dan waren al hun problemen opgelost... Door met hen aan de slag te gaan op die domeinen – daar bevinden ze zich immers in de actiefase – gaan ze misschien een verband met hun middelengebruik zien en willen ze ook daar iets tegen ondernemen.

Weerstand tegen verandering kan dus even veel te maken hebben met onaangepaste tussenkomsten – qua stijl of qua inhoud - als met een zogenaamd gebrek aan motivatie. We zien motivatie veelal als een kenmerk van de persoon: de leerling, werknemer of werkloze is gemotiveerd of hij is het niet. Maar we kunnen het ook zien als een interactief, relationeel en dynamisch proces. In de verslavingszorg ontwikkelde men methoden zoals motiverende gesprekken om aan de slag te gaan met mensen die met gemengde gevoelens aankijken tegen gedragsverandering.

Bij motiverende gesprekken gaan hulpverleners gedragsverandering en de motivatie daartoe uitlokken – niet opleggen - door mensen te ondersteunen bij het onderzoeken en oplossen van hun gemengde gevoelens ten aanzien van die verandering. De psychologen Miller en Rollnick, die de methode ontwikkelden, geven vijf basisprincipes om motivatiebevorderend aan de slag te gaan: empathie uitdrukken, discrepantie creëren, argumentatie vermijden, meegaan met weerstand en zelfefficiëntie ondersteunen.

Hulpverleners moeten zich dus in de eerste plaats inleven in de situatie en zienswijze van hulpzoekenden. Dit houdt ook in dat zij de mensen onvoorwaardelijk aanvaarden zoals ze zijn. Dit is niet hetzelfde als hun gedrag goedkeuren en de status quo aanvaarden. Zij combineren die empathie immers met het creëren en versterken van de discre-

pantie tussen het bestaande gedrag en het gewenste gedrag. Daarbij vertrekken zij van de ambivalentie, twijfel en bezorgdheid die de hulpzoekende zelf voelt en verwoordt. Verder vermijden zij discussies om kost wat kost te 'bewijzen' dat het gedrag van de hulpzoekende in de weg staat van diens persoonlijke doelstellingen zoals gezondheid, goede relaties, werk, enz... Dit houdt in dat hulpverleners soms meegaan met weerstanden tegen verandering. Alleen trachten zij dan de weerstand zodanig te herformuleren dat daaruit nieuwe inzichten of perspectieven ontstaan waarvan de hulpzoekende gebruik kan maken of niet. Een voorbeeld:

- HV: Kan je me vertellen waarom je precies vandaag naar hier komt?
- HZ: Mijn moeder loopt al een hele tijd te zagen dat ik te veel blow en dat ik daar dringend iets moet aan doen. Gisteren was het weer van dat, alleen werd ze nu bijna hysterisch... Ik wil van dat gedoe van af...
- HV: Je moeder is dus bezorgd om jou en jij maakt je bezorgd om de bezorgdheid van je moeder. [een loutere bedenking, herformulering, uitdrukken van empathie]
- HZ: Ze zegt dat als ik zo verder blijf doen dat ik niks van mijn studies ga bakken en in de goot ga eindigen en meer van dat soort onzin... Ik wil haar bewijzen dat er geen probleem is...
- HV: Zijn er de laatste tijd op het vlak van je studies dingen gebeurd die maken dat er enige grond zou kunnen zijn voor de bezorgdheid van je moeder? Meestal wordt de bezorgdheid van ouders gevoed door tegenvallende resultaten of spijbelen [uitlokken van bezorgdheid door de jongere uit te nodigen het perspectief van de moeder in te nemen waardoor men ook de weerstand omzeild, terwijl men de weg opent om problemen die een oorzaak of gevolg van gebruik kunnen zijn bespreekbaar te maken]

Bij het ondersteunen van de zelfefficiëntie gaat de hulpverlener het vertrouwen van de hulpzoekende in zijn eigen bekwaamheid om welbepaalde taken succesvol uit te voeren ondersteunen en versterken.

DE BRUG NAAR TRANSITIE...

Aangezien iedere gedragsverandering dezelfde fases doorloopt, die elk op een gepaste manier kunnen worden aangepakt, kunnen we het model en de principes van methoden zoals motiverende gespreksvoering, ook toepassen wanneer we mensen en gemeenschappen willen brengen tot de gedragsverandering die nodig is om een beweging naar duurzame transitie op gang te trekken.

In de 'klassieke' benadering voeren we doorgaans campagnes om mensen te overtuigen van de ernst van de toestand, in de veronderstelling dat ze daardoor in actie zullen schieten. Het TTM laat zien dat er tussen onwetendheid en actie nog een aantal stap-

pen liggen én dat die verandering geblokkeerd kan geraken bij iedere stap. Wanneer we rekening houden met het innerlijke proces van gedragsverandering en weerstand zien als een normale reactie die we - mits een gepaste benadering en het nemen van de tijd die daarvoor nodig is - kunnen ombuigen tot positieve actie, dan kunnen we met meer begrip, geduld en doorzettingsvermogen samen met anderen op zoek gaan naar oplossingen voor de ecologische en sociaal-economische crisis waarin we ons bevinden.

Sensibilisering en bewustmaking blijven in dit proces belangrijke en noodzakelijke stappen. Maar het zijn slechts eerste en op zich ontoereikende stappen. En ook hier bevinden mensen zich op verschillende domeinen in verschillende stadia van verandering die elk om een eigen aanpak vragen.

Wat piekolie betreft bevinden de meesten zich nog in de fase van voorbeschouwing. "Piekolie? Nog nooit van gehoord!" Hier is informeren op zijn plaats. Men kan niet verwachten dat mensen iets ondernemen tegen problemen waarvan ze niet eens weet hebben. Op vlak van klimaatverandering bevinden sommigen zich nog in het stadium van beschouwing. Anderen hebben al het actiestadium van het gebruik van spaarlampen bereikt, maar verkeren nog in het stadium van bezinning wanneer het gaat over vliegen of autorijden. Een audit van hun energieverbruik, het opmaken van hun ecologische voetafdruk of andere vormen van kosten-batenanalyse kunnen hen helpen bij de afweging om hun gedrag te veranderen. Anderen willen iets doen (beslissingsfase) maar weten niet precies wat of hoe. Hier kan opnieuw informatie helpen, maar die zal – in tegenstelling tot deze in de fase van (voor)beschouwing – betrekking hebben op concrete maatregelen of acties.

Bovendien - en net als bij diegenen met een verslavingsprobleem die geen probleem zien in hun gebruik maar wel iets willen doen aan problemen op andere vlakken - bieden domeinen zoals de economische en financiële crisis of voeding en gezondheid insteken om aan bewustmaking, sensibilisering of activering rond klimaatwijziging en piekolie te doen.

EEN BRUG TE VER?

Het is niet moeilijk om het model van gedragsverandering uit de verslavingszorg en de aanpak die daaruit voortvloeit toe te passen op de gedragsverandering die nodig is om transitie tot stand te brengen. Maar de stap om ons gebruik van fossiele brandstoffen ook inhoudelijk als een verslaving te beschouwen en te 'behandelen', zal voor sommigen misschien te ver gaan.

Nochtans vinden we in het gebruik van het 'middel' olie gelijkaardige patronen als bij een verslaving. Het gaat niet alleen over de rechtstreekse – direct waarneembare - afhankelijkheid van fossiele brandstoffen, zoals de benzine die we in onze brandstoftank

pompen, maar over een hele op technologie draaiende en op consumptie gerichte levenswijze, die we normaal vinden en die alleen maar mogelijk is dank zij de ruime beschikbaarheid van goedkope fossiele brandstoffen.

Eén van de kenmerken van verslaving is dat men steeds meer nodig heeft van een middel om het 'weldadig' effect ervan te voelen. Zo vragen en verbruiken wij steeds meer energie om al die dingen te kunnen produceren en consumeren die vroeger als 'luxe' werden gezien en die we nu als een 'must' beschouwen. Het volstaat ons verlanglijstje te vergelijken met dat van onze (groot)ouders. Net als bij een verslaving rationaliseren en normaliseren we ons (toenemende) gebruik: "De economie moet draaien", "Geld moet rollen", "Je kan toch niet zonder..." En net als bij verslaving zien we dat we alles doen om de beschikbaarheid en het gebruik van het middel veilig te stellen. Dat kan gaan van besparen op bepaalde uitgaven als voeding of kleding om de brandstof voor de wagen te kunnen betalen op gezinsniveau, tot en met leugens, bedrog en desnoods geweld op politiek niveau. Denken we maar aan de oorlogen in Afghanistan en Irak. Net als mensen met een verslavingsprobleem gaan wij voor het onmiddellijke effect – zo niet 'kick and thrill' - in plaats van te kijken naar de langetermijngevolgen van onze consumptie. Voor ieder probleem bestaat of vinden we wel een technologische oplossing, voor iedere kwaal bestaat of vinden we wel een pilletje of kuur...

Chris Johnstone, psycholoog in de verslavingszorg en actief in Transition Towns, vindt de verslavingsbenadering van ons oliegebruik nuttig omdat verslaving duidt op vastgeroeste gedragspatronen die we moeilijk kunnen veranderen, ook al weten we dat ze schade berokkenen. En juist dat gebeurt met ons gebruik van fossiele brandstoffen.

In de verslavingszorg deelt men het 'problematisch gebruik van een middel' op in drie gradaties: gevaarlijk, schadelijk en afhankelijk. Gevaarlijk gebruik brengt risico's mee voor de toekomst. Veel gebruikers vinden hun gebruik niet problematisch. Maar wanneer ze ermee doorgaan, verhogen ze het risico op onder meer gezondheidsproblemen. Voor ons olieverbruik is het niet anders. Als we doorgaan met ons overmatige verbruik, bestaat een reële kans op een gevaarlijke klimaatwijziging en energietekorten met alle gevolgen van dien. Bijvoorbeeld op het vlak van voedselvoorziening en transport, om de meest voor de hand liggende te noemen. Schadelijk gebruik veroorzaakt nu al problemen. Klimaatverandering kunnen we zien als een toxisch effect van ons massaal verbruik van fossiele brandstoffen. Verstoorde weerpatronen met hittegolven, droogtes, orkanen en overstromingen leiden nu al tot doden en massieve schade. Dat laatste zelfs in die mate dat verzekeringsmaatschappijen de alarmbel luiden en om maatregelen vragen omdat de risico's onverzekerbaar worden. Bij afhankelijk gebruik vormt alleen nog maar de idee om te stoppen al een bedreiging. Dan gaan mensen met een verslaving informatie over de schadelijkheid van hun middel verdringen, of gaan ze – tegen beter weten in - gewoon door met gebruiken.

De 'verslavingsbenadering' heeft bijkomende voordelen. De benadering van klimaatverandering en piekolie als respectievelijk een milieu- en grondstoffenprobleem legt de oorzaken hiervoor ver van ons bed. Het maakt dat we denken dat we er niets aan kunnen doen. Maar verslaving, verwijst naar menselijk gedrag, ons gedrag. En daar kunnen we wel iets aan doen. Het maakt het bovendien gemakkelijker om te begrijpen waarom we er moeilijk van af geraken.

TERUG NAAR TRANSITIE...

In de transitiebeweging probeert men de inzichten in verslaving te integreren in de gehele werking door de drie principes die Chris Johnstone formuleerde te hanteren: aandacht besteden aan de stadia van verandering, mensen de tijd en de ruimte geven om hun eigen argumenten voor verandering te geven en – telkens wanneer een stap naar verandering te moeilijk lijkt – een voorbereidingsfase inlassen om mensen te trainen.

Zoals eerder aangegeven kan een veranderingsproces in elk van die stadia blokkeren. In de fase van bezinning kunnen mensen gemakkelijk verzanden in het nadenken over problemen zonder tot actie te komen. En zelfs wanneer ze tot actie zijn overgegaan kan het moeilijk zijn om de gerealiseerde verandering vol te houden. Binnen de Transitie-Totnes houdt één werkgroep – de 'Hart- en Zielgroep' – zich specifiek bezig met de psychologie van verandering en de implicaties daarvan voor de werking van het Initiatief. In aansluiting op de cursus 'Skilling up for Powerdown' stelden zij de organisatie van thuisgroepen voor. Daar komen de cursisten nadien verder samen om hun ervaringen te delen en elkaar te ondersteunen. Zo wordt de energie en inspiratie die ze hebben opgedaan en de veranderingen die zij hebben doorgevoerd verankerd.

Het tweede principe volgt de inzichten achter de methodiek van de motiverende gesprekken: wanneer mensen hun eigen argumenten hebben voor verandering, kunnen ze ook eigen oplossingen voor een probleem bedenken. Zelfs bij lezingen of filmvoorstellingen met nabespreking biedt men het publiek de kans om gehoord te worden en om hun eigen argumenten voor verandering te formuleren. Dit neemt onder meer de vorm aan van luisteroefeningen waarbij men de aanwezigen per twee laat samen zitten om drie 'halve zinnen' te vervolledigen. Degene die spreekt krijgt twee minuten per zin en de ander mag alleen maar luisteren zonder de spreker te onderbreken. Daarna worden de rollen omgekeerd.

- 'Wanneer ik denk aan piekolie en klimaatverandering, dan maak ik me zorgen over...'
- 'Wat ik graag in mijn stad of dorp zou zien gebeuren, is...'
- 'Wat ik zelf kan doen om daaraan bij te dragen, is...'

De opbouw van de oefening is belangrijk. Niet alleen worden achtereenvolgens het hoofd (denken), het hart (voelen) en de handen (doen) - onze drie vormen van intelligentie en creativiteit – aangesproken. In drie zinnen komt men tevens van beschouwing naar beslissing en – wanneer de deelnemers hun voornemen uitvoeren – actie.

Het derde principe vertaalt zich in vormen die gaan van het zoeken naar inspirerende voorbeelden van verandering – fictief of uit het leven gegrepen - tot het ondernemen van kleine experimenten met alternatieven voor ons huidig door olie aangedreven gedrag. Natuurlijk kunnen we van vandaag op morgen niet ons hele dorp of stad van voedsel voorzien of een lokale economie op poten zetten. Maar een gemeenschapstuin opstarten of het op kleine schaal uitbrengen van zelf gedrukte geldbiljetten die enkele lokale handelaren als betaling aanvaarden, draagt bij tot de ervaring dat verandering mogelijk is. En indien op kleine schaal, waarom dan ook niet op grote? Chris Johnstone vergelijkt het proces van kleine initiatieven met de pixels van een foto. Het grotere geheel dat de foto vormt, kan maar ontstaan door al die kleine puntjes samen.

Een ander model uit het verslavingsveld - het FRAMES-model, bedacht door Miller en Sanchez – vat alle inzichten uit verslavingsbenadering samen. FRAMES staat voor: Feedback (terugkoppeling); Responsibility (verantwoordelijkheid); Advice (Advies); Menu of Options (waaier van keuzemogelijkheden); Empathy (empathie) en Self-efficacy (zelfefficiëntie). Het letterwoord biedt een handige checklist om de inzichten te integreren in eender welk initiatief in het kader van duurzame transitie zodat men hiermee tot praktische en werkbare antwoorden komt.

We moeten mensen eerlijk en duidelijk informeren over de problematische gevolgen van ons gedrag: de risico's die het met zich meebrengt en de schade die we ermee toebrengen. Een film als "The End of Suburbia", waarin de makers onomwonden waarschuwen voor hongersnood, gewelddadige rellen en politieke onbestuurbaarheid, doet dit. Reden waarom veel beginnende Transitie-Initiatieven als eerste activiteit deze film vertonen. Maar zelfs mensen die zich in de transitiebeweging engageren, stellen de vraag of de film zo nodig moet: te pessimistisch, te weinig oplossingen, de mensen worden al genoeg met problemen geconfronteerd, dit zal hen afschrikken, enz...

Pas als we ons bewust zijn van onze persoonlijke verantwoordelijkheid in het veroorzaken van de problemen waar we nu tegen aankijken, wordt het duidelijk én aannemelijk dat onze vele kleine, individuele en gemeenschappelijke acties ook kunnen bijdragen tot de oplossing – denk aan de pixels die de foto maken. Het gaat hem daarbij niet om voorgeschreven oplossingen, maar om oplossingen die we vanuit de plaatselijke omstandigheden (lees: mogelijkheden op het vlak van mensen en middelen) zelf bedenken en in praktijk brengen.

Het geven van advies lijkt met het voorgaande in tegenspraak. Maar advies wordt hier eerder als een voorstel - een mogelijkheid - meegegeven dan als voorschrift. Bij Transitie-Initiatieven vertaalt dit zich op het niveau van de gemeenschap bijvoorbeeld in het Minder-Energie-Plan.

Opdat mensen zich verantwoordelijk voelen en zich kunnen terugvinden in de aanbevelingen van een Minder-Energie-Plan, moeten zij het gevoel hebben dat zij zelf verschillende alternatieven onderzocht hebben. Hulpmiddelen hierbij zijn methoden als scenarioplanning waarbij mensen mogelijke 'toekomsten' gaan bekijken. Of het eerder genoemde 'visioning' en 'backcasting' waarbij mensen zelf visionaire positieve toekomstbeelden ontwikkelen om van daaruit te bekijken wat ze op korte, middellange en lange termijn kunnen doen. Transitie-initiatief Totnes werkte dit uit in de vorm van een Transitie-verhalenproject, waarbij men mensen uitnodigde om op allerlei verschillende manieren verhalen te vertellen, met de bedoeling om een energie-lage toekomst tot een zichtbare en tastbare realiteit te maken. Het kan ook onder de vorm van 'Open Space' en/of 'World Café'-evenementen waar men grote groepen mensen open vragen voorlegt over kwesties die met duurzame transitie te maken hebben.

Wanneer we zoveel mogelijk mensen uit een gemeenschap willen betrekken bij het zoeken naar oplossingen voor een energie-lage toekomst kunnen we hen beter niet met een geheven wijsvinger benaderen als 'probleemveroorzakers', maar hen eerder met open armen verwelkomen als 'oplossingbrengers'. Dit betekent ook dat we in onze omgang met elkaar gesprekken als échte dialogen moeten voeren: zij moeten in twee richtingen verlopen. Diegenen die in het kader van transitie-evenementen en activiteiten informatie verstrekken, bevinden zich niet in de comfortabele positie van de hulpverlener, die – op het eerste zicht toch – geen probleem heeft. Wanneer we dan toch een setting uit de hulpverlening als referentie nemen, past bij transitie eerder het beeld van een zelfhulpgroep. Uiteindelijk zijn we allemaal op de één of andere manier en in min of meerdere mate olieverslaafden en moeten we allemaal door ons eigen innerlijk en uiterlijk transitieproces.

Transitie-initiatieven zorgen er voor dat ze gemeenschappen op verschillende manieren doordringen van het vertrouwen in de mogelijkheid hun olie-afhankelijkheid af te bouwen en tegelijkertijd aan een betere toekomst te bouwen. Hiervan werden reeds voorbeelden gegeven: verhalenprojecten, het lanceren van een lokale munt, boomplantingen, herscholingscursussen, thuisgroepen... Het belangrijkste aspect van deze initiatieven bestaat erin dat mensen kunnen zien en ervaren dat verandering mogelijk is, dat zij daar wezenlijk kunnen toe bijdragen. Meer nog: zij herontdekken dat rijkdom niet alleen bestaat in het 'hebben' maar in het (samen) 'doen'.

EEN SPEELTUIN VAN VERSCHIL...

Traditionele benaderingen voor het tot stand brengen van verandering inzake milieukwesties, richten zich hoofdzakelijk hetzij tot het niveau van het individu; hetzij tot het (inter)nationale beleidsniveau, vanuit een simplistische visie op gedragsverandering.

Kort door de bocht: informeer mensen (ook politici), speel in op hun angst- en/of schuldgevoelens en ze zullen (hun beleid) veranderen. Zij die hun gedrag niet willen aanpassen kunnen gedwongen worden door wetgeving en reglementering. Politici kunnen gedwongen worden door lobbying en protestcampagnes. Hoewel we ze zien als gemeenschappelijke acties, gaat het om acties zoals het tekenen van petities, het deelnemen aan betogingen of andere manifestaties waarbij het individu wordt aangesproken. Dit leverde successen op - er is meer milieubewustzijn, mede dankzij meer reglementering - maar de noodzakelijke fundamentele ommekeer is er niet gekomen: de energievraag blijft stijgen, de vervuiling gaat door, de biodiversiteit gaat er verder op achteruit, enz….

Met het toepassen van de psychologie van verandering volgens het TTM op lokale gemeenschappen, betreden we onontgonnen maar - zoals blijkt uit de aanstekelijke werking van de Transitie-Initiatieven - zeker geen onvruchtbaar terrein. Het vormt echter maar één onderdeel van de psychologische inzichten en strategisch kader waarvan het Transitie-concept gebruik maakt. Het positief visionair toekomstbeeld vormt de complementaire, inhoudelijke pijler.

Onderliggend aan beiden, maar niet onbelangrijk, is de positieve benadering van mensen, gemeenschappen en hun mogelijkheden: wij kunnen samen oplossingen bedenken en realiseren.

Verder is er de holistische en integrale benadering van een door hun omvang, diversiteit en complexiteit overweldigend aantal kwesties. Zonder hun complexiteit te negeren herleidt deze benadering alles tot één kwestie: onze levenswijze, ons gedrag als consumenten. Dit is een voor mensen meer overzichtelijke en hanteerbare schaal.

Door zich verder te richten tot het hoofd (denken), hart (voelen) en handen (handelen) sluit het concept aan bij onze drie vormen van intelligentie en leren: cognitief, emotioneel-intuïtief en ervaring. Dit maakt dat iedereen wat bij te dragen heeft. Het samenbrengen van al dit kennen en kunnen, door te werken op het niveau van de gemeenschap, leidt dan weer tot resultaten waarvan het geheel meer is dan de optelsom van de individuele bijdragen.

Samenvattend ligt het wezenlijke verschil en meteen ook de grootste aantrekkingskracht van het hele Transitie-concept daarin dat het zich heeft afgewend van het slagveld waarop

we strijden tegen van alles en nog wat, en een speelterrein heeft geopend waarin we met onze gebundelde creativiteit aan de slag kunnen met de instrumentenkoffer of bouwdoos die het concept ons aanreikt.

Veel spe(e)lplezier gewenst....

Frank Buelens
Is jurist en criminoloog. Hij werkte achtereenvolgens als advocaat en godsdienstleraar. Nu is hij drughulpverlener in het dagcentrum van De Sleutel te Antwerpen als stafmedewerker oriëntatie en individuele begeleiding.

MEER WETEN

CASSELMAN, Joris (1966): "Met vallen en opstaan. Motivatiebevordering en terugvalpreventie bij alcohol en andere drugproblemen". Leuven: Garant.

HOPKINS, Rob (2009): "Het Transitie Handboek. Van Olie-afhankelijkheid naar lokale veerkracht." Utrecht: Uitgeverij Jan Van Arkel.

JOHNSTONE, Chris (2006): "Find Your Power." London/Boston: Nicholas Brealey Publishing.
MACY, Joanna en YOUNG BROWN (1998): "Coming Back to Life. Practices to Reconnect Our Lives, Our World." Gabriola Island: New Society Publishers. De "Coming Back to Life, Training dvd" is vrij te bekijken op: http://www.turntowardlife.tv/joanna_macy_workshop_video/about.htm

ZIE OOK DE WEBSITES:
transitionculture.org
www.GreatTurningTimes.org
www.joannamacy.net

EN DE FILM:
"The End of Suburbia: Oil Depletion and the Collapse of The American Dream" (2004): film van Barry Zwicker. Zie ook op YouTube.

SYSTEEMDENKEN

Sleutel tot duurzaam leven en leren in een onverbroken wereld

Jos Pauwels

Samenvatting

Om de werkelijkheid te begrijpen en te analyseren splitsen we ze op in onderdeeltjes, die we nadien terug vergeten te verbinden. We beschouwen onze analyse als werkelijkheid. We hebben nooit geleerd te kijken naar de wereld als een 'onverbroken geheel', waar alles met alles samenhangt. Via systeemdenken proberen we na te denken over die verbinding met anderen en onszelf. Die relatie kunnen we slechts herstellen als lerende gemeenschap. Daartoe moeten we leren 'systeem-kijken'. Twee componenten zijn hierbij belangrijk: circulariteit en tijdsvertraging. Systeemdenken is dus een methode om logisch na te denken over veranderen waarbij symptoombestrijding voorkomen wordt. In het artikel wordt systeemdenken als 'vijfde discipline' benaderd vanuit de visie van Peter Senge. Als we iets willen veranderen is het ook belangrijk dat we onszelf veranderen (persoonlijk meesterschap). Hier wordt ook ingegaan op zeven door Senge beschreven leerstoornissen. Om systemisch te leren handelen zal de kracht van interventies toenemen naargelang dieper in de structuur gewerkt wordt. De focus wordt verschoven van het deel naar het geheel, van korte naar langetermijndenken, van symptoombestrijding naar structuuraanpak, van individu naar relatie, van kennen of weten naar leren en ontwikkelen en van re-actie naar co-creatie. In onze aanpak van de CO_2-uitstoot en de organisatie van productiesystemen is systeemdenken noodzakelijk voor de transitie naar een duurzame wereld.

VAN DE WEKKER, DE WIJZERS EN DE TIJD

Als kind hield ik ervan om de dingen uit mekaar te halen. Ik schroefde de wekker open en haalde de tandwieltjes er één voor één uit. Ik wou weten hoe de dingen in elkaar zaten. De systematiek van tandwiel en veer die het tikken van de tijd zo hoorbaar maakte. De wekker heb ik nooit meer in elkaar gekregen. En ik weet intussen dat het ontleden van de wekker niet de goede manier was om het verschijnsel tijd te leren begrijpen, laat staan beheersen. Ik mocht intussen in mijn leven zowel de objectiviteit als de subjectiviteit van 'tijd' ervaren.

Als vader betrapte ik mijn dochter toen ze de tape uit de videocassette trok om naar de beelden van zus en mama te zoeken. In de kilte van het plastic en de warrige tape rond het kleine lijf vond ze nooit het warme lijf van de mama of de speelsheid van de zus. Maar ik bewonderde wel dat die kleine meid doorhad hoe ze de bescherming van

de 8mm cassette kon breken en hoe ze wist dat de beelden te maken hadden met de tape en niet met de cassette of de taperecorder.

Blijkbaar is het verdelen van dingen, taken en onderwerpen in stukjes, het analyseren van een ding of een gebeurtenis door het op te splitsen de manier waarop we van jongs af de wereld proberen te begrijpen. En blijkbaar zijn gezonde, leergierige kinderen bijzonder geboeid door de relaties tussen de dingen. 'Ik huil... zij komt'. De simpele conditioneringen vormen een eerste les in de relationele wetmatigheid waarmee de dingen met elkaar verbonden zijn. Voor kinderen zijn die relaties vanzelfsprekend. Guus Kuijer (1980) schreef er met 'het geminachte kind' een prachtig essay over. Het 'geminachte' in de titel wijst op de 'grote mensen' die deze competentie van kinderen niet (h)erkennen.

Leren bestaat uit het zien van de verbanden tussen de dingen. Een 'woord' wordt verbonden met het ding. Een rechthoekige plank hout, ongeveer een meter hoog, op vier poten, wordt 'tafel' genoemd. De 'stoel' hoort bij de tafel, het eten op de tafel, de voeten liefst onder de tafel. Grammatica en syntaxis leren ons hoe we met die woorden verstaanbare zinnen bouwen met een gedeelde logica. Met zinnen vormen we verhalen en construeren we telkens opnieuw onze 'expliciete' wereld. Theoretisch fysicus Bohm (1985) spreekt van een expliciete orde van afzonderlijke voorwerpen, entiteiten, structuren en gebeurtenissen die zich in een onafgebroken proces van invouwen en ontvouwen uit een diepere impliciete orde van onverbroken eenheid manifesteert.

Het demystificeren van de grote wereld is één van de impliciete hoofddoelstellingen van ons onderwijs. Om te begrijpen splitsen we die complexe werkelijkheid in hapbare, onderzoekbare brokken. Onderzoeken is in eerste instantie vereenvoudigen. We isoleren stukken werkelijkheid. We halen de dingen in (kleine) deeltjes uiteen om ze te analyseren.

Newtoniaans, mechanisch kijkend naar de ander en de wereld, raken we gefixeerd op de dingen, op de onderdelen (Pauwels, 2006). Meestal vergeten we de deeltjes opnieuw te verbinden. We vergeten dat we de werkelijkheid gereduceerd hebben en we beschouwen onze analyse als de werkelijkheid. De psycholoog, de socioloog, de natuurwetenschapper, de econoom kent vooral zijn werkelijkheid. Wat we door deze manier van leren (en leren kijken) verliezen wordt stilaan duidelijk.

FRAGMENTATIE IS INZICHT VERLIEZEN

"In de natuur bestaat geen vervreemding.
Alles is er op zijn plaats." (Deng Ming-Dao)

Het is een illusie dat de wereld is opgebouwd uit van elkaar losstaande krachten. We zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het is zoals Sartre schrijft in Huis-clos "L'enfer,

c'est les autres.": we zijn veroordeeld tot de anderen. De stijging van de wereldbevolking, het globaliseringsproces en de groei van de materiële welvaart in ontwikkelingsgebieden maakt onze onderlinge afhankelijkheid duidelijker dan ooit. De wereld is één 'global village' geworden en onze onderlinge afhankelijk is groter dan ooit.

De beslissing van de VS om de bank Lehman Brothers niet te redden had een moeilijk in te schatten invloed op de financiële wereldcrisis. De beslissing van GM in de VS heeft invloed op de tewerkstelling in Europa. De prijs en het design van een frisse pint Stella in Vlaanderen wordt in een ander werelddeel bepaald. En toch lijkt onze aandacht zuiver lokaal te blijven. Het huwelijk van Helmut Lotti, een val van Tom Boonen of een treinstaking krijgt meer aandacht in de media dan een dodelijke hongersnood in een ander werelddeel.

We blijven lokaal en gefragmenteerd kijken en denken. Het lijkt wel of we onze blik niet durven open zetten voor onze onderlinge afhankelijkheden. Is de wereld te complex? Of beseffen we dat het breder kijken ons dwingt tot radicale beslissingen die we liever ontlopen? Of zijn we bang voor de onmacht die we voelen als we iets aan het geheel willen doen?

In elk geval hebben we ook nooit geleerd om te kijken naar de wereld als een 'onverbroken' geheel. Terwijl de wereld kleiner wordt groeien de onderlinge verbindingen tot een complex web. Niemand weet wie aan de touwtjes trekt en of er iemand aan de touwtjes trekt. We voelen ons overgeleverd aan de wetmatigheden van een ons ontsnappende complexe werkelijkheid.

Terwijl onze wereld steeds kleiner wordt, worden de afstanden en onze afhankelijkheid van elkaar steeds groter. De kloof tussen deze onderlinge afhankelijkheid en het kunnen of willen zien en begrijpen van het geheel groeit.

De groeiende kloof tussen onderlinge afhankelijkheid en het zien en begrijpen van het geheel

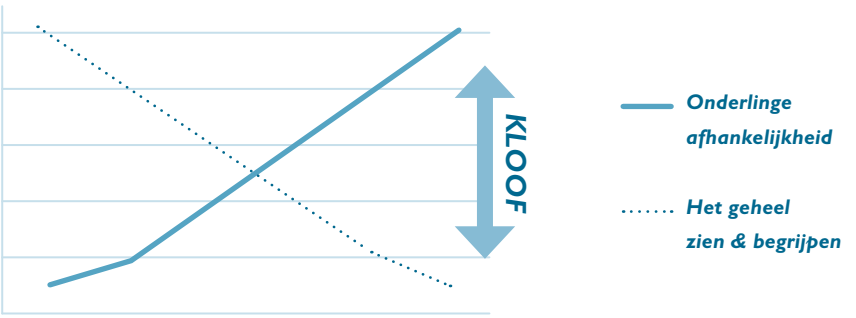

Uitdagingen zoals de opwarming van de aarde zijn gedeelde problemen. We delen immers deze aarde. We kunnen deze uitdagingen alleen aangaan als we ons leren bewust worden van onze onderlinge afhankelijkheden en de samenhang van alle interacties. Het genot van een glas Zuid-Afrikaanse wijn en Israëlische olijven op een (goedkope) tropisch hardhouten bankstel, kan verbonden zijn met uitbuiting van (zwarte) arbeiders, de beperking van 'lebensraum' van Palestijnse boeren en de ongebreidelde kap van het Cambodjaanse regenwoud.

De fragmentering maakt dat we het geheel niet (meer) zien. Een T-shirt is goedkoop omdat kinderarbeid goedkoop is! Maar die kinderhanden voel je niet als je het Indisch of Oezbeeks katoen op je lijf draagt. De 'verse', gepelde noordzeegarnaal heeft een reis van vier dagen achter de rug. Hij wordt gepeld in Marokko. Zonder een rijkelijke hoeveelheid ascorbinezuur als bewaarmiddel zou hij niet meer 'vers' smaken.

Gelukkig is er 'Fair Trade', 'Made in Dignity' en het systeemdenken. Systeemdenken 'verhaalt' over die verbinding met anderen en met onszelf en komt dus dicht bij de manier waarop we 'natuurlijk' zijn. We zijn producten van de natuur en in de natuur is alles met alles verbonden!.

OVER VERVREEMDING & STRUISVOGELSTRATEGIEËN

Melk en beefsteak, ingepakt in karton of plastic, koop je in de supermarkt. De connotatie met de koe wordt (opzettelijk) niet gemaakt. In een fantastische aprilgrap toonde de BCC in een documentaire Zwitserse 'spaghettiplukkers'. Dankzij de uitroeiing van de spaghettikever was de spaghettioogst in Zwitserland bijzonder goed gelukt. Veel luisteraars belden om te vragen waar je zo'n spaghettiboom kan kopen. (youtube: Swiss Spaghetti Harvest 1957).

Vervreemding dus, zowel in Hegeliaanse als Marxiaanse betekenis. De Hegeliaanse 'vervreemding' is eigen aan de strijd van de mens tegen de natuur en tussen de mensen onderling, en wordt pas overwonnen wanneer de mensen zich neerleggen bij het feit dat ze allen deel uitmaken van de 'Absolute Geest'. Mens en Geest zijn dan op elkaar aangewezen en volbrengen samen de geschiedenis. Anders dan bij Hegel heeft vervreemding voor Marx geen antropologische, maar een historische oorzaak. De vervreemding zoals Marx die beschrijft, is een kenmerkend symptoom van de kapitalistische productiewijze waarin de arbeider enkel gezien wordt als een schakel in het productieproces. Hij heeft zelf geen inspraak bij de productie en er ontstaan oneigenlijke afhankelijkheden.

Vervreemding als gevolg van fragmentatie is een handig instrument van de industriële en financiële machten en voor onszelf. Als je niet geconfronteerd wordt met de mensen die moeten overleven in kaalgekapte gebieden in Cambodja, met de Palestijnse boeren

en hun vernietigde olijfbomen of met de arbeidsomstandigheden op de wijngaarden in Zuid-Afrika, hoef je ook de problemen niet te zien. Je kan de goedkoopste producten kopen zonder wakker te liggen van de effecten voor een duurzame wereld.

De getrapte (gefragmenteerde) organisatie van een financiële instelling maakt het veel makkelijker om zonder gewetensproblemen naar winstmaximalisatie te streven. Als je de mensen die hun hypotheeklening niet meer kunnen afbetalen niet kent, is er ook weinig medeleven om tot inbeslagname over te gaan. De transactie wordt zuiver financieel afgehandeld.

GEPLET TUSSEN DE RADEREN VAN EEN SYSTEEM?

"The biggest threat to humanity is not the will of the bad persons. It is the passivity of the good ones."(Martin Luther King)

Willen of niet, we maken deel uit van die systemen; ze bepalen ons en onze gezamenlijke toekomst op deze aarde. Mensen zeggen wel eens als uitdrukking van onmacht: "het is het systeem", of zoals de volksmond het uitdrukt: "de wereld is een soep, wij zijn de ballekes en daar wordt mee gerammeld". We zien en begrijpen de systemen waarin we leven niet omdat we de onderdelen ontdoen van hun verbindingen. Daardoor beheersen de systemen ons in plaats van dat wij ze bewust ervaren en mee-sturen.

We kunnen ons afvragen of we nog langer in staat zijn om de enorme ecologische uitdagingen waar we voor staan aan te gaan zonder onszelf, de manier waarop we ons organiseren en de systemen waarin we vervat zitten in vraag te stellen. Het is duidelijk dat er op dit moment geen effectieve relatie is tussen de globale aarde en de institutionele systemen enerzijds en de manier waarop we onszelf, onze organisaties en het gebruik van de aarde inrichten anderzijds.

MIJN STELLING: DAT WE ZO'N TRANSITIE ALLEEN ALS EEN 'LERENDE GEMEENSCHAP' KUNNEN MAKEN

"Once we make our decision, all things will come to us. Auspicious signs are not a superstition, but a confirmation. They are a response. " (Deng Ming-Dao)

Dat betekent onze gerichtheid op de individuele identiteit leren overstijgen, onze controledwang leren loslaten, onze organisatiesystemen bevragen. Vanuit de ervaring van het samenwerken met 'diverse' individuen, mentale modellen en culturen kunnen we een nieuwe manier vinden om tot een gedeelde missie en een gedeeld perspectief te komen.

Op die manier wordt het mogelijk om invloed uit te oefenen op die 'bepalende' systemen en op de toekomst zoals die zich ontvouwt. Als we de verbindingen ervaren en erkennen kunnen we de wereld 'co-creëren'. Maar dat betekent dat we uit onze onmacht moeten stappen om ons 'persoonlijk meesterschap' op te nemen en door het hanteren van 'systeemdenken' onze verbindingen te bekrachtigen.

AFHANKELIJKHEDEN ONTDEKKEN DOOR HET SYSTEEMDENKEN

Met systeemdenken beschrijven we de onderlinge relaties tussen delen. We nemen het gehele systeem in beschouwing en schetsen de onderlinge 'systemische' afhankelijkheden en de onderliggende dynamieken. Door het inzicht in de relaties en dynamieken van het systeem te expliciteren, wordt de grotere samenhang duidelijker, zichtbaarder en beter communiceerbaar. Mogelijke acties worden op hun 'systemische' waarde en duurzaamheid getoetst.

Systeemdenken helpt om patronen te herkennen en in kaart te brengen. Met systeemdenken kunnen we beter identificeren wat het werkelijke probleem is dat aangepakt moet worden en wat mogelijke systemische ingrepen zijn als we iets willen veranderen. Het systeemdenken beroept zich op het constructivisme. Door onze interacties maken we betekenis en construeren we onze (kijk op de) wereld. In het constructivisme gaat het niet om feiten of kennis, maar om de ontwikkeling van een weten. Een betekenisvol en samenhangend weten, dat leidt tot dieper inzicht en dat je helpt om telkens opnieuw je werkelijkheid en je wereld te (her-)construeren.

Kinderen ervaren dit als een vanzelfsprekende, natuurlijke vorm. Volwassenen hebben het er moeilijker mee. Wellicht omdat we in ons schoolse leren zo lineair hebben leren denken. Wellicht omdat onze mentale modellen minder soepel zijn dan die van onze kinderen. Wellicht omdat we de 'patronen' waarin en waarmee we leven steeds als vanzelfsprekender zijn gaan beschouwen.

Wellicht omdat de taal die we gebruiken lineair denken stimuleert. Als we communiceren roepen de zinnen en de woorden die we gebruiken de oude lineaire (mechanische) patronen op. De woorden komen achter mekaar en vormen een 'zin'. We zijn dus zin-makers. Maar in onze gedachten lopen verschillenden stromen parallel met elkaar. We kunnen die verschillende zinnen en alle verbindingen niet tegelijkertijd uitspreken. Wie dat probeert struikelt over zijn woorden en is onverstaanbaar. We zullen dus 'beter' moeten leren luisteren naar de verbindingen die achter de woorden liggen en een nieuwe taal moeten ontwikkelen.

LEREN SYSTEEM-KIJKEN

Leren is het vermogen om je gedrag aan te passen aan gewijzigde omstandigheden en perspectieven en dus om je (eigen) patronen te (h)erkennen en te veranderen. Een van de belangrijkste elementen daarvoor is feedback. Elke actie heeft een gevolg, elke oorzaak heeft een gevolg, maar ook elk gevolg heeft invloed op de oorzaak. In het systeemdenken wordt leren beïnvloed door feedbackloops of circulariteit. De feedback van gevolg naar oorzaak. Een tweede belangrijke component is de tijdsvertraging. Een significant tijdsverloop tussen actie en gevolg lijkt ons handelen los te koppen van de lange termijnconsequenties.

Ik geef een eenvoudig voorbeeld van de circulariteit of de feedbackloops. Toen ik in Cambodja het Cambodja Fishers Coalition Team bezocht op het Tonlé-Sap Meer, merkte ik bij het aanmeren dat kleine kinderen in waskommen rond de toeristenboten hingen. Heel wat toeristen gaven geld.



De kinderen verdienen door het bedelen geld voor hun families.

Als we circulariteit in rekening brengen merken we dat de kinderen door hun ouders thuis gehouden worden van school omdat ze geld binnenbrengen.

Als we het tijdsvertraging in rekening brengen merken we dat onze actie een bestaand systeem in stand houdt. De kinderen gaan niet naar school, leren niet lezen en schrijven.

Systeemdenken is dus een methode om logisch na te denken over veranderen. Het schenkt ons een taal om het geheel systemisch in kaart te brengen en te beschrijven. In veel gevallen worden archetypische patronen bij interventies en de mogelijke gevolgen, herkenbaar en kunnen we symptoombestrijding voorkomen. De systeemtaal helpt ons uit ons lineair taalpatroon en denken.

SYSTEEMDENKEN ALS TECHNIEK OF ALS 'DISCIPLINE'

Jay Forrester ontwikkelde aan het Massachusetts Institute of Technology (MIT) de 'systeemdynamica' vanuit het idee dat veel 'ecologische' problemen hun oorzaak vinden in de maatregelen ontworpen om die problemen op te lossen. Ik gebruik het woord ecologisch in zijn brede betekenis: 'van invloed op de omgeving'. Problemen noemt hij 'systemen' die beleidsmakers in de verleiding brengen om maatregelen te nemen gericht op de symptomen en niet op de onderliggende oorzaken. Dit maakt dat die ingrepen weliswaar op korte termijn positief werken, maar op lange termijn een negatieve invloed hebben en tot meer 'symptomatische maatregelen' nopen. Systeemdynamica is een methode om de wereld om ons heen te bestuderen en om te begrijpen hoe complexe systemen veranderen in de tijd. De interne feedbackloops in de structuur van een systeem zullen immers het (gedrag van het) gehele systeem beïnvloeden. Eigen aan het systemische denken zijn onderwijs en opvoeding voor Forrester fundamentele toepassingsvelden voor systeemdynamica. Met een 'lerende-gecenterd' leren dwingt het de lerende tot een actieve betrokkenheid op duurzaamheid.

Peter Senge studeerde aan het MIT bij Forrester en werkte op de systeemdynamiek in organisaties en voor leiderschap. In 1992 verscheen zijn spraakmakend boek 'The fifth discipline' waarin het systeemdenken als 'de vijfde discipline' het sluitstuk vormt van de lerende organisatie.

Senge (1992, pag.16) definieert een discipline als "een leer, een verzameling van theorieën en technieken die bestudeerd, beheerst en aangewend moeten worden (…), een pad dat gevolgd moet worden om bepaalde vaardigheden en bekwaamheden te bereiken." Een discipline – zoals piano spelen - vereist levenslang leren. De beheersing van een discipline vraagt regelmatige oefening.

De 5 disciplines van de lerende organisatie zijn:

- de gemeenschappelijke visie die in de organisatie gecreëerd wordt;
- het teamleren;
- het persoonlijk meesterschap;
- de mentale modellen die in de organisatie leven;
- het systeemdenken.

De eerste twee disciplines zijn groepsverantwoordelijkheden, de drie andere zijn een individuele verantwoordelijkheid. Het systeemdenken wordt de vijfde discipline genoemd omwille van zijn noodzaak om de andere disciplines te laten samenwerken. Hoewel de verschillende disciplines afzonderlijk kunnen ontwikkeld worden, is hun samenhang cruciaal. Senge noemt deze disciplines niet enkel leerdisciplines, maar beklemtoont dat wie ze toepast op zijn gebied 'een natuurlijk leiderschap' verwerft in de lerende organisatie.

Leiderschap moet hier begrepen worden als 'dienend leiderschap', zoals Greenleaf (1998) dat beschrijft of zoals Margaret Wheatley (2008) definieert: "a leader is anyone willing to help." We raken dan tegelijk ook één van de basisaxioma's van Ruth Cohn (1997): 'Je bent je eigen leider.' Waarmee Cohn oproept om in contact te blijven met je gevoelens, emoties en gedachten en deze, indien nodig, in het (leer)gesprek te brengen. Het leren wordt dan betrokken, verbonden of 'gecentreerd', en dit zowel op het thema als op wat zich afspeelt in de wereld (globe) en op het eigen beleven.

ZO BUITEN, ZO BINNEN: OVER SYSTEEMDENKEN EN PERSOONLIJK MEESTERSCHAP

De ecologische omstandigheden waarin we ons bevinden en de financiële crisis van september 2008 geven aan dat, als Senge gelezen werd, de hebzucht van de op bonus beluste managers in ons naar (snelle) winstmaximalisatie strevende organisatiesysteem, sterker was dan de capaciteit tot systeemdenken.

Kegan and Lahey (2001) vooronderstellen dat het zo goed als onmogelijk is om wat te veranderen aan een organisatie of systeem zonder onszelf te veranderen. Dat is ook wat Senge bedoelt met de verbondenheid van het systeemdenken met andere disciplines zoals persoonlijk meesterschap.

Het systeemdenken vooronderstelt dat wij deel uitmaken van het systeem en dus met de buitenwereld mee veranderen. De grens tussen onze binnenkant en buitenkant of buitenwereld is arbitrair. Dit is een belangrijk besef als we systemisch willen omgaan met veranderingsprocessen. Zonder persoonlijk meesterschap, zonder de eigen verantwoordelijkheid tot persoonlijk leren en veranderen op te nemen is er geen verandering, geen beweging.

OPGESLOTEN IN ONS EIGEN DENKSYSTEEM: ZEVEN MANIEREN OM NIET TE VERANDEREN.

Senge (1992) beschrijft zeven 'leerstoornissen' die een traditionele organisatie 'vasthouden' in een re-actief handelen en denken.

Zachtjes gaargekookt!

Iedereen kent de parabel van de kikker. Een kikker die in een hete pan gestopt wordt zal er onmiddellijk proberen uitklimmen. Stop dezelfde kikker in een pan die je zacht opwarmt. De kikker blijft zitten, wordt slaperig en suf, klimt niet uit de pan en wordt zachtjes gekookt. We zijn net als de kikker vooral attent voor plotse veranderingen in onze omgeving. De langzame veranderingen zien we amper: de sluipende achteruitgang van ons milieu, de vlinders die niet meer verschijnen in de tuin, de 'echte' geur van het

kippenei, de zure kriek, de verarming van een deel van onze buren, de buurtwinkels die sluiten, de veroudering van ons doelpubliek, het uitsterven van de leden…

Ik ben mijn positie!

In veel gevallen verwarren we onze positie met onze identiteit. Ik ben student, leraar, vormingswerker,… Vraag iemand 'wat doe je voor job?' en hij vertelt negen kansen op tien welke taken hij verricht, zelden wat het doel is van dat werk: 'ik sta voor de klas', 'ik begeleid groepen', 'ik ben directeur van een centrum'.

Het doel van het grotere systeem waar we deel van uitmaken, krijgt geen uitdrukking. Het raakt op de achtergrond en we vergeten het. Het is zelden nog onderwerp van het teamgesprek. We zien onszelf binnen het systeem waar we deel van uitmaken en waarop we amper invloed hebben. 'Ondanks het systeem' werken we (nog). Als mensen zich vereenzelvigen met hun positie, hebben ze de neiging hun verantwoordelijkheid te beperken tot de grenzen van hun taak. De systemische resultaten die volgen uit de wisselwerking tussen alle posities ontgaan ons volledig. We kunnen niet efficiënt ingrijpen. Tegenvallende resultaten wijten we aan de andere.

De andere is de schuld!

Nooit gehad dat je tegen een deur botst en denkt 'stomme deur'? Als we minder deelnemers hebben dan voorzien, ligt het aan diegene die de folder ontwierp of aan de conjuncturele omstandigheden. De concurrentie, de overheid, de onveiligheid in de buurt of de stad, de media die het publiek lui maakt, kortom de 'schuldige externe' krachten beletten ons om systemisch te kijken en te zien hoe binnen en buiten deel uitmaken van hetzelfde systeem en noodzakelijk verbonden moeten worden om tot systeemoplossingen te komen.

Onmiddellijk ingrijpen op wat gebeurt?

Problemen moet je onmiddellijk aanpakken en oplossen voor ze uit de hand lopen of tot een crisis leiden. Pro-actief zijn of snel kunnen reageren op gebeurtenissen is een belangrijke competentie. Echt pro-actief zijn kunnen we echter pas als we het geheel, met inbegrip van onze eigen bijdrage aan en positie in de' probleemruimte', in kaart hebben gebracht. Anders is pro-actief zijn niet meer dan een verdoken re-actief reageren op gebeurtenissen.

Gefixeerd op gebeurtenissen

We bekijken het leven door de gebeurtenissen die we meemaken. Elk van die gebeurtenissen geven we zijn eigen oorzaak en vormt de basis voor onze inzichtelijke verklaringen en voorspellingen. We vergeten dat het om kortetermijndenken gaat en dat dit ons niets leert over de achterliggende patronen, de stille voortsluipende processen. Op die manier kunnen we wel re-ageren, maar niet co-creëren.

Ervaringsleren bedriegt!

Leren al doende of ervaringsleren is ideaal in vormingsprocessen. Maar wat gebeurt er als het om systemische processen met een belangrijke tijdsvertraging gaat? Als de gevolgen van onze actie onze leerhorizon overschrijden en we de gevolgen in tijd en ruimte niet meer kunnen ervaren?

De re-actieve modus waarin we werken maakt dat 'ervaring' eerder 'herhaling' betekent. Een vormingswerker kan zeggen: "ik heb twintig jaar ervaring!", maar mogelijk heeft hij twintig jaar hetzelfde gedaan en beperkt zijn ervaring zich tot twintig keer hetzelfde 'programma' draaien.

Fix it!

Mensen willen of gaan er graag van uit dat ervaren en deskundige leiders de problemen wel zullen oplossen. Op You Tube circuleert een hilarisch filmpje waarin een journalist bij elke vraag die over de financiële crisis gesteld wordt over de politieke en financiële leiders roept: 'Fix it, they got to fix it!'
De mythe van de 'leider' (het management/de overheid/de politiek) wordt op een hoopbrengende manier doorbroken door Barak Obama die met zijn 'Yes we can!' op de gedeelde en gezamenlijke verantwoordelijkheid wijst.

Met onze mentale modellen houden we deze wereld in stand

"If the only tool you have is a hammer, you tend to see every problem as a nail."
(Abraham Maslow)

Onze mindsets of mentale modellen houden onze wereld en de problemen waar we mee worstelen in stand. Onze mentale structuren hebben nood aan opsplitsing om te kunnen waarnemen en analyseren, maar een mechanisch beeld leidt tot mechanische en vaak symptomatische oplossingen.

MINDSET:

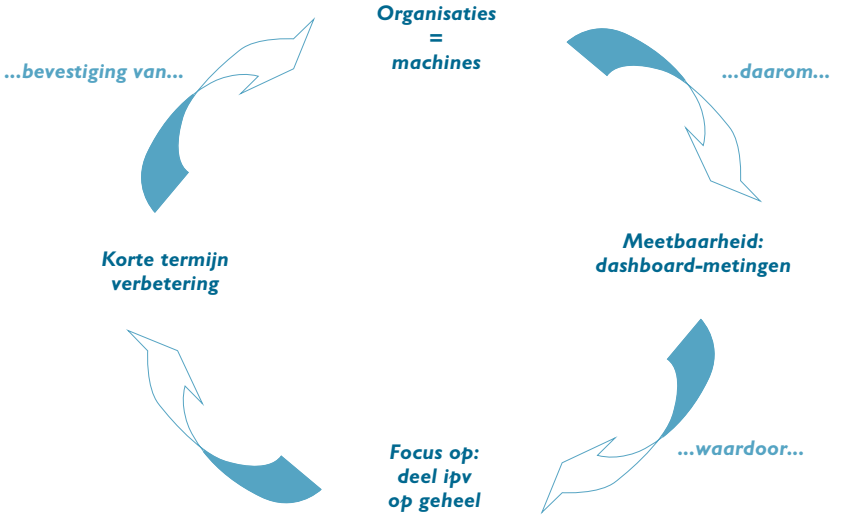

Als we rekening houdende met deze denkbelemmeringen naar duurzame veranderingen willen werken hebben we denk-bruggen nodig. Die vinden we onder andere in het systeemdenken.

Het systeemdenken geeft ons de kans om op een nieuwe manier te gaan denken door het geheel én de onderlinge betrekkingen tussen de delen te zien. We kunnen leren patronen van verandering te zien in plaats van statische momentopnames. Systeemdenken brengt ons ook nieuwe methoden en gereedschap om die veranderingen in kaart te brengen. Voor kinderen lijkt dit vanzelfsprekend (zie bijv. Sweeney, 2004). Wij moeten het (opnieuw) aanleren.

DE HELE IJSBERG ZIEN

De wereld is nog nooit zo complex geweest. De mensheid heeft nog nooit over zoveel informatie kunnen beschikken. Meer dan een druk op een knop is er niet nodig om wereldwijd te communiceren. De aandacht voor duurzaamheid wordt groter. We realiseren ons meer en meer dat de systemen waarin en waarmee we leven ons met kernafval belasten, een groeiende ongelijkheid veroorzaken, tot oorlog, conflict en wapenhandel leiden, in klimaatsverandering en watersnood resulteren, enz…

En toch lijkt voor sommigen onze wereld ook nog steeds een onverwoestbaar ruimteschip in de kosmos. We kennen allemaal het verhaal van de Titanic. Het zichtbare stuk van de ijsberg vraagt onze aandacht. We fixeren ons op de uiterlijke gebeurtenissen. Een zieke jongeman zaait terreur in een kinderdagverblijf. We plaatsen extra beveiligingssystemen bij de ingang van elk kinderdagverblijf.

Soms proberen we ook zicht te krijgen op de trends of patronen. Is er een stijging van jeugdcriminaliteit? Al te vaak vergeten we dat gebeurtenissen en patronen worden veroorzaakt door onderliggende structuren.

Hoog tijd dus om de ijsbergen te bestuderen en onder de zichtbare symptoomlaag van gebeurtenissen te kijken naar de onderliggende patronen en 'onzichtbare' structuren. Om systemisch goed te werken, dienen we zicht te krijgen op de onderliggende structuur van een gebeurtenis of probleem. (Bryan, B., Goodman, M. & Schaveling, J., 2006).

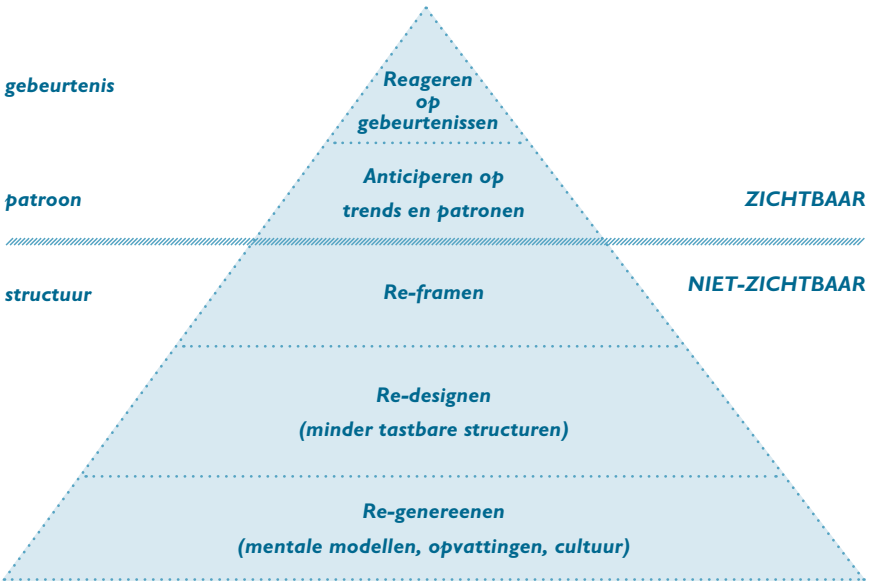

Meedraaien in de molen van gebeurtenissen resulteert meestal in reageren vanuit gekende gewoonten, routines en procedures binnen het gekende denkkader. Primaire reacties zijn het negeren van gebeurtenissen, vluchten of vechten. In een buurt kan dit reageren bestaan uit bijv. een verhoogde politieaanwezigheid op onrustige momenten of een repressief optreden (nultolerantie) bij herhaalde klachten; in de huiskamer met het simpelweg hoger zetten van de verwarming als je het koud hebt.

Wie de tijd neemt om de opeenvolgende gebeurtenissen te overschouwen, ziet vaak hoe ze zich in trends en patronen voordoen. Dit laat toe om de reactie te plannen en om te anticiperen op hoe de gebeurtenissen zich voordoen. Anticiperen betekent het herkennen van patronen en trends zoals ze zich voordoen en deze doortrekken naar de toekomst omdat ze zich zonder ingrijpen wellicht zullen herhalen.

Patronen en trends verraden onderliggende structuren. Sommige structuren zijn voor de hand liggend: beleidsintenties en procedures, relaties tussen mensen en groepen, aanwezige organisatie- en kennissystemen… Andere onderliggende structuren liggen minder aan de oppervlakte en zijn minder zichtbaar. Dikwijls gaat het om de (impliciete) overtuigingen en mentale modellen, culturele elementen, de relaties tussen mensen, ongeschreven regels en hiërarchieën. Door re-framen werken we aan onze mentale modellen. Werkwijzen en gewoontes steunen op onbewuste (achterhaalde) werkelijkheden. Re-framen is onderzoeken of de aannames waarop bepaalde werkwijzen steunen, nog gelden. Daarvoor moeten we met een ander ‘mentaal model’ of ‘bril’ naar de werkelijkheid kijken.

Als we de basis of oorsprong van de trends en patronen die zich voordoen herkennen en de onderliggende structuur begrijpen, kunnen we systemisch ingrijpen. Ingrepen op de dieptelaag van de structuur (zie figuur) hebben een veel ‘robuuster’ effect en bieden vooral veel meer leerkansen dan reacties op het gebeurtenisniveau. Re-designen van structuur en proces betekent in het systeem de vraag of oorzaak die aan de basis van het ontstaan van het probleem ligt, aanpakken en kijken welk effect bepaalde systemische ingrepen kunnen hebben.

Bij het re-generen zullen we de mentale structuur die aan de basis van de organisatie of het systeem zelf ligt, in beschouwing nemen. Met een re-framing op dat niveau wordt het organisatieconcept zelf in vraag gesteld. De organisatie of gemeenschap onderzoekt de mentale modellen die de grondslag van zijn maatschappelijke functie uitmaken. Dit kan leiden tot nieuwe concepten, een vernieuwde maatschappelijke rol of missie van de organisatie. De sociaal-culturele sector in Vlaanderen kreeg die uitdaging door het decreet van 2003. In sommige gevallen werd die uitdaging ook aangegaan. Andere organisaties bleven op het niveau van re-actie.

De kracht van de interventies neemt toe naar gelang dieper in de structuur gewerkt wordt, maar dat geldt ook voor de vertraging en reactietijd. Om diep in de structuur te werken, moet rust kunnen gecreëerd worden. Bovendien neemt ook de (directe) uiterlijke waarneembaarheid af. Een overheid die een snelle verandering wil forceren, stelt een sector dus soms voor onmogelijke uitdagingen en creëert zelf een nieuwe, niet-duurzame en onvoorspelbare situatie.

Met systeemdenken onderzoeken we de samenhang van en de relaties tussen gebeurtenissen, trends en patronen en brengen we de krachten die in een systeem werkzaam zijn, in kaart. Dit laat ons toe om tot een dieper begrip van de dieptestructuren te komen en ze in een proces van 're-thinking' te vatten. Systeemdenken is het ondersteunen van het leren op de diepere structuurniveaus of re-framing, re-designing en re-generating.

Dit betekent een verschuiving van focus:

- van deel naar geheel
- van korte naar langetermijndenken
- van symptoombestrijding naar structuur
- van individu naar relatie
- van kennen of weten naar leren en ontwikkelen
- van re-actie naar co-creatie

KYOTO EN HET CO_2 BAD-PRINCIPE

Een klein staaltje van symptomatisch denken, veroorzaakt door macht- en geldzucht en zichzelf vast rijdende systemen, is het Kyoto-protocol. In onderstaande grafiek zie je hoe de uitstoot van CO_2 stijgt tijdens recente jaren. De uitstoot van CO_2 is sterk gecorreleerd aan de klimaatsveranderingen.

De globale CO_2 uitstoot door menselijke activiteit (biljoen ton CO_2/jaar)

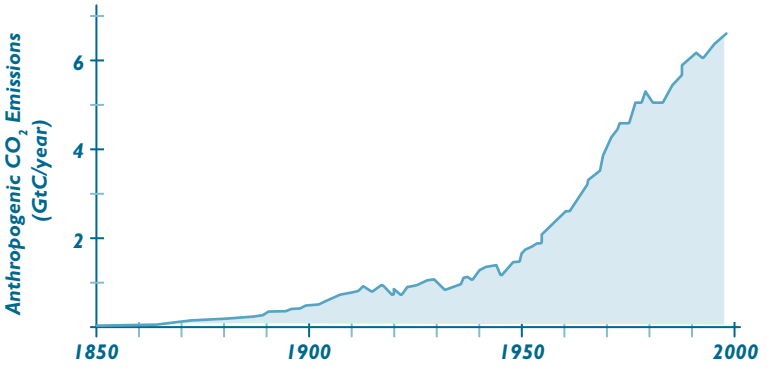

Sterman en Sweeney (2002) werkten samen op het MIT aan een eenvoudige systeemvoorstelling. Ze moest wetenschappelijk verantwoord zijn, patronen in beeld brengen en bruikbaar zijn voor onderwijs en vorming. Het CO_2 bad-model geeft een systemische voorstelling van waar we voor staan. In zijn meest eenvoudige vorm ziet het er zo uit:

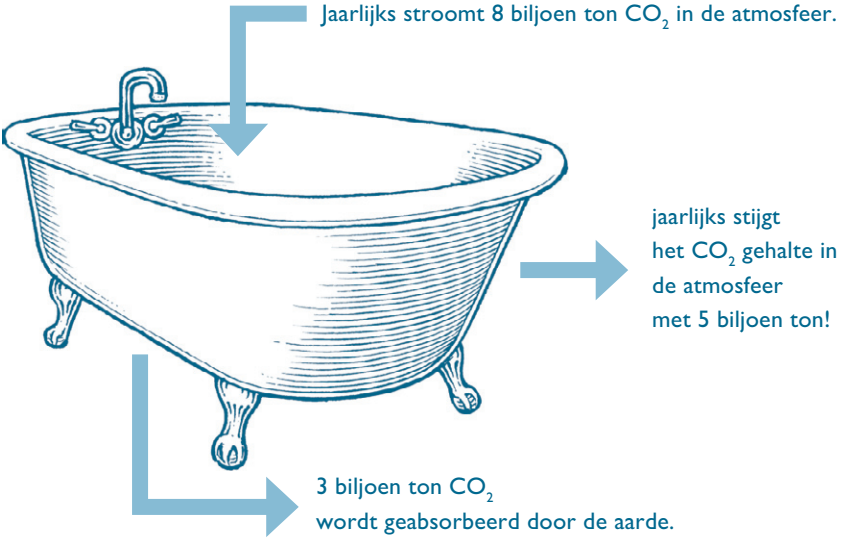

Zolang de toevoer van CO_2 het absorptieniveau van 3 biljoen ton overschrijdt, zal het bad stijgen tot het op een bepaald moment overloopt. Zonder een drastische terugdringing van de uitstoot van CO_2 met minstens 60% (studies spreken van 60 tot 80%) komen we in een onherroepelijk scenario van klimaatsverandering. Op www.seed.slb.com kan je via een animatie zien wat gebeurt met de CO_2 hoeveelheid op de aarde.

Het Kyoto-akkoord voorziet in een terugdringing van 4,8% tegenover het niveau van 1990. Een bewust 'gekozen' refertejaar, want de uitstoot was in 1990 lager door de val en de economische crash van de Sovjet-Unie. Bovendien voorziet het akkoord de mogelijkheid om vergunningen te kopen om te mogen vervuilen. Men gaat van de veronderstelling uit dat deze meerkost vervuilers zal aansporen om minder te vervuilen. Een klimaatsverandering heeft in eerste instantie rampzalige gevolgen voor de armere landen omdat zij zich geen tegenmaatregelen tegen overstromingen, droogte en andere extreme weerelementen kunnen veroorloven. Bovendien lag de uitstoot van de rijke landen nu reeds bijzonder hoog. De VS is verantwoordelijk voor 25% van de uitstoot, maar weigerde het akkoord te tekenen. Elke inhaalbeweging van de armere landen of de nieuwe economische groeimarkten is zonder meer problematisch voor het ecologische evenwicht op onze aarde. De Olympische spelen in China waren de ongezondste ooit.

Los van deze bedenkingen toont het CO_2 badmodel aan dat Kyoto een lege doos is. 4,8% is een fractie van wat werkelijk nodig of noodzakelijk is. We hebben nog minstens 55% te gaan! Dit vereist zeer ingrijpende systemische verandering in onze manier van leven, werken en organiseren, in het evenwicht tussen rijke en armere landen, in onze manieren van denken en handelen. Het leidde voormalig minster van Leefmilieu Bruno Tobback tot de uitspraak: "Ik weet wel wat nodig is, maar als ik dat zeg, word ik niet meer herkozen!".

CRADLE TO CRADLE

"Stel je voor dat iedere voetafdruk weer voedsel genereert of een leefomgeving is voor anderen." (Michael Braungart)

Een mooi voorbeeld van systeemdenken toegepast op productiesystemen vinden we bij Braungart en McDonough (2007). Het concept 'Cradle to Cradle' bestaat uit een origineel kringloopdenken. Het containerpark ligt vol onnodige en niet zo kwaliteitsvolle dingen. Misschien heb jij ook een oudere moeder die zich afvraagt waarom de strijkijzers van nu veel minder lang meegaan. Het is de logica zelve. Een bedrijf heeft er alle belang bij dat een product niet te lang meegaat. Ze moeten blijven verkopen. Innoveren is vaak niet meer dan een beproefde marketingtruc om mensen 'opnieuw' tot kopen aan te zetten.

Als we met onze systemen de aarde blijven vervuilen en blijven doorgaan met het weggooien of onbruikbaar maken van 'technische' materialen zoals metalen, zullen we aan den lijve ondervinden dat we in een begrensde wereld leven waar productie en consumptie hun limieten hebben bereikt. Wist je bijv. dat moedermelk intussen zoveel ongewenste chemische substanties bevat dat ze nooit legaal in flessen verkocht zou kunnen worden?

Mensen praten over de 'levenscyclus' van een product. We projecteren onze menselijke vitaliteit en sterfelijkheid op onze producten. Als de producten 'op' zijn, worden ze begraven of verbrand (zoals mensen). "Hoe zou het zijn in een samenleving waar de gemeenschap belangrijker is dan het individu en waar mensen niet in een cyclus van 'wieg tot graf' geloven, maar in reïncarnatie?" vragen zij zich af.

Twee van hun uitgangsstellingen klinken alvast vreemd in ecologische oren:

1. Recycleren leidt tot steeds slechtere producten.
2. We beschikken op onze planeet over tienduizend keer meer energie dan we nodig hebben, we hoeven ons dus niet in te perken! Hoera, we consumeren, maar niet zonder meer.

Als we werkelijk in overvloed en voorspoed willen leven, zullen we in onze productie de kringloop van de natuur moeten nabootsen. Producten maken die niet zorgen voor extra belasting van de afvalberg, maar weer worden opgenomen in de natuur. Of na gebruik weer volledig uit elkaar kunnen worden genomen, om aan een tweede leven te beginnen, een derde, een vierde, tot de materialen volledig zijn uitgeput. En dan nòg niet giftig zijn, bij verwijdering...

McDonough en Braungart geven in hun boek tips voor productontwikkelaars en industrieën. In Nederland wordt het 'cradle to cradle' principe al op verschillende plaatsen toegepast. Een bedrijf verkoopt bijv. het gebruik van tapijt in plaats van het tapijt zelf. Je loopt een paar jaar over het tapijt, waarna het bedrijf het tapijt ophaalt en jij een nieuw tapijt kiest. Het bedrijf verwerkt de technische materialen en kan er eindeloos nieuwe tapijten mee maken. De firma heeft er alle belang bij om goede en eerlijke producten te maken, want als ze gif of rotzooi produceert, krijgt ze die dus terug.

EEN NOODZAKELIJKE REVOLUTIE

"All real change is grounded in new ways of thinking and perceiving." (Peter Senge, 2008)

Milieu- en sociale uitdagingen zoals de uitputting van natuurlijke energiebronnen, de groei van nieuwe economische machten, de verhoging van de consumptie in verschillende delen van de wereld en de financiële crisis nopen tot een groeiend bewustzijn dat verandering onontkoombaar en noodzakelijk is. Deze transitie is niet evident omdat het niet gaat om een ingrijpen op de zichtbare lagen van de systemen waarmee we ons (economisch) samenleven georganiseerd hebben, maar op de onderliggende minder tastbare structuren. We moeten ons realiseren dat we deel van de oplossing zijn. In een 'verbonden' wereld maakt het niet uit wiens kelder eerst onderloopt. Op de Titanic maakt het niet uit aan welke kant van de boot het gat geslagen wordt. Niet alleen moeten we ons verbruikspatroon drastisch veranderen, we moeten ook beseffen dat we verantwoordelijk zijn om samen nieuwe 'communities' te bouwen, om samen een nieuwe manier te zoeken om ons leven en werk te organiseren. Dit kan alleen als we systemisch-verbonden leren denken, met het oog op de interconnectiviteit van alles en iedereen. Systeemdenken, resulterend in een 'systeembewustzijn', is noodzakelijk in de transitie naar een duurzame wereld.

Jos Pauwels
is hoofd studiegebied sociaal-agogisch werk, Artesis Antwerpen,
voorzitter van SoCiuS en van de nieuwe vereniging MAGMA.

MEER WETEN

BOHM, D. (1985): "Heelheid en de impliciete orde". Rotterdam: Leminiscaat.

BRAUNGART, M. & MCDONOUGH, W. (2007): "Cradle to cradle – Afval = voedsel." Heeswijk: Search knowledge.

BRYAN, B., GOODMAN, M. & SCHAVELING, J. (2006): "Systeemdenken, ontdekken van onze organisatiepatronen". Den Haag: Academic Service.

COHN, R.C. (1997-5de ed.): "Van psychoanalyse naar themagecentreerde interactie". Barneveld: Uitgeverij H. Nelissen.

GREENLEAF, R.K. (1998): "The Power of Servant Leadership". San Francisco: Berrett-Koehler Publishers Inc.

JUTTEN, J. (2003): "Natuurlijk leren. Systeemdenken in een lerende school". Sittard: Consent.

JUTTEN, J. (2004): "De systeemdenker in actie. Leiding geven in een lerende school". Uitgegeven door Natuurlijk leren (www.natuurlijkleren.org).

KEGAN, R. & LAHEY, L.L. (2001): "How the way we talk can change the way we work, Seven Languages for Transformation." Jossy-Bass.

KUIJER G. (1980): "Het geminachte kind". Amsterdam: Arbeiderspers,

PAUWELS, J. (2006): "Wandelen door het vruchtbare veld van de gemeenschapsvorming". In: WisselWERK-cahier '06, "Ne Zanger is een groep. Over gemeenschapsvorming" Brussel: SoCiuS.

SARTRE J.P. (1944): "Huis-clos". Paris: Gallimard.

SENGE, P. (1992): "De vijfde discipline". Schiedam: Scriptum Books.

SENGE, P. e.a., (2000): "De dans der verandering. Nieuwe uitdagingen voor de lerende organisatie". Den Haag: Academic Service.

SENGE, P. e.a., (2004): "Presence, Human purpose and the field of Future". Cambridge, USA: SOL.

SENGE, P. e.a., (2008): "The necessary Revolution. How individuals and organizations are working togheter to create a sustainable world." London/Boston: Nicolas Brealey Publishing.

STERMAN, J.D., SWEENEY, L.B., (2002): "Cloudy Skies: Assessing Public Understanding of Global Warming". http://web.mit.edu/jsterman/www/cloudy_skies1.pdf.

SWEENEY, L. B. (2004): "Thinking About Everyday Systems. An empirical investigation of middle school students and their teachers' conceptions of natural and social systems". Unpublished dissertation for the degree of Doctor of Education. Graduate School of Education of Harvard University.

WHEATLEY, M. (2008): "Turning To One Another". San Francisco Berrett-Koehler Publishers Inc. (2nd edition. January 2009).

Website van Perspectief 2015: http://www.co-creatie.org.

3

Modellen voor duurzame transitie

TRANSITION TOWNS - Jeanneke van de Ven p.188

TRANSITIE IN DE PRAKTIJK - Debby Eraly, Margot en Hilde p.209

MODELLEN UIT HET OPBOUWWERK:
HET DUURZAAM HUIS IN GENT - Frank Vandepitte p.215

ECOTEAMS - Steven Vromman p.223

VOEDSELTEAMS, EEN HERNIEUWDE BAND
VAN VERTROUWEN - Jeanneke van de Ven p.231

LETS, TIME BANKING EN ANDERE COMPLEMENTAIRE MUNTEN
Johan De Vriendt p.241

TIJD VOOR ELKAAR - Johan De Vriendt p.251

DE DUURZAAMHEIDSSPIEGEL - Thomas Ducheyne p.258

BOUWTEAMS: OP WEG NAAR DUURZAAM BOUWEN
Geert Van Geeteruyen p.264

MEEDOEN MET KLIMAATWIJKEN - Bernard Govaert p.271

TANDEM: SAMENWERKEN LOONT - Melinde De Groote p.275

AUTODELEN - Jeffrey Matthijs p.281

TRANSITION TOWNS

Small is onvermijdelijk, maar vooral ook beautiful

Jeanneke van de Ven

Samenvatting

Het Transition Towns-concept werd ontwikkeld in het Engelse stadje Totnes. De initiatiefnemer, Rob Hopkins, bezocht in 1990 de Noord-Pakistaanse Hunzavallei, waar hij begeesterd werd door een veerkrachtige gemeenschap die optimaal en duurzaam gebruik wist te maken van plaatselijke hulpbronnen. In Totnes werkte hij samen met anderen zijn transitie-ideeën uit. Centraal in het concept staat de herlokalisering van belangrijke aspecten van het dagelijkse leven, waarbij beroep gedaan wordt op de collectieve talenten van de gemeenschap. Begrippen als lokale veerkracht, minder energieverbruik en permacultuur zijn hierbij heel belangrijk. De auteur schetst de principes van het transitiemodel. Rationaliteit, emotionaliteit en actie (hoofd, hart en handen) worden hierbij verbonden. In het artikel worden twaalf stappen beschreven om tot een 'transition town' te komen. Er wordt ingegaan op de zeven belangrijkste barrières om met een dergelijk initiatief te starten. Een aantal ondersteunende instrumenten worden onder de loep genomen. Verder komt de verspreiding van het model, ook in Vlaanderen, aan bod. De transitiebenadering wordt vergeleken met de benadering van de traditionele milieubeweging. Tenslotte wordt het model ook kritisch bekeken.

Wie dezer dagen in Totnes rondloopt ziet een gewoon Engels stadje, ogenschijnlijk zoals elk ander. Ogenschijnlijk, want Totnes is de bakermat van Transition Towns, dat zich als een aanstekelijk model in Engeland en tot ver daarbuiten verspreidt.

Transition Towns is een model en een praktijk van maatschappelijke verandering in antwoord op piekolie en klimaatverandering. Klimaatveranderingen betekenen dat we onze uitstoot van broeikasgassen, en dus onze verbranding van fossiele brandstoffen, zeer drastisch moeten beperken, wil de aarde een leefbare plek blijven. Maar ook piekolie, het einde van het tijdperk van de goedkope olie, komt snel op ons af. Piekolie is het punt in de tijd waarop de productie van goedkope olie zijn hoogste punt bereikt, en dat is nu. De olieproductie bevindt zich thans op de top van zijn curve, en zal vanaf dit moment afnemen terwijl de vraag blijft stijgen. Wat dit betekent voor een samenleving die voor bijna alles van olie afhankelijk is, is een eenvoudig maar dramatisch rekensommetje.

Hoewel het bewustzijn van klimaatverandering stilaan begint te groeien in de samenleving, is dat zeker nog niet het geval voor piekolie. Toch komt het einde van het

'Tijdperk van Goedkope Olie' snel op ons af en zal ons leven radicaal veranderen, of we nu willen of niet. Het punt is niet alleen of we de economische globalisering in vraag durven stellen omdat deze onrechtvaardig en onbillijk is of culturen en milieu vernietigt. Het punt is ook of we durven kijken naar de achilleshiel van de economische globalisering, namelijk de olieafhankelijkheid. Economische globalisering was alleen maar mogelijk door goedkope, vloeibare, fossiele brandstoffen en er bestaat geen bruikbaar alternatief op die schaal. De overgang naar meer gelokaliseerde, energie-efficiënte en productieve manieren van leven is geen keuze, het is een onvermijdelijke richting die de mensheid in moet slaan.

Transition Towns is een positief en aanstekelijk model van maatschappelijke verandering van onderop, dat een transitie beoogt naar een veerkrachtige lage-koolstofsamenleving als antwoord op piekolie en klimaatverandering. Transitie-Initiatieven zijn noodzakelijk lokaal, kleinschalig en autonoom, en doen een beroep op lokale energieën en talenten om gezamenlijk de handen uit de mouwen te steken om de eigen gemeenschap weer weerbaar te maken en voor te bereiden op de gevolgen van piekolie en klimaatverandering.

Door haar positieve en visionaire aanpak slaagt Transition Towns erin een gevoel van vervoering op te wekken, eerder dan de gevoelens van schuld en horror die milieucampagnes soms oproepen. Transition Towns inspireert, enthousiasmeert en focust op de mogelijkheden in plaats van op de waarschijnlijkheden. Vertrekkend van op de top van de oliepiek bedenken we in de transitiebeweging nieuwe verhalen over hoe we willen dat onze wereld er uitziet aan het einde van de afdaling. We zetten het opbouwen van veerkracht opnieuw centraal in al onze toekomstplannen en worden weer actieve vormgevers van onze eigen gemeenschap.

WONDERE VEERKRACHTIGE WERELD: DE DROOM VAN DE HUNZA-VALLEI

In 1990 bezocht Rob Hopkins de Hunzavallei in Noord-Pakistan, een vallei die tot de aanleg van een autoweg in 1978 bijna volledig van de buitenwereld was afgesloten. "Als er op aarde een tuin van gelukzaligheid is, is het deze, is het deze, is het deze", zo schrijft hij."Overal stonden er abrikozenbomen, en kersen-, appel-, amandel- en andere fruit- en notenbomen. Rondom en onder de bomen groeiden aardappelen, gerst, graan en andere groenten. De velden waren netjes, maar niet strak afgelijnd. Planten groeiden in kleine percelen eerder dan in grote monoculturen. Al het afval, met inbegrip van het menselijk afval, werd zorgvuldig gecomposteerd en teruggegeven aan het land. De terrassen die eeuwenlang tegen de bergwanden waren gebouwd, werden bevloeid via een netwerk van kanalen, dat met een verbazingwekkende precisie mineraalrijk water van de hogergelegen gletsjer naar de velden bracht. De paden waren afgezoomd met droge

stenen muren en waren bedoeld voor mensen en dieren, niet voor auto's. Dit was een samenleving die zijn grenzen respecteerde, en dit op een geraffineerde en tegelijk eenvoudige manier.

De mensen leken altijd tijd te hebben om even te stoppen en een praatje te maken met elkaar en tijd door te brengen met de kinderen, die blootsvoets en stoffig door de velden renden. Abrikozen werden geoogst en te drogen gelegd op de daken van de huizen, een prachtig zicht in de heldere bergzon. De gebouwen waren gebouwd van lokaal geproduceerde modderbakstenen, warm in de winter en koel in de zomer. En er was altijd de majestueuze pracht van het hooggebergte. Hunza was gewoon de mooiste, rustigste, gelukkigste en overvloedigste plaats die ik ooit bezocht heb", aldus Hopkins. Als Hunza toen afgesneden zou worden van de wereld en van de wereldeconomie met zijn snelwegen met vrachtwagens volgepakt met goederen, zou het zich uitstekend gered hebben. Als er een globale economische recessie of zelfs ineenstorting zou zijn geweest, zou die weinig impact hebben gehad op de Hunzavallei. Ook de mensen waren veerkrachtig, gelukkig en gezond en hadden een sterke gemeenschapszin.

"Het is niet mijn bedoeling dit te romantiseren of te idealiseren", zegt Hopkins, "maar toen ik in Hunza was, ving ik een glimp op van iets, dat resoneerde met een genetische herinnering ergens diep in mijzelf. Ik groeide op in Engeland waar het feest van de fossiele brandstof in volle gang was, in een cultuur die onophoudelijk probeerde alle sporen van veerkracht uit te wissen en van elke gelegenheid gebruik maakte om het idee tot nonsens te verklaren. Plattelandsmensen werden afgeschilderd als dom, het traditionele als 'ouderwets' en groei en 'vooruitgang' als onvermijdelijk. In deze afgelegen vallei voelde ik een verlangen naar iets waar ik niet echt mijn vinger op kon leggen, maar wat ik nu zie als veerkracht: een cultuur gebaseerd op het vermogen voor onbepaalde tijd te leven en te bloeien binnen haar grenzen."

ONTSTAAN

Als permacultuurleraar aan een middelbare school in Kinsale, Ierland, vat Rob Hopkins na de filmvertoning van 'The End of Suburbia' over piekolie in 2004 het idee op om zijn leerlingen een plan te laten uitwerken voor minder energieverbruik in Kinsale. Het werd het eerste 'Energy Descent Action Plan' van wat er later vele zouden worden. Na zijn verhuizing naar Totnes in Devon, werkt hij samen met anderen zijn transitie-ideeën verder uit in een gezamenlijk project.

De groep in Totnes begint in oktober 2005 met de film 'The End of Suburbia'. Tijdens de daaropvolgende maanden volgt een hele reeks voordrachten en filmvertoningen en wordt begonnen met het netwerken met bestaande groepen. Hopkins vertelt bijv. hoe op een koude voorjaarsavond zo'n 160 mensen een plaatsje zoeken in de St.-Janskerk

voor een bijeenkomst met als titel 'Lokaal geld, lokale vaardigheden, lokale kracht'. De bijeenkomst is georganiseerd door de transitiegroep van Totnes, de eerste in zijn soort, en de avond op zich is al een succes. 160 mensen komen de deur uit voor een bijeenkomst over economie, een onderwerp waarvoor mensen zelden uit hun luie zetel komen. In deze fase heeft het proces nog niet de naam 'Transition Town Totnes' (TTT). Maar elke bijeenkomst gaat zowel over het bouwen van netwerken en relaties als over het bekijken van films.

Langzaam begint het te gonzen in Totnes: waar gaan al die bijeenkomsten en films en voordrachten en affiches in hemelsnaam over? Tenslotte wordt het allemaal duidelijk op de grote lancering van Transition Town Totnes, waarop 350 mensen aanwezig zijn. In kleine groepjes buigen zij zich over de volgende vragen: "Als ik hoor over klimaatverandering en piekolie maak ik mij zorgen over de volgende dingen..." "Mijn toekomstbeeld voor Totnes na piekolie is..." en "De stappen die ik kan zetten in de richting van dit toekomstbeeld zijn..." Hierna wordt iedereen uitgenodigd om zijn of haar gedachten over deze vragen op te schrijven, elk op een verschillend gekleurde post-it note, die vervolgens opgehangen worden zodat iedereen ze kan lezen. De geboorte van TTT was een feit.

CONCEPT EN DOELSTELLINGEN

"Een Transitie-Initiatief is een gemeenschap die zijn eigen latente collectieve talenten ontketent om piekolie en klimaatverandering recht in de ogen te kijken en wegen te vinden en te implementeren als antwoord op deze GROTE vraag:

Hoe gaan we een significante verhoging van de veerkracht (om de gevolgen van piekolie te milderen) en een drastische vermindering van de uitstoot van broeikasgassen (om de gevolgen van klimaatverandering te milderen) bewerkstelligen op alle levensterreinen die deze gemeenschap nodig heeft om een goed en florerend leven te leiden?

Als we vroeg genoeg en collectief plannen maken en handelen, kunnen we zeer waarschijnlijk een manier van leven creëren die veel meer verbonden en levendig is en meer voeling heeft met onze leefomgeving dan de olieverslaafde tredmolen waarin we ons vandaag bevinden." (www.transitiontowns.org)

Klimaatverandering en piekolie zullen ons onvermijdelijk op korte termijn voor grote problemen plaatsen. Het dagelijks leven zoals we dat we nu kennen, met zijn totale afhankelijkheid van een op olie gebaseerde en geglobaliseerde economie op alle terreinen (voedsel, energie, bouwsector, kleding- en andere industrieën, gezondheidszorg, onderwijs, supermarkten, mobiliteit, enz…) zal radicaal veranderen. Hieruit ontstaat de verontrustende bewustwording dat onze lokale gemeenschappen in hoge mate afhankelijk zijn geworden van die globale economie en dat zij hun lokale veerkracht om

zich teweer te stellen tegen de ernstige energiecrisis die piekolie zal teweegbrengen, zo goed als helemaal verloren zijn. In hun huidige vorm zullen zij niet in staat zijn de komende schokken en veranderingen op te vangen.

Centraal in het concept van Transition Towns staat dan ook de doelstelling om de belangrijke aspecten van het dagelijks leven te 'herlokaliseren', een proces dat van onderop door mensen zelf in handen wordt genomen door een beroep te doen op de collectieve talenten van de gemeenschap. Door kapitalisme en globalisering zijn mensen veelal onmondig gemaakt en op vele vlakken gedegradeerd tot passieve, geïsoleerde consumenten. Producten en diensten komen van ver en in de afgelopen decennia zijn ontelbare talenten en ambachten verloren gegaan. Een groeiend aantal mensen is zelfs niet meer in staat zijn eigen eten te koken, laat staan zijn eigen voedsel te verbouwen, kleren of meubels te maken of een eigen basisgezondheidskennis op te bouwen. Onze zelfredzaamheid is ernstig ondermijnd, kleine ambachten en zelfstandigen zijn verdwenen, en daarmee ook de veerkracht van onze gemeenschappen. Geen groter genot en uitdaging dus dan het gewone dagelijkse leven en wat daarvoor nodig is weer terug te claimen en dat leven weer gezamenlijk vorm te geven. En de schoonheid daarvan terug te veroveren op deze geasfalteerde wereld met al zijn beton, parkeerterreinen en grote industrie. En bovenal onze waardigheid te hervinden in een meer autonoom bestaan dat we samen met anderen opbouwen. Want we hoeven voor een betekenisvol leven niet naar verre streken om ons te vergapen aan andere culturen om vervolgens ons plaatsje tussen de beton en de rij voor de kassa weer in te nemen: we kunnen samen opnieuw de veerkracht opbouwen van onze eigen gemeenschappen en daarmee alle culturele diversiteit die eigen is aan onze natuurlijke leefomgeving en zijn mogelijkheden. Binnen de transitie worden daartoe alle intelligentie en de vele slapende talenten in de lokale gemeenschap gemobiliseerd om opnieuw creatief en pro-actief een duurzame, verbonden en verrijkende lokale 'samen'leving op te bouwen.

Veerkracht

Veerkracht is een centraal concept in Transitie-Initiatieven. Het verwijst naar het vermogen van een systeem, gaande van individuen tot hele economieën, om samenhang te behouden en te kunnen blijven functioneren bij ingrijpende veranderingen en schokken van buitenaf. In de transitiebeweging heerst de overtuiging dat we naast onze huidige (en veel te late) inspanningen om de broeikasgassen drastisch te verminderen, evenveel aandacht moeten besteden aan het versterken van de veerkracht van de gemeenschap, of meer precies: het weer opnieuw opbouwen daarvan.

Mogelijke veerkrachtindicatoren kunnen zijn: het percentage lokaal geconsumeerd voedsel dat binnen een bepaalde straal geproduceerd wordt; het percentage lokale handel in lokale munt; de verhouding tussen parkeerruimte en productief landgebruik; het aantal bedrijven in handen van lokale mensen; de proportie van de gemeenschap

die lokaal tewerkgesteld wordt; het percentage lokaal geproduceerde essentiële goederen; de woon-werkafstand van de werkende bevolking; de onderwijs- en gezondheidszorgvoorzieningen in de eigen gemeenschap; het percentage lokale bouwmaterialen die gebruikt worden bij nieuwbouwprojecten; het percentage gebruikte energie die gegenereerd wordt door lokale energieproductie-coöperatieven; het aantal 16-jarigen dat tien verschillende groenten met enige basiscompetentie kan kweken; de hoeveelheid verkeer op de lokale wegen; en vooral de graad van betrokkenheid van de lokale gemeenschap in het praktische transitiewerk

Minder energie

Een tweede centrale doelstelling in Transition Towns is de noodzakelijke vermindering van de uitstoot van broeikasgassen, hetgeen neerkomt op een onvermijdelijke en drastisch verminderde energieconsumptie en een fundamentele omwenteling in de productie van basisgoederen. Immers de klimaatverandering laat geen andere keuze dan een radicale afbouw van het verbruik van fossiele brandstoffen, aangezien noch alternatieve technologie noch alternatieve brandstoffen, noch kernenergie voor een tijdige en veilige opvang van de energietekorten kunnen zorgen. Maar zo'n energie-arme samenleving blijkt bij nader inzien dan ook juist die samenleving te zijn waar we allemaal van dromen en die absoluut te verkiezen is boven de huidige. Na twee eeuwen door het donkere dal van de olie met al zijn vervuilende en vervreemdende gevolgen gegaan te zijn, wenkt een nieuwe toekomst met een hogere levenskwaliteit. Een toekomst die wel zonder verder uitstel ter hand moet worden genomen.

Transition Towns streven met hun Minder Energie Plannen naar een vermindering van de energieconsumptie van 3% per jaar op lokaal vlak door zelf de mogelijkheden daartoe te onderzoeken en met hun eigen antwoorden te komen. Elke lokale werkgroep levert haar bijdrage op dat vlak. David Holmgren zegt het zo: Transitie-Initiatieven belichamen "de van ganser harte en positieve acceptatie van energie-afdaling niet alleen als iets onvermijdelijk, maar ook als een gewenste realiteit".

Permacultuur

Een van de belangrijkste fundamenten van het transitieconcept is permacultuur (permanente agricultuur – permanente (= duurzame) cultuur). Rob Hopkins is permacultuurdocent en vond er mede zijn transitie-inspiratie. Permacultuur is een veel ruimere opvatting dan hoe je groententuin te ontwerpen. In feite is het een ontwerpsysteem voor het creëren van menselijke woonplaatsen op zo'n manier dat elk onderdeel maximaal kan floreren, er een hechte interne samenhang en samenwerking bestaat, zowel wat natuur als wat cultuur betreft, grenzen gerespecteerd worden, geen afval geproduceerd wordt, en er sprake is van een optimaal energiegebruik en een optimale diversiteit. Grondleggers zijn Bill Mollison en David Holmgren.

Principes

Het transitiemodel is gebaseerd op een zestal principes, die niet voorop stonden bij de start, maar die bleken uit de manier waarop het model zich ontplooide. Een eerste principe richt de aandacht op het belang van het ontwikkelen van visionaire en aantrekkelijke toekomstbeelden. De geschiedenis leert ons dat we tot grootse dingen in staat zijn, maar dat we op een ernstig dwaalspoor terecht zijn gekomen. Om het roer om te kunnen gooien, hebben we krachtige toekomstbeelden nodig over hoe de samenleving eruit zou kunnen zien. Het beroep op het visionaire en heldere einddoel maakt de creatieve krachten in de gemeenschap los en betekent dat transitie een sterke pull-factor wordt.

Inclusiviteit is een tweede principe. Dit houdt in dat bestaande grenzen tussen partijen, maatschappelijke sectoren en groepen geslecht worden, en iedereen in de dialoog en in de omwenteling betrokken wordt.

Bewustmaking en goede, betrouwbare informatie is een evidente voorwaarde. De media overrompelen mensen met tegenstrijdige berichten, en laten bepaalde onderwerpen feestelijk liggen, waardoor het als leek moeilijk wordt om door de bomen het bos nog te zien. Heldere en toegankelijke informatie zijn nodig om de onontkoombaarheid van verandering duidelijk te maken, een verandering die vervolgens door mensen zelf gestalte wordt gegeven.

Lokale veerkracht heropbouwen is even belangrijk en centraal in het transitiemodel als het verminderen van het energiegebruik.

Inzichten uit de psychologie: gevoelens van machteloosheid ten aanzien van de gigantische problemen die apathie veroorzaken worden omgebogen naar een positieve en actieve houding. Dit houdt onder andere het creëren van een positieve visie in, het opzetten van praatgroepen waar ervaringen gedeeld kunnen worden en het vieren van de successen van de groep. Deze aanpak maakt mensen duidelijk dat ze niet de enige dwaas zijn die zich zorgen maakt om de toekomst, en dat ze deel uitmaken van een collectief positief antwoord op de problemen.

Geloofwaardige en geschikte oplossingen: het transitiemodel wil het niveau van de individuele en symbolische oplossingen (het spaarlampensyndroom) overstijgen en zich richten op wat gezamenlijk en van onderop kan worden bereikt op niveau van de gemeenschap.

Het hoofd, het hart en de handen

We leven in een snel veranderende samenleving die steeds moeilijker te overzien is. De schaal heeft bovenmenselijke proporties aangenomen, processen zijn onzichtbaar geworden en spelen zich ver weg af, het gevoel invloed te kunnen uitoefenen (nou ja, wat heet…) is beperkt tot het stemhokje. Ook de dreigingen van piekolie en klimaat-

verandering nodigen ons door hun omvang en complexe aard bijna uit ons hoofd af te wenden en verstrooiing te zoeken om de angst te verdrijven of om ons verdriet en onze woede om de destructie niet te voelen. Anderzijds kan echter ook de glans van wat we zouden kunnen bereiken als we wèl iets doen overweldigend zijn.

Geïnspireerd door de permacultuur en andere denkers en doeners staat in het transitiemodel het weer opnieuw verbinden van het hoofd, het hart en de handen op de voorgrond.

Het hoofd

... is nodig om te begrijpen wat er gaande is, dat de dreigingen van piekolie en klimaatverandering onze dringende aandacht vergen en een fundamentele omwenteling van onze maatschappelijke organisatie vereisen. Maar het hoofd is eveneens nodig om die nieuwe wereld waar we van dromen te ontwerpen en te denken.

Binnen het transitiedenken ligt er in dit verband veel nadruk op het belang van kleinschaligheid, dat als een onvermijdelijke keuze naar voren geschoven wordt. David Fleming zegt daarover: "Lokalisering is op zijn best mogelijk tot aan de grenzen van de praktische haalbaarheid, maar het heeft als doorslaggevend argument dat er geen alternatief zal zijn". Dit betekent dat we lokaal moeten gaan produceren wat we lokaal kunnen produceren, en dat we daarin proberen economische en ecologische kringlopen zoveel mogelijk te sluiten. Het gaat dan vooral over de productie van goederen en diensten die voorzien in basisbehoeften. Voedsel is het meest voor de hand liggende product om te beginnen met de wederopbouw van de veerkracht van de gemeenschap, maar bouwmaterialen, stoffen, hout, energie en geld zullen snel volgen.
Begrijpen wat er gaande is heeft ook gevolgen voor de industriële sector, die we in het kader van de transitie eveneens willen herlokaliseren. Immers de delokalisatie van de afgelopen decennia maakt dat onze olieconsumptie zich niet alleen dicht bij huis bevindt, maar eveneens in de producten uit verre landen die we kopen.

De duurzaamste schaal van leven is de lokale schaal en de sleutel tot een duurzame toekomst ligt in het terug delegeren van de macht naar lokale gemeenschappen. Dit betekent niet dat binnen de transitie gestreefd wordt naar volledige lokalisering, maar naar de opbouw van lokale veerkracht. Handel zal er altijd zijn en kan de gemeenschappen ten goede komen. Maar piekolie zal verandering teweegbrengen in de huidige schaal van productie en handel.

Het hart

... vertelt ons hoe we als samenleving en als personen verstrikt zijn geraakt in olie-afhankelijkheid, hoe we verslaafd zijn geraakt aan de olie, hoe we geraakt worden door het beangstigende van piekolie en klimaatverandering, maar ook hoe belangrijk de kracht

van de visionaire verbeelding kan zijn om onze creatieve energie voor de noodzakelijke veranderingen aan te spreken.

Het plotse bewust worden van piekolie staat in de transitie naar de gelijknamige film bekend als het 'end-of-suburbia-moment'. Het is een schokmoment dat allerlei psychische symptomen veroorzaakt: van klamme handen, misselijkheid, hartkloppingen, verbijstering, een gevoel van onwerkelijkheid, een irrationeel grijpen naar onhaalbare oplossingen, tot angst, nihilisme, overlevingsdrang, ontkenning, uitbundig optimisme en het 'ik heb het altijd al gezegd'-syndroom. Lokale praatgroepen creëren mogelijkheden om gevoelens uit te wisselen en elkaar op te vangen.

Piekolie maakt gedragsverandering onontkoombaar, maar daarom nog niet gemakkelijk, zoals elke milieu-activist uit ervaring weet. Er zijn echter andere sectoren die veel beter begrijpen wat er nodig is voor gedragsverandering. Het transitiemodel doet beroep op de kennis en ervaring van mensen uit de verslavingssector om te leren hoe met verandering om te gaan, omdat onze afhankelijkheid van olie in ons dagelijks gedrag veel gelijkenis vertoont met verslavingspatronen. Dit betekent dat er binnen Transitie-Initiatieven aandacht is voor de verschillende stappen in een veranderingsproces, dat men gevoelig is voor de fasen van bewustwording en verandering waarin iemand zich bevindt en dat er veel ruimte gemaakt wordt voor de eigen argumenten en ideeën die mensen over verandering hebben. Vooral het FRAMES-model blijkt daarbij een nuttig instrument. (Zie hiervoor ook het artikel van Frank Buelens in dit cahier.)

Innerlijke transitie is even cruciaal als de uiterlijke transitie in je gemeenschap. Een uiterlijke omwenteling die niet gedragen wordt door een interne verandering is tot mislukken gedoemd.

Een van de grote krachten van het transitiemodel is visioning: de kracht gebruiken van een visionair toekomstbeeld. Mensen in Transitie-Initiatieven schrijven vanuit de toekomst visionaire verhalen over hoe ze op allerlei verschillende terreinen het eindresultaat van de transitie in hun gemeenschap graag zouden zien. Deze dromen en visioenen vormen een krachtige stimulans, maken de creativiteit los, creëren een hoop plezier en humor en betekenen een stevig antigif tegen moedeloosheid en apathie. En ze vormen door backcasting, door terugkoppeling vanuit de toekomst naar het heden, de leidraad voor de verschillende werkgroepen, die zich laten inspireren door deze toekomstvisioenen.

De handen

... steken we uit de mouwen om met ons lokale Transitie-Initiatief te starten, om te beginnen met de bewustmaking van onze gemeenschap, met de ontwikkeling van noodzakelijke alternatieven, weg uit onze olieverslaving, op weg naar nieuwe veerkrachtige,

energie-arme gemeenschappen. Dit is het deel waarin we in actie schieten, ons verenigen in werkgroepen over voedsel, energie, bouwen, geld... en onderzoeken hoe we in onze eigen gemeenschap door allerlei initiatieven een betekenisvol veranderingsproces op gang kunnen brengen. Bijzonder inspirerend is het lezen van het proces dat men in Totnes in het eerste jaar heeft afgelegd. Totnes heeft het voordeel over een uitgebreide alternatieve gemeenschap te beschikken, wat natuurlijk niet voor elk dorp of elke stad geldt, maar niettemin geeft hun zoekproces veel inspiratie en ideeën.

Nadat de groep in Totnes een flink stuk transitie had afgelegd, hebben ze hun eigen proces en dat van andere initiatieven van nabij bekeken en daaruit een aantal stappen gedistilleerd die zij cruciaal vonden in hun ontwikkelingsproces. Deze stappen zijn sindsdien bekend als 'de' twaalf stappen, hetgeen niet wil zeggen dat het volgens een wet van Meden en Perzen zo moet, of in deze volgorde moet, maar wel dat Transitie-Initiatieven er goed aan doen van hun ervaringen te leren. Het zijn belangrijke stukjes van een puzzel, die ieder initiatief op haar eigen manier samen legt.

DE TWAALF STAPPEN

Deze twaalf stappen zijn ontstaan uit de observatie van wat er in de eerste Transitie-Initiatieven leek te werken, vooral in Totnes. Het traject van de eerste jaren van een Transitie-Initiatief bestaat uit de vorming van een stuurgroepje, dat de groep door de eerste stappen van het proces loodst, totdat vertegenwoordigers uit de verschillende werkgroepen deze rol overnemen en het proces verder zetten met de realisatie van een lokaal Minder Energie Plan als einddoel.

1. Stel een stuurgroep samen en leg vanaf het begin haar opheffing vast.

Bill Mollison zei: "Je kan de wereld niet op je eentje redden, daarvoor moet je minstens met z'n drieën zijn." De start bestaat uit de vorming van een stuurgroep, met als doel om fase twee tot vijf te doorlopen, met de afspraak dat, wanneer er eenmaal vier werkgroepen gevormd zijn, de stuurgroep zichzelf opheft en opnieuw samengesteld wordt met één persoon uit elk van de werkgroepen. Dit vereist een zekere nederigheid, maar het is zeer belangrijk om het succes van het project boven de betrokken individuen te stellen. Uiteindelijk moet je stuurgroep bestaan uit een vertegenwoordiger van elke werkgroep.

2. Bewustmaking.

In dit stadium zal duidelijk worden wie je voornaamste bondgenoten zijn, worden cruciale netwerken opgebouwd en wordt de gemeenschap in het algemeen voorbereid op de lancering van je Transitie Initiatief. Ga ervan uit dat mensen in je gemeenschap niet of slecht op de hoogte zijn van piekolie en klimaatverandering, en dat er dus veel werk aan de winkel is om hen hiervan bewust te maken. In Totnes heeft men een vol jaar besteed

aan het bestoken van de bevolking met filmvertoningen, lezingen en netwerken. Er bestaat een hele reeks vertaalde teksten, films, voordrachtmogelijkheden die hiervoor ingezet kunnen worden. Nodig de mensen uit om er met elkaar over te praten. Vooral de films hebben een lage drempel, nodigen uit tot discussie en het gesprek erover blijkt verder te gonzen buiten de filmzaal. Artikels in lokale bladen, interviews op de lokale radio, voordrachten voor bestaande groepen, inclusief scholen, maken deel uit van het instrumentarium om mensen bewust te maken van de problemen en te zorgen dat ze over oplossingen gaan nadenken.

3. Leg de fundamenten.

In bijna elke gemeenschap zijn er gelukkig individuen en groepen die al langer actief zijn rond allerlei aan transitiegelieerde thema's: milieu, gemeenschapsopbouw, klimaat, landbouw… Dit zijn je natuurlijke bondgenoten. Deze fase gaat over het netwerken met deze bestaande groepen en activisten en hen duidelijk maken dat het Transitie-Initiatief ontworpen is om hun eerdere werk en hun toekomstige inspanningen in een groter kader te plaatsen door op een nieuwe manier naar de toekomst te kijken. Erken en eer het werk dat zij doen, benadruk dat zij een belangrijke rol te spelen hebben en leg de basis voor toekomstige samenwerking.

4. Organiseer een Grote Lancering

Als de stuurgroep denkt dat er voldoende bewustzijn rond de problemen gegroeid is in de gemeenschap, volgt de Grote Lancering. Dit is een belangrijke mijlpaal, die de 'volwassenwording' van het project markeert, die het recht in de grotere gemeenschap lanceert, die een versnelling opwekt om je initiatief door de volgende werkperiode heen te sturen. Het is een viering van de wens van de gemeenschap om tot actie over te gaan. Meestal situeert de Grote Lancering zich zes maanden tot een jaar na de vertoning van de eerste bewustmakingsfilm. Wat de inhoud betreft, moet je lancering in het teken staan van "we kunnen iets doen aan de problemen die gaan komen". En het moet niet alleen praten zijn, maar ook muziek, eten, opera, breakdancing of wat dan ook dat volgens jou best past bij het verlangen van je gemeenschap om dit collectieve avontuur aan te gaan.

5. Vorm werkgroepen

Een deel van het proces om een Minder Energie Plan te ontwikkelen is de collectieve talenten van de gemeenschap aan te spreken. Cruciaal hiervoor is het opzetten van een aantal kleinere groepen, die zich richten op specifieke aspecten van het proces. Elk van deze groepen zal haar eigen manier van werken en haar eigen activiteiten ontwikkelen, maar ze vallen allemaal onder de paraplu van het grotere project. Ideaal is dat er werkgroepen zijn voor alle aspecten van het leven die jouw gemeenschap nodig heeft om stevig geworteld te kunnen zorgen voor haar eigen bloei: voedsel, afval, energie, mobiliteit, onderwijs, jeugd, economie, bouw…

Elk van deze werkgroepen bepaalt op haar eigen terrein wat de beste manieren zijn om de veerkracht van de gemeenschap op te bouwen en de CO_2-voetafdruk te reduceren. Hun oplossingen vormen de ruggengraat van het Minder Energie Plan.

6. Gebruik Open Space

Open Space Technologie blijkt een zeer effectieve benadering voor bijeenkomsten van Transitie-Initiatieven. In theorie kan het niet werken, wanneer een grote groep mensen samenkomt om een bepaald onderwerp te bespreken zonder agenda, zonder timing, zonder duidelijke coördinator en zonder verslagnemers. Maar in Totnes werden aparte Open Spaces gehouden rond voeding, energie, wonen, economie en de psychologie van de verandering. Op het einde van elke bijeenkomst had iedereen gezegd wat hij wilde zeggen, waren er uitgebreide notities gemaakt en uitgetikt, had er een heleboel netwerking plaatsgevonden en een groot aantal visies en ideeën waren uiteengezet en geformuleerd.

7. Ontwikkel zichtbare praktische manifestaties van het project.

Je project moet al in een vroeg stadium beginnen met het creëren van zichtbare praktische manifestaties in de gemeenschap. Dit zal de perceptie door de mensen van je project beduidend verhogen en ook hun bereidheid om mee te doen. In Totnes werden veel notenbomen geplant, werd een lokale munt uitgegeven, werden lemen bushokjes gebouwd, zonnepanelen geplaatst, tuinprojecten gerealiseerd, een voedselgids uitgegeven, energie-audits voor bedrijven aangeboden...

8. Faciliteer de Grote Herscholing

Indien we willen reageren op piekolie en klimaatverandering door naar een toekomst met minder energie te gaan en onze gemeenschap te herlokaliseren, dan hebben we veel vaardigheden nodig die voor onze grootouders heel gewoon waren. Een van de nuttigste dingen die een Transitie-Initiatief kan doen is training aanbieden in een aantal oude vaardigheden. Onderzoek onder de ouderen van je gemeenschap kan je veel leren, tenslotte leefden zij in de tijd voor het ontstaan van de wegwerpmaatschappij en begrijpen zij best hoe een samenleving met minder energie eruit zou kunnen zien. Voorbeelden van cursussen zijn: reparatie, koken, fietsonderhoud, natuurlijk bouwen, isolatie, verven, kruidenwandelingen, tuinieren, basis energie-efficiëntie in huis, zuurdesemdeeg maken, voedsel kweken... de lijst is eindeloos. Het leert mensen dat ze in staat zijn hun problemen op te lossen, en dat het nog leuk is ook.

9. Sla een brug naar de Lokale Overheid

Hoeveel deining er ook door je Transitie-Initiatief opgewekt wordt, met hoeveel praktische projecten je ook gestart bent, en hoe prachtig je MEP ook is, je zult niet erg ver komen zonder een positieve en productieve relatie met je lokale overheid. Of het nu om planning, financiering of relaties gaat, je hebt hen nodig. Anders dan je misschien zou verwachten, zul je wellicht merken dat de deur daar voor je open staat.

10. Eer de Ouderen

Voor degenen onder ons die geboren zijn in of na de jaren '60, toen het feestje van de goedkope olie in volle gang was, is het zeer moeilijk zich een leven met minder olie voor te stellen. Om ons het beeld van een lagere-energie-samenleving opnieuw voor te stellen, moeten we ons wenden tot de mensen die zich nog de overgang naar de periode van de goedkope olie herinneren, vooral de periode tussen 1930 en 1960. Dit betekent niet dat we op een of andere manier een 'terugkeer' naar een duister ver verleden willen, maar er valt veel te leren over hoe de dingen gedaan werden, wat de onzichtbare verbanden tussen de verschillende elementen van de gemeenschap waren en hoe het dagelijks leven geleefd werd.

11. Laat het gaan waar het heen wil gaan...

Hoewel je bij het begin van de ontwikkeling van je Transitie-Initiatief een duidelijk idee had waar het naartoe moet, zal het onvermijdelijk ergens anders heen gaan. Als je probeert vast te houden aan een rigide visie, zal het proces je energie opvreten en lijken te stagneren. Jouw rol is niet om alle antwoorden te geven, maar om als katalysator te werken voor de gemeenschap om haar eigen transitie te ontwerpen. Als je je aandacht gericht houdt op de sleutelcriteria - het opbouwen van de veerkracht van de gemeenschap en de reductie van de CO_2-voetafdruk - dan zul je constateren dat de collectieve talenten van de gemeenschap met uitvoerbare, praktische en zeer inventieve oplossingen op de proppen komen.

12. Maak een Minder Energie Plan (MEP)

Elke werkgroep heeft zich gericht op praktische acties om de veerkracht van de gemeenschap te vergroten en de CO_2-voetafdruk te verkleinen. Samen vormen deze acties het Minder Energie Plan. Hierin hebben de verzamelde talenten van de gemeenschap hun eigen toekomst ontworpen als antwoord op de potentiële dreigingen van piekolie en klimaatverandering.

DE ZEVEN "MAREN"

Mensen die overwegen initiatief te nemen of actief te worden binnen de transitiebeweging in hun eigen gemeenschap, moeten vaak een aantal echte en/of ingebeelde barrières overwinnen. Deze worden binnen de transitie 'de zeven maren' genoemd. De 'maren' variëren van hersenspinsels over geen geld hebben, niet over de juiste kwalificaties beschikken, niet voldoende energie hebben tot tegengewerkt worden. Ze kunnen echter weerlegd worden als ingebeelde argumenten, die in de transitiepraktijk niet blijken te kloppen.

Je kunt je overweldigd voelen door het vooruitzicht van al het werk en de complexiteit ervan, maar mensen zullen je komen helpen. Velen hebben inderdaad versteld gestaan

van de toevallige manier waarop belangrijke dingen in het proces plaatsvinden, van hoe de juiste mensen op het juiste moment mee kwamen doen. Het gaat erom voor stoutmoedigheid te kiezen, om de sprong te wagen van 'waarom doet niemand wat' naar 'laten we iets doen', een sprong die de energie levert om alles gaande te houden.

Vaak is het ontwikkelen van milieu-initiatieven als een kapotte auto de helling opduwen: harde, ondankbare labeur. Een transitie-initiatief is als het naar beneden rollen aan de andere kant - de auto begint harder te rijden dan je bij kunt houden, in een steeds hogere versnelling. Vanaf de duw die je hem boven op de heuvel geeft, ontwikkelt hij zijn eigen vaart. Dat wil niet zeggen dat het soms niet hard werken is, maar het is bijna altijd een plezier, en het geeft bergen energie.

DE ONDERSTEUNENDE INSTRUMENTEN

Er zijn in de loop van de afgelopen paar jaar talloze instrumenten ontwikkeld en verzameld ter ondersteuning van de lokale transitie-initiatieven. Een flink deel hiervan is ook al in het Nederlands beschikbaar.

Het Transitie Handboek

Rob Hopkins schreef een handboek over transitie, dat je letterlijk in de hand kunt nemen bij al je stappen in het transitieproces. In het boek geeft hij de instrumenten die je nodig hebt. Het legt de grote problemen van piekolie, klimaatverandering en de financiele crisis op een bevattelijke manier uit, evenals het belang van zowel vermindering van CO_2-uitstoot, als het heropbouwen van lokale veerkracht; het laat ons dromen van en verhalen vertellen over een kleinschaliger wereld op mensenmaat en hoe we deze zelf kunnen organiseren; het legt het transitieconcept uit en welk traject daarin afgelegd kan worden; het geeft aan hoe we af kunnen kicken van onze olieverslaving; het vertelt over het belang van innerlijke transitie als draagvlak voor wat er buiten verandert; het geeft talloze oefeningen en werkvormen om met je groep of in je gemeenschap te doen; het vertelt uitgebreid over de acties, ervaringen en realisaties van reeds bestaande initiatieven en over hun trajecten; het geeft valkuilen en omwegen aan en wijst op het belang van het positieve in het hele proces, in het vieren van wat we gezamenlijk gerealiseerd hebben. Op zijn website en op de wiki van Transition Towns (www.transitionculture.org en www.transitiontowns.org) is bovendien steeds het laatste nieuws te vinden van wat er in de Engelse transitiewereld gerealiseerd wordt, worden er trainingen allerhande aangeboden en wordt de verdere aanstekelijke verspreiding van het transitieconcept in de wereld gestimuleerd en bijgehouden. Naast het handboek is tevens een kortere basishandleiding beschikbaar voor Transitie-Initiatieven.

Beide publicaties zijn met een grote gezamenlijke krachtsinspanning in no time door een ploeg van vijftig vertalers in het Nederlands vertaald en verkrijgbaar binnen de transi-

tiebeweging en in de boekhandel. Op de Vlaamse website www.transitie.be vind je veel Nederlandstalig basismateriaal en het laatste Vlaamse transitienieuws.

Werkvormen

Omdat binnen de transitie vaak met grote groepen gewerkt wordt en het van het grootste belang is op lokaal vlak iedereen erbij te betrekken en alle talenten tot hun recht te laten komen, zijn er een aantal werkvormen beschikbaar, die toelaten in deze omstandigheden toch een grote participatie en werkbare resultaten te genereren. Open Space, Wereld Café en Viskomdiscussies zijn belangrijke instrumenten om met grote groepen te werken. Ook voor het opzetten van grote evenementen worden suggesties gegeven.

Om oeverloze vergaderingen en praatbarakken te vermijden, zijn er duidelijke instrumenten voor het opzetten van productieve bijeenkomsten.

En een hele reeks oefeningen en spelen maken de centrale concepten van transitie duidelijk op een laagdrempelige en plezierige manier. Of ze leren je hoe je zelf presentaties kunt geven over de belangrijkste onderwerpen.

Skilling Up for Power Down

Een mooie titel voor een tiendelige cursus over de voornaamste aspecten van transitie. Aan bod komen piekolie en klimaatverandering, permacultuur, voedsel, bouwen en wonen, water en compost, energie, bomen en vruchten, innerlijke transitie, geld en economie. Een geheel van instrumenten die nodig zijn om te leren hoe we opnieuw met minder energie kunnen leven. Het verminderen van de CO_2-uitstoot betekent dat we op allerlei terreinen bekijken hoe en waar we het energieverbruik terug kunnen dringen. Of op welke manier we het hele productieproces zodanig om kunnen buigen dat er minder energie voor nodig is: van grondstoffen over afval en transport tot het eigenlijke productieproces.

En tenslotte staat een aanbod op stapel rond het opnieuw leren van allerlei ambachten: zelf voedsel verbouwen, meubels maken, fietsen en andere werktuigen herstellen, brood bakken, spinnen en weven, kleren maken, met trekpaarden werken….

Films

Er is een groot aanbod van films over piekolie, klimaatverandering, permacultuur, landbouw, geld, transitie, waarvan er een aantal Nederlands ondertiteld zijn.

Folder

Een algemene folder over het hoe en waarom van transitie.

HOE WORD JE NU UITEINDELIJK EEN ECHT TRANSITIE-INITIATIEF?

Het transitieconcept is een zorgvuldig uitgewerkt geheel van welomschreven uitgangspunten, ideeën, werkvormen en doelstellingen met een specifiek traject waarin een aantal aspecten en stappen van cruciaal belang zijn. Natuurlijk is her en der al sprake van allerlei groepen en groepjes die op een fantastische manier goed bezig zijn, rond lokaal voedsel kweken, rond natuurbescherming, rond compostering of recyclage. Het zijn allemaal geweldige initiatieven, en in zekere zin ook initiatieven die een plaatsje zouden kunnen vinden binnen de transitie, maar ze zijn daarom nog geen Transitie-Initiatief. Om duidelijkheid te verschaffen en het transitieconcept helder te houden, is men in Engeland overgegaan tot het formuleren van een aantal criteria waaraan groepen moeten voldoen willen zij 'officieel' erkend worden als Transitie-Initiatief. De betreffende criteria gaan ondermeer over: een begrip van piekolie en klimaatverandering hebben; een stuurgroepje van vier à vijf personen hebben; twee mensen die een tweedaagse basistraining gevolgd hebben; een basisbegrip van de twaalf stappen; netwerken met naburige initiatieven; inclusief werken; en vooral de erkenning dat je eigen gemeenschap de plek is waar je moet beginnen.

Ook in Vlaanderen proberen we, ook al is er nog geen sprake van echte erkenningen, deze gang van zaken te respecteren om ervoor te zorgen dat het transitieconcept zijn oorspronkelijke doelstellingen en aanstekelijke eigenheid bewaart.

DE VERSPREIDING VAN HET TRANSITIEMODEL

Tijdens de Grote Lancering van het eerste Transitie-Initiatief in Totnes in 2006 zei Rob Hopkins al schertsend: "Stel je nou eens voor dat deze ideeën zich als een lopend vuurtje zouden verspreiden en zo aanstekelijk zouden werken dat er overal zulke lokale groepen ontstaan die doen wat wij doen". En zo geschiedde. Transition Towns groeide explosief, aanvankelijk alleen in het Verenigd Koninkrijk, vervolgens in andere Engelstalige gebieden (VS, Canada, Australië, Nieuw-Zeeland...) en tenslotte ook in vele andere delen van de wereld, waaronder Vlaanderen. Op dit moment bestaan er vele honderden erkende initiatieven en duizenden startende groepen over de hele wereld.

TRANSITIE IN VLAANDEREN

In 2008 steken drie door het transitie-idee gebeten Aardewerkers[1] op hun jaarlijkse zomerweek de koppen bij elkaar om te overleggen wat de mogelijkheden in Vlaanderen zouden kunnen zijn. De enige manier om het te weten te komen is het transitie-idee te verspreiden en iets te organiseren waar mensen naar toe kunnen komen. Dat worden de eerste inloopdagen in Veltem in september 2008, waarop onmiddellijk een 60-tal mensen aanwezig zijn. Na een tweedaags programma vormen zich verschillende lokale groepen,

ondermeer een groep enthousiastelingen in Gent, Merchtem, Wijgmaal, Scherpenheuvel-Zichem en regio Leuven. Aangemoedigd door de vele vragen volgt een tweede reeks inloopdagen in januari in Gent, en een derde reeks in maart in Sint Truiden. Voor het najaar van 2009 staan inloopdagen in Leuven, Gent en Antwerpen op het programma. Inmiddels zijn er actieve Transitie-Initiatieven in Gent (verdeeld over vijf transitiewijken), Leuven, Antwerpen, Tervuren, Merchtem, Scherpenheuvel-Zichem, Wijgmaal en Stekene en is er sprake van vele startende groepen doorheen Vlaanderen. Het gaat dus inderdaad over een aanstekelijk virus.

WAT MAAKT TRANSITIE INITIATIEVEN ANDERS DAN ANDERE MODELLEN?

Gedragsverandering bewerkstelligen is de 'Heilige Graal' van de milieubeweging, maar blijkt aartsmoeilijk. De transitiebeweging lijkt een aanstekelijke, positieve manier gevonden te hebben om mensen te betrekken in het vormgeven van hun eigen duurzame gemeenschap. Wat is dan zo nieuw aan transitie? Wat zijn de verschillen?

Traditionele milieubeweging	Transitiebenadering
Individueel gedrag	Groepsgedrag
Één kwestie	Holistisch
Instrumenten: lobbyen, campagnes en protesten	Instrumenten: publieke deelname, ecopsychologie, kunst, cultuur en creatieve opleiding
Duurzame ontwikkeling	Veerkracht / herlokalisering
Angst, schuld en choqueren als aanzet tot actie	Hoop, optimisme en een pro-actieve houding als aanzet tot actie
Veranderen van nationaal en internationaal beleid door te lobbyen	Veranderen van nationaal en internationaal beleid door het verkiesbaar te maken
De man in de straat als het probleem	De man in de straat als oplossing
Algemene campagnes	Gerichte tussenkomsten
Engagement op één niveau	Engagement op verschillende niveaus
Voorschrijvend: bepleit bepaalde antwoorden en oplossingen	Handelend als katalysator - geen pasklare antwoorden
Koolstof voetafdruk	Koolstof voetafdruk en indicatoren van veerkracht
Geloof dat economische groei nog mogelijk is, zij het een meer groene groei	Ontwerpen van een economische renaissance, zij het een lokale

KRITIEK OP HET TRANSITIECONEPT: THE ROCKY ROAD TO A REAL TRANSITION

Het kan niet anders dan dat er ook kritieken op het transitieconcept geventileerd worden. Hoewel niet allemaal het vermelden waard, mag hier één constructieve, maar kritische interventie niet ontbreken: 'de rocky road' is een kritische reflectie op wat een 'transitie' zou kunnen betekenen voor sociale verandering. De schrijvers ondersteunen volledig het transitiemodel en de transitiebeweging, maar leveren een noodzakelijke aanvulling, bedoeld om het debat en de praktijk ten goede te komen en te verrijken.

Kern van de kritiek betreft de vraag naar de oorzaken van de huidige crisissen, de vraag naar 'een transitie van waar naar waar?' Het is inderdaad de hoogste tijd voor verandering, maar er staan machtige krachten tegenover ons. De transitiebeweging moet in zijn historische en politieke context geplaatst worden om het debat te verdiepen en versterken. Daarin mag een machtsanalyse niet ontbreken.

Om de drempel zo laag mogelijk te houden verlenen transitiegroepen soms geen steun aan bepaalde campagnes (bijv. tegen de destructieve praktijken van oliemaatschappijen), maar kiezen voor een toegankelijk model waarrond allerlei mensen zich kunnen scharen, een model met de nadruk op positieve antwoorden en niet "tegen" instellingen of projecten. Maar hoe kunnen we spreken over klimaatverandering en piekolie, zo zegt de kritiek, zonder de zijde te kiezen van gemeenschappen die een strijd leveren tegen de uitbreiding van de infrastructuur van fossiele brandstoffen? Is het niet naïef om te denken dat bedrijven als Shell, BP of Esso het gemakkelijk op zullen geven of fundamenteel zullen veranderen terwijl ze nog zoveel winst kunnen maken? Overal ter wereld strijden mensen tegen de multinationale energiereuzen, die een directe bedreiging voor hun overleving vormen door vervuiling, repressie en landverlies. Steun aan gemeenschappen die zich verzetten tegen de pogingen van de industrie om alsmaar meer fossiele brandstoffen op te pompen en te verbranden is juist een belangrijke strategie in de strijd tegen klimaatverandering. Deze solidariteit met de directe slachtoffers en het aanklagen van bedrijven en politieke systemen die deze bedrijven ondersteunen, kan niet los gezien worden van een betekenisvolle transitie. Zeggen dat TT geen mening heeft over dit soort zaken of de mensen niet voor het hoofd wil stoten, is niet goed genoeg. Net zoals het opbouwen van lokale veerkracht, vormt dit soort strijd de kern van hoe onze toekomst eruit zal zien. Dit debat dient in het hart van de transitie gevoerd te worden, het debat of deze twee benaderingen, het 'walk-away'-model van de transitie en het oude model van de maatschappelijke strijd, elkaar uitsluiten of elkaar juist kunnen aanvullen en versterken.

Immers, klimaatverandering is niet iets dat zomaar uit de lucht is komen vallen. Te veel koolstof is een symptoom van een grotere ziekte: te veel productie, te veel economische activiteit. Maar het gaat ook over de manier waarop we die productie organiseren:

het vrije markt kapitalisme met zijn eindeloze economische groei. We zitten gevangen in een economisch systeem dat moet groeien, wil het hele ding niet als een kaartenhuis in elkaar vallen. Deze oneindige behoefte om meer te produceren is de werkelijke oorzaak van klimaatverandering en de problemen kunnen alleen maar succesvol aangepakt worden als de regels van dit spel veranderd worden.

Nieuwe manieren om de economie te organiseren zullen sociale en ecologische duurzaamheid en energie-efficiëntie als centrale principes moeten hebben. Dit betekent minder productie, minder delving en gebruik van grondstoffen, want koolstofuitstoot is onlosmakelijk verbonden met economische groei. Dit hoeft echter geen massale werkloosheid te betekenen. Het betekent dat banen zullen veranderen, meer gericht op lokale en regionale activiteiten en minder op exportindustrieën en consumptiegoederen. Er zal meer menselijke arbeid nodig zijn, en we moeten gaan naar een cultuur van repareren, hergebruiken, delen, het uitwisselen en het opnieuw leren van vaardigheden die resulteren in een grotere sufficiëntie van de gemeenschap.

In welke mate kunnen de TT initiatieven de huidige spelregels van de globale economie veranderen? Het kan zijn dat de terugtrekking van een betekenisvol deel van de consumenten de economische groei kan verzwakken en bedreigen. Het is echter waarschijnlijker dat lage koolstofgemeenschappen gelukkig verder kunnen leven zonder een bedreiging te zijn voor hoge economische output, geconcentreerde macht in handen van een paar multinationals, gebrek aan democratische controle, rampzalige uitputting van grondstoffen en de zoektocht naar nieuwe wingewesten.

Dit alles betekent dat gewone mensen, om toegevingen af te dwingen en om te verkrijgen wat ze willen, zich zullen moeten organiseren en alternatieven moeten voorstellen, maar ook dat zij weerstand zullen moeten bieden aan degenen die de zaken willen houden zoals ze zijn. Veel van de rechten die nu bij ons vanzelfsprekend worden gevonden – de vijfdaagse werkweek, de arbeidswetgeving, de sociale bescherming, het algemeen stemrecht – zijn de vrucht van strijd van gewone mensen die buitengewone dingen deden. Betekenisvolle sociale verandering komt er ook door zich politiek te organiseren, en als het moet de confrontatie aan te gaan. De werkelijkheid van sociale verandering kan moeilijk zijn om onder ogen te zien, maar is van wezenlijk belang willen we een echte en niet louter cosmetische transitie tot stand brengen.

We moeten beseffen dat miljoenen mensen in de wereld nu al het slachtoffer zijn van crisis en oorlog als gevolg van de strijd om schaarsere en duurdere energie en voedsel, verhoogde migratie door meer milieu- en politieke crisissen, economische instabiliteit en extreme klimaatverschijnselen. Hoewel deze zaken meestal ver weg lijken in ons landje van (nu nog) warme huizen en (nu nog) volle supermarkten, betekenen ze een dagelijkse realiteit voor ongeveer de helft van de wereldbevolking.

Een waaier van strategieën is dus nodig in de transitie en solidariteit moet centraal staan in de vorming van een sterke en effectieve beweging van onderop. TT wordt hiermee opgeroepen niet in haar eigen luchtbel te blijven zitten, hoe aantrekkelijk die ook mag zijn. Maar als groepen zich onderling met elkaar verbinden, strategieën ontwerpen, vastbesloten zijn het debat met goede argumenten te winnen en niet bang zijn om hun veroveringen te verdedigen, in dat geval is een betekenisvolle transitie zeker mogelijk. Maar het zal een rocky road zijn.

Rob Hopkins heeft op zijn blog uitgebreid gereageerd op 'the rocky road'. De confrontatiestrategie van linkse activisten en vormingswerkers met sterke anti-industriële en antikapitalistische standpunten is een benadering die duidelijk verschilt van die van de transitie, zo zegt hij. De transitiebeweging heeft vanaf het begin geweigerd verandering na te streven door confrontatie. Zij beschouwt transitie eerder als iets wat bestaat naast de oppositionele protestcultuur en daar verschillend en complementair mee is. Transitie is een ander instrument, ontworpen om onder de radar te blijven.

TOT BESLUIT

De tijd om globalisering te zien als een onoverwinnelijk en onaantastbaar monster, of lokalisering als een soort levensstijl waarvoor je al of niet kunt kiezen, is voorbij. Transition Towns presenteren een nieuwe manier van kijken naar wat de toekomst kan brengen en kiezen voor een pro-actief antwoord eerder dan voor een reactief. Door rekening te houden met de snel veranderende energie-context, kunnen we die toekomst nog steeds zo vorm geven dat deze uiteindelijk de voorkeur verdient boven het heden.

Het opnieuw opbouwen van lokale landbouw en voedselproductie, decentralisering van de energieproductie, het herdenken van de gezondheidszorg, herontdekking van lokale bouwmaterialen in de context van nulenergie, het opnieuw bekijken hoe we met afval omgaan, met mobiliteit... deze creëren allemaal veerkracht en dragen de mogelijkheid van een buitengewone renaissance in zich – economisch, cultureel en spiritueel.

Transitie-Initiatieven zijn niet het enige antwoord op piekolie en klimaatverandering. Elk coherent antwoord zal op alle niveaus hand in hand moeten gaan met antwoorden vanuit de overheid en de bedrijfswereld. Toch zullen alle overheidsantwoorden gedoemd zijn te mislukken of zullen ze langdurig moeten strijden tegen de wil van het volk, tenzij we dit gevoel van verlangen, verrukking en een collectieve roep naar een positief avontuur op grote schaal kunnen opwekken.

Small is beautiful, zo leerde Ernst Friedrich Schumacher ons. We twijfelen er geen moment aan.

Jeanneke van de Ven
Transitienetwerk Vlaanderen, coördinator Aardewerk en initiator Voedselteams

NOOT

(1) Over Aardewerk: zie www.aardewerk.be

MEER WETEN

CHATTERTON, Paul & CUTLER, Alice (2009): "The Rocky Road to a Real Transition: The Transition Towns Movement and what it means for Social Change." Trapese, Popular Education Collective.
HOPKINS, Rob (2009): "Het Transitie Handboek: van olieafhankelijkheid naar lokale veerkracht." Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.
HOPKINS, Rob & BRANGWYN, Ben (2009): "Basishandleiding Transitie-Initiatieven"; 2009, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.
SCHUMACHER,E. F. (1973) : "Small is Beautiful", London: Blond & Briggs, 1973

Zie het handboek (Hopkins en Brangwyn) voor uitgebreide literatuurverwijzingen en websites.

www.transitie.be
www.transitiontowns.org
www.transitionculture.org

TRANSITIE IN DE PRAKTIJK

Twee verhalen uit Gent en Scherpenheuvel-Zichem

Debby Eraly, Margot Vandenwijngaerden en Hilde Pauwels

Samenvatting

Deelnemers aan Transitie-Initiatieven uit Gent en Scherpenheuvel-Zichem vertellen het verhaal van hun startend project. In Gent organiseert men zich niet alleen op stadsniveau maar ook op niveau van de buurten. Men probeert er aansluiting te vinden met bestaande initiatieven. Een werkgroep geld en een werkgroep voedsel zijn reeds actief. Het transitieproject in Scherpenheuvel-Zichem begon met drie mensen. De groep verbreedt zich langzaam en er komen netwerken tot stand.

DE GENTSE TRANSITIE BEGINT VORM TE KRIJGEN

Waar staan we nu, na ongeveer acht maanden, met de transitie in Gent? Als je door de straten loopt zal je er nog niet al te veel van merken. Hoewel, wat de transitiebeweging zelf niet doet, past vaak ook mooi in het plaatje en kan versterkt en verbonden worden. Kijk maar naar het sneukeltuintje van het Banierpark, de projecten van Samenlevingsopbouw, buurthuis Trafiek in de Brugse Poort, fietsherstelcursussen, de Gentse Letsersgroep die gestaag groeit, een nieuwe zelfoogstboerderij, de volkstuintjes op de betonplaat van het voormalig industrieterrein De Site, een pilootproject voor een complementaire munt en nog veel meer.

Naar de wijken en de buurten

Al heel snel begon in Gent het transitiewijken-idee te leven. Trouw aan het transitiemodel, waarbij je in de eigen buurt aan de slag gaat met heel diverse groepen mensen, leek het ons noodzakelijk om niet alleen op Gents stadsniveau te blijven samenkomen, maar ook zo snel mogelijk in de wijken aan de slag te gaan. Dat was één van de hoofddoelen voor het organiseren van een Open Dag: meer mensen vinden om in verschillende wijken met een voldoende grote groep te kunnen starten. Doel was om samen te dromen en een visie te vormen die door een brede groep gesteund werd. Met een zestigtal mensen bekeken we eerst een korte presentatie over piekolie en het transitiemodel, waarna we aan het 'visievormen' gingen rond een tiental thema's: de voor de hand liggende transitiethema's voedselvoorziening, energie, mobiliteit, groene ruimten, kledij, materialen en huisvesting kwamen aan bod. We gingen ook dieper in op kansarmoede, gezondheid, wonderwijs en digitalisering. Op het einde prijkten allemaal leuke ideeën op een kaart van Gent. Na een muzikale pauze werden wijkgroepjes gevormd en de eerste plannen gesmeed. Met succes, want ondertussen zijn vijf wijken echt actief.

Vier Gentenaars trokken in november naar de eerste 'Transition Cities'-conferentie in Nottingham en konden er leren en vooral ervaren dat vele steden in Groot-Brittannië met dezelfde vragen zitten: Hoe pak je zo'n transitie in een (groot)stad aan? Hoe betrek je lokale mensen in zo'n beweging? Hoe kweek je je eigen voedsel in een stad?

De transitie is vooral nog bezig in de hoofden. Er wordt gewerkt aan de groei van de lokale groepen waarin ondertussen een vijftigtal mensen actief zijn. Er wordt nagedacht over te volgen strategieën, maar er werd ook al heel wat georganiseerd. Naast de klassieke informerende filmavonden (The Power of Community, A Crude Awakening), was er al een echte doe-dag in de wijk Brugse Poort met fietsherstellen, planten in bakken en een ambachtelijk vlierbloesembrouwerij. Er waren buurtpicknicks in Sint-Amandsberg, een open dag in 'Lekker Gec' voor de wijken Gent-Zuidwest en een workshop 'Hoe groenten kweken zonder tuin?' op De Site.

Werkgroepen en samenwerkingsverbanden

De eerste werkgroepen zijn ook gestart of staan klaar om er in te vliegen. De 'werkgroep geld' ontstond toen de eerste ideeën voor een complementaire munt in Gent onder leiding van Netwerk Vlaanderen en Bernard Lietaer vorm kregen. De 'werkgroep voedsel' startte na een workshop en ondertussen is er een aanbod om samen in een randgemeente van Gent een voedselbos aan te leggen en een tuin nabij het station te beheren.

Samenwerkingsverbanden ontstaan organisch en vaak onverwacht in de loop van het proces. Toen de inrichting van het Pierkespark in de Brugse Poort op de agenda stond, ging de transitiegroep overleggen met de buurtwerking en het stadsbestuur. Na onze inzending voor 'Gent Over Morgen' – een oproep van de stad om je visie over Gent in 2020 te laten horen en zien – kwam er de vraag van het Departement Onderwijs en Opvoeding om onze visie op "Wonderwijs" te komen toelichten. We schrokken even, vroegen ons af of we daar wel klaar voor waren en gingen dan aan de slag om een lessenprogramma voor te stellen. De reacties waren positief. We moeten ons voorstel toelichten op het maandelijkse thematische onderwijscafé voor geïnteresseerde leerkrachten en directeurs. Hopelijk kunnen we zo een pilootproject uitwerken om de transitiegedachte ook in het onderwijs ingang te doen vinden, daar waar de toekomst groeit... Het was trouwens mooi en hoopgevend om lezen wat de aanwezigen van het departement antwoordden op de vragen 'wat ze gemist hadden in het onderwijs' en 'wat er zeker nodig zal zijn in de toekomst'.

Op de 'visioning-oefening' na een presentatie over transitie bij Oxfam-Wereldwinkelvrijwilligers, kwam naar boven dat we veel dezelfde dromen hebben en dat er veel leuke ideeën zijn die wachten op uitvoering. En daar knelt soms het schoentje: eigenlijk zijn we nog met te weinig mensen die er voldoende energie en tijd in kunnen steken. Hoog tijd om een masterplan werkvermindering uit te denken! Of om actief mensen

met tijd te betrekken, wat bovendien de inclusiviteit van ons project alleen ten goede kan komen.

Een boeiend proces is in gang gezet en gaat alle kanten uit. Soms lijkt het wel of we achter de feiten aanhollen en we vooruit getrokken worden. Af en toe stilstaan, tijd nemen voor wat we echt belangrijk vinden en enkele trekkers die de rest kunnen enthousiasmeren, lijken enkele noodzakelijke ingrediënten. Ook informeel samenkomen en niet alleen organiseren en plannen zonder tijd te nemen voor elkaar, zoals een gezamenlijk etentje na de workshop en een bezoekje aan de documentairefilm 'Let's make money', doen af en toe deugd en werken mee aan onze innerlijke transitie.

HET TRANSITIEPROJECT IN SCHERPENHEUVEL-ZICHEM

Ik denk niet dat je zomaar uit het niets in de transitiebeweging terecht komt. Ook bij mij was dit niet het geval alhoewel dit zo wel leek, want ik had nooit eerder over transitie gehoord. Toch was ik hier al meer mee bezig dan ik wist. Ik kweekte in de tuin groenten, kruiden voor de thee en klein fruit waar ik confituur van maakte. De voorbije maanden was ik op cursus geweest om te leren wolspinnen en om de wol met planten te leren kleuren. Broodbakken en breien of sokken stoppen waren wekelijkse bezigheden. En een tweedehandswinkel heeft altijd een speciale aantrekkingskracht op me gehad.

De infodagen in Veltem

Toch hoorde ik voor het eerst over transitie toen Hilde me uitnodigde voor één van de tweedaagse infodagen in Veltem. De eerste dag was al voorbij, maar als ik wou kon ik nog wel inpikken. Ik kreeg van haar een print van de homepagina van transitie en de uitleg dat het onder andere over permacultuur zou gaan. Dit laatste wekte m'n aandacht. De groentetuin had die zomer geen bevredigde resultaten opgeleverd. Permacultuur zou wel eens de oplossing kunnen zijn. Maar ik zou snel ontdekken dat ik de permacultuur onbewust al veel ruimer probeerde in te passen in mijn leefgewoonten. Na een poging om de inhoud van transitie te bevatten via de website, zaten we met z'n drieën, Jeanneke, Hilde en ik, in de auto richting Veltem. Het was duidelijk dat ik meer info nodig had om voeling te krijgen met transitie. In het begin was alles een beetje onwennig. Ik viel er ook zomaar midden in, maar al gauw was het ijs gebroken. De openheid en hartelijkheid die de ruimte vulden, waren hartverwarmend. Al gauw werd me duidelijk dat iedereen op eenzelfde golflengte zat, waardoor een ongelooflijke positieve kracht werd gevormd. Niet alleen het begrip transitie werd me veel duidelijker, ook over permacultuur en de financiële crisis, die zich toen volop ontwikkelde, viel er enorm veel te leren. Het werd me opeens duidelijk waarom geld voor mij altijd zo'n bitter nasmaakje had. En waarom ik altijd zo gedreven ben geweest om dingen zelf te maken of te hermaken zodat ik iets niet hoefde te kopen.

En wat nog mooier was, ik was niet alleen. Hier zat een hele zaal vol mensen met mooie idealen om het leven niet alleen ecologischer, maar ook socialer en eenvoudiger te maken. Transitie is ontstaan uit een zeer ernstige problematiek van piekolie en klimaatverandering en toch draagt ze zo'n positieve boodschap, zo een enorme positieve kracht! Was het de aanstekelijkheid van al die gelijkgestemde zielen? De positieve kracht van zelf oplossingen te zoeken en niet af te wachten? De enorme problematiek die we niet kunnen negeren? Het zal alles samen geweest zijn dat mijn tekort aan tijd heeft doen vergeten. Hier moet ik wel tijd voor vrijmaken. Negen maanden later dacht ik zelfs: "hoe zou ik hier niet aan kunnen meedoen, wetend dat dit zich bij mij in de gemeente ontwikkelt". Dat was voor mij onmogelijk geweest. Toen we, na lezingen over Transition Town Totnes, permacultuur en de financiële crisis, in groepjes per gemeente samen beraadslaagden over een mogelijke start van transitie in onze gemeente, heb ik niet getwijfeld. Samen met Hilde en Jeanneke, ook uit Scherpenheuvel-Zichem, wilden we hier onze tanden in te zetten. Die dag begon een echt avontuur. Niet alleen een leerrijke reis, naar onszelf en elkaar, maar ook het opnieuw ontdekken van onze gemeente en haar bewoners.

Info-avond in Zichem

Na een eerste samenkomst onder ons drietjes werd besloten om een info-avond over transitie te organiseren in de gemeente. Het praktische werk begon met het vastleggen van een datum, het zoeken van een zaaltje, het programma van die avond en het bekend maken van de activiteit...

We maakten uitnodigingsfolders. Er kwam een artikel in 'Stadsinfo' en in 'Den Eik'. Wie we zagen meestappen in het transitieverhaal, spraken we aan. Het was eigenlijk best spannend. Wie zou er die avond komen? In het oud gemeentehuis van Zichem begon het transitieproject Scherpenheuvel-Zichem zijn openbaar leven. Er kwamen een twaalftal mensen, uit de diverse deelgemeenten en uit Diest. Bij een kopje thee of koffie, gedroogde appeltjes en cake werd kennis gemaakt met elkaar en info gegeven over transitie. Waar transitie voor staat, het verhaal van Totnes en hoe je in een dorp eerst een stuurgroep vormt, met als doel informatie te geven over piekolie en klimaatverandering en te netwerken met wie er in de gemeente reeds bezig is rond deze problematiek. Hoe die stuurgroep zich later opheft als er zich bij ons werkgroepen rond mobiliteit, lokaal voedsel, minder energie… vormen. Het transitiewerk wordt dan via deze groepen verder gezet. Welke werkgroepen er zullen ontstaan weten we nu nog niet. Dat hangt af in welke domeinen mensen uit ons dorp hun dromen over Scherpenheuvel-Zichem willen waarmaken. Tijdens die info-avond was er een vragenuurtje; af en toe was er een behoorlijk levendige discussie over de oorzaken van klimaatverandering. Jenny, Henny en Dominic engageerden zich om mee te werken in de stuurgroep. Een verdubbeling van menskracht, een goede start...

We gingen naar het stadhuis om het transitieproject voor te stellen aan de burgemeester, zo wist hij wat er aan het kiemen is in onze stad. Burgemeester Manu Claeys sprak ons over de klimaatwijken waaraan hij meewerkte. Door kleine maatregelingen konden ze 15% energie besparen. We verkenden ook hoe we geld voor de lokale werking kunnen mobiliseren.

HET GROEIT

Op de jaarlijkse verenigingendag in de stad maakten we een mooi standje in het Cultureel Centrum Den Egger. Er kwamen heel wat geïnteresseerden langs, we hadden fijne babbels en we deelden heel wat informatiefolders uit. Wie wil oogsten, moet zaaien...

Nu komen we om de drie weken samen. We planden een filmavond en een fietstocht langs al bestaande voorbeelden van transitie in onze gemeente. Ook Frie en Frank kwamen de stuurgroep versterken; met deze ploeg planden we een filmavond. We kozen er voor om een positief verhaal te brengen, de film 'A Farm for the Future'.

Op 24 juni genoten ongeveer 35 mensen in de zaal van de brandweer in Scherpenheuvel van deze inspirerende film. Mooie natuurbeelden, informatie over klimaatverandering én piekolie en beelden van boeren die andere wegen vinden om minder afhankelijk te worden van olie en die permacultuurprincipes toepassen. Ook de kommen rode bessen en de heerlijke frambozen- en rode bessendrank van Henny hadden dat effect. Na de film werd in kleine groepjes nagepraat en later was er kans om vragen te stellen en om te dromen over bijv. lokale voeding in Scherpenheuvel.

Ondertussen zijn de mailadressen van alle jeugd-, sport-, senioren- en cultuurverenigingen verzameld zodat ook de uitnodigingen van onze activiteiten kunnen doorgestuurd worden naar alle stedelijke verenigingen.

We zitten dus niet stil. Want na deze boeiende filmavond zijn we alweer iets nieuws aan het plannen. Op zondag 30 augustus organiseerden we een fietstocht. Iedereen kreeg informatie over transitie en onderweg stopten we bij verschillende reeds bestaande transitieprojecten. Ondermeer bij iemand die uitleg gaf over klimaatwijken, iemand met een mooie groentetuin en een blauwe bessenplantage, iemand die zonnepanelen plaatst en een 'strobalen-woning' bouwt.

Uit onze ervaring bleek dat het wel belangrijk is dat je regelmatig iets organiseert. Zo hoort men regelmatig iets over transitie en worden mensen steeds nieuwsgieriger. Voor mij begon het allemaal met een uitnodiging van Hilde om mee te komen naar die geweldige zaterdag in Veltem. Had ik mezelf niet voorgenomen alleen te gaan luisteren? Ik had beslist geen tijd om aan wat dan ook te besteden.

Voor mij is transitie een geschenk uit de hemel. Ik zit al jaren te piekeren over de aarde die we zo snel en zeker naar de knoppen helpen. Dit probleem leek me zo enorm dat ik er niet te lang durfde bij stilstaan. We zijn onszelf aan het uitroeien, dacht ik dan steeds. En dan had ik nog niet stilgestaan bij piekolie. Dit transitieproject geeft me de kans om iets te ondernemen. En als ik in Gent Ann Lamot bij de voorstelling van het transitiehandboek zo inspirerend hoor spreken over transitie in Engeland en over heel de wereld; als ik daar al die blije enthousiaste mensen zie en vaststel hoe zij samen op zo'n korte tijd dit handboek vertaalden en een uitgever zochten, dan krijg ik terug hoop, geloof ik terug in de kracht van de mens. De kracht van gewone mensen zoals u en ik.

Ondertussen begint de term transitie, wat geen gemakkelijk begrip is om in één, twee, drie uit te leggen aan dorpsgenoten, al een heel, heel klein beetje vertrouwder te worden. Zo contacteerde het GROS (de Gemeentelijke Raad Ontwikkelingssamenwerking) ons met de vraag of we rond voedselteams kunnen samenwerken. We gaven hen meteen vijf gezinnen door die daaraan willen meewerken.

We werkten goed met de stuurgroep, maar merken nu dat we ook aandacht dienen te geven aan de stuurgroep zelf. Die stap hebben we overgeslagen. We willen daarom ook tijd maken om onze motivatie, dromen, mogelijkheden en grenzen met elkaar te delen. Zo zijn we ook zorgzaam voor onszelf en voor elkaar.

Debbie Eraly
Medewerkster aan het Transitie-Initiatief Gent

Margot Vandenwijngaerden en Hilde Pauwels,
Medewerksters aan het Transitie-Initiatief Scherpenheuvel-Zichem

MODELLEN UIT HET OPBOUWWERK: HET DUURZAAM HUIS IN GENT

Frank Vandepitte

Samenvatting

Vanuit een leefbaarheidsonderzoek in de Gentse Dampoortwijk bleek de grote nood aan communicatie en ontmoeting tussen allochtonen en autochtonen in de wijk. Andere relevante sporen die uit het onderzoek naar boven kwamen waren duurzaamheid, milieu en wonen. Uit dit onderzoek werd het project 'Duurzaam Huis' geboren. Achtereenvolgens komen verschillende aspecten van de werking aan bod: het duurzaam huis als afvalverzamelhuis, als experimenteerruimte voor duurzaamheid met kansengroepen, als motor voor bouwblokrenovatie en als draaischijf voor intercultureel samenleving. Het project vond bij de overheid veel weerklank en inspireerde zelfs het beleid. Werken rond duurzaamheid met kansengroepen is eigenlijk werken aan stadsvernieuwing van onderuit. Uitgangspunten daarbij zijn: (1) vertrekken van onderuit waarbij duurzaamheidsdogma's op hun merites moeten beoordeeld worden; (2) de vragen waar de mensen mee zitten, moeten ernstig genomen worden; (3) vragen van bewoners zijn niet altijd duidelijk geformuleerd, er is vertaalwerk nodig; (4) werken met kansengroepen is zeer arbeidsintensief; (5) duurzaamheid heeft naast ecologische, ook sociale en economische aspecten; (5) de overheid moet actief meewerken.

AANZET

Samenlevingsopbouw Gent voerde in 1999 een LENS (Leefbaarheidsonderzoek Nieuwe Stijl) uit in de Dampoortwijk te Gent. In dat onderzoek kwam de grote nood aan communicatie en ontmoeting tussen autochtonen en allochtonen tot uiting. Dit was het startpunt van de projectvoorbereiding voor het project 'Duurzaam Huis'. Daarbij gingen we uit van volgende aandachtspunten:

- Om enige impact te hebben op het interculturele samenleven willen we kleinschalig werken.
- Om deze opdracht goed uit te voeren werken we van bij aanvang nauw samen met Intercultureel Netwerk Gent (privaat integratiewerk).
- We vestigen ons midden in ons werkingsgebied zodat we bereikbaar zijn en het hart van de wijk voelen kloppen.

- We werken in eerste instantie impliciet aan samenleven. We zijn binnen het Lens-onderzoek op zoek gegaan naar drie relevante thema's om als expliciete werkingssporen naar buiten te brengen. Deze drie sporen zijn:
    - Duurzaamheid: het toegankelijk maken van het begrip 'duurzaamheid en energiebesparing', ook voor mensen die dit niet vanzelfsprekend vinden.
    - Afval: het zoeken naar creatieve oplossingen met betrekking tot de problematiek van afval, sluikstort, selecteren van afval in kleine woningen…
    - Wonen: het verbeteren van de huisvestingssituatie door het opzetten van een renovatieproject waar zowel huurder als eigenaars beter van worden.

Zo werd uiteindelijk in het najaar 2001 het project 'Duurzaam Huis' geboren. Naast een opbouwwerker begon een deeltijdse intercultureel werker en een ervaringsdeskundige in armoede en sociale uitsluiting. Gemiddeld werkten er 2,5 personen op het project.

SITUERING

Het Duurzaam Huis is een gewoon hoekhuis in een druk bevolkte 19de-eeuwse gordelwijk van Gent. We bakenden de buurt zodanig af dat we werken in een zevental straten waar ongeveer 500 mensen wonen, waarvan 47% van allochtone origine. Er zijn 218 woningen, waarvan 55% private huurwoningen en 45% private eigenaars-bewoners. Het bouwblok scoort slecht op de kansarmoede indicatoren. De gemiddelde grootte van de woningen is 73 m² en er zijn 35% woningen met een grootte van 20 tot 50 m². Het zijn allemaal woningen die dateren uit het begin van de vorige eeuw. Bijna niemand heeft een koer of tuin.

Het Duurzaam Huis is een buurtontmoetingsplaats waar concreet gewerkt wordt aan huisvesting, duurzaamheid en afval. Hoe doen we dit?

Het Duurzaam Huis als afvalverzamelhuis

De woningen zijn klein en de ruimte is beperkt. Vooral grote gezinnen en mensen met kleine inkomens worden daarom dubbel geconfronteerd met het afval dat ze produceren. Ze hebben er geen plek voor en ze beschikken zelden over de middelen om het zelf weg te brengen. Tegenover de dure huisvuilzakken bestaat grote weerstand en voor sorteren zijn veel van de huisjes te klein.

De meerwaarde van het Duurzaam Huis bestaat erin dat er over 'storende elementen' zoals zwerfvuil communicatie tussen bewoners wordt opgezet en dat er over verwerking en verzameling van afval betere informatie wordt gegeven. Op die manier kunnen de betrokkenen zelf een financieel en fundamenteel voordelige oplossing uitdokteren en uitvoeren. Zo begonnen we met een afvalverzamelplaats. Mensen konden er terecht met groenten-, fruit en tuinafval, elektrische toestellen en glas. In de wijk steeg het

aantal GFT-sorteerders van twee naar meer dan vijftig. Na enkele jaren proefdraaien met de afvalverzamelplaats op een afsluitbare plaats, slaagden we erin om in 2006 de werking te verplaatsen en de eerste Gentse buurtcomposteerplaats te openen in het parkje in de buurt. Datzelfde verwaarloosde hondenparkje werd trouwens omgevormd tot Vlaanderens eerste openbare 'sneukeltuin'. Er werden fruitbomen, bessenstruiken en notenbomen geplant en gezamenlijk onderhouden. Bewoners die vroeger eerder afkerig stonden tegenover hun gemeenschappelijke buitenruimte (parkje) omdat het een plek van overlast was, zetten zich nu actief in als vrijwilliger in de composteerplaats of bij het beheer van het 'sneukelpark'.

Duurzaam Huis als experimenteerruimte voor duurzaamheid met kansengroepen

De kleinste inkomens kunnen het meeste nut halen uit duurzaam leven. Mits zeer kleine investeringen, kan een groter wooncomfort bereikt worden en kunnen de vaste kosten serieus gedrukt worden. Of hoe werken aan energiebeheersing vooral pure portemonnee wordt voor iedereen. Nochtans worden net de kansengroepen vaak vergeten als het om activering gaat rond duurzaamheid. Vele bewoners zien 'duurzaam leven' niet zitten. Maar als ze hun wooncomfort kunnen verbeteren en tegelijk kunnen besparen op uitgaven via kleine investeringen in eenvoudige isolatie of in spaarkranen, zijn ze wel geïnteresseerd. Via informatieavonden, energie-audits in de woningen van de mensen, het verstrekken van gratis gadgets en het stimuleren (via stevige kortingen) van het aankopen van duurzaam materiaal, slaagden we erin om het energieverbruik van de bewoners van het bouwblok tussen 2002 en 2004 te laten zakken. Het Duurzaam Huis zet hen op pad en biedt informatie op maat. Een infoavond over het systeem van biogroentenabonnementen gecombineerd met veertig gratis proefpakketten, zorgt ervoor dat enkele mensen ingaan op dit aanbod en zich abonneren. Een andere avond combineren we de reis van een bewoner naar Latijns-Amerika met het verhaal van eerlijke handel van Oxfam Fairtrade. Verbazend hoe goed kansarmen het economisch systeem begrijpen, begrippen als globalisering ervaren en weten welke rol Oxfam zichzelf daarin geeft. Voor de Oxfam- medewerker een aparte avond, voor zo'n publiek had hij nog nooit gesproken. Het Duurzaam Huis wil op de eerste plaats inspanningen doen om duurzaamheid toegankelijk te maken naar kansengroepen. De 'groene wereld' de 'sociale wereld' laten kennen en omgekeerd. Maken dat er op z'n minst inspanningen gedaan worden naar een minder voor de hand liggende doelgroep.

Duurzaam Huis als motor voor bouwblokrenovatie

Veel woningen in de 19de eeuwse gordel zijn er slecht aan toe. De noodzakelijke renovatie is kostelijk en blijft daarom dikwijls uit. Via het organiseren van bewoners op bouwblokniveau wordt het mogelijk om technische, financiële of materiële ondersteuning te voorzien bij renovatie. Extra financiële input door een specifieke toelage maakt tegelijkertijd renovatie écht mogelijk.

Via federale middelen werd in 2005 een woonspecialist aangeworven door de Stad Gent. Samen met hem werken we het project bouwblokrenovatie uit. Daarbij gebeurt een 'screening' van alle woningen van het bouwblok op gezondheid/comfort, duurzaamheid en aangepastheid van de woning. Op basis van tips en een aanzienlijke specifieke toelage (via Grootstedenbeleid) werden tegen 2008 zeventig woningen op een duurzame manier gerenoveerd. Daarnaast werden via een projectdossier bij de Koning Boudewijnstichting veertig gevels opgeknapt en geschilderd. Een vrijwilligersploeg van bewoners werkte hiervoor samen met een tewerkstellingsproject uit de sociale economie. Op enkele jaren tijd is het uitzicht van de straten in het bouwblok enorm veranderd. Buurtbewoners hebben veel meer het gevoel gekregen dat de buurt van hen is en dat ze wel degelijk een verschil kunnen maken.

Duurzaam Huis als draaischijf voor het intercultureel samenleven

Onze hoofddoelstelling was echter wel degelijk het intercultureel samenleven aanpakken. Eerst door weinig expliciete en eerder door eigenbelang gedreven groepsvorming op te starten rond de drie werkingssporen, later door een specifieke en buurtgebonden sociaal-culturele programmatie.

Zo zetten we een wekelijks ontmoetingsmoment op: het donderdagse ontbijt. Of we werken rond de christelijke en islamitische feestdagen. Eerst door zelf een feest in te richten in onze ontmoetingsruimte. Later door ervoor te zorgen dat enkele buren elkaar uitnodigen tijdens de gebruikelijke feestdagen.

De laatste jaren werken we meer en meer expliciet rond intercultureel samenleven. Zo organiseren we een reeks 'levensverhalen vertellen', waarbij allochtonen en autochtonen naar elkaars verhaal leren luisteren. Verhalen die soms verrassende gelijkenissen vertonen. Of we organiseren 'gesprekssalons' waar in kleine groep een specifiek gespreksthema bekeken wordt vanuit ieders cultuur (feesten, wonen…). Door iedereen een eigen plekje te geven en bijzondere aandacht te geven aan die personen en groepen die er extra nood aan hebben (kansengroepen), vergroten we alleszins de basis om tot interculturele samenwerking te komen. Zijn alle problemen daarmee opgelost? Bijlange niet, maar mensen krijgen meer mogelijkheden aangereikt om problemen te bespreken en ze soms ook los te zien van de 'andere cultuur'. Daarbij valt op dat bruggen bouwen een proces is van lange adem. Wanneer dat gericht gebeurt, steeds met oog voor zoveel mogelijk mensen (niet enkel voor de geïnteresseerde voorhoede), heeft het ook kans op slagen. Daarbij is een heel divers aanbod van belang: mensen moeten kunnen kiezen op welke manier ze meewerken met het initiatief: sommigen bereik je via een huisbezoek, anderen door een nieuwsbrief in de bus te steken. Sommigen nemen gericht en éénmalig deel, anderen zie je vooral tijdens ontmoetings- en ontspanningsactiviteiten, nog anderen engageren zich sterk als vrijwilliger en komen naar alles wat ingericht wordt. Daarbij is het belangrijk om op elke inbreng, en terzelfdertijd afgrenzing, zo goed mogelijk in te spelen.

WEERKLANK OP HET BELEID

Het project Duurzaam Huis werkte zes jaar op kruissnelheid. Momenteel wordt het project afgerond met nog 20% FTE personeelstijd. Een aantal werkingssporen werden afgerond, een aantal andere overgenomen door andere buurtpartners, een aantal stopten.

Toen we startten in de zomer van 2001, was er geen of zeer minimale aandacht voor de combinatie van de thema's armoede, duurzaamheid en huisvesting. We hebben een hele weg afgelegd. Ondertussen is het geloof in de noodzaak om met kansengroepen aan duurzaamheid te werken sterk gegroeid. Slechte huisvesting en duurzaamheid zijn vaak ook armoedeversterkend en net daarom instrumenten in de armoedebestrijding.

Het was in eerste instantie de Gentse schepen van Sociale Zaken en Huisvesting, Martine De Regge, die overtuigd werd van de noodzaak van het project Duurzaam Huis. Van bij aanvang ging ze mee op zoek naar middelen om bijvoorbeeld een specifieke 'bouwblokrenovatietoelage' mogelijk te maken. Door samen in de stuurgroep het project uit te werken, werd het een gedeelde verantwoordelijkheid en een experiment. Dit engagement maakte het ook mogelijk om andere schepenen en verschillende stadsdiensten te betrekken en aan te spreken. Samen zorgden we ervoor dat het Duurzaam Huis voldoende beleidsaandacht kreeg op het hogere niveau. Toenmalig vice-premier Freya Vandenbossche, minister van Grootstedenbeleid Dupont en zijn opvolgster minister Arena, staatssecretaris voor Duurzaamheid Van Weert en staatssecretaris voor Kansarmoedebestrijding Delizée, allemaal bezochten ze en ondersteunden ze het initiatief, en lieten er zich door inspireren.

In die zin doet het vandaag deugd Vlaams minister Crevits (minister van Milieu) in haar beleidsverklaring te horen zeggen dat er meer energie moet gestoken worden in het werken aan duurzaamheid voor kansengroepen, aan het verschaffen van permanente A-label premiebons en aan het opzetten van duurzame klussenploegen om huisvesting van kansengroepen op een goedkope maar efficiënte manier meer duurzaam te maken.

Het doet deugd wanneer minister Keulen opnieuw een Vlaamse Huisvestingspremie in het leven geroepen heeft. Dit biedt een voorzichtige basis voor renovatie-impulsen in de 19de-eeuwse gordelwijken.

Het doet deugd schepen De Regge en burgemeester Termont hun volle gewicht in de schaal te zien leggen voor het oprichten van een stedelijk vzw REGent, een initiatief dat erop focust om - via energiescreenings en -snoeiers – duurzame ingrepen in de woning mogelijk te maken, ook en vooral bij mensen in armoede. Het doet deugd voormalig schepen van Milieu Lieven Decaluwé zijn geloof in het project buurtcomposteren te horen uitspreken en bereid te zijn dit project op andere plaatsen in Gent toe te passen. En tenslotte: de principes van het systeem van bouwblokrenovaties worden ook

de komende jaren meegenomen bij volgende stadsvernieuwingsprojecten, met name in 'Ledeberg Leeft', een andere Gentse wijk.

IS ALLES HIERMEE GEZEGD? NATUURLIJK NIET

Samenlevingsopbouw Gent startte in 2001, als één van de eerste in Vlaanderen, een project rond duurzaamheid en kansengroepen. Duurzaamheid was daarbij nog lang geen modewoord, maar vooral een doe-woord.

We wilden niet enkel met de geïnteresseerde overtuigden aan de slag gaan, maar vooral met mensen die het groene gedachtegoed kritisch, en vooral vanuit de eigen praktijk, benaderden. In die zin verplichtten we onszelf om te werken binnen een vooraf afgebakend territorium. We gingen met een afgebakende groep aan de slag en niet met een sterke voorhoedegroep. We verplichtten ons op die manier om blijvend op zoek te gaan om zoveel mogelijk mensen te betrekken en niet enkel goedkope successen na te streven. Contacten en samenwerking met de plaatselijke Vereniging waar Armen het Woord Nemen (SIVI vzw) en het OCMW werden doelbewust opgezet.

Daarbij moesten we permanent waken over de lage drempel van ons initiatief. Daarom was er elke donderdag een open ontbijtmoment, trokken we vaak op huisbezoek, busten we herinneringsbriefjes, bouwden we persoonlijke contacten op, stonden we open voor allerlei vragen, organiseerden we activiteiten op verschillende momenten, werkten we elke maand een nieuwsbrief uit met gratis gadgetbon en organiseerden we een veertigtal infomomenten rond afval, huisvesting en duurzaamheid. Met aangepaste informatie en op maat gebrachte ondersteuning werd energiebeheersing voor iedereen bereikbaar. Bij de overgang naar de vrije energiemarkt organiseerden we bijvoorbeeld die vrije markt letterlijk in de wijk zodat bewoners het desbetreffende kostenplaatje konden maken. We organiseerden een spaarlampenbeurs omdat bewoners meldden dat er te weinig en vaak weinig kwalitatieve spaarlampen aangeboden werden in het nabijgelegen grootwarenhuis. Net die heel praktische oplossingen voor ervaren (duurzaamheids)problemen, maakten het mogelijk om met dezelfde groep mensen ook drie avonden dieper in te gaan op het Federaal Beleidsplan Duurzame Ontwikkeling. We becommentarieerden dit samen en gingen later in op een uitnodiging van de staatssecretaris om een bezoek te brengen aan het Vlaams Parlement. Bewoners namen deel aan het project 'Energiewijken' van de Stad Gent en lieten hun woning op energie screenen. We richten een 'duurzame' klussenploeg in die kleine energiewerkjes in de wijk en voor elkaar kon opknappen.

Wat we realiseerden was eigenlijk stadsvernieuwing van onderuit, op maat en vraag van bewoners, participatief en bottom-up rond thema's die er werkelijk toe doen. Weg van het klagen en zagen, samen zoeken naar concrete oplossingen.

Mensen hebben nood aan ervaringen die niet langer duiden op alle verschillen maar evengoed gelijke belangen ontdekken en tegemoet treden. Zo'n projecten zijn - op één of andere manier - steeds projecten van buurtopbouw. En net daarom zijn het ideale dragers om lokale gemeenschappen te betrekken in duurzame transitie.

Vanuit onze ervaringen met het project Duurzaam Huis kan ik niet anders dan de kracht van lokale gemeenschappen inroepen bij processen van duurzame ontwikkeling. Echter: dit lukt niet zomaar. Een aantal zaken dienen duidelijk in rekening gebracht te worden.

- Vertrekken vanuit de gemeenschap wil zeggen dat er een sterk contextueel gegeven mag meespelen. Als die lokale gemeenschap bestaat uit specifieke doelgroepen (bijv. kansengroepen) moet gekeken worden wat een bijdrage tot duurzaamheid kan betekenen voor en vanuit deze groepen. Algemene kaders zijn daarbij uit den boze en ook algemene geldende 'duurzaamheidsdogma's' moeten op hun merites in deze context bekeken worden. Voorbeeld: Tijdens de bespreking van het reglement bouwblokrenovatie werd gediscussieerd of isolerend glas ook kon geplaatst worden in PVC kaders. Uiteindelijk is er geen verplichting gekomen om met FSC-gelabeld hout of aluminium te werken. Enerzijds voor de kostprijs, maar anderzijds en zeker even belangrijk: we ontdekten verschillende houten raamwerken waar, uit angst voor extra werk, een volledig verkeerde behandeling werd toegepast en raamwerk geverfd werd met vervuilende verven.

- Een bijdrage kan maar geleverd worden wanneer participatie serieus genomen wordt, wanneer de vragen die er leven in de bewuste groep mensen waarmee gewerkt wordt, opgenomen worden en er samen met de mensen naar oplossingen gezocht wordt. Voorbeeld: vele mensen in de wijk sorteerden hun afval niet. Alles verdween in de restafvalzak. Dit gebeurde voornamelijk omdat mensen te weinig ruimte ter beschikking hadden om te sorteren (geen buitenruimte, kleine binnenruimte). We gingen op zoek naar een compact 'afvalstraatje' dat iedereen voor een prikje kon aanschaffen en thuis kon installeren. Op langere termijn knoopten we onderhandelingen aan om een soort van afvalverzamelpunt in de wijk in te richten, waar bewoners één keer per week terecht konden met gesorteerd GFT afval.

- Omgaan met de 'getransformeerde vraag'. Als organisatie deden we een aanbod waarmee we, na lang onderzoeken, aan de slag gingen. We maakten zelf vraag en aanbod. Mensen zijn er wel mee bezig, maar op een bepaald moment is er een organisatie, vereniging of overheid die het thema - voor het eerst - serieus oppakt, samen met hen. In die zin behandelden we een getransformeerde vraag en blijft het onze opdracht zoveel mogelijk mensen op die vraag en ons gezamenlijk antwoord te focussen. Dit veronderstelt goede communicatie en veel vertaalwerk, zowel naar bewoners als naar de omgeving.

- Kansengroepen aanspreken is (net zoals meer volkse mainstreambevolkingsgroepen) mogelijk, maar niet evident. Het gaat over arbeidsintensieve en actieve sensibilisering, tot zelfs allesomvattende begeleiding bij concrete oplossingen.

- Duurzaamheid kent vele aspecten: sociaal, economisch en ecologisch. Soms werk je aan het één en staat het ander op de achtergrond. Bijv. renovatiewerken laten uitvoeren door een sociale werkplaats, die echter niet altijd het milieuvriendelijkste alternatief kan aanbieden (bijv. isolatie via krantenvlokken). Bij elke oplossing moet gekeken worden welk aspect met voorrang belangrijk is, zonder afbreuk te doen aan andere duurzame aspecten.

- Voor duurzame transitie is ook een geïnteresseerde en betrokken overheid nodig. Een overheid die durft geloven in projecten van bewoners. Een overheid die durft geloven in de kracht van het idee en die daar financiële risico's wil voor dragen.

Duurzame transitie zal enkel lukken als het een inpassing krijgt in lokale gemeenschappen en in een lokale context. Verandering staat niet op zich. We kunnen dit niet alleen. In de eerste plaats stoten we elke keer weer op een context en een groep buurtbewoners in een heel eigen omgeving. Zij verdienen onze waardering en respect. Naar hen luisteren en vanuit hun noden blijven vertrekken, maakt veranderingen aanbrengen niet alleen waardevoller, maar vooral duurzamer. En dit in zijn meest elementaire betekenis: aanvaard, waardoor toepasbaar en ten slotte voor lange tijd beleefd.

Frank Vandepitte
Beleidsmedewerker Samenlevingsopbouw Gent

MEER WETEN

Samenlevingsopbouw Gent gaf volgende publicaties uit:
"Samenstroom – een participatiemodel omtrent duurzaamheid" (4€ - 2005 - 56 blz.)
"Verhalen van achter 't hoekske – 12 bewoners vertellen hun verhaal" (4€ - 2006 - 32 blz.)
"Bouwblokrenovatie in de wijk Dampoort – deel 1 Methodologie" (5€ - 2007 – 52 blz.)
"Bouwblokrenovatie in de wijk Dampoort – deel 2 Evaluatie, cijfermateriaal en aanbevelingen" (5€- 2008 – 80 blz.)
"Recht in de ogen - Methodisch werken aan intercultureel samenleven" (8€ - 2007 – 68 blz.)
Alle publicaties kan je bestellen bij Samenlevingsopbouw Gent
Dok Noord 7, 9000 Gent, Tel: 09 223 95 15

ECOTEAMS

De grenzen aan de 'kleine stap'-strategie

Steven Vromman

Samenvatting

Het EcoTeammodel is een programma gebaseerd op het zetten van kleine haalbare stappen naar ecologische gedragsverandering. Dat heeft ongetwijfeld voordelen, maar de grenzen van dergelijke aanpak worden steeds duidelijker. Het EcoTeamprogramma is een gestandaardiseerd model dat kleine groepen bij elkaar brengt waarin iedereen een taak heeft, met als doel tot een meetbare en blijvende energiebesparing te komen. Dit programma was succesvol, maar incrementeel, dwz met een stap voor stap benadering. Recente studies stellen deze benadering in vraag. Mensen gebruiken immers allerlei strategieën om de problemen die versneld op ons af komen te negeren, te vermijden, te relativeren... Het concept kan bepaalde aspecten van het gedrag beïnvloeden, maar heeft geen impact op de waarden of de identiteit. Via een reeks aanbevelingen en denkpistes probeert de auteur wegen te openen naar een paradigmashift voor campagnevoerders.

HET EINDE VAN DE 'KLEINE-STAP'-STRATEGIE?

Er is me gevraagd een artikel te schrijven over hoe je plaatselijk in een wijk, dorp of stad concreet kan werken rond het thema duurzame ontwikkeling, met als inspiratie de aanpak van het EcoTeamprogramma. Daar ga ik graag op in, maar tegelijk wil ik een stap verder zetten. Ondanks de steeds bredere verspreiding van de modellen gebaseerd op kleine haalbare stappen zoals bij EcoTeams, worden de grenzen van die aanpak steeds duidelijker. Daarom wil ik de uitgangspunten en voordelen van de EcoTeamaanpak toelichten en dan meteen een aantal denkpistes voorstellen die deze aanpak in vraag stellen. Kwestie van toch wat stof tot nadenken en discussie te leveren.

HET ECOTEAM PROGRAMMA (ETP)

Het ETP is een gestandaardiseerd model dat intussen wordt toegepast in 21 landen. Dit model, gericht op ecologische gedragsverandering, is oorspronkelijk ontwikkeld in de VS eind de jaren tachtig. Het is een gestructureerd stappenplan dat leidt tot een blijvende gedragsverandering binnen het domein van ecologisch leven. In het origineel concept bestaat een EcoTeam uit een groep van acht tot tien deelnemers afkomstig uit evenveel huishoudens. De groep komt maandelijks bij elkaar en werkt een programma

van zeven samenkomsten af. Het proces wordt begeleid door een EcoTeamcoach, dit is in de meeste gevallen een vrijwilliger die daarvoor een opleiding heeft gekregen. Daarnaast hebben alle leden van het team een bepaalde rol. Zo zijn er themavoorbereiders die de vergaderingen inhoudelijk voorbereiden, er is een meetverantwoordelijke die de resultaten moet bundelen, en meestal ook iemand die zich met de koffie en de koekjes bezighoudt. Alle deelnemers krijgen een uitgebreid handboek en een boekje om meterstanden bij te houden. Tijdens elke samenkomst wordt één van de thema's onder de loep genomen. Het gaat dan over energie, mobiliteit, water, afval en aankopen. De eerste samenkomst is vooral gericht op kennismaking en taakverdeling, de zevende en laatste samenkomst gaat over opvolging na afloop van het team. In de themabijeenkomsten gaan de deelnemers op zoek naar concrete maatregelen om in hun eigen huishouden te implementeren.

Uit deze beschrijving komt al duidelijk naar voor dat het model erg Angelsaksisch is; concreet, doelgericht en volgens een uitgekiende reeks stappen. Organisaties die met het model willen werken moeten daarvoor een licentie hebben van de internationale club: Global Action Plan. Zij zien er op toe dat de basisprincipes correct worden toegepast. Gaandeweg zijn er verschillende variaties op het basismodel uitgewerkt, meestal aangepast aan de lokale cultuur. Zo bestaan er specifieke EcoTeammodellen voor allochtonen, voor kinderen of voor mensen in kansarmoede, maar ook voor managers en bedrijven. Voor Vlaanderen is Ecolife de licentiehouder van het ETP, maar het model wordt enkel nog gebruikt voor lokale besturen en bedrijven, en met een versie die behoorlijk afwijkt van het standaardmodel.

Wat zijn de kernelementen van het ETP:

- Gedragsverandering gaat stap voor stap, in een EcoTeam worden kleine acties voorgesteld en uitgevoerd. De hypothese is dat zo domino na domino de onduurzame praktijken plaats maken voor milieuvriendelijk gedrag.
- Meten is weten. Door maandelijks gegevens te noteren zoals je meterstanden of door het wegen van de huisvuilzakken creëer je bewustzijn over verbruik. Dit bewustzijn is een belangrijke stap naar verandering.
- De dynamiek van de groep versterkt de motivatie om engagementen daadwerkelijk uit te voeren. De leden van een EcoTeam zien elkaar maandelijks en kunnen elkaar stimuleren (en controleren) in het halen van doelstellingen. Dit onderdeel is vergelijkbaar met 'Weight Watchers'groepen.
- Empowerment is een basisidee van het EcoTeamprogramma. Zelfs bij de meest complexe mondiale ecologische problemen ben je als burger of consument niet machteloos. Meer nog, door je manier van leven en van consumeren, bepaal je mee de richting en kan je mee het verschil maken.
- Positieve benadering. De focus ligt niet op de belemmeringen of op die zaken die je niet kan veranderen. In een EcoTeam zoeken deelnemers samen naar welke – soms

kleine – stappen kunnen gezet worden. Je zit niet mee aan de onderhandelingstafel in Kopenhagen, maar je kan wel zelf kiezen om je was te doen op 30 graden.

HET LAAGHANGEND FRUIT

De introductie van het EcoTeam in ons land door GAP Vlaanderen vzw (Global Action Plan Vlaanderen, de voorloper van Ecolife) halverwege de jaren negentig, was behoorlijk succesvol. Nooit eerder was hier een model toegepast dat expliciet en met een doordacht kader consumenten zou aanzetten tot gedragsverandering. Het zoeken van middelen om het materiaal te vertalen en mensen op te leiden ging aanvankelijk wat moeizaam, maar eenmaal de eerste EcoTeams gestart waren, ging de bal aan het rollen. Vooral steden en gemeenten gingen in zee met GAP Vlaanderen om het model lokaal te implementeren. Op vele plaatsen werden EcoTeamcoaches opgeleid en huishoudens aangesproken om in een team te stappen. Bij de afsluiting van een groep werden inspanningen gedaan om nieuwe EcoTeams op te starten. Dit zou moeten werken als een steeds grotere sneeuwbal. Toch is in Vlaanderen de groei van nieuwe EcoTeams na een vijftal jaar stilgevallen. Ook in andere landen bleek dat na een periode van groei het aantal teams stagneerde of achteruitging.

Nadere analyse van deze trend wees snel uit dat het EcoTeam een zeer geschikt model is voor het plukken van het 'laaghangend fruit': dit segment van de samenleving dat reeds een tijdje klaar en gemotiveerd is om ecologisch gedrag te integreren in de eigen levensstijl. Uiteraard bereiken EcoTeams regelmatig deelnemers uit minder gemotiveerde huishoudens, maar eenmaal het laaghangend fruit was geplukt, bleek het steeds moeilijker nieuwe groepen op te starten. Uiteindelijk hebben zowat 250 teams het hele traject doorlopen, wat goed is voor ongeveer 4000 deelnemers. In 2000 is het laatste Ecoteam voor huishoudens afgerond en ging Ecolife zich meer concentreren op de Ecologische Voetafdruk als instrument om gedragsverandering te realiseren.

Ondanks de beperking wat betreft het bereik, kan het EcoTeamprogramma als succesvol worden bestempeld. Uit onderzoek zowel in Vlaanderen als Nederland blijkt dat de gedragsverandering die mensen implementeren tijdens de looptijd van het programma ook nadien blijft doorwerken. Tot twee jaar na afloop van de laatste samenkomst zijn de nieuwe gewoontes helemaal ingeburgerd.

DE OPGANG VAN DE INCREMENTELE CAMPAGNES

Het EcoTeamprogramma zou je een 'incrementeel' programma kunnen noemen. Ik heb het woord 'incrementeel' ook pas recent gehoord, en blijkbaar slaat dit op een benadering van verandering die de focus legt op kleine haalbare stapjes om op die manier een bepaald doel te bekomen. Ik ben persoonlijk geen grote voorstander van het gebruik

van vakjargon en moeilijke woorden, maar om inkt en papier te sparen is de term 'incrementeel' hier toch beter dan een lange beschrijving van een aanpak gericht op kleine, haalbare en meetbare stappen.

We zien dat na de introductie van het EcoTeammodel in Vlaanderen een hele reeks campagnes en modellen startten die via een vergelijkbare aanpak duurzaamheid stimuleren. Na EcoTeams kwamen Voedselteams en Bouwteams, maar ook projecten zoals 'Ik Kyoto,' het korterittencontract of 'klimaatwijken' gebruiken dezelfde uitgangspunten. Op andere terreinen hebben modellen zoals 'Start to Run' heel wat gemeen met de EcoTeamaanpak. Mede dankzij internet is het steeds makkelijker geworden dit soort campagnes op te zetten. Je kan registeren hoeveel stappen iemand zet, hoeveel mensen een dag per week geen vlees eten of hun moestuin op een ecologische manier onderhouden. De voordelen en toepassingsmogelijkheden lijken onbeperkt.

De hypothesen van incrementele modellen zijn de volgende:

- Je kan best mensen vragen om eerst kleine gedragsveranderingen uit te voeren die niet veel moeite kosten.
- Wie zo'n eerste kleine stap zet zal in de toekomst nog meer stappen zetten op hetzelfde of op andere domeinen.
- Het toepassen van 'meten is weten' maakt het mogelijk de vooruitgang van de individuele deelnemer en van de totale groep deelnemers in kaart te brengen.
- Door de klemtoon te leggen op persoonlijke voordelen zoals financiële winst of gezondheid, kan je meer mensen over de streep trekken om mee te doen.

Impliciet vertrekt deze aanpak van de veronderstelling dat mensen door het zetten van kleine stappen uiteindelijk het rechte pad zullen vinden naar een duurzame levensstijl.

HET EINDE VAN DE INCREMENTELE AANPAK?

Een kritische kijk op deze campagnes, de resultaten en de hypotheses kan echter geen kwaad. Recente studies, vooral uit het Verenigd Koninkrijk, stellen het model steeds meer in vraag.

1. Ondanks het toenemend aantal deelnemers en campagnes blijft de totale milieudruk per huishouden toenemen. De enige factoren die effectief een invloed hebben op onze ecologische voetafdruk blijken de weersomstandigheden (een zachte winter vermindert de energievraag) en de economische situatie te zijn. Zo halen we nu de Kyotonormen dankzij de vermindering van productie en consumptie om economische redenen. Het effect van de campagnes is in elk geval niet merkbaar op macro-niveau.

2. De hypothese dat de eerste kleine stap het begin kan zijn voor meer veranderingen, wordt tegengesproken door recent onderzoek dat een tegenovergestelde uitkomst laat zien. Het zou wel eens kunnen dat mensen die hun afval sorteren, een paar spaarlampen in huis hebben gehaald of af en toe een vleesloze maaltijd gebruiken, ervan overtuigd zijn dat ze 'goed bezig zijn'. En er dan ook geen graten in zien om een volgende vliegvakantie te boeken.

3. Een bekend probleem wordt het 'rebound-effect' genoemd. Een voorbeeld: onder impuls van een EcoTeam of deelname aan klimaatwijk, besluit een gezin om de verwarmingsketel te vervangen. Dank zij de subsidie valt de investering best mee, en het gevolg is dat er jaarlijks enkele honderden euro bespaard wordt op verwarming. Het gezin besluit daarmee een extra weekje vakantie in te lassen en gaat door die vakantie veel meer CO_2 uitstoot veroorzaken dan de besparing via de nieuwe ketel. Er bestaat ook een secundair rebound-effect. Stel dat het gezin in kwestie verstandig omgaat met de extra financiële ruimte en die gebruikt om een andere actie ui te voeren, bijvoorbeeld het plaatsen van zonnepanelen. Goed zo, maar een mogelijk neveneffect kan zijn dat je installateur van zonnepanelen zich daardoor een extra vliegvakantie kan veroorloven.

4. De meest recente rapporten over milieuproblemen in het algemeen en klimaatverandering in het bijzonder klinken steeds alarmerender. De klimaatverandering gaat sneller dan verwacht en de gevolgen zouden ook wel eens veel groter kunnen zijn dat tot hiertoe gedacht. Met andere woorden, een grondige verandering dringt zich op. De kleine stap-strategie is geen adequaat antwoord op de urgente ecologische uitdaging waar we voor staan. Zowat tien jaar hebben we nog om een grote ommezwaai of ook wel transitie te maken. Met de incrementele aanpak is dit niet mogelijk.

5. De nadruk die in veel van deze campagnes gelegd wordt op de financiële winst kan wel helpen om mensen over de streep te trekken om mee te doen, maar er zit ook een vervelend kantje aan. Door die focus op financiële beloning, gebruiken de campagnes hetzelfde waardepatroon als de mechanismen die nu precies aan de oorzaak liggen van de ecologische ellende waarmee we geconfronteerd worden: persoonlijke winst op financieel vlak, je eigen situatie verbeteren. De vraag is of we niet precies een ander waardepatroon nodig hebben om de huidige ecologische en sociale uitdagingen aan te kunnen.

DE ZOEKTOCHT NAAR NIEUWE MODELLEN

De kritiek op incrementele campagnes mag dan wel toenemen, de vraag is of er een andere aanpak bestaat die ons verder kan helpen. In ditzelfde cahier kan je alvast meer lezen over de 'Transition Towns', een beweging die volgens mij een zeer interessante en fundamenteel andere aanpak biedt die tegemoet komt aan de hierboven opgesomde nadelen. Andere nieuwe pistes hebben namen als 'Identity campaigning' of 'Climate Dialogue'. We kunnen hier niet echt spreken over een afgelijnd model zoals het EcoTeamprogramma, maar toch zijn er een aantal krijtlijnen.

Voor het aanbieden van incrementele handelingsalternatieven is het van belang te bekijken hoe mensen omgaan met de uitdagingen en bedreigingen die door de klimaatverandering op ons af komen. Er kunnen een vijftal strategieën worden onderscheiden.

1. Strategieën om de problemen te omzeilen.

a. Negeren of vermijden van lastige info.
b. Een kleine actie ondernemen (bijvoorbeeld: de thermostaat een graadje lager zetten)
c. Vluchten in ontspanning en kicks. Winkelen en reizen kan bijvoorbeeld een geruststellend effect hebben.

2. Strategieën om de bedreiging te herinterpreteren

a. Relativeren van de problemen, waar de huidige economische crisis bijvoorbeeld een goede aanleiding toe geeft.
b. De schuld en verantwoordelijkheid ontkennen. Ik ben er toch niet verantwoordelijk voor dat er steeds meer broeikasgassen de lucht in gaan.
c. Projectie, de neiging om de verantwoordelijkheid door te schuiven naar anderen: de industrie, de regeringen, China…

3. Strategieën voor onverschilligheid

Apathie ten aanzien van de grote uitdagingen. Dit wordt vaak verkeerd verklaard door de ecologische beweging als een gebrek aan informatie of zelfs luiheid en egoïsme. Nochtans is apathie een beproefde beschermingsmethode. Als er weinig hoop is op genezing kan je maar best niet te veel aandacht aan de ziekte schenken.

4.Kiezen voor materialistische doelen

Versterken van consumptie en materialisme is een mechanisme om het zelfbeeld op te krikken. Herinnerd worden aan dood en verval stimuleert blijkbaar de hang naar status en geld, iets wat ook te zien is in de eindfase van alle grote beschavingen.

5. Out-group denigreren

Het huidige antropocentrisch wereldbeeld met een duidelijke opsplitsing tussen mens en natuur verklaart de grote tolerantie voor het vernietigen van de natuur. Bedreigingen zoals de klimaatverandering kunnen leiden tot een negatieve houding ten opzichte van natuur en dieren.

Een aantal van de huidige incrementele campagnes kunnen dan wel bepaalde facetten van het gedrag beïnvloeden, maar ze hebben wellicht geen impact op de waarden of de identiteit. Het dominant waardepatroon is gericht eigenbelang en materialisme. Pas als dit in een andere richting evolueert is een grondige verandering mogelijk.

NAAR EEN ANDER WAARDEPATROON

Een stappenplan zoals bij het EcoTeamprogramma, is hier jammer genoeg niet voorhanden. Wat volgt zijn eerder een reeks aanbevelingen en denkpistes.

- Vermijden van taalgebruik gericht op eigenbelang en materialistische voordelen (gedaan met de slogan: goed voor het milieu, goed voor je eigen portemonnee). De ecologische thema's terug verbinden met het kader, met intrinsieke waarden, eerder dan extrinsiek of materialistische waarden.
- De impact van reclame pogen te counteren door:
  - Zwaar in te zetten op programma's die kinderen leren om reclameboodschappen te ontmaskeren. Reclameboodschappen in bijvoorbeeld scholen en kinderprogramma's bij wet verbieden.
  - Lobbywerk verrichten om de toename van reclame in openbare ruimten te verminderen.
  - Een draagvlak creëren om via belastingen reclame te beperken.
- Kiezen voor de ontwikkeling en het gebruik van alternatieve indicatoren van nationale vooruitgang zoals de Ecologische Voetafdruk of Happy Planet Index of Quality of Live indicatoren.
- Groepen en gemeenschappen ondersteunen die bewust kiezen voor eenvoudige en ecologisch duurzame levensstijlen.
- Het creëren van een veilige plek waar mensen openlijk hun angsten rond milieukwesties kunnen uitdrukken, bespreken en verwerken.
- Vermijden van boodschappen die de waarde van ecosystemen of andere diersoorten in vraag stellen. Via communicatie duidelijk maken dat wij mensen een deel van hetzelfde ecosysteem zijn en zo het antropocentrisch denken afzwakken.
- Programma's ontwikkelen die gericht zijn op het versterken van respect voor de inherente waarde van niet-menselijke ecosystemen. Stimuleren van actief contact tussen mensen en natuur.
- De ontwijkingsstrategieën erkennen en groepen en individuen wijzen op de onderliggende mechanismen van deze strategieën.

MET ZIJN ALLEN NAAR DE MINDFULNESS?

Het toepassen van bovenstaande richtlijnen is wellicht een grote paradigmashift voor de campagnemakers van zowel overheden als NGO's. Plots moeten we ons verdiepen in psychologie, persoonlijke ontwikkeling, emoties en wie weet zelfs spiritualiteit. Enkele studies geven bijvoorbeeld aan dat het volgen van 'mindfulness' trainingen de materiële invulling van welzijn vermindert en zelfs een kleinere voetafdruk oplevert. Dit is een heel ander paar mouwen dan een petitie opzetten tegen een nieuwe steenkoolcentrale of een campagne organiseren om de telefoonboeken af te schaffen.

Dit is natuurlijk geen pleidooi om alle vormen van incrementele campagnes af te bouwen. Het is wel een oproep om na te denken over een bredere aanpak, over de onderliggende veronderstellingen en finale doelstellingen van elke campagne. Het is ook een oproep om te gaan kijken bij andere disciplines als psychologie, sociologie of psychotherapie. Wellicht kunnen we er waardevolle inzichten opdoen.

Steven Vromman
Coördinator van Ecolife vzw. Werd ook bekend als de 'low impact man'

MEER WETEN

CROMPTON, Tom (2008): "Weathercocks and signposts: The environment movement at a crossroads". Te downloaden via www.wwf.org.uk/strategiesforchange. WWF-UK's Strategies for Change Project, Godalming: WWF-UK

CROMPTON, Tom & KASSER, Tim (2009): "Meeting Environmental Challenges: The Role of Human Identity". Godalming: WWF-UK

MACKAY, David J.C. (2009): "Sustainable Energy — without the hot air." Te downloaden via www.withouthotair.com.

Cambridg: UIT Cambridge Ltd.

RANDALL, Rosemary (2005): "A New Climate for Psychotherapy?" In: 'Psychotherapy and Politics International, Issue 3:3, September 2005, Copyright John Wiley and Sons Ltd.

VOEDSELTEAMS
EEN HERNIEUWDE BAND VAN VERTROUWEN

Jeanneke van de Ven

Samenvatting

De industriële voedselproductie in monoculturen is totaal afhankelijk van olie. De consument vervreemt van voedsel en heeft slechts één opdracht: consumeren. Heel wat uitwassen zijn daarvan het gevolg. De kritische consument zoekt naar handelingsperspectieven die het begin kunnen betekenen van een uitweg uit deze crisis. Naar het voorbeeld van de Seikatsu-clubs in Japan ontstonden in Vlaanderen de Voedselteams waarbij producenten en consumenten elkaar vinden in een korte ketenbenadering. In het artikel wordt de werking van Voedselteams beschreven waarbij niet alleen elementen van voedselveiligheid en gezondheid worden bekeken, maar ook aandacht gegeven wordt aan het noord-zuidperspectief en aan sociale rechtvaardigheid. Voedselteams wordt belicht als maatschappelijke beweging waarbij sociaal leren belangrijk is. De institutionalisering van het model wordt bekeken. Het artikel eindigt met enkele beschouwingen over Voedselteams in het kader van het concept 'Transition Towns'.

HET 'GEDROOMDE PARADIJS' VAN DE SUPERMARKT

In de jaren vijftig, wanneer het feest van de overvloedige olie begint, ontwikkelt zich op grote schaal en met de hulp van het Europees landbouwbeleid een industriële voedselproductie in monoculturen. Boeren worden gedwongen tot uitbreiding en mechanisering van hun bedrijf, tot ruilverkaveling van hun gronden en tot het aangaan van gigantische leningen. Wie niet meekan, moet verdwijnen. In veertig jaar tijd verdwijnt in Vlaanderen 75% van de landbouwbedrijven. De machine doet zijn intrede: dorsmachines, maaimachines, melkmachines... en tractoren. In 1950 waren er nog 215.000 landbouwpaarden in Vlaanderen, in 1990 bijna geen meer. Pesticiden, herbiciden en kunstmest zijn de nieuwe 'zegeningen' van een landbouwindustrie, die meer oog heeft voor zijn bankrekeningen dan voor betrouwbaar en gezond voedsel, voor de belangen van de boeren of voor een gezonde en intacte leefomgeving. De landbouw wordt totaal afhankelijk van olie.

Tegelijk met deze na-oorlogse industriële explosie op voedselvlak ontstaat 'de consument'. Voedingsgewoonten en -patronen verliezen, net zoals andere traditionele systemen, hun vanzelfsprekendheid. Wij weten niet meer wat wij eten, wat er in ons voedsel

zit. Wij weten niet meer wat wij moeten en mogen eten. Wij weten niet meer waar ons voedsel vandaan komt, hoe het geproduceerd wordt en door wie en ten koste van wat. Er is een enorme kloof gecreëerd tussen producenten en consumenten. Productieprocessen zijn aan het oog van de consument onttrokken door de agro-industrie, met als gevolg dat de consument niet weet dat er milieuonvriendelijk geproduceerd wordt met veel pesticiden, kunstmest, vervuilend vervoer en overbodige verpakkingen. Dat de consument niet weet dat mensen in het Zuiden uitgebuit worden voor luxeproducten hier en geen weet heeft van het enorme dierenleed in de vleesproductie. De consument wordt gemaakt tot een onschuldige onwetende en hoeft geen verantwoordelijkheid te dragen voor wat hij consumeert. Hij heeft slechts één opdracht in dit systeem: consumeren.

Dit hele productieproces speelt zich af in een geglobaliseerde economie, waarin ons voedsel geproduceerd wordt door een wereldwijd netwerk van enkele multinationals en van hot naar her over de aardbol heen en weer gesleept wordt. Lokale productie in Noord en Zuid wordt welbewust vernietigd. Kleine handelaars en zelfstandigen moeten hun deuren sluiten. De multinationale ondernemingen produceren voedsel, niet om mensen te voeden, maar om winst te maken. Zij hebben niet alleen de voedselproductie in handen, maar bepalen tevens de productiewijze, de zaden, de patenten, het vervoer, de prijzen, de reclame, de arbeidsvoorwaarden, het kunstmest, de bestrijdingsmiddelen, de bewaarmiddelen, de verpakkingen, kortom alles wat er bij komt kijken om voedsel op ons bord te krijgen. In politieke termen heet dat een dictatuur. Het resultaat lijkt op het gedroomde paradijs van de wereldwijde supermarkt, waarin wij als (westerse) consument op elk moment van het jaar om het even welke producten kunnen kopen tegen zeer lage prijzen, zonder dat we ons hoeven af te vragen hoe dit mogelijk is. De vrijheid van consumptie als hoogst gedroomde vrijheid.

Daardoor stellen voedsel en voeding ons in deze moderne tijd voor economische, politieke, morele en gezondheidsproblemen. Het Zuiden kampt met honger en armoede, het Noorden met obesitas en overconsumptie. Onze voeding wordt onderdeel van een moderne crisis, die bestaat uit vervreemding van de vier grondverhoudingen: de zelfverhouding, de sociale verhouding, de ecologische verhouding en de spirituele verhouding.

Steeds vaker worden we in de jaren negentig en daarna opgeschrikt door alarmerende verhalen en schandalen uit de sector van de voedselproductie: milieuvernietiging door monoculturen in Noord en Zuid, de leugens van de Groene Revolutie, horrorverhalen over de behandeling van dieren in de vleesindustrie, hormonen en antibiotica in het vlees, dolle-koeienziekte, varkenspest, chemische bestrijdingsmiddelen, residuen in het voedsel, uitbuiting van boeren in Noord en Zuid, de dioxinecrisis, met als laatste variant de varkensgriep, die men snel tot Mexicaanse griep omgedoopt heeft om de associatie met de voedselproductie te vermijden. Er is in groeiende mate sprake van een ernstige vertrouwenscrisis in de voedselindustrie.

DE ONMACHT VAN DE GROTE SCHAAL

Niet alleen de schaal van de productie heeft wereldwijde vormen aangenomen, ook de onmacht van de gewone mens is globaal meegegroeid. Er is een toenemend bewustzijn van het foute karakter van de hele agro-industrie, maar daarmee is het nog niet evident hoe daaruit te geraken. In het kritische vormingswerk zien we ons voor het probleem gesteld dat het niet voldoende is mensen bewust te maken van de hele voedselproblematiek, maar dat we ook samen met hen moeten zoeken naar concrete alternatieve handelingsperspectieven, die het begin kunnen betekenen voor een uitweg uit deze crisis. Want, net zoals in de transitie mensen op allerlei terreinen welbewust naar positieve uitwegen en veranderingen zoeken, zo is het op voedselvlak als individuele burger of als lokale groep even belangrijk om aanstekelijke voorbeelden van positieve alternatieven te creëren dan om te vechten tegen de Monsanto's van deze wereld. Een van de vele andere wegen zijn de Voedselteams.

DE SEIKATSU-CLUB

Verdieping in ecofeministische literatuur brengt ons op het spoor van de Seikatsu-club in Japan, een van de eerste voorbeelden van een consumentenbevrijdingsbeweging. Deze consument-producent coöperatieve werd opgericht door vrouwen, vooral moeders, in de vroege jaren '70 als reactie op de Minamata-ziekte die het gevolg was van een industriële kwikvergiftiging in de Minamatabaai. Vrouwen maakten zich zorgen over de vergiftiging van het voedsel door PCB's, voedseladditieven, enz. Zij realiseerden zich dat ze niet langer in staat waren hun gezinnen op een veilige manier te voeden, dat het gebruik van kernenergie het milieu vergiftigde en dat landbouwchemicaliën in de moedermelk doordrongen. Zij begonnen melk te kopen van boeren, waarvan ze wisten dat ze op een ecologische manier werkten. Door deze beweging begonnen vrouwen en andere consumenten een directe belangstelling te krijgen voor landbouwmethoden, voor landbouwbeleid in het algemeen, en realiseerden zij zich de inherente gevaren van het officiële beleid, dat bereid was de zelfvoorziening op voedselvlak op te offeren voor de belangen van o.a. de auto-industrie. De Seikatsuclub gebruikte de koopkracht van consumenten om de ontwikkeling van de biologische en ecologische landbouw te promoten. Zij organiseerden zich in kleine groepen van acht gezinnen, de hans, en beloofden alle producten te kopen bij boeren met wie zij een directe relatie hadden. De beweging groeide explosief. In 1989 waren 170.000 huishoudens aangesloten, georganiseerd in 27.000 hans. "In de Seikatsuclub streven we ernaar elk lid een stem en een rol te geven in participatieve politiek". Zij beperken zich niet tot veilig voedsel en andere producten, maar hebben de ambitie de hele samenleving in de richting van een zelfvoorzienende ecologische subsistentiesamenleving te sturen.

OOK IN VLAANDEREN?

Binnen het vormingswerk rond duurzame ontwikkeling in de toenmalige Volkshogeschool Elcker-Ik in Leuven, ontstond de vraag of een dergelijk model overzetbaar zou zijn naar de geheel andere context van Vlaanderen. Er werd contact opgenomen met organisaties die beter bekend zijn met de Vlaamse landbouwwereld, Coopibo (later Vredeseilanden) en Wervel, en samen werd een eerste voorzichtige samenkomst van mogelijk geïnteresseerde producenten en consumenten georganiseerd. Hoe zullen mensen reageren op een dergelijk voorstel? En zullen ze überhaupt wel komen? Maar de opkomst was overweldigend, ons zaaltje te klein en de belangstelling groot. Hoopgevend en meer dan voldoende om in 1996 een project in de steigers te zetten met drie experimentele gemeenten: Bierbeek, Tielt-Winge en Haacht.

Het model bleek te werken en werd na enige tijd door het inmiddels opgerichte Netwerk Voedselteams uitgebreid tot Vlaams-Brabant en na enige jaren tot heel Vlaanderen. Op dit moment zijn er ongeveer 110 teams en 85 producenten verspreid over heel Vlaanderen betrokken in het model van Voedselteams.

VOEDSELTEAMS

Een Voedselteam is een groep van ongeveer vijftien huishoudens die bij elkaar in de buurt wonen en die gezamenlijk een rechtstreekse langetermijnovereenkomst sluiten met boeren of tuinders in de directe omgeving over de afname van groenten, zuivel, fruit, brood... Hoe gaat het in zijn werk? Aanvankelijk wordt in een gemeente een algemene info-avond georganiseerd om het model uit te leggen en bekendheid te geven, en om de visie die aan Voedselteams ten grondslag ligt uit de doeken te doen. Nadat vervolgens in zo'n buurt, wijk of dorp een groep geïnteresseerde gezinnen bij elkaar gezocht is, gaat het netwerk op zoek naar producenten in de buurt. Vervolgens leren producenten en gezinnen elkaar op een startvergadering kennen, wisselen ze de nodige informatie en wensen uit en maken ze afspraken. Producenten en consumenten vormen samen het team. De gezinnen geven maandelijks hun bestellingen door aan de bestelverantwoordelijke binnen hun team, die een en ander groepeert en doorgeeft aan de producenten. De groenten kunnen besteld worden in pakketten, die de boer zelf op zo evenwichtig mogelijke wijze samenstelt al naar gelang wat zijn veld en het seizoen aanlevert. Er is keuze tussen een groot (vier personen) en een klein (twee personen) pakket, met groenten voor een week. Eenmaal per week worden op een vaste afgesproken dag de producten geleverd in een depot in de buurt. Daar kunnen ze afgehaald worden. De betalingen gebeuren binnen het team aan de financieel verantwoordelijke, die voor een correcte betaling aan de producenten zorgt. Daarbuiten komen de leden van het Voedselteam zo nu en dan samen voor een vergadering, om de werking goed te laten verlopen, voor vorming, een picknick of een bedrijfsbezoek.

De consument heeft het voordeel supervers en betrouwbaar voedsel te krijgen van een boer die hij kent. De producent is zeker van zijn afzet en kan de organisatie van zijn bedrijf daarop instellen. Bovendien krijgt hij een eerlijke prijs voor zijn producten.

Maar het concept van Voedselteams gaat niet alleen over veilig voedsel of over directe en betrouwbare producent-consumentrelaties. De doelstellingen van Voedselteams kaderen integraal in de concepten van duurzame ontwikkeling. We kiezen in de eerste plaats voor een duidelijke ondersteuning van onze lokale producenten. In de milieudoelstellingen staat in de keuze van de producenten hun productiemethode centraal: gekozen wordt voor biologische producten of voor producten van geïntegreerde teelt. Wat zuivel betreft gaat het om kleine hoevebedrijven met een eigen ambachtelijke productie. De producenten hebben nog een gediversifieerd bedrijf, waarin veel verschillende producten hun plaats hebben. Bestrijdingsmiddelen, bewaarmiddelen en allerlei andere schadelijke stoffen worden geweerd, verpakkingen zijn door de directe levering vanaf het veld zo goed als overbodig en vervuilend transport wordt door het lokale karakter tot een minimum beperkt, wat van belang is in het kader van het tegengaan van energieverspilling en klimaatverandering. Een verkorting van de voedselketen gaat ook de verspilling van voedsel tegen. Cijfers tonen aan dat in het heersende systeem wereldwijd maar liefst 50% van het voedsel verloren gaat door bederf, vervoer, misoogst en gedateerdheid.

Vanuit Noord-Zuidperspectief kiest het model van Voedselteams voor sociale rechtvaardigheid. Kiezen voor lokale productie en consumptie betekent dat de afname van voedselproducten van de globale agro-industrie vermindert. Deze industrie kweekt zijn producten veelal in grote monoculturen op de beste gronden in het Zuiden, gronden waarvan de kleine boeren en de subsistentielandbouw zijn verdreven. Deze autonome kleine boeren, die produceerden voor hun eigen levensonderhoud en in beperkte mate voor de lokale markt, worden door de agro-industrie van hun gronden beroofd, waardoor honger en armoede ontstaat. Aangezien deze kleine boer geen geld heeft om voedsel te kopen, gaat hij/zij werken in de agro-industrie in slechte arbeidsomstandigheden en tegen een ‘vergoeding’, en verliest zo zijn autonome bestaansbasis. We denken niet dat de agro-industrie ten onder zal gaan door Voedselteams, maar het signaal en de verwijzing naar de grotere verbanden kan misschien wel tellen. Binnen heel wat teams is het ook mogelijk fairtradeproducten van de lokale Oxfam-Wereldwinkel in de bestelling op te nemen. Het gaat hierbij om producten van eerlijke handel die hier niet geproduceerd kunnen worden.

Ook op gezondheidsvlak leveren Voedselteams hun bijdrage. In onze geïndustrialiseerde samenleving is een reëel en groot gezondheidsprobleem ontstaan door de introductie van zeer ongezond voedsel en nefaste voedingsgewoonten. We zijn verstrikt geraakt in overconsumptie, ook van voedsel, en we eten met z’n allen te veel, te snel, te zoet

en te vet. We worden geconfronteerd met allerlei ziekten door een teveel aan voedsel en door een onevenwichtige samenstelling van ons voedselpakket. De angst voor de honger heeft plaats gemaakt voor de angst voor zwaarlijvigheid.

Daarnaast eten we veel te veel vlees. De vleesconsumptie is sinds de jaren '60 explosief gestegen. Dit betekent dat vlees grootschalig geproduceerd wordt ten koste van veel dierenleed in verschrikkelijke omstandigheden, een proces dat aan het oog van de buitenwereld is onttrokken. Grootschalige ontbossing ten behoeve van de vleesindustrie decimeert ook onze tropische wouden. Bovendien heeft dit veranderend consumptiegedrag een stijgend graantekort tot gevolg. Veel voedsel voor de dierenindustrie wordt geproduceerd in het Zuiden en vervolgens naar onze landen vervoerd. Daardoor worden ecologische kringlopen in het Zuiden verbroken, raken gronden verarmd en worden we in het Noorden met mestoverschotten en met overbemesting van de gronden geconfronteerd. Binnen Voedselteams wordt niet expliciet voor vegetarisme gekozen, maar wel voor een diervriendelijke en kleinschalige productie.

Ook fastfood doet zijn intrede in de samenleving, de snelle hap voor de moderne gehaaste individualist, die geen tijd en aandacht heeft voor zijn voedsel, maar deze jammerlijke noodzakelijkheid nu eenmaal (nog) niet kan vermijden. Oorspronkelijk blinkt fastfood uit door zijn ongezonde karakter en is er meer verpakking en afval dan voedsel. Een aantal jaren later heeft de snelle hap ook het gezondheidsbewustzijn ontdekt, en kunnen mensen zonder tijd toch gezond eten, zonder zich ooit in voedsel te moeten verdiepen. Voedselteams draait de rollen om, maakt mensen weer bewust van het belang van een goede voeding en zorgt voor het verrassende element: elke week krijg je een bak groenten, waar je mee aan de slag moet. Je leert een veel grotere waaier aan groenten kennen en je gaat veel creatiever koken.

VOEDSELTEAMS ALS MAATSCHAPPELIJKE BEWEGING

Hoewel deze noemer wellicht wat groots klinkt voor het relatief kleine segment van de samenleving dat Voedselteams beslaat, kunnen mogelijk toch een paar argumenten aangehaald worden voor het gebruik van deze titel. We zullen daarbij niet uitgaan van de officiële definities van sociale bewegingen in ruime of enge zin, die gehanteerd worden in de literatuur of door overheden. Een maatschappelijke beweging vindt zijn legitimatie in de eerste plaats in de hoofden en harten, in de intenties en beweegredenen van de leden van die beweging. Hun definiëring bepalen zij zelf.

Uit een bevraging van de motivatie van Voedselteamleden door een projectgroep sociale pedagogiek van de KULeuven, blijkt dat de overgrote meerderheid van de consumenten zich op de eerste plaats aansluit bij een Voedselteam omwille van de visie die

eraan ten grondslag ligt, en vervolgens omwille van de gezonde voeding. Enerzijds kan dit erop wijzen dat er wel degelijk een segment van de bevolking bestaat dat op zoek is naar concrete alternatieve handelingsperspectieven ter vervanging en ter bestrijding van het vigerende agro-industriële model. Anderzijds gaat het hier mogelijk om het segment dat reeds een bewustzijn rond de betrokken problemen had, maar geen kanalen had om dit in concreet gedrag om te zetten. Een en ander lijkt bevestigd te worden door de explosie van belangstelling in de beginjaren van het model. Waarmee duidelijk mag worden dat bewustmaking alleen geen garantie biedt op gedragsverandering, maar dat deze gepaard moet gaan met concrete handelingsperspectieven.

We kunnen dus stellen dat Voedselteamleden geen 'doorsnee consumenten' zijn die een product kopen omdat ze er op een of andere manier behoefte aan hebben. Het gaat hier over mensen die op zoek zijn naar een maatschappelijk model om zich te engageren en om door hun gedrag vorm te geven aan hun kritische positionering in die samenleving. Het betreft een maatschappelijk engagement en niet een wat ongebruikelijke vorm van consumptie. In die zin lijken Voedselteamleden zichzelf te definiëren als leden van een maatschappelijke beweging.

SOCIAAL LEREN

Sociaal leren is een concept van leren dat tegemoet komt aan de noodzaak van individuen, groepen en organisaties om met de gevolgen van de risicomaatschappij om te gaan. Die risico's situeren zich op drie terreinen: de milieuproblematiek, de erosie van klassieke samenlevingspatronen en de structurele onbeheersbaarheid van maatschappelijke processen. Enerzijds bestaat er een tendens tot individualisering, terwijl we aan de andere kant onderdeel zijn van grote abstracte systemen met een globaal karakter. Voedselteams is onderdeel van een beweging die aan het vacuüm tussen individu en abstracte systemen op democratische wijze inhoud en vorm geeft. Concreet wordt in de doelstellingen duidelijk dat Voedselteams wil werken aan een ombuiging van de risico's door het herstellen van de regionale economie, het streven naar duurzame landbouw, het herstel van het sociaal weefsel en het afwijzen van uitbuiting van de het Zuiden. Deze doelstellingen leven duidelijk bij de leden: zij sluiten zich aan en blijven bij Voedselteams omwille van die doelstellingen.

In de literatuur wordt sociaal leren omschreven met behulp van een aantal kenmerken:

- Sociaal leren is op de eerste plaats ervarings- en oplossingsgericht. Mensen ervaren een bepaald maatschappelijk probleem en willen daar samen verandering in brengen. Hun samenwerking en de concrete uitwerking vereisen de ontwikkeling van allerlei vaardigheden.
- In sociaal leren is ook sprake van kritische reflectie over het betreffende onderwerp. Hoewel mensen die in een Voedselteam stappen, zich herkennen in de basis-

visie van Voedselteams en ze ook verondersteld worden deze te onderschrijven, blijkt deze visie uit te nodigen tot verdere bewustwording in de omgang met andere thema's. Zo wijzigde ongeveer de helft van de bevraagde Voedselteamleden hun koopgedrag ook op andere terreinen, bijv. op het vlak van kleding gemaakt via kinderarbeid.

- Tenslotte wordt sociaal leren gekenmerkt door zijn interactieve en communicatieve aspect. De verschillende betrokkenen hebben behoefte aan contact en inspraak, om zo hun beweging of hun gemeenschap mee vorm te geven.

INSTITUTIONALISERING

Gestimuleerd door het grote succes van Voedselteams wordt in 2001 de uitdaging aangegaan om een zelfstandige organisatie te worden. Er wordt een vzw opgericht, die een officiële erkenning en subsidiëring als beweging krijgt en die betaalde krachten achter een bureau zet.

Ondanks hun inspanningen was er echter lange tijd sprake van een stagnatie van het aantal Voedselteams, met een paar startende en een paar stoppende teams. Maar de afgelopen twee jaar gaat het Voedselteams dankzij een jong en dynamisch team weer voor de wind: gemiddeld komen er tien teams per jaar bij. Dit betekent dat Voedselteams groeide van 90 naar 110 teams in twee jaar tijd.

Voor de oorzaak van de eerdere stagnatie zijn verschillende hypothesen mogelijk. Het is mogelijk dat het segment van bewuste consumenten in de samenleving, dat zich aangesproken voelt door een dergelijk model, bereikt was. Een andere factor bleek het groeiende probleem om op zo'n korte termijn genoeg nabije producenten te vinden met een voldoende gediversifieerd aanbod. Soms is ook een haperen van de interne groepsdynamiek een oorzaak van het stoppen van een team, aangezien Voedselteams vrijwilligerswerk en engagement inhoudt. De rotatie van groepsverantwoordelijken verloopt niet altijd vlot, er zijn soms weinig initiatieven om de affiniteit te versterken, teams verglijden naar anoniemere contacten... Omwille van deze oorzaken wordt een groep fragiel. Als er geen kentering meer mogelijk is, wordt al eens besloten om helemaal te stoppen.

Ook het sterk uitgebreide bio-aanbod in de supermarkten zal misschien niet vreemd zijn aan het feit dat er een tijdlang weinig nieuwe teams bijkwamen.

Op dit moment onderzoekt Voedselteams nieuwe perspectieven op basis van omgevingsanalyses, sociologische tendensen, landbouweconomische en -politieke ontwikkelingen en bewegingsdynamieken. Nieuwe sporen worden verkend, zoals:

- de introductie van andere korte keten methoden naast het gekende team-model;

- onderzoeken hoe de leden aangezet kunnen worden tot een actieve verbruikershouding;
- wat met de stijgende behoefte aan distributiecapaciteit?
- hoe blijven vertrekken van behoeften inzake voeding en niet vervallen in een web'winkel'?
- hoe het bewegingsaspect sterker in/samen met een internationaal netwerk ontwikkelen?
- wat aanvangen met thema's als toegang tot grond of het concept voedselsoevereiniteit? Hoe dit vertalen naar lokale modellen voor sensibilisering en beleidsbeïnvloeding, zaken die sterk leven bij hedendaagse boeren?

Voedselteams zit dus bepaald niet stil, maar kijkt uit naar een dynamische en geëngageerde toekomst.

IN HET LICHT VAN TRANSITIE

Transition Towns is een model gericht op maatschappelijke verandering met twee hoofddoelstellingen. Een eerste doelstelling is de vermindering van ons energieverbruik en daarmee onze CO_2-uitstoot, zowel omwille van dreigende en reeds optredende klimaatveranderingen als omwille van op handen zijnde tekorten in de beschikbaarheid van goedkope olie (piekolie). Met name de gevolgen van piekolie zullen diep ingrijpen in onze westerse levensstijl. Piekolie en klimaatverandering kunnen bovendien gezien worden als twee aspecten van hetzelfde probleem: indien de beschikbaarheid van olie vermindert, zal men geneigd zijn te grijpen naar andere fossiele brandstoffen, die een even grote, zoniet grotere negatieve impact hebben op de klimaatproblematiek. Een ander alternatief is kernenergie. Daarmee zadelen we onze kinderen en kleinkinderen echter op met zeer gevaarlijke afvalproblemen.

Een tweede, minstens even belangrijke doelstelling van Transition Towns is de wederopbouw van lokale veerkracht op allerlei terreinen van het dagelijks leven. Herlokalisering van de economie en van vele aspecten van het leven is gewenst en noodzakelijk. Voedselvoorziening is een van de centrale onderwerpen die daarin prioritaire aandacht krijgen. In dat opzicht lijkt het systeem van Voedselteams, of andere gelijkaardige systemen van lokale voedselproductie, zeer goed aan te sluiten bij het transitiemodel. Het is een van de mogelijkheden om de voedselproductie te herlokaliseren, op voedselvlak lokaal veerkrachtiger te worden, een duurzame productie met een korte keten na te streven, producenten en consumenten weer met elkaar te verbinden en de voedselproductie weer zichtbaar en duurzaam te maken. Voedselteams dragen bij tot lokale veerkracht en de voedselproductie binnen Voedselteams heeft een kleinere energetische voetafdruk dan vergelijkbaar voedsel uit de agro-industrie. Ook het kleinschalige en het groepsaspect binnen Voedselteams komen overeen met dat van het transitieproject. En wat sociaal leren betreft: het transitieproject is één groot traject van sociaal leren en herscholing.

Maar zijn er uit 13 jaar ervaringen van Voedselteams ook lessen te trekken voor het transitiemodel? Voedselteams leek te blijven steken in het alternatieve segment van de samenleving en (nog) niet in staat te zijn ook de doorsnee consument te betrekken. We spraken al eerder over mogelijke oorzaken daarvan. Ook een klein percentage van de modale consument buiten Voedselteams heeft het afgelopen decennium zijn consumptiegedrag naar bio gewijzigd. Mogelijk geldt dit bijv. voor het segment van de hoog opgeleiden, die eerder vanuit gezondheidsoogpunt voor bio kiezen. Maar ook bio is niet altijd duurzaam: steeds meer bioproducten worden ver weg en grootschalig geproduceerd en aangevoerd. Het spreekt voor zich dat om conclusies te kunnen trekken over het veranderend consumptiegedrag van de afgelopen tien jaar, verder onderzoek nodig is. Onderzoek waar Voedselteams ongetwijfeld mee bezig is. Voor transitie zou het alvast interessant zijn om te kijken welke bevolkingsgroepen niet meegaan met de verandering en wat daar de oorzaken van zijn.

Immers, transitie wil een beweging van onderop zijn, breed gedragen door de lokale gemeenschap, die niet kan en mag beperkt blijven tot het alternatieve of hoogopgeleide deel. Misschien kan het transitieconcept meer mensen bereiken omdat het een overkoepelend concept is dat oplossingen zoekt op veel verschillende domeinen, bijvoorbeeld ook op het gebied van economie en geld, wat de kansen op succes bij een groter en diverser deel van de bevolking zou kunnen verhogen. Uitdaging zal zijn om in de fase van bewustmaking manieren te zoeken om van onderop een brede waaier van mensen aan te spreken en met hen in gesprek te gaan over de toekomst en hoe we samen vorm kunnen geven aan de noodzakelijke alternatieven.

Jeanneke van de Ven
Transitienetwerk Vlaanderen, coördinator Aardewerk en initiator Voedselteams

MEER WETEN

VERCAUTEREN, Lieve & VAN DE VEN, Jeanneke (2001): "Werkboek Voedselteams." Leuven: Volkshogeschool Elcker-Ik Leuven/Vredeseilanden-Coopibo.
CLAES Lea & VAN DE VEN, Jeanneke: "Voedselteams" Leuven: Volkshogeschool Elcker-Ik Leuven
PROJECTGROEP SOCIALE PEDAGOGIEK KULeuven olv Luc Dekeyser (2002): "Voedselteams in Vlaanderen: een agogische benadering."
STASSART, Pierre & ENGELEN, Gert (1999): "Van de grond tot in je mond." Leuven: Vredeseilanden-Coopibo.
MIES, Maria & SHIVA, Vandana (1993): "Ecofeminism." Londen: Zed Books.
Zie ook www.voedselteams.be

LETS, TIME BANKING EN ANDERE COMPLEMENTAIRE MUNTEN

Je eigen plaatselijke muntsysteem opstarten [1]

Johan De Vriendt

Samenvatting

Geld is geen natuurfenomeen maar een overeenkomst tussen mensen om 'iets' als betaalmiddel te gebruiken. Lokaal geld, dat functioneert naast het officiële betaalmiddel, is een zeer oud verschijnsel dat tegenwoordig meer en meer succes kent. In dit artikel (gebaseerd op twee eerder verschenen artikels van dezelfde auteur) worden LETS en time bankingsystemen kort beschreven. Het initiatief Muntuit van Netwerk Vlaanderen wordt gesitueerd. Tenslotte wordt ingegaan op de rol die het sociaal-cultureel werk kan spelen bij het opstarten van lokale geldsystemen en het versterken van lokale gemeenschappen.

"Schotland is vervallen in de diepste armoede terwijl Holland, dat nauwelijks over noemenswaardige bodemschatten en arbeidskrachten beschikt, het rijkste land ter wereld is geworden. Waarom? Ik vraag u mijne heren, waarom? (...) Ik zal u zeggen waarom. Omdat in Amsterdam geld in overvloed voorhanden is. Beschikbaar geld, liquide middelen. En hoezo beschikt Holland over zoveel muntgeld? Heeft Holland soms goud- en zilvermijnen? Neen, mijne heren, Holland heeft zich van de gedachte losgemaakt dat geld uit metalen munten dient te bestaan." John Law pakte een handvol munten en gooide die de zaal in. "Dit is geen geld, gentlemen, dit is slechts metaal. Metaal waaraan wij een functie hebben toegekend. Een ruilfunctie. In Holland is geld niet op metaal gebaseerd. Het Hollandse geld is niet gedekt door metaal. Het Hollandse geld is ook niet door grond gedekt. Om die reden vloeit het geld in Holland rijkelijk en stroomt het als een zondvloed over de rest van de wereld uit, terwijl ons schaarse geld hier slechts druppelt en snel wegsijpelt." (John Law of Lauriston, de 'uitvinder' van het papiergeld, in een toespraak tot het Schotse parlement in 1705 in de roman "Het Grote Spel" (2008) van Claude Cueni (Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij.)

Veel mensen beschouwen geld als een natuurfenomeen, iets wat even onontkoombaar is als een zomers onweer of als eb en vloed. De Schotse edelman en econoom John Law had als een der eersten in de moderne geschiedenis door dat geld een conventie is, een afspraak binnen een gemeenschap van mensen en dat het gebruik van geld gebaseerd is op vertrouwen. Als het vertrouwen in geld zoek is, keldert de waarde bliksemsnel. Dat ondervond John Law al heel snel toen zijn broodheer, de Franse regent Philippe d'Orleans, die hem had aangesteld als minister van Financiën in Frankrijk (met de opdracht het geldstelsel te hervormen), al te veel papiergeld uit de drukpersen liet rollen. De Belgische muntdeskundige Bernard Lietaer (2001, p. 40 van de pdf) gaf als werkdefinitie: "Geld is een overeenkomst, binnen een gemeenschap, om iets te gebruiken als betaalmiddel." Dat iets, dat kan goud of zilver zijn. Het kan een biljet van papier zijn, gedekt door goud of grond, of door een goederenvoorraad of door vertrouwen. Maar het kunnen evengoed zeldzame schelpen of bijzondere broeksknopen zijn. Essentieel is dat er afspraken zijn binnen een bepaalde gemeenschap en dat er vertrouwen is tussen mensen.

LOKALE OF COMPLEMENTAIRE MUNTSYSTEMEN

De euro die wij kennen (en vroeger de frank of de gulden) is dus niet de enig mogelijke geldeenheid die kan circuleren in onze samenleving. Zodra er een afspraak is tussen mensen om 'iets' als betaaleenheid te gebruiken, bestaat er een geldsysteem. De overheid kan een systeem dwingend opleggen (de euro, de dollar, de yen...), maar er kunnen ook vrije afspraken ontstaan over het gebruik van een andere munt. In het verleden zijn er heel wat initiatieven gegroeid rond lokaal geld, in antwoord op specifieke noden en behoeften. In De Mets (1997) en Lietaer (2001) worden veel voorbeelden beschreven van lokale muntsystemen.

De ruilsocialisten in de negentiende eeuw beoogden de afschaffing van de rente en de invoering van de werktijd als geld- en rekeneenheid. Proudhon stichtte de 'Banque du Peuple' met 27 000 leden en de 'Labour Exchange Bazaar' van Robert Owen haalde een omzet van 2000 toenmalige ponden per week. In de Oostenrijkse stad Wörgl dat ten tijde van de grote crisis in 1930 te kampen had met hoge werkloosheid, gaf de burgemeester intrestloze lokale shillings uit die iedere maand één procent van hun nominale waarde verloren, tenzij de houder ervan een zegel kocht om op de rug van het certificaat te bevestigen. De lokale economie werd zodanig gestimuleerd dat de werkloosheid op één jaar tijd met 25% terugviel.

In Zwitserland bestaat al vanaf 1934 het succesvolle WIR-muntsysteem tussen bedrijven (WIR staat voor Wirtschaftsring- Genossenschaft). In Frankrijk was er de 'Bon d'Achat' waarmee de burgemeester van Lignières-en-Berry in 1956 zijn uitstervend dorp economisch probeerde te relanceren. Er zijn de Local Exchange and Trading-systemen (LETS)

in heel wat landen (zie voor Vlaanderen: www.letsvlaanderen.be). Naast LETS zijn op verschillende plaatsen ook time bankingsystemen actief. De Braziliaanse stad Curitiba liet met zijn complementair geld de derde wereld achter zich. De eveneens Braziliaanse Saber is een onderwijsmunt waarmee ik (gesteld dat ik een Braziliaanse jongere was) door les te geven aan andere jongeren, zelf onderwijs kan kopen bij ouderen of er zelf mijn universitaire studie kan mee betalen. In Japan zijn er 475 Fureai Kippu-systemen operationeel die gebruikt worden in de bejaardenzorg. En Transition Town Totnes (V.K.) (over Transition Towns, zie verder in dit cahier) gaf in 2008 de TotnesPound uit.

De Belgische muntspecialist Bernard Lietaer (2001, p. 158) noemt dergelijke monetaire systemen echt geld: ze zijn "een overeenkomst binnen een gemeenschap om iets (bijvoorbeeld: uren dienstverlening) als betaalmiddel te gebruiken". Geld wordt hierbij herleid tot zijn simpelste vorm: een relatie tussen mensen binnen een bepaalde gemeenschap. Het muntsysteem heeft als dusdanig ook invloed op het functioneren van gemeenschappen. In het reguliere muntsysteem van euro's, dollars en yens, waarbij geld ook een functie van schatvorming (de rente, de speculatie!) heeft, ontstaan er samenlevingen waarbij concurrentie de boventoon voert en waarbij de relaties tussen mensen hiërarchisch zijn. Wie veel heeft, bezit de macht om te bepalen wat anderen doen. In een lokaal muntsysteem is de relatie horizontaal: een uur arbeid is een uur arbeid, ook als die in de reguliere economie niet 'winstgevend' is. Het lokale geld wordt bovendien na enkele transacties niet opgezogen door allerlei speculatieve hefboomfondsen en het wordt ook niet geïnvesteerd in bijvoorbeeld de wapenindustrie. Het blijft binnen de gemeenschap en staat in functie van welvaart en welzijn van die gemeenschap.

Bij het gebruik van timedollars, LETS-geld of andere muntsystemen, ziet men ook allerlei netwerken ontstaan waar ze vroeger niet bestonden. Tijddollars of LETS-munten zijn een instrument van gemeenschapsvorming. Bovendien krijgt, wat in het 'oude' systeem niet beschouwd wordt als productieve arbeid - en dus winstgevend - nu wel waarde. Mensen worden gewaardeerd om wie ze zijn en niet om wat ze hebben, waarbij hun zelfvertrouwen en zelfrespect stijgt.

Lokale muntsystemen worden ook complementaire munten genoemd. Zij vervangen de reguliere geldeconomie niet, maar zijn er een aanvulling op. Lietaer (p. 51) stelt: "De munt wordt complementair genoemd omdat deze niet de conventionele munteenheid wil vervangen, maar moet dienen om sociale functies te vervullen waarvoor de officiële munteenheid niet was ontworpen". Deze munt is dus in essentie aanvullend. "Hij kan bestaan uit bonnetjes, punten, in papieren vorm of digitaal en zijn nuttig omdat ze voor de gebruikers dingen realiseren en behoeften inlossen die met het gewone geld niet gerealiseerd (kunnen) worden. Ze kunnen worden ingezet om onderbenutte bronnen aan onvervulde behoeften te koppelen." (www.muntuit.eu)

LETS

In het begin van de jaren '80 werd in Commox Valley op het Canadese Vancouver Island de plaatselijke legerbasis opgedoekt en de houtkap aan banden gelegd. Ontvolking, faillissementen van plaatselijke bedrijven en hoge werkloosheid waren het gevolg. Linton richtte de eerste LETS-kring op die werkte met zogenaamde 'Green Dollars'. Hij richtte daarna ook het bedrijf 'Landsman Community Services, Ltd' op om het idee van lokaal geld te promoten. Op haar hoogtepunt telde de eerste LETS-kring 650 deelnemers waaronder een aantal winkels. En hoewel het systeem na iets minder dan drie jaar instortte, bleek het idee een succes. Binnen de twee jaar verspreidde het systeem zich in Canada, waaide over naar de Verenigde Staten, sloeg aan in Australië (meer dan 150 systemen) en Nieuw-Zeeland. Van daaruit zette het zijn verspreiding verder in Groot-Britannië, waar eind van de jaren '90 ruim 500 Lets-kringen werkzaam waren. In dat land werd ook het eerste nationaal netwerk (Letslink UK, http://www.letslinkuk.net) gevormd.

In 1983 las ik voor het eerst over LETS en na contacten met Michael Linton leerde ik het opzet en de filosofie achter LETS kennen. De tijd was echter nog niet rijp om het idee in Vlaanderen uit te proberen. In 1994 was het wel zover, ik was toen coördinator van de Volkshogeschool Elcker-Ik Antwerpen. Samen met de toenmalige Vlaamse afdeling van het Nederlandse 'Aktie Strohalm' en met Netwerk Vlaanderen organiseerden we een studiedag in Antwerpen waar de mogelijkheden en de beperkingen van LETS werden voorgesteld. Aan de hand van een eenvoudige simulatie werd aan den lijve het ontstaan, de groei en de werking van een LETS-systeem voorgesteld. Ondertussen zijn er op dit ogenblik negentien LETS-kringen in Vlaanderen. Er is een Vlaams steunpunt dat dit jaar een coördinator in dienst kon nemen (zie http://www.letsvlaanderen.be).

LETS-geld is in essentie lokaal geld dat dient als ruileenheid van goederen en diensten binnen een kleine of grotere groep mensen. Dat betekent dat er een vraag en een aanbod is van goederen en diensten die geruild kunnen worden. Witte konijnen ruilen tegen roze olifanten is een tamelijk ingewikkelde zaak als die twee ruilobjecten niet afgewogen worden tegen een soort puntensysteem dat uiteindelijk geld genoemd wordt. Tot zover de gelijkenis met de monetaire geldeconomie. De verschillen met de LETS-economie zijn echter groot (zie ook De Mets, 1997, p. 18 e.v.):

- Het gaat om een lokaal, economisch systeem waarin het per definitie niet mogelijk is om grote fortuinen op te bouwen. De meerwaarden blijven in het systeem en vloeien niet weg. Alleen voor de lokale groep heeft de ruileenheid waarde. Daarbuiten kan ze dus niet circuleren.
- Het is een systeem waarin rente niet voorkomt. Ook dat maakt kapitalisering en uiteindelijk beheersing van het systeem niet mogelijk.
- Verhandelen van geld (en dus ook speculatie of beurstransacties) is onmogelijk, geld blijft gerelateerd aan goederen en diensten. Daarbij kunnen ook aspecten zo-

als waardering van de inzet een rol spelen. De LETS-eenheid (of aantal eenheden) wordt in Vlaanderen meestal verbonden aan één uur werk. Als zodanig vertonen ze veel gelijkenis met Time Banking (zie verder). Andere systemen werken op basis van vraag en aanbod. In nog andere is er een regulering van minimum- en maximumloon ('minimum of maximumwaardering' zeggen Letsers).

- De informatie over ieders schuld- en debetpositie is in principe voor iedere lid toegankelijk. Gekoppeld aan het feit dat zowel schuld als tegoeden beperkt worden in omvang, wordt het zowel psychologisch als feitelijk onmogelijk om uit te groeien tot een zwaargewicht in dit geldsysteem.
- Aan de schuld- of debetpositie worden geen morele oordelen gekoppeld. Leden hebben geen schuld aan andere leden, maar aan het systeem. Het is in principe mogelijk eeuwigdurend schuldenaar te blijven en toch een gewaardeerd lid van de kring te zijn.
- De in de reguliere economie niet gewaardeerde diensten worden in dit systeem wel gewaardeerd (bijv. het bereiden van een maaltijd voor een buur die krap bij tijd zit). De kritiek op LETS luidt dikwijls dat vriendendiensten gemonetariseerd worden of dat pure liefdadigheid of vrijwilligerswerk zou afgeschaft worden of in het gedrang komt. Als je er vanuit gaat dat geld een relatie uitdrukt tussen mensen, dan antwoordt de Letser op deze kritiek dat vriendendiensten juist een waarde krijgen die ze in de reguliere samenleving niet hebben. In de LETS-filosofie worden vriendendiensten niet gemonetariseerd maar gewaardeerd. Ze stellen ook dat de kring van mensen waarop je kunt terugvallen, veel groter wordt dan alleen familie, directe vrienden of goede buren.
- LETS-systemen verschillen met de aloude ruilhandel door het feit dat er een centrale geplaatst is tussen koper en verkoper. Die centrale handelt de transacties administratief af en beheert de rekeningen.
- Alhoewel er in sommige systemen cash geld in omloop is via plastic munten, wordt in de meeste LETS-kringen liquide geld vervangen door cheques waarvan een dubbel ook doorgespeeld wordt naar de centrale. Die centrale is geen uitgifteorgaan zoals de centrale banken. Waarde, en dus ook welvaart, wordt gecreëerd door de leden zelf.
- Vraag en aanbod worden op elkaar afgestemd door de uitgave van een periodieke gids waarin iedereen kan adverteren met de goederen en diensten die hij of zij kan aanbieden en met de vragen naar dienstverlening of goederen waaraan men zelf nood heeft.
- LETS-kringen zijn meestal beperkt in omvang om het inflatiegevaar te beperken en om de sociale controle op het systeem mogelijk te maken. In een aantal gevallen zijn echter grotere LETS-systemen waargenomen. In Nieuw-Zeeland functioneerde er in 1995 een groep met 1 500 leden en in Australië gebruikten hele dorpen voor hun interne economische transactie LETS-geld.

In De Vriendt, 2002, vind je een praktische handleiding hoe zelf een LETS-systeem op te starten. Het artikel uit het tijdschrift Vorming is nog beschikbaar op cd-rom (zie rubriek Meer Lezen). Zie ook Lietaer en Hallsmith; 2009.

TIME BANKING

Edgard S. Cahn, hoogleraar aan de juridische faculteit van Washington D.C., kreeg in 1980, op 46-jarige leeftijd, een zware hartaanval. Tijdens zijn herstelperiode in het ziekenhuis, ontwierp hij, om zich wat minder nutteloos te voelen, de tijddollars. Hij zocht een oplossing voor de sociale zekerheid die onder druk stond van massale besparingen door de Amerikaanse overheid. Zijn redenering was simpel: indien er niet genoeg van het 'oude' geld is om de problemen van de samenleving aan te pakken, laat ons dan nieuw geld creëren om te doen wat gedaan moet worden. De 'time dollar' was geboren. Een uur werk voor je buur of voor de gemeenschap, gaf je een krediet van een uur bij de 'time bank', waarmee je op je beurt een dienst ter waarde van een uur kon kopen bij een kennis van twee straten verder.

Het succes van de tijddollar inspireerde zelfs bedrijven en instituten. Zo besloot de New Yorkse ziektekostenverzekeraar Elderplan om een gedeelte van de premies voor het gezondheidsprogramma voor bejaarden te accepteren in tijddollars. Op hun beurt activeren ze een netwerk dat diensten verleent aan ouderen. Een ander voorbeeld is het besluit van het Hooggerechtshof van Washington DC om een 'Time Dollar Youth Court' op te richten waarbij tijddollars gebruikt werden voor de responsabilisering van jongeren. Bernard Lietaer (2001, p. 159): "Onderzoek heeft de waarde van dit model ook met harde gegevens aangetoond. Systemen van tijddollars zijn niet alleen effectief gebleken bij het verbeteren van de gezondheidszorg, maar ook bij andere sociale problemen als jeugdcriminaliteit en wetteloosheid in vervallen buurten".

Ondertussen verspreidde het concept van time banking zich ook buiten de V.S. In Groot-Brittannië functioneren reeds meer dan honderddertig time banks. Daar gebruiken ze overigens time credits als munteenheid. Veel van die time banks hebben een betaalde kracht, een timebroker, in dienst die vaak gefinancierd wordt op projectbasis. In Zweden ontstond de eerste tijdbank in Bergsjön, de TidsNätverket i Bergsjön. In Vlaanderen kunnen de meeste LETS-kringen (Local Exchange and Trading Systems) beschouwd worden als tijdbanken (1) omdat ze hun munteenheid [(2)] eveneens koppelen aan een uur arbeid. Overigens mag de time bank niet vergeleken worden met het Vlaamse initiatief Tijdbank (www.tijdbank.be). Dit initiatief wil personeelsleden van bedrijven uit de profit-sector rekruteren voor initiatieven van social-profitorganisaties. De matcher van vraag en aanbod (vzw Tijdbank) wordt gesponsord door het bedrijfsleven en de Vlaamse Overheid. De return voor de tijdgevers ligt enkel in de voldoening die het vrijwilligerswerk meebrengt. Voor de bedrijven geldt dit als een vorm van teambuilding.

MUNTUIT

Netwerk Vlaanderen lanceerde onlangs het platform 'Muntuit' om complementaire munten te lanceren in Vlaanderen (www.muntuit.be). Het is ontstaan naar aanleiding van een proefproject waarin Netwerk Vlaanderen, geldspecialist Bernard Lietaer (die als projectleider optreedt), LETS-Vlaanderen en de stad Gent hun krachten bundelen. Muntuit werd mogelijk gemaakt door subsidies van het Europees Sociaal Fonds en het Vlaams Subsidieagentschap voor Werk en Sociale Economie. Voormalig Minister van Sociale Economie Kathleen Van Brempt liet zich overtuigen door Lietaer om het experiment mogelijk te maken.

De muntproeftuin in Gent wordt opgezet door de stad Gent in samenwerking met verschillende buurtorganisaties en Netwerk Vlaanderen, met als doel het stimuleren van buurtzorg. Eerst wil men een complementaire munt uitwerken voor de wijk Rabot, gelegen in de negentiende reeuwse gordel rond Gent. Die wijk bruist van leven, maar kampt ook met problemen van verloedering en achterstelling. Op het ogenblik dat we dit artikel schrijven moet het proefproject van start gaan.

Behalve dit proefproject wil Netwerk Vlaanderen alle informatie over de toepassing van complementaire munten beschikbaar stellen via de webstek www.muntuit.be. De site richt zich tot het brede publiek in Nederland en Vlaanderen en geeft toegang tot alle gekende informatie over complementaire geld- en muntsystemen. Je kan er ook de "Gids voor een Gemeenschapsmunt" (Lietaer en Hallsmith) downloaden.

SOCIAAL-CULTUREEL WERK EN HET VERSTERKEN VAN LOKALE GEMEENSCHAPPEN

Het sociaal-cultureel werk kan een essentiële rol spelen bij het opzetten en gebruiken van LETS-systemen of tijdbanken. Uiteraard zal de plaatselijke situatie in het opzet moeten verrekend worden. Time bankingsystemen kunnen evengoed in kleine groepen opgezet worden - in het Verenigd Koninkrijk werkt er eentje met twintig deelnemers - als in gemeenschappen met duizenden mensen. Het systeem kan draaien op vrijwilligers of er kunnen, in meer complexe situaties met veel kwetsbare groepen, beroepskrachten als sociale makelaars of timebrokers ingezet worden (zie hiervoor het artikel rond TijdvoorElkaar). Initiatiefnemers zullen zich eerst moeten bezinnen voor welke groep ze een time banking of LETS-systeem willen opzetten en wat daarvoor minimaal nodig is.

Een aantal mogelijkheden op een rijtje:

1. De praktijk van dergelijke systemen creëert een waaier aan vormingsmogelijkheden voor scvw-organisaties: over de geldeconomie, het economische en maatschappelijk systeem en mogelijke alternatieven, over eigen kwaliteiten, over het functioneren van groepen en het oplossen van conflicten, over micro- en macro-economie, enz...

2. Dergelijke systemen kunnen de band tussen verenigingen en hun leden of deelnemers versterken en verdiepen. Verenigingen, bewegingen en vormingsinstellingen kunnen ook direct baat hebben bij het invoeren van en deelnemen aan dergelijke systemen. Vrijwilligerswerk bij de organisatie kan op die manier extra gestimuleerd worden. Ook de band tussen de leden van de vereniging kan daardoor versterkt worden.

3. Het is een mogelijkheid voor sociaal-culturele organisaties om hun intrinsieke doelstellingen te verwezenlijken. Zo kunnen bijvoorbeeld verenigingen voor senioren een time bankingsysteem gebruiken om onderlinge hulp te stimuleren, waardoor de onafhankelijkheid van professionele hulp toeneemt.

4. Ook op vlak van interculturele samenwerking bieden time bankingsystemen veel perspectieven. Zo kan bijvoorbeeld de autochtone vrouwenvereniging samenwerken met de Maghrebijnse of Turkse vrouwen. Via uitwisseling van dienstverlening kan waardering gekregen en gegeven worden, kan interculturele samenwerking en ontdekking van elkaars eigenheid gestimuleerd worden. Eén en ander kan begeleid worden via vormingsmomenten en groepsgesprekken.

5. Netwerkvorming via lokale time bankingsystemen kan de samenwerking in het dorp, de wijk, de buurt of tussen diverse verenigingen, versterken en verstevigen. De uitwisseling van kwaliteiten van mensen uit de ene vereniging kan de mogelijkheden van de andere groep uitbreiden en vice versa. Op die manier kunnen ook gezamenlijke projecten van lokaal belang opgezet worden.

6. Time banking en LETS kunnen een bijdrage leveren aan het bestrijden van een duale samenleving. Het zelfrespect en het zelfvertrouwen van kwetsbare of kansarme burgers kan versterkt worden wanneer ze terug een volwaardige bijdrage leveren aan het functioneren van de samenleving. De drempel ligt laag en het Mattheuseffect (“wie heeft, zal gegeven worden”) speelt hier niet. Erg kwetsbare groepen zullen meer gebaat zijn met een ‘TijdvoorElkaar’-experiment (zie ook artikel in dit cahier).

Voor de inventieve sociaal-culturele werker en vormingswerkster bieden systemen van time banking, LETS of andere alternatieve complementaire muntsystemen, heel wat mogelijkheden ter versterking van het sociaal kapitaal. Dergelijke werkvormen spelen rechtstreeks in op gemeenschapsvorming en geven mogelijkheden voor educatie, voor maatschappelijke activering, voor cultuurbeleving en cultuurcreatie; kortom de vier essentiële functies van het sociaal-cultureel werk. De ervaring en de instrumenten zijn er, ze moeten alleen gebruikt worden.

Johan De Vriendt
Hoofdredacteur WisselWERK

NOTEN

(1) Bij het schrijven van dit artikel is gebruik gemaakt van De Vriendt (2002) en De Vriendt (2009).

(2) Niet alle LETS-systemen gebruiken een tijdseenheid arbeid als basis voor hun transacties. In sommige systemen wordt de munteenheid gebonden aan bijvoorbeeld de euro. Maar het zou evengoed ook de waarde van een willekeurig goed kunnen zijn, bijvoorbeeld een bijzondere baksteen of goud of een zeldzame schelp.

(3) Sommige LETS-kringen steigeren als ze hun 'munteenheid' horen bestempelen als geld of munt. Zij gaan ervan uit dat 'ruileenheden' die geen rente opbrengen, ook geen geld zijn. Volgens de definitie van Bernard Lietaer is dat wel geld. Rente, of schatvorming, is geen essentiële functie van geld. In het geval van time banking wordt teruggegrepen naar de oorspronkelijke functie van geld: een overeenkomst tussen mensen van een bepaalde gemeenschap om een standaard als ruileenheid voor de uitwisseling van goederen en diensten te gebruiken. Zo zou het in theorie ook mogelijk kunnen zijn dat de ruileenheid 'een uur arbeid', aanleiding kan zijn tot schatvorming. Als ik een credit op vijf uur arbeid verzameld heb, zou ik die aan jou kunnen uitlenen in ruil voor een half uur rente bij terugbetaling. Met andere woorden, op het eind van de rit betaal je me vijf en een half uur arbeid terug. In dit geval zou de gemeenschap waarbinnen die munteenheid fungeert, vlug van karakter veranderen en niet meer gebaseerd zijn op gelijkheid tussen de leden/deelnemers. Er zou een 'kapitalistische' gemeenschap ontstaan: geld wordt naast ruileenheid, ook kapitaal dat kan ingezet worden voor private doeleinden.

MEER WETEN

CAHN, Edgard S. & ROWE, Jonathan (1992): "Time Dollars: The New Currency that Enables Americans to Turn Their Hidden Resource-Time-into Personal Security & Community Renewal." Emmaus (U.S.): Rodale Press

CAHN, Edgard S. (2004): "No more throw away people" Washington, DC: Essential Books.

DE METS, Ingrid (1997): "Lets: Local Exchange and trading systems. Een systeemdoorlichting van lokale geldstelstels." Eindverhandeling KULeuven, departement toegepaste economische wetenschappen.

DE VRIENDT, Johan (2002): "Over lokaal geld of hoe geld de inzet wordt voor leren over samenleven: een agogische benadering van de ontwikkeling van lokale netwerken rond een kleinschalige geldeconomie." In: Vorming, Nr 3; jrg 17, p. 151-170). Het artikel is nog beschikbaar via de cd-rom "Vorming gekeurd". Bestellen via veerle.verdoodt@socius.be.

LANG, Peter (1994): "Let's Work. Rebuilding the local economy." Bristol: Grover Books

LIETAER, Bernard (2001): "Het geld van de toekomst. Een nieuwe visie op welzijn, werk en een humanere wereld." Amsterdam: De Boekerij. Omdat het boek volledig uitgeput is, heeft de auteur een downloadbare versie op zijn website geplaatst. Zie: http://www.lietaer.com.

LIETAER, Bernard & HALLSMITH, Gwendolyn (2009): "De gids voor een gemeenschapsmunt". Te downloaden via http://www.netwerkvlaanderen.be/nl/files/documenten/publicaties/brochures/Gids_Gemeenschapsmunt.pdf.

PETERSE, G. e.a (2000): "Het Letshandboek. Handleiding voor het opzetten en organiseren van een Letssysteem." Utrecht: Aktie Strohalm.

VAN OUYTSEL, Jeff (2000): "LETS Work. Local Exchange and Trading Systems en hun rol in het maatschappelijk debat over loonarbeid." Eindverhandeling Universiteit Antwerpen, faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen.

WEBSITES

www.muntuit.be
www.cc-literature.de/10.databank/ (een databank met meer dan 600 boeken, handleidingen, artikels).
www.time banks.org
www.tdyc.org
www.time banks.co.uk
www.letsvlaanderen.be
www.tijdbank.be
www. andergeld.nl
www.letsvlaanderen.be
ww.letscontact.nl
www.letslinkuk.net

TIJD VOOR ELKAAR

Sociale netwerken gebaseerd op wederkerigheid [1]

Johan De Vriendt

Samenvatting

Vriendendiensten, burenhulp of familiale ondersteuning worden geprofessionaliseerd, geïnstitutionaliseerd en 'vereconomiseerd', terwijl sociale netwerken niet meer primair op de buurt gericht zijn. Het gevolg is vereenzaming en verschraling van sociale contacten, zeker voor mensen uit kwetsbare groepen. Het versterken van buurtgerichte sociale netwerken is het uitgangspunt van TijdvoorElkaar in Utrecht Zuid. Dat is "een wijkgerichte methodiek voor de opbouw van sociale netwerken en activering van bewoners". Wederkerigheid staat daarbij centraal: mensen worden actief gestimuleerd zowel te vragen als aan te bieden. In dit systeem nemen de sociaal makelaar en de marktplaats een centrale rol in.

De kritiek op lokale geldsystemen luidt wel eens dat ze spontane dingen als burenhulp en vriendendiensten 'vereconomiseren'. Alhoewel hierover kan gediscussieerd worden - geld kan beschouwd worden als een relatie tussen mensen en de kenmerken van een geldsysteem zullen de aard van de relaties tussen mensen meebepalen - is de kritiek dat het omgaan met bijkomende monetaire systemen verwarrend werkt voor mensen uit kwetsbare groepen. In de Utrechtse wijk Zuid werd 'TijdvoorElkaar' ontwikkeld, een project dat mensen uit kwetsbare groepen en senioren de gelegenheid geeft om sociale netwerken te ontwikkelen. We gingen praten met projectcoördinator Pascal Van Wanrooy (2007b).

We leven in een monetair en economisch systeem waarin taken die vroeger spontaan werden uitgevoerd en die gerekend werden tot de categorie vriendendiensten, burenhulp of familiale ondersteuning, worden geprofessionaliseerd, geïnstitutionaliseerd en vereconomiseerd. "Een kind gaat naar de kinderopvang, de hond wordt uitgelaten via de hondenuitlaatservice, een speciale taxiservice brengt ouderen naar het ziekenhuis, de gemeente veegt de straat, enz…." De kwaliteit van die diensten zal er misschien op vooruitgaan en mensen worden minder afhankelijk van de 'grillen' of mogelijkheden van hun directe omgeving. "Dit is geheel in lijn met het ideaal van de individuele vrijheid: men is nu als klant op de markt of als burger bij de overheid zelf in staat om de eigen zaakjes te regelen." (Van Wanrooy, 2007b)

Het gevolg is dat dergelijke diensten nu gekocht moeten worden of ambtelijk aangevraagd. Anonimisering, toenemende mobiliteit en nieuwe communicatiemogelijkheden

zorgen er bovendien voor dat sociale netwerken niet meer primair in de buurt liggen, met als gevolg verschraling van sociale contacten en vereenzaming. "Zeker voor mensen die sociaal of financieel zwakker in onze samenleving staan, is het moeilijk zich staande te houden in een dergelijke omgeving. Maar iedereen heeft te winnen bij een sterker sociaal netwerk in de buurt. Ook de sociaal 'sterkere' bewoners voelen zich prettiger in een buurt waar men elkaar kent." (Van Wanrooy, 2007b) Het versterken van buurtgerichte sociale netwerken was het uitgangspunt voor TijdvoorElkaar in Utrecht Zuid.

EEN EXPERIMENT IN UTRECHT ZUID

De Nederlandse Stichting Ander Geld is een expertise-centrum op het gebied van sociale economie. Ander Geld werkt "aan praktische toepassingen van de sociale economie die een bijdrage leveren aan een prettiger samenleving." Sociale economie is voor hen "elke vorm van het uitwisselen van diensten en (sociaal) kapitaal gebaseerd op samenwerking en wederkerigheid." Zij ontwerpen of stimuleren ook het gebruik van ander geld. Zo stimuleren ze tijdbanken en onderzoeken ze ook de mogelijkheden voor een Rentevrij Fonds (zie www.andergeld.nl).

Als expertisecentrum kwamen ze in contact met het Engelse time banks. Dit voorbeeld werd aangegrepen om een eigen Nederlandse variant van time banking te ontwikkelen: TijdvoorElkaar. Dat is "een wijkgerichte methodiek voor de opbouw van sociale netwerken en activering van bewoners". Wederkerigheid staat daarbij centraal: mensen worden actief gestimuleerd zowel te vragen als aan te bieden. In de strikte zin van het woord is TijdvoorElkaar geen geldsysteem. Er is geen ruileenheid, er is alleen wederkerigheid. 'Een uur arbeid' wordt niet geruild met 'een ander uur arbeid'. De ene dienst wordt niet afgewogen tegen de andere. De balans in geven en nemen staat niet centraal. En zelfs de wederkerigheid hoeft niet strikt geïnterpreteerd te worden. Zeer kwetsbare mensen of mensen met een zware beperking hoeven niet zonodig wederdiensten te bewijzen, al wordt éénrichtingsverkeer zoveel mogelijk vermeden. Pascal Van Wanrooy: "TijdvoorElkaar wil ingrijpen in de 'leefwereld' en niet in de 'systeemwereld'. TijdvoorElkaar levert een bijdrage in het herstel van de leefwereld. Muntsystemen grijpen in op het systeem."

In samenwerking met de Utrechtse welzijnsorganisatie Portes besloot de Stichting Ander Geld een tweejarig experiment op te zetten in de Utrechtse wijk Zuid. Tijdens dit experiment werd oorspronkelijk nog een vorm van beloning, van geld, voorzien. Een 'Roosje' (vergelijk met het bloemetje dat je soms spontaan krijgt als je iemand een dienst bewijst) stond oorspronkelijk gelijk met een uur werk. Na verloop van tijd bleek echter dat die Roosjes voor veel mensen geen meerwaarde opleverden.

TIJDVOORELKAAR IN UTRECHT ZUID

Bij de start van het project in Utrecht Zuid werden drie doelstellingen geformuleerd:

- Het vergroten van de sociale samenhang.
- Verstevigen van het lokaal vrijwilligerswerk.
- Participatie en integratie van kwetsbare groepen.

Na twee jaar experimenteren bleek dat die eerste doelstelling het belangrijkst was. Uit onderzoek (De Meere, Huygen, 2007, p. 41-43) bleek dat ongeveer 60% van de respondenten zei nieuwe buurtbewoners te hebben leren kennen door TijdvoorElkaar. De bewoners putten vooral voldoening uit het feit iets te betekenen voor een buur. Door het contact bleken ze ook beter op de hoogte van wat er zich in de buurt afspeelt. De individuele netwerken van de bewoners werden uitgebreid, mensen van verschillende achtergronden kwamen met elkaar in contact en het vertrouwen van de deelnemers om contacten te leggen en dingen te doen, werd groter. Anonimiteit werd doorbroken en sociaal isolement verminderd. Toch werd ook opgemerkt dat dergelijke initiatieven beter werken - vooral voor kwetsbare mensen - als het gebied kleiner is. Pascal Van Wanrooy: "We merken ook dat de sociale output van TijdvoorElkaar steeds groter wordt. Er ontstaan ook andere netwerken buiten TijdvoorElkaar zoals bijvoorbeeld 'eetclubjes' waarvan de deelnemers regelmatig samen eten."

TijdvoorElkaar richt zich ook naar wijkorganisaties. Bewoners kunnen zich als vrijwilliger inzetten. Zestien organisaties werden hierbij betrokken. Toch bestaat de indruk bij Portes, dat het verstevigen van vrijwilligerswerk wel wat meer uit de verf zou moeten komen.

TijdvoorElkaar werd in Utrecht vooral voor kwetsbare groepen opgezet, zoals bijvoorbeeld mensen met een lichamelijke beperking. Het vraagt echter heel wat inspanningen en samenwerking met andere organisaties om deze mensen te kunnen betrekken. Hoe kwetsbaarder de bewoner, hoe moeilijker het wordt hem/haar te bereiken via TijdvoorElkaar.

DE INSTRUMENTEN

In het systeem van TijdvoorElkaar zijn twee elementen belangrijk: de website en de sociaal makelaar.

De webstek: een marktplaats

Vraag en aanbod in Utrecht vinden elkaar via de webstek www.tijdvoorelkaarzuid.nl, die ontwikkeld werd door een buurtbewoner. Die website kent vier publieke delen (Van Wanrooy, 2007b):

1. De marktplaats waar vraag en aanbod via advertenties voor iedereen te vinden zijn. De advertenties zijn onderverdeeld in rubrieken. De rubriek 'urgent' toont de meest dringende vragen. Wie wil reageren op een advertentie kan dat gelijk doen.
2. Potentiële deelnemers kunnen ook hun advertenties plaatsen en beheren via de rubriek 'mijn advertenties'. Een gewone advertentie blijft normaal negentig dagen online, een urgente twaalf dagen.
3. De algemene informatie over TijdvoorElkaar.
4. De pagina's met succesverhalen.

Tenslotte is er ook een 'cockpit': de webpagina's van waaruit de sociaal makelaar de website kan beheren.

Niet iedereen kan overweg met een computer of heeft er een ter beschikking. Zo heeft 30% van de deelnemers in Utrecht Zuid de website nog nooit gezien. Zij kunnen, naast beroep doen op de sociaal makelaar, ook andere informatiedragers raadplegen. Zo is er een vraag- en aanbodkrantje voor ouderen. Actueel 'vraag en aanbod' worden ook bekendgemaakt via een maandelijkse poster. Voor wervingsactiviteiten kan de sociaal makelaar gebruik maken van een advertentiemap. Om de internettoegang tot de marktplaats te verlagen, worden de openbare internetplekken uit de wijk en de docenten van computercursussen ook attent gemaakt op het bestaan van die marktplaats.

Sociaal makelaar

Er werd in Utrecht vooral veel aandacht gegeven aan het betrekken van kwetsbare groepen. Dat hield in dat er extra inspanningen moesten geleverd worden door beroepskrachten. De 'sociaal makelaar' werd een integraal onderdeel van TijdvoorElkaar. Zij ondersteunt de bewoners bij het "formuleren van vraag en aanbod of het leggen van het eerste contact. Indien nodig kijkt de sociaal makelaar, samen met de bewoner, naar wat zijn kwaliteiten zijn, wat hij leuk vindt om te doen en waar hij behoefte aan heeft. De sociaal makelaar verlaagt de drempel voor deelname aan TijdvoorElkaar aanzienlijk en betrekt juist die mensen die het meest te winnen hebben bij deelname. Zonder de inzet van de sociaal makelaar blijft TijdvoorElkaar steken in een leuk initiatief voor mensen met een hoge mate van zelfredzaamheid" (Van Wanrooy, 2007a, p. 10). Dit laatste is net de kritiek die kan gegeven worden op LETS: de meest kwetsbare groepen zijn moeilijk in staat om het systeem op te zetten en draaiende te houden. Vandaar de ondersteuning door een beroepskracht. Pascal Van Wanrooy: "De sociaal makelaar neemt het ook niet zo nauw met exacte wederkerigheid: zo zijn de uren die iemand positief of negatief staat niet openbaar".

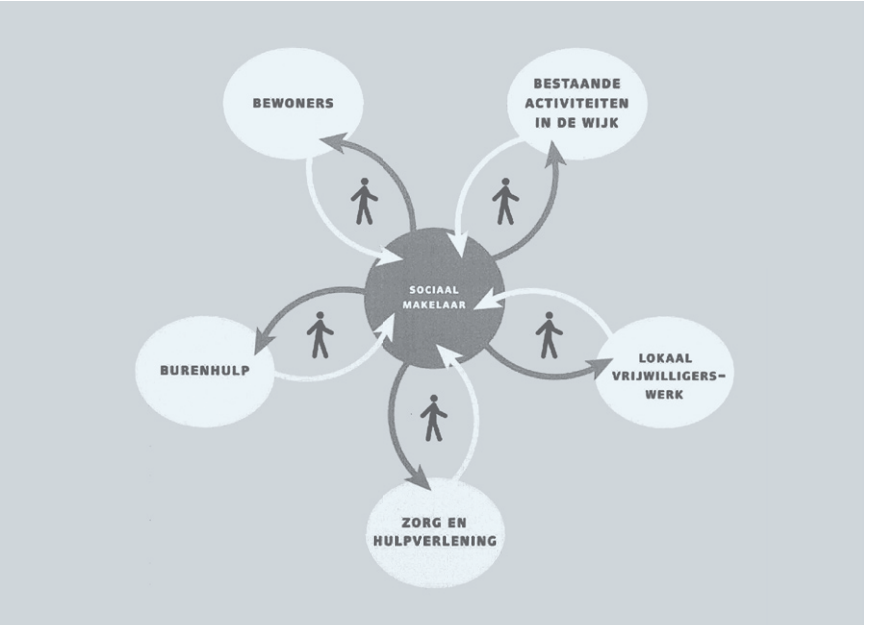

Figuur 1: Sociaal makelaar: spin in het web, (Van Wanrooy 2007a, p. 11)

De taken van die sociaal makelaar kunnen omschreven worden als:

- Empowerment: het in staat stellen de eigen kracht te ontdekken en te benutten.
- Signaleren en doorverwijzen. De makelaar is geen hulpverlener maar kan voor veel bewoners de drempel naar de hulpverlening verlagen.
- Activering van bewoners: de ondersteuning van TijdvoorElkaar kan net die laatste zet zijn die bewoners nodig hebben om terug sociale contacten op te bouwen en actief te worden.
- Ondersteunend werken: ondersteuning is alleen wenselijk als de bewoner er zelf niet uitkomt. De begeleiding beperkt zich tot drie gesprekken per deelnemer. Als meer hulp nodig is moet die elders gezocht worden.
- Outreachend werken: de sociaal makelaar gaat actief de wijk in om deelnemers te zoeken. Zo zal zij zichzelf uitnodigen bij bestaande groepen.
- Registratie en routing (uitwerken van een traject): de sociaal makelaar registreert wat de bewoners kunnen en willen; zij zoekt aanbod voor bestaande vragen en behoeften.

De inzet van een sociaal makelaar is vooral belangrijk wanneer met kwetsbare groepen wordt gewerkt. Een gulden regel is echter altijd dat mensen aangesproken worden op hun competenties in plaats van op hun beperkingen of problemen.

HET OPZETTEN VAN HET SYSTEEM

Nadat de proefperiode in Utrecht Zuid beëindigd was, rees al vlug belangstelling in andere Nederlandse steden. In de Utrechtse Rivierenwijk, in Houten, Maastricht en Breda werden TijdvoorElkaar-projecten opgezet. De Stichting Ander Geld biedt daarbij advies en ondersteuning. Op hun website is een beschrijving van de methode te downloaden (www.andergeld.nl). Zij bieden ook cursussen op maat aan voor toekomstige sociaal makelaars. De software voor de website is, mits een kleine vergoeding, verkrijgbaar.

Werving van deelnemers, publiciteit en het onderhouden van 'public relations' zijn van levensbelang voor het opzetten en onderhouden van dergelijke systemen. "Laten zien aan bewoners en lokale organisaties en resultaten terugkoppelen levert heel wat op. Veel bewoners doen niet meteen mee (...) en hebben meerdere contactmomenten nodig om uiteindelijk toch mee te doen. Herhaling van de boodschap is daarom erg belangrijk" (Van Wanrooy, 2007b). In Utrecht werden alle lokale media en de nieuwsbrieven van organisaties voorzien van artikels. Weblinks van lokale organisaties zorgen voor doorstroming naar TijdvoorElkaar. Folders en posters werden verspreid, markten werden afgedweild. In de bibliotheken in de wijk werden foto's en succesverhalen tentoongesteld. Er is een maandelijkse nieuwsbrief en éénmaal per jaar werden eigengemaakte briefkaarten verspreid. Op meer dan twintig plaatsen in de wijk werden vraag- en aanbodposters (mét een succesverhaal) opgehangen. En uiteraard was ook de sociaal makelaar actief via groepsbezoeken, workshops en ondersteuning van pr-activiteiten van de deelnemers.

Johan De Vriendt
Hoofdredacteur WisselWERK

NOOT

(1) Bij het schrijven van dit artikel is gebruik gemaakt van (De Vriendt, 2009).

MEER WETEN

DE MEERE, Freek & HUYGEN, Astrid (2007): "En, heb je ook een vraag? Ontwikkeling marktplaats voor burenhulp TijdvoorElkaar in Utrecht Zuid." Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
DE VRIENDT, Johan (2009): "TijdvoorElkaar. Een marktplaats voor burenhulp en vrijwilligerswerk in Utrecht". In: WisselWERK, nr. 3/6, p.
VAN WANROOY, Pascal (ed.)(2007a): "Tijd voor elkaar. De marktplaats voor burenhulp en vrijwilligerswerk in Utrecht", Projectmagazine september 2007. Utrecht: Stichting Ander Geld.
VAN WANROOY, Pascal (ed.)(2007b): "De Werkwijzer. Methodiekbeschrijving voor activering en bouwen aan sociale netwerken in de wijk", Utrecht: Stichting Ander Geld.

WEBSITES

www.tijdbank.be
www. andergeld.nl
www.tijdvoorelkaarzuid.nl
Sociale Wetenschappen.

Zie ook volgende websites:
www.muntuit.be
www.cc-literature.de/10.databank/ (een databank met meer dan 600 boeken, handleidingen, artikels).
www.time banks.org
www.tdyc.org
www.time banks.co.uk
www.letsvlaanderen.be
www.tijdbank.be
www. andergeld.nl
www.letsvlaanderen.be
ww.letscontact.nl
www.letslinkuk.net

DE DUURZAAMHEIDSSPIEGEL

Lokaal een proces van visievorming en dialoog op gang brengen over duurzaam lokaal beleid

Thomas Ducheyne

Samenvatting

De Lokale Agenda 21 is een uitvloeisel van het historisch actieplan Agenda 21 dat door de UNCED-Conferentie over Milieu en Ontwikkeling in 1992 werd goedgekeurd. Deze Lokale Agenda 21 wordt gekenmerkt door een procesmatige aanpak van bewustwording van de impact van ons gedrag op mens en milieu. Vanuit deze kennis en dit inzicht worden strategieën ontwikkeld met het oog op duurzame gedragspatronen. De veranderingsprocessen die hiervan het gevolg zijn, zijn transversaal, planmatig en berusten op participatie van alle stakeholders. 5000 Europese steden en gemeenten hebben een Lokale Agenda 21, maar Vlaanderen bleef tot nu toe achterwege omdat gewerkt werd met milieuconvenanten tussen lokale en gewestelijke overheid. In Vlaanderen waren het de middenveldorganisaties die het voortouw namen in het opstellen van Lokale Agenda's 21. Ze richtten daartoe een steunpunt op (SLA 21). Dit steunpunt ontwikkelde een instrument om lokale actoren over de muurtjes heen te laten denken en handelen: de duurzaamheidsspiegel. Dit instrument wordt kort beschreven. De Vlaamse overheid stimuleert het inzetten ervan. Het ACW voert in 2009-2010 campagne rond duurzame ontwikkeling met de duurzaamheidsspiegel als actiemiddel.

De manier waarop we denken over het lokale niveau is de voorbije jaren duidelijk veranderd. Meer en meer wordt dat lokale niveau gezien als hefboom voor veranderingen in de richting van een duurzame ontwikkeling. Veel van de sociale én ecologische problemen waarmee onze wereld vandaag geconfronteerd wordt, vinden hun oorzaak in lokaal gestuurde gedragspatronen of mechanismen. Het is dan ook de logica zelve dat we in eerste instantie naar oplossingen zoeken die zo dicht mogelijk bij het niveau liggen waar de problemen plaatsvinden of waar oplossingen het efficiëntst aan de man of vrouw kunnen gebracht worden. Het lokale niveau als natuurlijke biotoop waar burgers aan het beleid kunnen participeren…

HOE HET ALLEMAAL BEGON: AGENDA 21

De opwaardering van het lokale niveau – wat duurzame ontwikkeling betreft - begon met een ogenschijnlijk onbeduidend hoofdstukje in het historische actieplan Agenda 21 dat door de UNCED-Conferentie over Milieu en Ontwikkeling in 1992 werd goedgekeurd. Agenda 21 was een blauwdruk, in de eerste plaats voor nationale regeringen en internationale instanties, om de uitdagingen en crises waarmee onze planeet in de huidige eeuw zou worden geconfronteerd, te identificeren én de bakens uit te zetten voor toekomstige actie. Het historisch belang van Agenda 21 lag niet alleen in het verweven van sociale, economische en ecologische thema's en strategieën en het feit dat 178 landen het actieplan goedkeurden, maar ook in het feit dat het actieplan ervan uitging dat maatschappelijke actoren een rol hadden te spelen in de uitwerking en uitvoering van strategieën voor duurzame ontwikkeling. Ook dat was toen in 1992 een nieuw gegeven. Tot die datum waren VN-conferenties vooral een onderonsje geweest van nationale regeringen.

Het hoofdstukje in Agenda 21 dat een rol zag weggelegd voor het lokale beleid, was hoofdstuk 28. Geen echt indrukwekkend hoofdstuk. Er staat weinig meer in dan het advies aan lokale besturen een eigen Lokale Agenda 21 op te starten. Toch heeft juist dat hoofdstuk een eigen dynamiek in gang gezet. Vooral ICLEI, een internationaal samenwerkingsverband van lokale besturen voor duurzame ontwikkeling, heeft met het oog op de voorbereidingen van een conferentie in Rio de Janeiro hierin een rol gespeeld. Na Rio startten zij een wereldwijde campagne om lokale besturen te engageren. In Europa werd die campagne in 1994 vertaald in het charter van Aalborg dat het startsein gaf voor een Europese Duurzame Steden en Gemeentencampagne. Dat charter werd door meer dan 2000 steden en gemeenten ondertekend en in verschillende Europese landen vertaald in een nationaal raamwerk voor een Lokale Agenda 21.

Het is echter onjuist om te stellen dat Lokale Agenda 21 louter een lokale vertaling is van het gelijknamige internationale actieplan. Daar waar Agenda 21 erg sterk de nadruk legt op wat er moet aangepakt worden, legt Lokale Agenda 21 vooral de klemtoon op hoe het proces vorm moet krijgen. Een onderzoeksteam uit Noorwegen distilleerde vijf criteria die Lokale Agenda 21 onderscheiden van een klassiek milieubeleid. Deze criteria gelden in feite voor elke lokale strategie voor duurzame ontwikkeling.

1. Een lokale strategie voor duurzame ontwikkeling erkent de politieke en economische factoren die ten grondslag liggen aan de huidige ecologische (en sociale) problemen.
2. Ze verbindt lokale thema's, beslissingen en maatregelen met hun impact op wereldschaal, zowel op het vlak van milieu als met het oog op internationale solidariteit en rechtvaardigheid.

3. Ze focust op een transversale integratie van milieu- en ontwikkelingsdoelstellingen in beleidsplannen en- besluiten en hun uitvoering.
4. Ze levert grote inspanningen om de lokale gemeenschap bij het plannings- en uitvoeringsproces te betrekken.
5. Ze verbindt er zich toe om lokale problemen te bekijken en aan te pakken vanuit een breder territoriaal raamwerk en een tijdspanne die meerdere generaties overbrugt.

EEN PROCESMATIGE AANPAK

Wij omschrijven duurzame ontwikkeling op lokaal niveau het liefst als een proces waarin individuen, organisaties, sectoren en de maatschappij in haar geheel zich bewust worden van de impact die hun gedrag en beslissingen hebben op mens en milieu. Vanuit het verworven inzicht en kennis ontwikkelen ze strategieën met het oog op duurzame gedragspatronen en een duurzame besluitvorming. Lokale strategieën voor duurzame ontwikkeling zijn met andere woorden veranderingsprocessen die heel sterk de klemtoon leggen op een transversale aanpak, de participatie van stakeholders en een planmatige aanpak. Die facetten zijn de erfenis van Lokale Agenda 21. ICLEI schat dat momenteel 5000 Europese steden en gemeenten één of andere vorm van lokale strategie voor duurzame ontwikkeling lopen hebben, al dan niet onder de naam Lokale Agenda 21.

Toen in de meeste Europese landen een nationaal kader werd voorzien voor lokale strategieën, bleef Vlaanderen achterwege. Een reden is dat Vlaanderen toen startte met een eigen systeem van milieuconvenanten tussen gewestelijke overheden en gemeenten. Er zijn in Vlaanderen wel een paar experimenten geweest om Lokale Agenda 21 op te starten maar alleen de Leuvense Agenda 21 (nu Netwerk Duurzaam Leuven) bleek levensvatbaar. De reden is dat Leuven haar strategie voor duurzame ontwikkeling opzette vanuit een samenwerkingsverband met een Keniase stad in het kader van het Habitatprogramma van de Verenigde Naties. Andere experimenten konden op onvoldoende steun of omkadering rekenen of kregen te kampen met interne weerstanden.

MIDDENVELD NEEMT HET VOORTOUW

Vrij uniek in Europa is het feit dat in Vlaanderen het middenveldorganisaties waren, verenigd in het Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling (VODO) die het voortouw namen en een campagne startten die haar beslag kende in twee draaiboeken Lokale Agenda 21 (1997 en 2001) en een Steunpunt Lokale Agenda 21 (SLA 21). Het Steunpunt heeft niet als doel in Vlaanderen Lokale Agenda 21 alsnog ingang te doen vinden, maar wel om lokale actoren en het lokaal middenveld bewust te maken van wat duurzame ontwikkeling is. De naam van het steunpunt wijst eerder op de geest dan wel de letter

van Lokale Agenda 21. Principes zoals integratie van ecologische en sociale doelstellingen in de verschillende beleidsdomeinen, participatie van bewoners en middenveld aan het beleid en de ontwikkeling van een langetermijnvisie op wat een duurzame stad is, vormen de motor van zijn werking.

De doelstellingen van het steunpunt vertonen dan ook sterke gelijkenissen met de doelstellingen die UNESCO formuleerde in het kader van zijn Decennium van de Educatie voor Duurzame Ontwikkeling dat het accent legt op:

- interdisciplinair en holistische leren (in plaats van thema-gebaseerd)
- leren op basis van waarden
- kritisch denken
- toepassing van diverse methodes (dus niet alleen op basis van klassieke vormen van educatie)
- participatieve besluitvorming
- informatie met lokale relevantie in plaats van nationale.

Ook SLA 21 ziet duurzame ontwikkeling in de eerste plaats als een transitieproces, niet alleen op beleidsvlak maar ook op maatschappelijk, cognitief en cultureel vlak. Dat de vertaalslag niet altijd zonder probleem is, mag duidelijk zijn. In een sterk verkokerd politiek Vlaanderen is dit soort mentale omslag ook op lokaal vlak niet eenvoudig. SLA 21 ontwikkelt dan ook laagdrempelige modellen die lokale actoren op beleidsvlak vooral wil leren transversaal, over de muurtjes heen, te denken en te handelen. Zo voerde het steunpunt de voorbije jaren campagne rond de duurzaamheidsspiegel.

EEN SPIEGEL VOOR DIALOOG

De duurzaamheidsspiegel is een checklist die het beleid screent en een indicatie geeft van wat de sterktes en zwaktes zijn van een gemeente. De vragenlijst wordt ingevuld door verenigingen en adviesraden uit diverse sectoren, zoals milieu, ontwikkelingssamenwerking, de welzijns- of sociaal-culturele sector. Aan de gegeven antwoorden wordt een score gekoppeld die het 'duurzaamheidsgehalte' van de gemeente weergeeft. Zo is een vergelijking over de jaren heen mogelijk.

De spiegel heeft geen wetenschappelijke pretenties, maar wil vooral de betrokken actoren inzicht verschaffen in het beleid en de mogelijkheden van een duurzaamheidsbeleid. Meer nog dan het meten zelf, is het doel om op lokaal vlak een proces op gang te brengen van dialoog en visievorming. Door samen te bepalen waar de gemeente staat, ontstaat er een symbiose tussen verschillende beleidsdomeinen die een vertrekpunt kan zijn voor een gemeenschappelijke visie of strategie. Uit de vorige campagne van de spiegel in de periode 2005-2006 bleek dat de meeste deelnemers het vooral een nuttig instrument vonden omdat het op een schematische manier informatie geeft over het gemeentelijk beleid en omdat het tot vruchtbare discussies leidt over het lokaal beleid.

In de huidige campagne die eind 2008 startte, wordt vooral aandacht besteed aan het proces, aan de ondersteuning van gemeenten, adviesraden en verenigingen en aan het ontwikkelen van participatieve methoden en opvolgingsprogramma's. Bij het opstellen van de vragenlijsten werden naast de klassieke lidorganisaties uit de milieu, de vredes- en de Noord-Zuidbeweging ook verenigingen en organisaties uit sociale sectoren betrokken, zoals de Nederlandstalige vrouwenraad en het minderhedenforum. Dit leidde tot een grotere aandacht voor sociale kwesties en tot uitbreiding van de spiegel met een aantal sociale thema's, zoals gezondheid en sociaal beleid.`

VRAGEN OVER DUURZAAMHEID

De spiegel zelf is samengesteld uit twee soorten vragen: informatievragen (die hoofdzakelijk de aanwezigheid van bepaalde maatregelen nagaan) en doorlichtingsvragen. De informatievragen worden beantwoord door de verantwoordelijke ambtenaren of door een werkgroep samengesteld uit ambtenaren en vrijwilligers en dienen als input voor de doorlichtingsvragen die een evaluatief karakter hebben. De spiegel is opgebouwd uit verschillende modules waaruit de invullers zelf kunnen kiezen. Er wordt enkel gevraagd om module 1 (Duurzame ontwikkeling) die een aantal thema-overschrijdende vragen bevat, verplicht in te vullen. Bij het invullen zijn vertegenwoordigers uit verschillende sectoren aanwezig. De modules waaruit de spiegel bestaat zijn:

- Duurzame Ontwikkeling
- Milieu (Water en Afval)
- Energie en Klimaat
- Mobiliteit
- Landbouw
- Economie
- Ruimte en Natuur
- Internationaal Beleid
- Sociaal Beleid
- Gezondheid
- Interne Werking

Aan de hand van de resultaten worden gemeenten aangemoedigd om een 'gemeentegesprek' rond duurzame ontwikkeling te organiseren. Op dit gemeentegesprek kan er samen worden nagedacht over prioriteiten voor een duurzaam lokaal beleid en kunnen voorstellen worden geformuleerd over concrete acties en initiatieven. Op de website www.duurzaamheidsspiegel.be werd heel wat achtergrondinfo en praktijkvoorbeelden samengebracht die kunnen helpen bij het invullen. Er werd ook een dvd over duurzaam beleid en de spiegel geproduceerd, die aan groepen wordt aangeboden als intro voor de spiegel.

SAMENWERKING MET DE VLAAMSE OVERHEID EN DE WERKNEMERSBEWEGING

Sinds 2003 heeft SLA 21 een contract met de Vlaamse overheid. Door die samenwerking kan de duurzaamheidsspiegel ingezet worden in het kader van de samenwerkingsovereenkomst milieu 2008-2013, afgesloten tussen steden en gemeenten enerzijds en het Vlaams Gewest anderzijds. Die overeenkomst is ingedeeld in thema's waaronder het thema Duurzame Ontwikkeling. Gemeenten die een aantal modules van de spiegel invullen, kunnen onder het onderscheidingsniveau van dat thema, één of meerdere punten verwerven. Behalve de samenwerking met de Vlaamse overheid is er ook een samenwerking met het ACW opgestart. In 2009-2010 voert ACW campagne rond het thema Duurzame Ontwikkeling. De christelijke werknemersbeweging wil in dat jaar ook de duurzaamheidssituatie in de gemeente in kaart brengen en de dialoog tussen de inwoners, het middenveld, adviesraden en gemeente stimuleren. Als actiemiddel kozen ze hier voor de duurzaamheidsspiegel. Aan de hand van de spiegel werkten ze een methodiek uit voor hun vrijwilligers, de duurzame babbels, gebaseerd op de methode van het praatcafé. Deelnemers verspreiden zich over een drietal tafels, per tafel staat één thema centraal en om het kwartier wordt er geroteerd. Enkel de gespreksleider blijft zitten en vat voor de nieuwe tafelgasten de voorgaande gesprekken samen. Op het einde worden de belangrijkste ideeën samengevat en voorgelegd aan een 'panel van wijzen'.

Zoals we eerder stelden, wil de spiegel vooral de dialoog rond wat een duurzaam lokaal beleid zou moeten of kunnen zijn, in Vlaamse steden en gemeenten en tussen overheid en middenveld aanwakkeren. Dat is in de huidige politieke context niet altijd een evidentie. Het instrument stoot soms op weerstanden zoals politiek of ambtelijk wantrouwen en territoriumdrift. Na de vorige campagne getuigden een aantal ambtenaren echter dat de spiegel in hun gemeente erin is geslaagd om voor de eerste keer mensen uit verschillende adviesraden samen te brengen. In een aantal gemeenten heeft dat geleid tot permanente contacten tussen beleidssectoren. Vanzelfsprekend is het maar een bescheiden opstapje naar een duurzamer lokaal beleid. Om op lokaal niveau van een succesvolle strategie duurzame ontwikkeling te spreken, is meer nodig. In de eerste plaats een goede omkadering die toelaat om op lokaal niveau een eigen visie te ontwikkelen, vorm te geven aan processen en procedures die aangepast zijn aan de lokale omstandigheden en eigen instrumenten of projecten op te starten. De rol van de centrale overheid zou zich vooral moeten toespitsen op ondersteuning en het bieden van een kader, zonder voorgekauwde modellen. Maar dat soort decentralisering ligt politiek nog altijd moeilijk. De spiegel probeert in elk geval dat soort politieke rolpatronen te doorbreken.

Thomas Ducheyne
Beleidsmedewerker Steunpunt Lokale Agenda 21 (SLA 21) - Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling

BOUWTEAMS: OP WEG NAAR DUURZAAM BOUWEN

Geert Van Geeteruyen

Samenvatting

Vormingscentrum Dialoog organiseerde in 1997 het BouwTeamprogramma. In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de inhoud van een BouwTeamcursus. De BouwTeams, die een toenemend succes kennen, willen mensen bewust maken van het belang van energiezuinig en duurzaam bouwen. Overheidsmaatregelen moeten duurzaam bouwen en wonen ondersteunen, maar mensen met een laag inkomen vallen hierbij dikwijls uit de boot. Twee deelnemers aan het programma vertellen over hun ervaringen met zo'n BouwTeam. Tenslotte worden in een kaderstukje de tien principes van duurzaam bouwen weergegeven.

Een doordacht ontwerp en een goede isolatie vormen de basis voor een energiezuinige woning. Deze simpele regel vormt de leidraad van de uiteenzetting die de deelnemers aan een BouwTeamcursus te horen krijgen. De cursus wil (ver)bouwers zodanig informeren dat ze bewuste keuzes kunnen maken in functie van een comfortabel, duurzaam en energiezuinig huis. Het voorkomen van energieverspilling staat hierbij centraal, naast maximaal gebruik van duurzame energiebronnen (vooral de zon). Afhankelijkheid van fossiele brandstoffen is immers nergens goed voor. Hoe sneller we die afhankelijkheid kunnen verminderen of zelfs uitschakelen, hoe beter we de klimaatverandering kunnen beperken tot op een (hopelijk) hanteerbaar niveau. Via de BouwTeams willen we zoveel mogelijk mensen bewust maken van het belang van energiezuinig en duurzaam bouwen, zowel voor hun eigen comfort en budget als voor het milieu. En dit zonder de esthetische kwaliteiten van de woning uit het oog te verliezen.

Vormingscentrum Dialoog heeft meer dan 30 jaar ervaring met cursussen en publicaties rond duurzaam en energiezuinig bouwen. Als uitloper van het EcoTeamprogramma, waarin de focus lag op milieuvriendelijk huishouden, werd in 1997 het BouwTeamprogramma gelanceerd. Sindsdien werd het meer dan 200 keer georganiseerd op het Vlaamse grondgebied. Het aantal deelnemers wordt per cursus beperkt tot 30. Vorig jaar werd een overeenkomst afgesloten met netbeheerder Infrax die toelaat de cursus voor iedereen betaalbaar te houden (35 euro voor twee volledige cursusdagen). Ook de samenwerking met de provincies draagt hier aanzienlijk toe bij. Een nieuwe webstek www.bouwteams.be werd in het leven geroepen waarop alle data terug te

vinden zijn. Langs deze weg kunnen ook de inschrijvingen vlotter verwerkt worden. Door de samenwerking met lokale partners (provincies, gemeenten en verenigingen) wordt ons cursusaanbod ook via de plaatselijke infokanalen aangekondigd, wat bijna altijd een ruime opkomst garandeert. Eigen communicatiemiddelen zoals een digitale nieuwsbrief, het tijdschrift de Koevoet en de webstek www.dialoog.be versterken het bereik. We bieden ook kortere infosessies en een eendaagse cursus 'Programma van de Bouwheer' aan die een opstap kunnen zijn naar deelname aan een BouwTeam. Niet iedereen is even gemakkelijk in staat om zich twee volledige zaterdagen vrij te maken om de cursus te volgen.

CURSUSINHOUD

De cursus is opgebouwd aan de hand van zeven hoofdstukken die elk een thema grondig uitspitten. Eerst komen het gebouw in zijn omgeving en de gebouwschil aan bod, daarna de vereiste technieken. Op deze manier worden volgende thema's behandeld:

- Context ('Waar duurzaam en energiezuinig bouwen?')
- Ontwerp ('Een energiezuinig en duurzaam ontwerp')
- Isolatie ('Een goed geïsoleerde, koudebrugvrije, lucht- en winddichte gebouwschil met gezonde en milieuvriendelijke materialen')
- Ventilatie ('Een gezond binnenklimaat door energiezuinig ventileren')
- Verwarmen ('Hoe energiezuinig en comfortabel verwarmen en warm water aanmaken?')
- Water ('Hoe besparen op drinkwater?')
- Elektriciteit ('Hoe besparen, aankopen en opwekken?')

Ook de energieprestatieregelgeving, meestal afgekort tot EPB (EnergiePrestatie en Binnenklimaat) en in voege sinds 2006, komt ruimschoots aan bod. De invloed van verschillende bouwmaatregelen wordt getoetst aan de wettelijke vereisten inzake isolatie en energiepeil. We gaan hierbij een stap verder dan de wetgeving. We stimuleren mensen om beter te doen en te streven naar een laagenergiewoning met een energiepeil om en bij de E60 en een isolatieniveau K30. Zowel voor E- als K-peil geldt: hoe lager, hoe beter. In zo'n laagenergiewoning ligt het verbruik 50 à 60% lager dan in een klassieke woning. De wettelijke norm hanteert een maximum E-peil van 80 (vanaf 2010) en een isolatiepeil van K45. Passiefhuizen zetten nog een serieuze stap verder, maar vereisen ook zwaardere investeringen van de bouwheer. Omdat dit voor veel mensen nog een brug te ver is, hameren wij niet te hard op de overname van dit concept door de particulier. We zoeken een evenwicht tussen een lage drempel om mensen te kunnen overtuigen en een maximaal rendement van energiezuinige investeringen. Een rijwoning of halfopen bebouwing is bijvoorbeeld energiezuiniger dan een vrijstaande woning. Maar als de stedenbouwkundige voorschriften het niet toelaten, ben je verplicht om een al-

leenstaande woning te bouwen. Omdat de warmteverliezen in zulke woningen groter zijn, raden wij aan om deze gebouwen nog beter te isoleren.

MAINSTREAM

Het aantal deelnemers aan de cursussen die Dialoog organiseert, gaande van gratis thematische avondsessies tot de tweedaagse BouwTeamcursus, neemt de laatste jaren gestaag toe. In 2006 registreerden we iets meer dan 2000 deelnemers. In 2007 waren dat er al bijna 3000 en in 2008 eindigde de teller ruim boven de 5000. Het thema heeft in het zog van de klimaatcrisis duidelijk een plaats veroverd in het dagelijks leven van de mensen.

De lesgevers zijn zowel vaste medewerkers van Dialoog, die de cursus overal te lande geven en regelmatig bijwerken, als freelancers, die gescreend worden op hun kennis terzake en meestal een diploma architect of ingenieur hebben en bovendien in de sector actief zijn.

Evelien Willaert, lesgeefster van Dialoog, licht een en ander toe: "Met onze cursussen willen wij mensen informeren. Het is geenszins de bedoeling dat zij zelf de touwtjes in handen nemen en zeggen hoe de architect zijn werk moet doen. Het is evenmin zo dat wij ze klaarstomen om zelf hun huis te bouwen. Wat wij wel willen is dat kandidaat-bouwers, vooraleer ze aan hun bouwavontuur beginnen, zelf nagedacht hebben over hoe ver ze willen gaan op vlak van duurzaamheid en energiezuinigheid. De keuze om 7 of 14 cm spouwisolatie te plaatsen zou eigenlijk bij de bouwheer moeten liggen en niet bij de architect, want hij is het die het gebouw de komende jaren zal bewonen en ook de energiefactuur zal betalen. Maar een bouwheer kan deze keuze pas maken als hij weet wat het verschil is tussen beiden. Ook de architect zou gebaat moeten zijn met een goed geïnformeerde klant die weet wat hij wil. Elk bouwproject is uniek. Bij verbouwingen is dat zelfs nog meer uitgesproken. Onze cursus moet worden beschouwd als basisinformatie. Wij leggen de principes uit van duurzaam bouwen. Daarna moeten deze principes vertaald worden. Onze cursus is geen lastenboek dat zonder meer gekopieerd kan worden naar een concreet project. Wij belichten het bouwproces slechts vanuit één invalshoek. Het is aan de bouwheer om daarna zelf keuzes te maken en aan de architect om deze keuzes te betrekken in het hele bouwverhaal."

Premies

De overheid voorziet een ruim stelsel van premies voor wie duurzaam wil bouwen. Bereiken die premies de doelgroep voldoende? "Het aantal premies neemt de laatste jaren sterk toe," bevestigt Evelien. "De belangrijkste premie is wellicht de belastingvermindering voor energiebesparende investeringen, waarbij je momenteel tot 2.770 euro belastingvermindering kunt krijgen per woning. Deze premie kan jaarlijks aangevraagd worden en bedraagt zelfs tot 3.600 euro indien het gaat om investeringen in zonne-

energie. Bij zulke premies vallen niet-belastingplichtigen echter uit de boot. Dit wordt opgevangen door de Vlaamse energiepremie voor dakisolatie, hoogrendementsglas en condensatieketels. Wij vinden dat een belangrijke stap in de goede richting, want het zijn vaak deze mensen die in huizen wonen die het minst energiezuinig zijn. Ondanks de premies blijft de belangrijkste reden waarom mensen geen energiebesparende ingrepen uitvoeren de hoge kostprijs. Ondanks het feit dat ze weten dat ze hiermee jaarlijks een pak geld kunnen uitsparen. Het lijkt ons dan ook belangrijk dat mensen nog meer gesteund en gestimuleerd worden."

Legt de overheid in haar subsidiebeleid de juiste klemtonen? "De overheid zou vooral het isoleren van woningen maximaal moeten stimuleren en ondersteunen," beklemtoont Evelien. "Technische snufjes zoals photovoltaïsche panelen zijn de kers op de taart waaraan je pas zou mogen denken als het energieverbruik van het gebouw eerst werd aangepakt. Ook een subsidiëring van bouw- en energieadvies voor zowel nieuwbouw als verbouwingen zou een goed idee zijn. Een aantal organisaties, waaronder Dialoog, bieden dit nu al aan, maar hier zit zeker nog groeipotentieel in. In de BouwTeam-cursus benadrukken wij ook dat wie een duurzame en energiezuinige woning wil, best in zee gaat met professionelen die daar ook het belang van inzien. Zoniet wordt het een moeilijke opgave. Dat mensen voor een energiebewuste architect kunnen kiezen is een goede zaak. Maar ook aan de kant van de uitvoerders zou een gelijkaardig label een hele stap vooruit zijn. Professionelen zouden eigenlijk de voortrekkers moeten zijn die de particulieren overtuigen om duurzaam te bouwen, en niet omgekeerd."

DE GEVOLGEN VAN EEN BOUWTEAM

Danny Neufkens bouwde een compacte K36 woning in Hever-Boortmeerbeek. Inspiratie deed hij onder andere op als deelnemer aan een BouwTeam. Wat kwam er in de praktijk terecht van alle theoretische kennis die hij meekreeg? "Het was mijn doelstelling om een compacte woning te realiseren," begint Danny. "Veel licht, een gezonde woning en een hoog thermisch comfort. Op vlak van isolatie heb ik veel uit de cursus kunnen overnemen. Bijvoorbeeld de scheidingsmuur tussen de keuken en de garage isoleren. Zeg maar: de koude ruimtes van de warme ruimtes scheiden. Het principe van compartimenteren en zoneren. Ik heb dat voorgesteld aan de architect en die heeft het direct overgenomen. Dat is ook gebeurd op de plaats van de tuinberging. We waren stedenbouwkundig verplicht om binnen onze bouwzone te blijven en zo heeft de architect de tuinberging op de noordzijde tegen de woning ingeplant, zodat ze functioneert als buffer. Een mooie oplossing. De basisprincipes van oriëntatie, zonering en buffering waren voor mij zeer belangrijke uitgangspunten."

In een notendop paste Danny volgende maatregelen toe met opmerkelijke resultaten op vlak van energiezuinigheid:

- Compacte bouwstijl en gunstige ruimte-indeling.
- Isolatie: 15 cm in de spouwmuur, 8 cm onder de vloer, 22 cm (Homatherm) op de zoldervloer.
- Oplossing voor de koudebrug ter hoogte van de aansluiting kelder en opgaand metselwerk met cellenbeton.
- Beperkte glasoppervlakte, verbeterd dubbel glas (U = 1,1).
- Geïsoleerde buitendeur.
- Balansventilatie met warmterecuperatie.
- Condenserende gaswandketel (vermogen slechts 15 kW) en wandverwarming beneden.
- Zonneboiler.
- Maximaal gebruik van bio-ecologische materialen met lage energie-inhoud.
- Toilet op regenwater.
- K-waarde (isolatiepeil) van de woning: 36

Björn en Hilde Van Staeyen bouwden enkele jaren geleden in de buurt van Leuven na het volgen van een BouwTeam. Zij kijken tevreden terug op hun bouwervaring. Hoe hebben zij het aangepakt?

"De grootste besparingen zitten in het concept. Een energiezuinige woning krijg je niet door gewoon te bouwen en er een zonnecollector op te plakken. Het gaat om bufferen, zoneren, oriënteren, compact ontwerpen en vuistregels respecteren: niet meer dan 15% glas aan de noordkant, niet meer dan 50% aan de zuidkant, kiezen voor superisolerend glas. Zo komen we uit op een isolatiepeil onder de K25. Je moet trouwens onderscheid maken tussen structurele aanpassingen en de besparingen door bewonersgedrag. Structureel is bijvoorbeeld de regenwaterinstallatie, waar twee superzuinige Gustavsbergtoiletten en een wasmachine op aangesloten zijn. Daarnaast kiezen we ervoor onze tuin niet te sproeien. De regenwaterput loopt dikwijls over omdat er te weinig gebruik van gemaakt wordt. Ons waterverbruik bedraagt 37 liter per persoon per dag en daar zit het warm water in."

Twee voorbeelden van duurzaam bouwen in de praktijk. Het potentieel aan energiewinst in Vlaanderen is enorm. Meer dan 30 procent van de huizen heeft geen dakisolatie en slechts enkel glas in de ramen. Een 'New Green Deal' op basis van massale overheidsinvesteringen zou tegelijkertijd de economie een stevige duw in de rug kunnen geven en klimaatdoelstellingen bereiken. Mensen doen inzien waarom die maatregelen van groot belang zijn, is een taak die wij weggelegd zien voor cursusprogramma's zoals het BouwTeam. Alle beetjes helpen.

TIEN PRINCIPES VAN DUURZAAM BOUWEN

1. Duurzaam bouwen is een evenwicht vinden tussen eigen en andermans belang en dat van toekomstige generaties en de bredere leefomgeving. Ook het evenwicht tussen eigen tijdsinvestering en kost van uitbesteding is van belang.
2. Duurzaam bouwen is meer doen met minder. Een lager energieverbruik door onder andere beter te isoleren spaart het milieu en geeft meer comfort.
3. Duurzaam bouwen is nutteloos verbruik voorkomen, zowel door technische maatregelen als in de gebruiksfase. U kan bijvoorbeeld niet alleen energie sparen door tijdig de verwarming uit te zetten, maar ook door de geproduceerde warmte bij te houden door goed te isoleren.
4. Duurzaam bouwen is hernieuwbare winsten benutten. In de winter kan de zon tussen 20 en 60 % van de nodige energie leveren. Als we hier verstandig gebruik van maken spaart dit energie.
5. Duurzaam bouwen is eindige bronnen optimaal gebruiken. Energie sparen door te kiezen voor een meer rendabele verwarmingstechniek: een condensatieketel installeren in plaats van een gewone, modulerende ketel.
6. Duurzaam bouwen is duurzaam in alle fasen van het bouwproject: de ontwerp-, de bouw-, de sloop- en de gebruiksfase. Door een goed ontwerp spaart u kosten en energie (oriëntatie, zonering, buffering, compartimentering…).
7. Duurzaam bouwen is duurzame constructies realiseren met duurzame materialen. Een correcte uitvoering is hierbij van groot belang.
8. Duurzaam bouwen is zorgen voor een gezond binnenklimaat. Kies voor een degelijk ventilatiesysteem.
9. Duurzaam bouwen is meer dan enkel technische maatregelen. Wie zich goed voelt in zijn woning, blijft er langer wonen en zal minder geneigd zijn om (opnieuw) te verbouwen.
10. Duurzaam bouwen is samenwerken. Alle partners in het bouwproces kunnen hun steentje bijdragen: bouwheer, architect, aannemers, industrie en wetgever.

Geert Van Geeteruyen
Hoofdredacteur van Koevoet, ecologisch magazine van Dialoog

MEER WETEN

JONES, Peter Tom & JACOBS, Roger (2007): "Terra incognita, Globalisering, ecologie en rechtvaardige duurzaamheid". Gent: Arcademia Press.
VAN CLÉ, Dominic (2002): "Als je dan toch bouwt …". In: de Koevoet, nr. 120, oktober 2002.
VAN CLÉ, Dominic (2002): "BouwTeamer heeft prijs". In: De Koevoet, nr. 121, december 2002.
Ecologisch magazine 'de Koevoet' heeft duurzaam bouwen en wonen als kernthema. Verschijnt vier keer per jaar, een abonnement kost 18 euro. Alle bijkomende info op www.dialoog.be/dekoevoet. Alle info over cursussen van Dialoog op www.dialoog.be/cursusagenda

MEEDOEN MET KLIMAATWIJKEN

Bernard Govaert

)(***Samenvatting***

Dit artikel is een oproep aan de lezers om deel te nemen aan de klimaatwijken van de Bond Beter Leefmilieu. Klimaatwijken zijn groepen van ongeveer vijftien gezinnen die er zich toe verbinden om minstens 8% energie te besparen. Het artikel beschrijft het verloop van de bijeenkomsten, de taken van energiemeesters en geeft tips om energie te besparen.

Bond Beter Leefmilieu organiseert in samenwerking met de provincies, de netbeheerders, de vzw's Ecolife en Dialoog voor de zevende maal Klimaatwijken. Bedoeling is om gedurende 6 maanden meer dan acht procent energie te besparen in groep. Is dit wel een haalbare kaart? Vorig jaar spaarden 4800 gezinnen verdeeld over 132 gemeenten zelfs meer dan twaalf procent energie!

In november 2009 startte de nieuwe campagne Klimaatwijken. Bond Beter Leefmilieu roept daarom zoveel mogelijk gezinnen op om deel te nemen. Het is niet de bedoeling dat de gezinnen grote investeringen doen, onmenselijke inspanningen moeten leveren of zonder verwarming leven en in dikke truien lopen. Integendeel, het is de bedoeling van het project om die daling van acht procent te bereiken met kleine maatregelen, en belangrijk, zonder comfortverlies.

WAT IS EEN KLIMAATWIJK?

Een klimaatwijk is een groep van ongeveer 15 gezinnen die de uitdaging aangaat om tijdens het stookseizoen acht procent energie te besparen in huis. Deze gezinnen wonen in dezelfde wijk of in dezelfde straat of kennen elkaar via een vereniging, een school, een club… Kortom, de rode draad in de groep: elkaar van ergens kennen (en in dezelfde gemeente wonen uiteraard).

Iedereen kan natuurlijk in z'n eentje thuis energie besparen, maar het is leuker én interessanter om het in groep te doen. Vandaar dat we werken met het concept 'klimaatwijken'. Zo staan de deelnemers er niet alleen voor, maar kunnen ze hun energieverbruik vergelijken met anderen en kunnen ze tips en ervaringen uitwisselen.

WIE KAN ER DEELNEMEN?

De weddenschap is voor iedereen. De enige voorwaarde is dat je gemeente deelneemt en je minstens 5 gezinnen bereid vindt of hebt gevonden om samen met jou de weddenschap aan te gaan.

Wat wordt van de deelnemers verwacht? Ze houden wekelijks de meterstanden van gas en elektriciteit bij en vullen ze in op www.klimaatwijken.be. Is er geen internet, dan vullen de energiemeesters die meterstanden wel in.

Af en toe organiseren de energiemeesters een bijeenkomst, een tupperware-avond over energie als het ware. Op het startmoment, de tussentijdse energieborrel en het slotmoment kunnen deelnemers kennis maken met deelnemers van andere 'klimaatwijken'. Deze ontmoetingen zijn ideaal om concrete ervaringen en tips uit te wisselen. En de ultieme verwachting is natuurlijk dat iedereen er in slaagt acht procent minder gas en elektriciteit te verbruiken ten opzichte van vorig jaar.

WIE IS DE ENERGIEMEESTER?

Elke klimaatwijk heeft een (of meerdere) energiemeester(s). Het is bij voorkeur een deelnemer van de klimaatwijk die zich kandidaat stelt om deze taak op zich te nemen. Een energiemeester doet rond energie wat een compostmeester rond compost doet: hij adviseert je hoe je thuis energie kan besparen. De energiemeester volgt eerst een 'energieopleiding' en krijgt nuttige hulpmiddelen om het energieverbruik in een gezin te meten.

De taak van de energiemeester bestaat er in zijn kennis door te geven aan de leden van zijn klimaatwijk: door tips te geven, regelmatig deur-aan-deur de gegevens te verzamelen (of via e-mail), de klimaatwijk af en toe samen te brengen voor uitwisseling van ervaringen, een energiemeter te verspreiden zodat de deelnemers het verbruik van hun wasmachine of diepvriezer kunnen checken…

WAT BRENGT HET OP?

In de eerste plaats een lagere energierekening: door energie te sparen, gaat ook je energiefactuur naar beneden en zo spaar je geld uit. Er is ook een prijzenpot. Voor iedere deelnemer is er alvast een prijsje voorzien en een verrassing voor de besten van de klas.

Deelnemers krijgen eveneens een gratis energiedoorlichting van hun woning en gedrag. Ze krijgen bovendien massa's nuttige tips en informatie over energiebesparing, subsidies en premies. Tenslotte wordt ook een gedetailleerde berekening gemaakt van de hoeveelheid energie die ze in de wijk (en ook individueel) bespaard hebben.

HOE DOE JE DAT, ACHT PROCENT ENERGIE BESPAREN?

Acht procent energie besparen vraagt echt niet zo veel moeite: met wat aandacht, kleine gedragsveranderingen en enkele doordachte ingrepen kom je al een heel eind ver.

Eén van de belangrijkste dingen is het bijhouden van je meterstanden. Uit de vorige edities van de campagne blijkt dat gezinnen die wekelijks hun meterstanden van gas en elektriciteit bijhouden en vergelijken met hun verbruik van het jaar voordien, een 'energiereflex' krijgen en zo al besparen op hun verbruik. Meten is weten.

Met een waaier aan kleine vuistregels en energietips kan je nog verder gaan. Enkele voorbeelden:

Koken

Bij het koken het deksel op je kookpotten zetten. Bij voorkeur een glazen deksel. Aardappelen en groenten kan je ook koken met minder water. Of gebruik een snelkookpan, dit bespaart je tot 70% gas. Tenslotte: kies je pan niet kleiner dan je gasvuurtje: de vlammen hoeven de zijkant van je pan niet op te warmen.

Verwarmen

Een graadje lager bespaart je 5% op je factuur. Je kan de verwarming ook gerust een uurtje voor het slapen op de nachtstand zetten. En de nachtstand, dat is best op 15° C. Natuurlijk zet je de verwarming uit in kamers waar niemand is. En sluit je deuren en ramen van verwarmde kamers.

Stand-By

Je ziet het niet, maar je betaalt het wel: sluipverbruik of stand-by verbruik is een gigantische slokop. Je herkent het aan de kleine rode lampjes of klokjes. Het kan oplopen tot één vijfde van je totale verbruik. Ongeveer 30% van het energiegebruik van audioapparatuur is stand-by. Ook veel televisietoestellen staan de hele dag stand-by: dit is 10 % van het energieverbruik van de televisie. Oplossing: trek alles uit.

Wassen

De tijd van een kookwas is voorgoed voorbij. Met de huidige wasmiddelen krijg je de vuile lakens schoon bij 40 °C, ook met ecologische wasmiddelen. Een was op 60° C gebruikt bijna twee keer zoveel energie als een was op 40° C. Een halfvolle was verbruikt niet minder elektriciteit dan een volle. Waarom stop je je wastrommel dan niet vol?

Spaarlampen

Bederf het invallende lentezonnetje niet door opslorpende donkere kleuren. Heldere kleuren weerkaatsen het licht, waardoor je (ook 's avonds) minder verlichting nodig hebt. De zuinigste lamp is deze die niet brandt, dus ook wanneer je eventjes de kamer

verlaat: licht uit. En als je verlicht, gebruik dan een spaarlamp. Wel duurder in aanschaf, maar door het lager verbruik in een jaar terug verdiend. En een spaarlamp gaat bovendien veel langer mee!

Spaardouchekop

Oké, je hebt gekozen voor een douche, dat is al veel beter dan een bad. Je kan zelfs zuinig douchen dankzij een spaardouchekop. Zij verbruiken de helft van gewone douchekoppen en dit met hetzelfde douchecomfort. Tien à twaalf liter wordt vijf à zes liter per minuut. Dat is niet alleen waterbesparing maar ook minder gas om het water op te warmen.

De diepvriezer regelmatig ontdooien

De diepvriezer bewaart je eten voor lange tijd, maar soms gelijken vriesvakken meer op ijsgrotten. Een ijslaag van 2 millimeter leidt al tot 10% hoger energiegebruik van de vriezer. Plaats je vriezer ook niet in een serre. In een kamer van 15° verbruikt je diepvriezer een derde minder stroom dan in een kamer van 25°C. Wil je ontdooien? Zet het dan in de koelkast, handig meegenomen die koelte.

Kieren en spleten

In oudere huizen gaat een kwart van de warmte verloren door spleten en kieren van ramen of deuren. Niet alleen energieverslindend, maar die tocht in huis is ook heel ongezond. Kleef daarom tochtstrips aan ramen. Of nog beter: leg een hond aan de deur.

EEN BETER KLIMAAT DOOR ACHT PROCENT ENERGIE TE BESPAREN?

De verbranding van fossiele brandstoffen (gas, hout, steenkool) om warmte en elektriciteit te produceren, veroorzaakt uitstoot van CO_2 (koolstofdioxide). Deze uitstoot van CO_2 zijn de zogenaamde broeikasgassen. Broeikasgassen zijn verantwoordelijk voor klimaatveranderingen zoals de opwarming van de aarde. Deze klimaatveranderingen als gevolg van het toegenomen broeikaseffect zijn een reëel probleem, waarvan de gevolgen zeer ingrijpend kunnen zijn. Door dus minder energie te verbruiken, zorgen we ervoor dat er minder CO_2-uitstoot is en helpen we mee de klimaatveranderingen tegen te gaan.

Wie een klimaatwijk wil vormen samen met vrienden, buren of collega's kan aankloppen bij de milieudiensten van de deelnemende gemeenten of kan surfen naar www.klimaatwijken.be

Bernard Govaert
campagnemedewerker energie en klimaat, Bond Beter Leefmilieu

TANDEM: SAMENWERKEN LOONT

Milieu- en natuurverenigingen voor een duurzaam lokaal milieubeleid

Melinde De Groote

Samenvatting

Negen grote natuur- en milieuverenigingen bundelden hun krachten in Tandem. Doel is om de samenwerking tussen lokale besturen en lokale verenigingen te ondersteunen via milieu- en natuurprojecten. Het artikel beschrijft de werking van Tandem in al zijn aspecten. Tenslotte wordt ook de werking voor 2010, het jaar van de biodiversiteit, toegelicht.

Om de lokale samenwerking aan een duurzaam milieubeleid te bevorderen, richtte de milieubeweging met steun van de Vlaamse Gemeenschap, in 2003 het steunpunt Tandem op. Tandem stimuleert en begeleidt allerlei projecten en andere vormen van samenwerking tussen gemeenten en verenigingen. Wanneer zo'n samenwerking eenmaal op gang komt, smaakt dit vaak naar meer, meestal met positieve gevolgen op lange termijn.

Steeds meer gemeenten en verenigingen vinden elkaar als partner in het milieubeleid: door samen te werken met vrijwilligers van lokale verenigingen, wijken, buurtcomités en adviesraden slagen gemeenten er immers in meer en beter gedragen milieuresultaten neer te zetten. Bovendien kunnen ze bij de overkoepelende – regionale en gewestelijke – milieuverenigingen terecht voor een uitgebreid en gevarieerd aanbod aan toegankelijke en succesvolle campagnes en projecten.

TANDEM – EEN PORTRET

Negen grote milieu- en natuurverenigingen hebben hun krachten gebundeld in Tandem, het Vlaamse verenigingssteunpunt voor duurzaam lokaal milieubeleid. Bond Beter Leefmilieu, CVN (Centrum voor Natuur- en Milieueducatie), Dialoog, Ecolife, Natuurpunt, VBV (Vereniging voor Bos in Vlaanderen), Velt (Vereniging voor Ecologisch Leven en Tuinieren), VIBE (Vlaams Instituut voor Bio-Ecologisch Bouwen en Wonen) en WWF (World Wildlife Fund) ondersteunen via Tandem de samenwerking tussen lokale verenigingen en lokale besturen bij projecten en activiteiten rond milieu, natuur en participatie in het beleid, en begeleiden vrijwilligers die in de milieuraad zetelen. Zo steunt Tandem gemeenten bij de uitvoering van de samenwerkingsovereenkomst 'Milieu als opstap naar duurzame ontwikkeling'.

Tandem subsidieert lokale milieuprojecten

Tandem biedt een beperkte financiële ondersteuning voor verenigingen die een milieuproject opzetten in samenwerking met de stad of gemeente. Creatieve en inspirerende projecten krijgen de voorkeur. Tandem kan voor uitgaven voor communicatie en logistiek of voor investeringsuitgaven binnen soortenbeschermingsprojecten maximum €500 van de gemaakte kosten terugbetalen. Voor eendaagse activiteiten (bijv. tandemactiviteiten in het kader van de 'Dag van de Aarde') wordt de tandemsubsidie beperkt tot maximum €100. Dit bedrag wordt steeds uitbetaald aan de deelnemende lokale vereniging (nooit aan de gemeente), na uitvoering van het project en het indienen van geldige betalingsbewijzen en een verslag.

Een milieuproject opstarten? Tandem komt het met jou bespreken

Tandemmedewerkers beleggen, op aanvraag of op eigen initiatief, een kennismakingsvergadering en nodigen daarbij de milieuambtenaar, eventueel de schepen en indien aanwezig, ook de lokale natuur- en milieuverenigingen uit. Doel van zo'n gesprek is het opzetten van een samenwerking tussen de gemeente en lokale of gewestelijke milieuverenigingen. Deze adviezen zijn volledig gratis.

Heb je graag meer uitleg over hoe je een specifiek projectmodel een vliegende start geeft? Dan komt een deskundige van één van de Tandemverenigingen ter plekke het project toelichten en de plaatselijke mogelijkheden bekijken. Voor zo'n werksessies komen zowel de projectmodellen in aanmerking uit de Tandemkoffer als andere modellen en campagnes. De deskundige illustreert vanuit een concreet voorbeeld of eigen ervaring het project en geeft tal van praktische tips. De sessie is volledig gratis.
Wil je binnen je project een infosessie of workshop organiseren, dan is ons uitgebreid sprekersaanbod zeker een aanrader. Binnen het sprekersaanbod vind je onderwerpen zoals kleinschalige waterzuivering, groendaken, ecologisch tuinieren, biologische voeding, bio-landbouw, energiebesparing, de energiemarkt, duurzaam watergebruik, bioecologisch (ver)bouwen, FSC...[1] Op de website vind je naast het sprekersaanbod ook de contactpersonen en informatie over inhoud, duur en (eventuele) kostprijs. Jaarlijks geven we vijftig gratis spreekbeurten aan verenigingen of open milieuraden. Een spreekbeurt die kadert in een lokaal milieuproject krijgt steeds voorrang.

Tandem komt jouw milieuproject ter plekke begeleiden

Als je vereniging en de gemeente samen een ambitieus milieuproject willen opzetten, dan kan je bij Tandem terecht voor begeleiding. We sturen een specialist uit één van de Tandemverenigingen ter plekke om samen met jou het project op poten te zetten, contacten te leggen, een plan uit te schrijven, enz... Naargelang het projectvoorstel kunnen we van één dagdeel tot verschillende weken uittrekken om je op weg te zetten. Vernieuwende en ambitieuze projecten genieten natuurlijk de voorkeur. Deze begeleiding is volledig gratis. Een voorbeeld:

De scouts van Rotselaar isoleren zich rijk

Het project 'Isoleer je rijk' zet aan tot het isoleren van daken en muren van jeugdlokalen, gemeentelijke lokalen, en zalen en kantines die ter beschikking staan van lokale verenigingen. Veel van deze gemeentelijke lokalen en kantines zijn slecht of niet geïsoleerd en verbruiken bijgevolg veel energie voor verwarming. Gemeenten en verenigingen slaan de handen in elkaar om het energieverbruik sterk te verminderen én om hun leden te sensibiliseren voor deze problematiek. Gemeenten kunnen de organisatie, opleiding en begeleiding volledig zelf regelen, maar kunnen ook beroep doen op Dialoog voor begeleiding op maat van het project.

De gemeente Rotselaar subsidieert elk jaar de erkende jeugdwerkingen die verbouwen in de vorm van lokalensubsidies. In 2008 hebben de scouts een dossier ingediend om het dak van het jeugdlokaal te isoleren. Dialoog gaf advies over de materialen en over de juiste manier om het dak te isoleren. De gemeente Rotselaar heeft de aankoop van de materialen gefinancierd en de leden van de scouts gingen begin 2009 met de opgedane kennis en de aangekochte materialen zelf aan de slag om het dak op een correcte manier te isoleren.

Tandem geeft vorming aan milieuraden en milieuvrijwilligers

Tandem organiseert gratis provinciale cursussen en vormingen voor (toekomstige) leden van lokale milieuadviesraden, met als doel hen te wapenen om goede adviezen uit te brengen rond het lokale milieubeleid en de samenwerkingsovereenkomst. De cursus bestaat uit vijf lesavonden en behandelt het gemeentelijk milieubeleid, de begroting, vergunningen, tips voor het schrijven van een advies, enz. De vormingsavonden handelen over actuele milieuthema's. Cursus en vorming zijn qua aanpak interactief opgevat en zijn volledig gratis.

Tandem biedt ook verschillende modeladviezen aan voor milieuraden in de publicatiereeks 'Beter adviseren'. De opzet van deze reeks is het aanbieden van achtergrondinformatie over actuele thema's, bruikbaar voor een brede groep van gemeenten. Elke publicatie bevat naast relevante inhoudelijke informatie een modeladvies waarmee je als milieuraadslid aan de slag kan gaan.

Tandem publicaties

Tandem biedt verschillende handleidingen voor gemeenten en verenigingen. Recent maakten we handige brochures over klimaat en biodiversiteit, waarin telkens een hele reeks mogelijkheden voor lokale actie toegelicht worden, telkens op maat van lokale verenigingen en/of lokale besturen. Deze jongste publicatie geeft verenigingen tips voor acties rond biodiversiteit naar aanleiding van het biodiversiteitjaar 2010. Alle publicaties kan je vinden via Tandemweb. Sommige kan je nog in papieren versie bestellen (eveneens gratis).

Tandem informeert en inspireert via de website en een nieuwsbrief

Op de website van Tandem vind je 1001 goede ideeën om een succesvol duurzaam project op te zetten in je gemeente. De projectendatabank biedt talloze voorbeelden uit binnen- en buitenland als inspiratiebron. De Tandemkoffer bundelt een selectie van projectmodellen die al meerdere malen uitgevoerd werden. Deze projectmodellen zijn uitgewerkt met een volledig stappenplan en downloadbare actiekit.

Je kunt je abonneren op onze maandelijkse elektronische Tandemmail, boordevol informatie over duurzaam lokaal milieubeleid en interessante samenwerkingsprojecten en activiteiten.

IN 2010 ZET TANDEM IN OP BIODIVERSITEIT

Onder het motto 'Alle hens aan dek voor een rijke natuur' wil Tandem in 2010 zo veel mogelijk verenigingen en gemeenten laten (samen) werken rond het beschermen van de natuurlijke soortenrijkdom in onze natuur. 2010 is immers het internationaal jaar van de biodiversiteit.

Biodiversiteit?

Biodiversiteit staat voor de verscheidenheid van het leven in al zijn vormen, combinaties en organisatieniveaus; met anderen woorden de diversiteit binnen soorten (genetisch), tussen soorten en van ecosystemen. Het gaat over natuur in al haar vormen: vogels, insecten, planten, vissen, leefgebieden…

Wereldwijd schat men dat er ongeveer 15 miljoen levende soorten zijn. Deze enorme diversiteit aan levensvormen is van onschatbare waarde voor de mens. Natuur is niet enkel mooi, maar voorziet ook in belangrijke basisbehoeften zoals gezond voedsel, zuivere lucht, natuurlijke grondstoffen, proper water, beschutting en levensreddende geneesmiddelen. Biodiversiteit is een soort levensverzekering. Maar planten- en diersoorten sterven aan een steeds sneller tempo uit, met een groot ecologisch, cultureel én economisch verlies tot gevolg.

Het gaat niet goed met de biodiversiteit in Vlaanderen. Berichten over dieren en planten die met uitsterven bedreigd worden halen bijna dagelijks het nieuws. De natuur is weliswaar dynamisch en voortdurend in verandering. De hele evolutie lang al ontwikkelen er zich nieuwe soorten en veranderen of sterven bestaande soorten uit. Maar nog nooit ging de biodiversiteit in zo'n ijltempo achteruit als de voorbije eeuw. Dit komt door onze natuurbelastende manier van leven, werken en wonen. Wanneer steeds meer soorten verdwijnen, is de natuur steeds minder in staat om schokken en schade op te vangen, veroorzaakt door vervuiling, overbemesting en klimaatsverandering.

Biodiversitijd!

In 2002 beloofden de wereldleiders op de Wereldconferentie in Johannesburg om het hallucinante tempo van biodiversiteitverlies te stoppen tegen 2010. Dit is de zogenaamde 'Countdown 2010'-doelstelling. Deze doelstelling zal niet gehaald worden.

Hoog tijd dus om een tandje bij te steken. Met het nakende internationale biodiversiteitjaar 2010 zal biodiversiteit de komende maanden en jaren hoog op de agenda staan. Er zullen studiedagen, persaandacht, internationale bijeenkomsten en hopelijk tientallen acties en projecten van burgers, verenigingen, gemeenten en landen georganiseerd worden. Samen met de wereldleiders, die beslisten om tegen 2010 het biodiversiteitverlies te stoppen, zullen we de komende jaren acties moeten ondernemen om de natuur nieuwe kansen te bieden.

Biodiversiteit beperkt zich niet tot de natuurgebieden, alle natuur om ons heen is biodiversiteit. Kleine acties kunnen een belangrijke impact hebben: plaatsen van nestkasten voor zwaluwen, pesticidenvrij tuinieren, kiezen voor inheems plantgoed, aandacht hebben voor de (vele) vlinders in je tuin, het kraantje dichtdraaien tijdens het tandenpoetsen, te voet of met de fiets naar de bakker gaan... Elk van deze acties komt de biodiversiteit ten goede en bewijst dat iedereen in zijn directe woon-, werk- en ontspanningsomgeving ruimte kan creëren voor natuur.

In het kader van de internationale Countdown 2010-campagne trekt Natuurpunt met het Biodiversiteitcharter naar de gemeenten. Dit charter is een engagementsverklaring tussen de gemeente en een vereniging om werk te maken van een ambitieus biodiversiteitbeleid. Met de ondertekening van dit charter belooft de gemeente om samen te werken met de lokale (natuur)verenigingen en om de nodige mensen en middelen vrij te maken voor de goede opvolging van het biodiversiteitcharter.

VERENIGINGEN GEVEN HET GOEDE VOORBEELD

Vlaanderen heeft een sterk uitgebouwd verenigingsleven. Speciaal voor lokale verenigingen en afdelingen van sociaal-culturele verenigingen maakte Tandem een dikke brochure – bijna een catalogus – met tal van mogelijkheden voor lokale activiteiten rond biodiversiteit. In deze brochure bundelen we natuurbelevingsactiviteiten, doe-acties, vormingen en infosessies waar je als vereniging onmiddellijk mee aan de slag kan.

Deze brochure is in eerste instantie bedoeld voor sociaal-culturele verenigingen die een gezonde interesse hebben voor natuur- en milieuthema's, maar niet elke dag met deze onderwerpen bezig zijn. Deze verenigingen zijn een ideaal kanaal om een grote groep mensen te bereiken, sensibiliseren en inspireren. Werken rond en met natuur is leuk, ontspannend en begeesterend. Een voorbeeld:

Bilzen vlinderstad

(samenwerking stad Bilzen en Natuurpunt Bilzen met steun van Tandem)
Bilzen is de eerste 'vlinderstad' van Vlaanderen. De gemeente wil burgers, verenigingen, scholen en bedrijven betrekken. Er werd een vlinderwerkgroep opgericht, er komt een scholenactie, een grootschalige sensibilisatie en communicatiecampagnes en er worden terreinacties ten voordele van de dagvlinderfauna opgestart. Meer info: www.bilzen-vlinderstad.be

Melinde De Groote
inhoudelijk medewerker Tandem

NOOT

(1) FSC: Hier wordt bedoeld het label van de Forest Stewardship Council dat garandeert dat hout- en bosproducten op een duurzame manier geoogst zijn.

MEER WETEN

Tandem:
www.tandemweb.be; (info@tandemweb.be of 02/282 19 40)

Biodiversiteit:
www.natuurpunt.be/lokalebiodiversiteit.
www.countdown2010.net.

AUTODELEN

Op (de) weg naar duurzame mobiliteit

Jeffrey Matthijs

Samenvatting

Bij autodelen maken meerdere personen gebruik van dezelfde wagen(s). Het is een uitgewerkt alternatief voor individueel autobezit. In Vlaanderen kan je hiervoor terecht bij Cambio en Autopia. Autodelen heeft een aantal maatschappelijke en individuele troeven. Het aantal gereden autokilometers vermindert, het aantal auto's daalt en de vrije ruimte vergroot; het heeft bovendien een weerslag op het milieu en versterkt het sociaal weefsel. De individuele troeven zijn: praktisch, goedkoop, gezond, duidelijk en sociaal. In het artikel wordt de praktijk van het autodelen bij Autopia beschreven.

Autodelen zit in de lift. Zowel Autopia als Cambio zien hun ledenaantal stijgen en alles wijst erop dat beide organisaties een groot potentieel bezitten. In 2008 verdubbelde Autopia haar ledenaantal en Cambio gaf een persconferentie waarbij het haar 2.000ste (Vlaamse) lid aankondigde. In dit artikel wordt uitgelegd wat autodelen is en welke troeven het bezit om een rol te spelen in een duurzame mobiliteit. Verder wordt dieper ingegaan op de rol die organisaties kunnen spelen en de manier waarop iemand autodelen zelf kan organiseren.

WAT IS AUTODELEN?

Bij autodelen maken meerdere personen om beurt gebruik van één (of meer) dezelfde wagen(s). Autodelen gaat uit van een eenvoudig principe: de wagen wordt gebruikt wanneer hij nodig is. Wanneer de wagen niet nodig is, kan deze door een andere persoon gebruikt worden. Bij autodelen wordt het bezit van een wagen losgekoppeld van het gebruik ervan.

In het Vlaamse STOP-principe neemt autodelen een bijzondere plaats in. De S staat voor stappen, de T voor trappen, de O voor openbaar vervoer en de P voor personenwagen. Pas als de eerste drie alternatieven onmogelijk zijn, is het gebruik van de auto te verantwoorden. Het concept zit tussen de O en de P. De personenwagen wordt gebruikt door meerdere gezinnen en sluit nauw aan bij het openbaar vervoer. Autodelers zoeken voor elke verplaatsing het meest passende mobiliteitsalternatief. Hierdoor daalt het aantal gereden autokilometers ten voordele van de zachtere mobiliteitsvormen (stappen, trappen en openbaar vervoer)

Autodelen staat naast andere vormen van gedeeld autogebruik, zoals liften en carpoolen. Het onderscheid is dat bij autodelen de auto niet gelijktijdig, maar achtereenvolgens wordt gebruikt. Autodelen verschilt van autoverhuur, doordat autodelen een verbintenis veronderstelt over regelmatig gebruik en beschikbaarheid van de auto. Het gaat niet om het af en toe ter beschikking stellen van een gelegenheidsauto, maar om een uitgewerkt alternatief voor het individuele autobezit. Bovendien heeft autodelen een grotere flexibiliteit (bijv. de mogelijkheid om de auto voor enkele uren te reserveren), een ander tariefsysteem en is de auto meestal dichter bij huis beschikbaar.

Autodelen kan georganiseerd worden door partijen/huishoudens onderling of door een zakelijke organisatie. De eerste vorm betreft het particulier autodelen, met Autopia als koepelorganisatie. De tweede betreft de meer commerciële organisaties zoals Cambio in Vlaanderen. Verder in deze tekst wordt uitgelegd hoe u als sociaal-culturele organisatie het particulier autodelen kan introduceren en organiseren.

TROEVEN VAN AUTODELEN

Maatschappelijke troeven

Autodelen is geen doel op zich maar een instrument voor verschillende beleidsdomeinen. Het is een flankerende maatregel ten aanzien van volgende domeinen: (basis) mobiliteit, verkeer, parkeerbeleid, ruimtelijke ordening, milieu, lokale economie, tewerkstelling, wijkontwikkeling en sociale integratie. Bovendien past het concept perfect binnen het idee van transitiesteden en klimaatwijken. Hieronder worden de belangrijkste maatschappelijke voordelen op een rijtje gezet.

- Vermindering van het aantal gereden autokilometers en modal split. Verschillende onderzoeken wijzen uit dat mensen die voorheen individuele autobezitters waren, opvallend minder gaan autorijden. Anderzijds gaan mensen die voorheen autoloos waren, nu autorijden, maar het saldo van beide tendensen is duidelijk negatief. Autodelers maken voor elke verplaatsing een bewuste keuze. De wagen is slechts één van de alternatieven. Hierdoor stijgt het aandeel van de verplaatsingen te voet, met de fiets en het openbaar vervoer aanzienlijk (de zogenaamde modal split.) Een marktonderzoek uit 2000 in Nederland kwam tot de vaststelling dat de afname van het aantal gereden autokilometers per jaar per gedeelde wagen 11.000 km bedraagt (Mesken en Veenma 2000). Een studie in het kader van een thesisonderzoek uit 2006, toont aan dat het aantal verplaatsingen en het aantal autokilometers bij autodelers gemiddeld halveerde nadat ze aan autodelen gingen doen (Schaerlakens, 2006). Een ledenbevraging van Autopia leert dat de meeste particuliere autodelers minder dan 3000 km per jaar rijden.

- Vermindering van het aantal auto's / meer vrije ruimte. Door autodelen zijn er minder auto's in omloop. Daardoor nemen minder wagens parkeerruimte in beslag en blijft meer open ruimte beschikbaar om buurten te verfraaien en om parkjes of hangplaatsen aan te leggen. Zo past autodelen in een autoluwe woonomgeving, met meer ruimte voor bewoners en zachte weggebruikers. Meijkamp (2000) stelt zelfs dat van alle milieu-impact categorieën het effect op de vermindering van het ruimtebeslag het grootst is. Minister van Mobiliteit Kathleen Van Brempt stelde in een interview eind 2006 dat één deelwagen, vijf tot zeven particuliere wagens overbodig maakt. Op de studiedag van Autopia (eind 2008) gaf ook Jan Theunissen van de Stichting Gedeeld Autogebruik in Nederland aan dat één deelwagen gemiddeld zes individuele wagens vervangt. Bovendien worden de gedeelde auto's intensiever gebruikt. Uit de ledenbevraging van Autopia blijkt dat de gemiddelde deelwagen meer kilometers rijdt dan de gemiddelde individuele wagen, maar dit gebeurt uiteraard door meer mensen. Verder leren we dat 63% van de ondervraagde groep geen andere wagen bezit behalve de deelwagen.
- Milieu. Doordat autodelen zorgt voor een daling van het aantal gereden autokilometers, levert het een bijdrage aan de strijd tegen de opwarming van de aarde en aan een schoner leefmilieu. Op de studiedag van Autopia eind 2008 stelde Jan Theunissen dat één gedeelde wagen zorgt voor een gemiddelde daling van CO_2 uitstoot van 580 kg per jaar.
- Versterking sociaal weefsel. 75% van de ondervraagde leden van Autopia geeft aan dat het sociaal contact met de andere autodelers een belangrijk argument was om te starten met particulier autodelen. Er bestaat geen verdere literatuur of onderzoek naar de versterking van de buurtcohesie maar gesprekken met leden van Autopia bewijzen dat een particuliere autodeelgroep naast het samen delen van een auto ook nog andere activiteiten plant zoals een barbecue, een speelstraat, enz...

Individuele troeven

- Praktisch: De taken en klussen betreffende de particuliere deelauto worden onder verschillende mensen verdeeld, naar ieders talenten en voorkeuren. Hierdoor moet iedereen minder bezig zijn met de deelwagen. Wat de deelwagens van Cambio betreft, moeten leden zelf helemaal niets doen.
- Goedkoop: Omdat de aankoopprijs en de vaste autokosten gedeeld worden, komt autodelen merkbaar goedkoper uit dan individueel autobezit. Een gemiddelde autodeler kan tussen 1000€ en 3.500€ besparen per jaar! Hierdoor gaat een minder groot deel van het gezinsbudget op aan autokosten. Autodelen verhoogt op die manier ook de basismobiliteit van mensen die zich omwille van de hoge investeringskosten geen eigen auto kunnen aanschaffen. 30% van de ondervraagde groep Autopia-leden had voordien geen wagen.
- Duidelijk: Doordat er regelmatig een gedetailleerde afrekening is, weet de autodeler heel precies wat een auto werkelijk kost. Dit in tegenstelling tot de meeste

individuele autobezitters, die er vaak geen idee van hebben. Een gemiddeld Vlaams gezin besteedt jaarlijks ongeveer 4.000€ aan automobiliteit (cijfers: NIS 2006).
- Gezond: Wie minder met de auto rijdt, neemt voor bepaalde verplaatsingen sneller de fiets of gaat te voet, en doet dus meer aan lichaamsbeweging.
- Sociaal: Door een auto te delen kom je met mensen uit je wijk in contact en lever je een bijdrage aan de ontwikkeling van je buurt of wijk. 75% van de bevraagde Autopia-leden geeft aan dat het sociaal contact met de andere autodelers een belangrijk argument is om aan autodelen te doen.

PARTICULIER AUTODELEN: HOE BEGIN JE ERAAN?

Autopia vzw

Particulier autodelen organiseer je voornamelijk zelf. Je kan echter beroep doen op Autopia, het Vlaams steunpunt voor particulier autodelen. De organisatie biedt ondersteuning aan individuen en groepen die zelf een auto willen delen. Sinds haar oprichting in 2003 ontwikkelde de organisatie onder andere een handleiding, typecontracten, rekenschema's, een reservatiekalender, een aangepaste autoverzekering, autodeelvignetten en een uitgebreide expertise in het opzetten en ondersteunen van autodeelgroepen. Verder biedt ze haar diensten aan lokale overheden voor de promotie en ondersteuning van het particulier gemeentelijk autodeelbeleid en behartigt ze de belangen van alle autodelers in Vlaanderen. Bovendien kan elke organisatie een informatie- en opstartavond organiseren in samenwerking met Autopia.

Mobiliseren van de lokale gemeenschap

De sociaal-culturele middenveldorganisaties kunnen autodelen op een drietal manieren in de praktijk brengen. Ze kunnen het eigen wagenpark delen, ze kunnen de eigen werknemers of leden aanmoedigen om te autodelen of ze kunnen zich rechtstreeks richten tot de lokale overheid met de vraag autodelen te ondersteunen vanuit het beleid.

De organisatie geeft het goede voorbeeld

Steeds meer organisaties beschikken over een dienstwagen die meestal gedeeld wordt door de verschillende diensten van de organisatie. Dit is een eerste stap in de goede richting. De organisatie kan haar eigen wagenpark echter ook delen met andere organisaties. Het financiële voordeel hoeft hier geen betoog, maar een niet te onderschatten bijkomend voordeel is de diversiteit van de wagens (grotere versus kleinere wagens). Zo is er bijv. een organisatie in Lebbeke die over een bus beschikt en deze graag zou delen met andere organisaties. Een ideale match kan zijn: een school die de bus in de week gebruikt en een sportploeg die hem in het weekend en 's avonds gebruikt. Tenslotte kan een organisatie het eigen wagenpark buiten de kantooruren, in het weekend en/of schoolvakanties (gedeeltelijk) ter beschikking stellen van particuliere autodelers.

De organisatie moedigt haar personeel actief aan te autodelen

De organisatie is voortrekker in het kenbaar maken van autodelen onder het eigen personeel: autodelen wordt actief bekend gemaakt bij de werknemers en/of leden, via een personeelskrantje, een interne mailing, affiches op de diensten, vormingssessies voor ambtenaren, workshops, enz...

Een zeer interessante piste is het particulier autodelen koppelen aan dienstverplaatsingen met een eigen wagen. In veel organisaties maakt het personeel gebruik van de privé-wagen voor zulke verplaatsingen. Zij worden meestal vergoed aan ca 0,31 €per km. Het vervelende is dat personeelsleden die zich via openbaar vervoer naar hun werk begeven, op de dagen dat zij een dienstverplaatsing moeten maken verplicht zijn ook het woon-werkverkeer met de wagen te doen. Dit is niet alleen zeer belastend voor het milieu, maar ook zeer duur voor de organisatie in kwestie (gezien die dag ook de woon-werk verplaatsing met de wagen vergoed moet worden.). Autodelen is in deze een zeer mooi alternatief. Op elke werkvloer zijn er mensen die verkiezen om met de eigen wagen naar het werk te komen. Deze wagens staan tijdens de werkdag gewoon stil. Als één of meerdere van deze wagens gebruikt worden door collega's voor dienstverplaatsingen, levert dit een drieledig voordeel op. Enerzijds verandert de wagen van een stilstaand voorwerp tot een nuttig gebuiksvoorwerp en anderzijds zal de organisatie enkel de vergoeding moeten betalen voor de dienstverplaatsing (en niet voor het woon-werkverkeer). Tenslotte hebben de personeelsleden er ook alle voordeel bij, want diegene die de wagen ter beschikking stelt, ontvangt de financiële vergoeding en de andere personeelsleden hoeven de stress en het fileleed van een woon-werkverplaatsing niet te trotseren.

Vraag je lokale overheid voor ondersteuning

Zoals boven reeds aangehaald beschikt Autopia over een zeer divers aanbod om samen met steden en gemeenten particulier autodelen te introduceren en blijvend te ondersteunen. Op de website www.autodelen.net staat het aanbod uitgewerkt en vind je een standaardbrief om de lokale overheid aan te sporen beroep te doen op Autopia. De praktijk leert dat autodelen de beste resultaten oplevert als het mee ondersteund wordt door de stad of gemeente.

Autodelen in 3 stappen

Hieronder wordt en zeer summiere samenvatting gegeven van de manier waarop je een eigen autodeelgroep kunt opstarten. De auteur baseert zich op een uitgave van Autopia uit 2005 ("Autodelen: een handleiding voor doe-het-zelvers"). Deze brochure bestaat uit 56 pagina's en legt haarfijn uit wat autodelen is, wat de voordelen zijn en hoe je het zelf organiseert. Bovendien bevat ze standaardcontracten, huishoudelijke reglementen en rekenschema's (afschrijvingstabel, berekening van de maandelijkse kosten, enz.).

1. Deelnemers zoeken

Eens iemand beslist om te autodelen, is het van belang in contact te komen met andere geïnteresseerden. Dit kan op verschillende manieren. Op de website van Autopia vzw kan iedereen zich registreren op een zoekpagina die de gegevens bevat van mensen die collega-autodelers zoeken. Er over praten met buren, vrienden, familie of collega's blijkt in de praktijk één van de beste manieren om potentiële collega-autodelers te vinden. Wie actiever wil werven, kan lid worden van Autopia en een promotiepakket ontvangen om informatie te verspreiden bij buren, in plaatselijke winkels of cafés, in lokalen van verenigingen, in buurthuizen, enz... Op de bijgevoegde affiches en flyers is ruimte voorzien waarop persoonlijke gegevens kunnen ingevuld worden. Andere zeer interessante plaatsen zijn een wereldwinkel, natuurvoedingswinkel of kringloopcentrum waar zeker mensen over de vloer komen die interesse hebben in autodelen.

Bij het zoeken naar collega-autodelers is het goed een aantal punten voor ogen te houden:

(a) De wijk als organisatieniveau. Het heeft een aantal voordelen om het autodelen op wijkniveau te organiseren: het is veelal praktisch (bijv. voor de keuze van een centrale standplaats voor de auto) en het kan ook prettig zijn om via het autodelen mensen in je wijk beter te leren kennen. De ervaring van Autopia leert dat leden van dezelfde groep best niet verder dan een drietal km van elkaar wonen.

(b) Eenheid in verscheidenheid. Het is belangrijk om autodeelpartners te zoeken met wie je op essentiële punten een gelijkaardige visie hebt. Je moet het uiteindelijk eens worden over de keuze van een auto, het beschikbare budget, de gebruiksstijl, enz… Bovendien moet je een hele tijd met die mensen kunnen samenwerken. Bovendien is het voor een vlotte werking zeer belangrijk dat er voldoende gebruiksverscheidenheid in de groep is. Dit is vooral relevant voor het gebruik van de auto: een groep moet bestaan uit mensen die de deelauto op verschillende ogenblikken gebruiken. Als iedereen elke week de auto wil gebruiken voor familiebezoek op zondagmiddag, zal autodelen niet mogelijk zijn. Daarnaast is een goede mix van grote en kleine gebruikers handig, zodat de wagen enerzijds voldoende beschikbaar is en anderzijds voldoende kilometers rijdt (hoe meer km, hoe lager de eenheidsprijs per km).

2. Een formule kiezen

Als een groepje mensen elkaar heeft gevonden en ze hebben een voldoende divers autogebruik, kunnen ze praktisch aan de slag. Eerst en vooral moeten ze een formule kiezen. Particulier autodelen kan ofwel doordat iemand een eigen wagen ter beschikking stelt aan de andere leden van de autodeelgroep (= uitleensysteem), ofwel door met een aantal mensen een gezamenlijke wagen aan te kopen (systeem in mede-eigendom). Bovendien moet een keuze gemaakt worden tussen autodelen met een reservatiesysteem of autodelen met een vaste beurtrol (bijv. gezin A in de week en gezin B in het weekend).

Beide systemen hebben hun voordelen en nadelen. De belangrijkste voordelen van een uitleensysteem zijn de lage investeringskost en het flexibele karakter van het aansluiten bij de autodeelgroep. Bovendien is het financieel luik eenvoudig. De gebruikers betalen een vaste kilometerprijs op basis van de gereden afstand. Het uitleensysteem is ideaal als kennismaking met particulier autodelen. Bij een systeem in mede-eigendom is er een grotere investeringskost en moeten nieuwe leden van de groep eerst een aandeel van de wagen kopen. Het voordeel is dat er een vaste groep gevormd wordt, waardoor het onderlinge vertrouwen stijgt.

In de praktijk merkt Autopia dat autodeelgroepen meestal beginnen met een uitleenformule en een reservatiesysteem. Als de gedeelde wagen na x-aantal jaren de geest geeft, hebben de leden van de groep voldoende vertrouwen opgebouwd en wordt vaak beslist om samen een wagen aan te kopen.

3. Afspraken en financiële regeling uitwerken

Particuliere autodeelsystemen hebben geen enkel winstbejag. De doelstelling is om de gemaakte autokosten zo efficiënt en rechtvaardig mogelijk onder de groepsleden te verdelen, in functie van de principes die de groep belangrijk vindt. Er zijn verschillende manieren om de kosten te berekenen. Veel groepen werken met een vaste kilometerprijs die op regelmatige tijdstippen geëvalueerd en eventueel aangepast wordt. Soms wordt gewerkt op basis van voorschotten die op regelmatige tijdstippen aangezuiverd worden.

Naast afspraken betreffende het financiële is het uiteraard zeer belangrijk dat er over alle mogelijke knelpunten en over de taakverdeling op voorhand een overeenstemming bereikt wordt. Het standaardcontract en het huishoudelijk reglement, ontwikkeld door Autopia, houdt rekening met alle aspecten van particulier autodelen. Ze zijn zodanig opgebouwd dat elke autodeelgroep een contract en reglement kan maken op eigen maat. Alle opgestelde zaken kunnen ter advies overgemaakt worden aan het Autopia-secretariaat.

Tot slot moet de verzekeringsproblematiek nog benadrukt worden. Een klassieke autoverzekering kan een aantal specifieke behoeften, eigen aan particulier autodelen, niet oplossen. Zo wordt de bonus-malus gekoppeld aan de wagen in plaats van aan individuele personen. Als iemand anders dan de auto-eigenaar een ongeval veroorzaakt, zal de bonus-malus van de eigenaar stijgen, terwijl die er niets mee te maken had. Om dit op te lossen biedt Autopia een speciale collectiviteitspolis autodelen aan, waarbij rekening gehouden wordt met de specifieke eisen die particulier autodelen stelt (onder andere bonus-malus ten persoonlijke titel en de definitie van autodelen wordt opgenomen in de polis, zodat volledige juridische zekerheid gegarandeerd wordt).

Jeffrey Matthijs
Coördinator Autopia vzw

MEER WETEN

MARTYNOWSKI J. (2006): "Antwerpenaar deelt auto", Metropool, Gazet van Antwerpen, 8 februari 2006

MEIJKAMP, R.G. (2000): "Changing consumers behaviour trough Eco-efficient Services, An empirical study on Car Sharing in the Netherlands". Alblasserdam: Drukkerij Haveka.

MESKEN, J. & VEENMA K. (2000): "Gedeeld Autogebruik: kansrijke product-marktcombinaties en marktpotentieel", Veenendaal: Traffic Test BV.

SCHAERLAEKENS, L. (2006): "Autodelen en de effecten op het autogebruik" Diepenbeek: Hogeschool Verkeerskunde.

4

Instrumenten ten behoeve van transitie

VAN NU NAAR 2025 EN WEER TERUG - Johan De Vriendt p.290

STORYTELLING - Johan De Vriendt p.298

HET WERELDCAFE:
VERBETER DE WERELD, BEGIN OP CAFE... - Johan De Vriendt p.304

OPEN SPACE: DE WET VAN DE TWEE VOETEN - Johan De Vriendt p.310

VAN NU NAAR 2025 EN WEER TERUG

Visioning: de toekomst dromen...

Johan De Vriendt

Samenvatting

Om een duurzame toekomst vorm te geven, moet je ze eerst kunnen verbeelden. Pas dan kan je plannen hoe je die toekomst vorm kunt geven. In dit artikel worden verschillende vormen op een rijtje gezet, die groepen mensen toelaten zich hun toekomst te verbeelden en stappen te zetten om tot actie over te gaan. Een aantal methoden komen aan bod: een klassieke visioning-oefening, het Boulding/Ziegler model, imagineering, backcasting, scenarioplanning. We besluiten met een eenvoudig bordspel om je toekomstvisioen te ontwikkelen en het meteen te plannen.

Geleide visioning-oefeningen, het dromen van de toekomst, zijn krachtige hulpmiddelen waarbij mensen besef kunnen verwerven van een toekomst die wenselijker is dan waar we nu staan of zoals die zich nu ontwikkelt. Mensen blijven niet alleen vastzitten in het verleden, maar nog meer in het heden. Vele mensen hebben geen besef van wat de toekomst zou kunnen inhouden. In het beste geval denken ze aan 'meer van hetzelfde'. Dat de toekomst gemaakt wordt door hen die in het heden leven, lijkt hen ongeloofwaardig. De 'maakbaarheid' van de samenleving klinkt voor velen onrealistisch. Meestal is dat omdat we die andere samenleving niet kunnen zien, er geen besef van hebben. Het is een beetje zoals met autorijden. Als je niet ziet wat voor je ligt is het bijzonder moeilijk om te rijden, zelfs als je passagier voldoende aanwijzingen geeft. Als je de bochten in de weg wel ziet, volgen je sturende handen en je lichaam bijna automatisch je ogen. Wie zich bewust is van een toekomst, zal zijn of haar praktische handelen bijna automatisch richten op het verwezenlijken van die toekomst. Sporters weten dat, zij verbeelden zich bij de training stap voor stap alle handelingen die nodig zijn om tot een winnende prestatie te komen.

Ook burgers kunnen zich de toekomst in hun stad, dorp, wijk verbeelden. Het allereerste artikel in dit cahier is zo'n oefening waarin jij, de lezer, poogt de toekomst van je woonomgeving vorm te geven. Hierna volgen een aantal oefeningen waarbij groepen mensen hun toekomst kunnen dromen. De bron van deze oefeningen is telkens aangegeven. Het is de taak van ondermeer sociaal-culturele werk(st)ers om dromen te 'vangen', te laten ontstaan, er over te discussiëren en uiteindelijk ook plannen te maken tot verwezenlijking ervan. Heel wat van de hieronder beschreven oefeningen maken ook de

klik van dromen naar doen, want dromen alleen is niet voldoende om een inktzwarte toekomst te ontlopen...

KLASSIEKE VISIONING-OEFENING
(DOBSON, Z.D.)

De begeleider vraagt de deelnemers hun ogen te sluiten en zich te verbeelden dat ze op wandel zijn door hun buurt, vijftien jaar in de toekomst. Hij faciliteert die gedroomde wandeling door het stellen van vragen:

- Wat zien ze?
- Hoe zien de gebouwen er uit?
- Waar komen de mensen samen?
- Hoe nemen ze beslissingen?
- Wat eten ze?
- Waar werken ze?
- Hoe reizen ze?
- Wat gebeurt er op straat?
- Waar is het centrum van de buurt?
- Hoe zit het met de open ruimte, groen en water?
- Wat zien ze als het donker geworden is?
- ...

De deelnemers kunnen vervolgens hun dromen vertalen in teksten, brieven, tekeningen, diagrammen, sketches, fotomontages, collages... Er kan ook een professionele tekenaar of illustrator ingeschakeld worden die kan helpen om die dromen om te zetten in tekeningen van de buurt/stad/dorp,. Al die vormen zijn opnieuw een vertrekpunt om via groepsgesprek de dromen te verbeteren of bij te sturen. Je kan ook verschillende alternatieven laten ontwikkelen en via discussie een favoriet kiezen.

Soms kan het gebeuren dat er weinig resultaten zijn omdat mensen niet goed weten wat ze willen. Je kan geen dingen willen die je niet goed kent. In dit geval kan je een reeks mogelijkheden aanbieden, elk met zijn voor- en nadelen. Via een groepsdiscussie kan dan een toekomstbeeld in de groep ontstaan.

HET BOULDING/ZIEGLER MODEL
(BESCHREVEN DOOR 'THE CO-INTELLIGENCE INSTITUTE')

Een groep van ongeveer honderd mensen wordt uitgenodigd zich een groene wereld te verbeelden. Er worden een aantal vragen gesteld zoals hierboven. Na een poosje wordt

de menigte in kleinere groepjes van drie tot vijf mensen verdeeld. In de groepjes focussen de deelnemers zich op een persoon. Door het stellen van vragen helpen ze hem of haar een klare en duidelijke visie op de groep te ontwikkelen en neer te schrijven. Als de eerste klaar is, komen de volgende deelnemers aan de beurt.

Wanneer iedereen klaar is worden alle geschreven visies in de ruimte gehangen. Er volgt er een lange pauze waarin elkaars visies kunnen gelezen worden. Vervolgens worden groepjes gevormd van mensen met een gelijkaardige visie. Die groepjes gaan nog een stapje verder in hun gedeelde toekomstverbeelding en werken een meer gedetailleerd scenario uit over de toekomst. Vervolgens beelden ze zich in dat die toekomst werkelijkheid is geworden en proberen ze zich te herinneren welke stappen er gezet zijn naar die toekomst, sinds hun oorspronkelijke samenkomst (mét aandacht voor de stappen die ze persoonlijk gezet hebben). Dit 'herinneren' speelt zich uiteraard af in de verbeelding.

Tenslotte transformeert de groep zich tot een actiegroep die plannen maakt, en ze uitvoert, om die eerder verbeeldde toekomst werkelijkheid te laten worden.

'IMAGINEERING'
(BESCHREVEN DOOR 'THE CO-INTELLIGENCE INSTITUTE')

Dit woord is een samentrekking van 'image' (verbeelding) en 'engineering' (constructie) en betekent 'de verbeelding construeren'. Maak een krantje met een sprekende, prikkelende naam. De bedenker van de oefening schreef zo 'The Ecotopian Grapevine Gazette'. De krant was volgeschreven met nieuws dat in werkelijkheid niet was gebeurd, maar waarvan we allen willen dat het zou gebeuren. De artikels waren wel geschreven alsof de beschreven feiten werkelijk gebeurd waren. Op het eind van ieder artikel was een contactnaam en adres te vinden waar mensen zich konden aanmelden om de beschreven toekomst werkelijkheid te doen worden.

TOEKOMSTONDERZOEK
(BESCHREVEN DOOR 'FUTURE SEARCH NETWORK')

Gedurende een zestien uur durende samenkomst, gespreid over drie dagen, worden zestig tot honderd mensen samengebracht. Het gaat om zogenaamde 'stakeholders' van de gemeenschap die het onderzoek begint. Het gaat om gewone burgers, bestuurders, bestuursleden van allerlei soorten verenigingen, gebruikers/aanbieders van voorzieningen. Kortom, een doorsnede van de gemeenschap. Een derde van de deelnemers komt echter van vergelijkbare groepen buiten de gemeenschap. Ze beginnen met een

onderzoek van hun gedeelde verleden. Welke patronen tekenen zich af in de gedeelde geschiedenis van de laatste jaren? Welke verhalen leven er bij de mensen en wat betekenen die? Elkaar tegensprekende perspectieven komen naar boven. Wat betekenen die? Die verschillen worden 'doorleefd'. De deelnemers worden voortdurend gericht op wat hun samen bindt.

Na het verleden onderzoeken de deelnemers het heden: welke - ook mondiale - ontwikkelingen spelen zich af in hun leven. Er wordt een 'mindmap' van die ontwikkelingen gemaakt op een groot vel papier. Ze bespreken die, kijken naar wat gemeenschappelijk is, geven prioriteiten aan. Ze vertellen waar ze trots over zijn en waar ze spijt van hebben.

De grote groep wordt vervolgens in subgroepen verdeeld, die concrete beelden van de toekomst binnen vijf, tien, twintig jaar, proberen te genereren. Ze gaan na wat de mogelijkheden en de moeilijkheden zijn om die beelden te realiseren. Vanuit een gedeelde toekomstvisie worden gemeenschappelijke projecten ontwikkeld. Iedere deelnemer bekijkt wat hij/zij persoonlijk kan bijdragen. Er worden projecten gepland.

Een voordeel van dergelijk toekomstonderzoek is dat het de condities verandert waarin mensen met elkaar omgaan. Omdat het om zeer diverse groepen gaat, worden barrières van cultuur, klasse, leeftijd, geslacht, macht en status overbrugd en worden mensen in staat gesteld om als gelijken te werken aan taken van gemeenschappelijk belang.

BACKCASTING
(O.A. BESCHREVEN IN DE TOOLKIT VAN HET POLIS-PROJECT)

Backcasting is een methode die start met het schetsen van een gewenste toekomst. Vervolgens probeert men terug te denken en stuk voor stuk de stappen te beschrijven die nodig zijn om die toekomst te bereiken. Onbewust hanteren we voortdurend deze methode. Stel: je moet een cursus rond een bepaald thema geven en organiseren. Eerst ben je bezig met de inhoud en de vormgeving van de cursus; vervolgens ga je na voor welk doelpubliek die cursus geschikt is, wat voor materiaal je nodig hebt, je gaat zoeken in welke omgeving/plaats die cursus kan doorgaan; je onderzoekt welke promotiecampagne je gaat voeren, je voert promotie. Als je beginvraag is: een cursus organiseren voor déze bepaalde groep, zal je 'terugdenkend' stappenplan er enigszins anders uit zien; je zal beginnen met het onderzoek van je publiek, wat hun behoeften zijn, enz… Backcasting is dus niet ongewoon; het wordt echter anders wanneer het om zeer complexe situaties gaat waarin grote onzekerheden meespelen, waarin heel wat verschillende stakeholders een rol spelen met elk hun specifieke verwachting en waarin er een wisselwerking is tussen veel verschillende factoren (technologie, de culturele omgeving, het politiek klimaat...)

De centrale vraag voor backcasting is dus: indien we een bepaald doel willen bereiken, welke stappen moeten we dan zetten om er te raken. Backcasting als gestructureerde methode om te gebruiken in grote gemeenschappen, werd ontwikkeld na de energiecrisis in 1973. Het 'Polis Water Sustainability Project' uit Britisch Columbia (Canada) ontwikkelde in 2006 een toolkit voor backcasting, bestaande uit zeven stappen:

1. Het samenstellen van een interdisciplinair team (stakeholders) die het planningsproces en de uitvoering rond het behoud van waterreserves kunnen begeleiden in een bepaalde regio.
2. Er werd een profiel opgemaakt van de gebruiksnoden in 2050 met aandacht voor de waterinfrastructuur, de bevolking en het ecosysteem en in functie van de toekomstige waterlimieten.
3. Het voorzien van de toekomstige vraag naar water, uitgaande van 'business as usual'. Dat laat zien welke verandering er nodig zal zijn om tot duurzaam watergebruik te komen.
4. Het uitzetten van kwalitatieve en kwantitatieve doelen op 5, 10 en 25 jaar die richtinggevend zijn voor de gemeenschap. De rest van het planningsproces (om tot die doelen te komen) wordt eveneens onder de loep genomen.
5. Onderzoek van de maatregelen en hulpmiddelen die aangewezen zijn voor waterbehoud, gebaseerd op het succes van vroegere en huidige initiatieven en van onderzoek van 'best practices' elders.
6. Evalueren van de maatregelen en de hulpmiddelen op basis van lokale criteria en een kosten-baten analyse. Dat laat de planners toe te bepalen welke maatregelen of hulpmiddelen het meest effectief zullen zijn in een bepaalde gemeenschap.
7. Het ontwikkelen van een gedetailleerde strategie voor implementatie met tijdslijnen en benodigde budgetten.

SCENARIOPLANNING
(BESCHREVEN DOOR PAUWELS EN IN DE VRIENDT, 2007)

Dit is een vrij tijdsintensieve methode waarvoor nogal wat deskundigheid moet ingehuurd worden. We gaan hier verder niet uitgebreid op in (Cahier '07 van WisselWERK is volledig gewijd aan scenarioplanning). Scenarioplanning begint met het afbakenen van het project en focusonderwerp: welke strategische vragen stellen zich, wat is de geografische, thematische en organisatorische afbakening van het scenarioproject. We bepalen wat de mate van diepgang en detaillering is en hoever we willen vooruitkijken. Om bij het onderwerp van dit cahier te blijven: het zal hier gaan om een plaatselijke gemeenschap die getroffen wordt door mondiale klimaatproblemen, uitputting van de voorraden en een falend economisch systeem.

In een volgende fase worden de context, de trends en de drijvende krachten geanalyseerd op demografisch, economisch, sociaal-cultureel, ecologisch, politiek en technologisch vlak. Vervolgens worden de assen bepaald waarop zich ontwikkelingen kunnen voordoen. Bijvoorbeeld: globalisering versus het lokale of regionale, individuele waarden versus gemeenschappelijke waarden, enz... Op die assen worden dan scenario's gebouwd: de toekomst zoals ze zou kunnen zijn...

Die scenario's worden dan omgezet in scripts, beeldrijke verhalen die de wereld van het betreffend scenario beschrijven. Ieder van die scripts toont duidelijk aan welke kansen er zich aandienen, welke bedreigingen er zich voordoen en welke strategische opties er kunnen genomen worden. Die kunnen dan op hun beurt vertaald worden naar concreet beleid of concrete acties binnen de gemeenschap.

In het WisselWERK cahier '07 wordt het scenarioplanningsproces beschreven dat SoCiuS in 2007 organiseerde, alsook de resultaten ervan.

EEN BORDSPEL OM JE TOEKOMSTVISIOEN TE ONTWIKKELEN (NARESH GIANGRANDE IN HOPKINS, 2009; P. 114-115 EN BIJLAGE 2, P. 250-251)

Van dromen naar plannen om uiteindelijk je dromen te verwezenlijken, het is een niet zo gemakkelijke opgave. In Hopkins (2009) wordt een zeer eenvoudige vorm van backcasting voorgesteld in de vorm van een spel.

Het spel werd ontwikkeld door John Croft (Gaia fonds West-Australië). Ideaal bij deze oefening is een groep van zes tot acht mensen. Als de groep groter is, kan hij opgesplitst worden en naderhand kunnen de resultaten van de groepen samengevoegd worden. De centrale vraag voor de groep is 'wat willen we bereiken?' en voor iedere deelnemer afzonderlijk 'wat moet het gezamenlijk project bereiken om mijn deelname voor honderd procent de moeite waard te maken?' Er wordt een praatstok aan een deelnemer gegeven die zijn of haar zeg kan doen. Zolang die stok in haar/zijn bezit is, wordt de spreker niet onderbroken. Wanneer iedereen klaar is, heb je een lijst met doelen waaraan het project moet voldoen. Het uiteindelijke doel van het spel is het project zo te ontwerpen dat honderd procent van de projectdoelen kan gerealiseerd worden.

Op een groot bord of flip-over wordt een cirkel getekend met bovenaan 'start' en onderaan 'finish'. De groep gaat nu brainstormen over welke plannen en acties moeten ondernomen worden om alle projectdoelen te kunnen realiseren. De suggesties uit de brainstorm worden op een groot papier neergeschreven dat onderverdeeld is in vier

velden: dromen, plannen, doen en vieren. Bij de aldus bekomen lijst krijg je een idee van de sterke en zwakke kanten van de groep of van het project. Op dat papier worden lijnen getrokken die de verschillende taken in 'dromen, plannen, doen en vieren', met elkaar verbinden. Alle activiteiten moeten elkaar logisch opvolgen. Als dat niet het geval is, ontbreekt er een stap. Die kan je bijvoegen.

Die logische volgorde wordt op de start-finish-cirkel overgebracht. Ieder groepslid denkt verder na over taken waarover hij of zij enthousiast is en zich competent voelt of waarvoor hij of zij bang is om ze op te nemen. De initialen van iedereen worden in een verschillende kleur (al naargelang het antwoord op deze vragen) naast de taak gezet. Zo zullen mensen die bang zijn voor een taak, veel steun nodig hebben van mensen die er competent voor zijn. Als de bord-cirkel af is, heb je meteen een agenda voor het project die kan gebruikt worden bij voortgangsbijeenkomsten. Taken waaraan men begonnen is, kunnen afgevinkt worden, taken die af zijn worden ingekleurd.

Enig speurwerk op het internet levert een overvloed op aan kant en klaar materiaal om je visioning-oefening voor te bereiden. In de 'meer lezen' rubriek geven we nog enkele links. Ook deel 2 van Hopkins (2009) is aan visievorming en visioning gewijd.

Johan De Vriendt
hoofdredacteur WisselWERK

MEER LEZEN

DE VRIENDT, Johan (red.) (2007): "Er is leven na de 'mort subite'. Toekomstverkenning voor het sociaal-cultureel werk". WisselWERK-cahier '07, Brussel: SoCiuS. Daarin ook het artikel van Jos Pauwels: "Toekomstscenario's en de kunst van het ver(der)-kijken." Het artikel gaat in op de methode van scenarioplanning.

DOBSON, Charles (z.d.): "The Citizen's Handbook. Practical assistance for those who want tot make a diffference" downloadbaar via www.vcn.bc.ca/citizens-handbook.

HOPKINS, Rob (2009): "Het transitie handboek. Van olie-afhankelijkheid naar lokale veerkracht." Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel. Hoofdstuk 7 is getiteld: "Visioning: de kracht gebruiken van een visionair toekomstbeeld." Hoofstuk 8 schetst een toekomstbeeld voor 2030 en hoofdstuk 9 beschrijft het Kinsale-experiment waarbij een dorp een gemeenschappelijke visioning-oefening onderneemt. In dit boek ook een kaderstukje van GIANGRANDE, Naresh: "Bordspel als instrument om je toekomstvisioen te ontwikkelen en vorm te geven".

THE CO-INTELLIGENCE INSTUTE (z.d.): "Scenario and visioning work". Te raadplegen via http://www.vo-intelligence.org/P-scenario-visioning.html.

FUTURE SEARCH NETWORK: "Future Search" een methode van toekomstonderzoek beschreven in http://www.futuresearch.net/method/whatis/index.cfm

POLIS WATER SUSTAINABILITY PROJECT: "Watersmart toolkit" in www.poliswaterproject.org/toolkit

Verder nog:

http://ctb.ku.edu/en/tablecontents/chapter2_section13_tools.htm

www.ncl.org/publications/online/VSPHandbook.pdf

http://www.ncl.org/cs/services/visioning.html

http://trainingforchange.org/visioning

STORYTELLING

De kracht van verhalen

Johan De Vriendt

Samenvatting

De samenleving wordt beheerst door hen die haar hun verhalen en beelden opleggen. Verhalen vertellen is al millennia lang de wijze waarop waarden en normen in een samenleving worden doorgegeven. Verhalen zijn niet alleen een element van stabiliteit en van behoud van de heersende orde; ze kunnen ook ingezet worden om verandering te bewerkstelligen. Je kan gebruik maken van heel veel middelen om verhalen in omloop te brengen.

De Italiaanse marxist Antonio Gramsci betoogde dat revolutionaire veranderingen niet worden bewerkstelligd door het veroveren van het politieke machtscentrum, maar door beheersing van het ideeëngoed en het maatschappelijk discours. Het reilen en zeilen van een samenleving wordt beheerst door diegenen die haar hun verhalen en beelden opleggen. Het Amerikaanse ideaal werd vorm gegeven door verhalen over de opgang van arme luis tot rijk, succesvol ondernemer. Godsdiensten ontstonden door het samenbrengen van gecodificeerde verhalen. Ook staten hebben hun verhalen waaruit ze legitimatie putten. Zo werd Henri Pirennes 'Histoire de Belgique' gebruikt als legitimatie van het huidige België. Het Vlaams zelfbewustzijn werd ondermeer gewekt door de verhalen van Conscience als de 'Leeuw van Vlaanderen', 'Jacob Van Artevelde', 'De boerenkrijg' en 'De Kerels van Vlaanderen'. De Servische ambities in Kosovo worden gelegitimeerd door verhalen over de slag op het Merelveld... Families hebben hun grote en kleine verhalen waardoor de familieband versterkt en benadrukt wordt. Ook het bedrijfsleven wendt het verhalen vertellen aan om de eigen organisatiedoelen te verwezenlijken: er worden boeken over geschreven en dure cursussen rond georganiseerd.

Het vertellen van verhalen was een traditie die in alle culturen en lang voor de invoering van het schrift beoefend werd. De rol van verhalenvertellers was in schriftloze culturen van uitzonderlijk belang. De Afrikaanse verhalenvertellers, de griots, stonden in hoog aanzien. Waarden en normen van een samenleving werden doorheen hun verhalen doorgegeven. "De vertellers werden alom gevreesd en gerespecteerd. Ze stonden vaak dicht bij de machthebbers, als bewaarders van alle mondelinge verdragen en overeenkomsten, als verkondigers van de heldendaden van de stam en de chefs van weleer. Ze (...) waren het geheugen van de groep en hielden de oude deugden in ere." (Arnold, 2002)

DE KRACHT VAN VERHALEN

"Het vertellen van verhalen heeft een bijna magische uitwerking op mensen en hun relaties met anderen. Het refereert aan de oeroude behoefte om via het vertellen greep te krijgen op de werkelijkheid. De heilige boeken van heel wat godsdiensten vertellen hun waarheden via een verhaal. Kinderen leren de wereld kennen via verhalen. Het verhaal is een voertuig om abstracte begrippen en waarheden duidelijk te maken. (...) Het vertellen van verhalen is een van de oudste vormen van menselijke communicatie en voor veel mensen essentieel om hun wereld te kunnen begrijpen. Onder verhalenvertellers en hun toehoorders ontstaat een vertrouwelijke sfeer. Een verhaal over jezelf maakt je bovendien kwetsbaar. Wanneer die verhalen gedeeld worden, kan er vertrouwen ontstaan in jezelf, in de groep of de gemeenschap die dezelfde verhalen deelt. In de mate dat de verhalenvertellers kwetsbaarder worden, wordt de groep sterker en in staat om gemeenschappelijke projecten op te zetten." (De Vriendt, 2005, p. 126-127)

Ik heb pas voor het eerst de kracht van verhalen beseft toen ik in de jaren '80 als journalist werkte voor een dagblad en, en passant, ook voor een stadskrant. Op een bepaald ogenblik werden we geconfronteerd met het frauduleus faillissement van een grote textielfabriek. Ik probeerde toen de oorzaken van dit faillissement inzichtelijk te maken aan de hand van een verhaal over de opeenvolgende generaties uit dit familiebedrijf. Na publicatie ontmoette ik een van de afgedankte arbeiders uit die fabriek op café. Hij sprak me aan over dat faillissement en vertelde me dat hij, na het lezen van mijn artikel, pas goed begreep hoe de vork aan de steel zat en waarom het hem speet dat hij niet actiever bij het vakbondswerk in die onderneming betrokken was. Dit verhaal had de werkelijkheid voor die arbeider inzichtelijk gemaakt en zou waarschijnlijk ook een mobiliserend effect gehad hebben, moest het voor de faling verschenen zijn.

Verhalen zijn dus niet alleen een element van stabiliteit, van behoud van de heersende orde, ze kunnen ook ingezet worden om veranderingen te bewerkstelligen. Tesselaar en Scheringa (20087) [1] zien 6 manieren waarop verhalen betekenis kunnen krijgen voor veranderingspraktijken:

- Verhalen bieden context, betekenis en zin: verhalen geven een betekenis aan doelstellingen, ze plaatsen ze in een groter kader. Het verhaal "plaveit de weg naar begrip en draagvlak" (p. 43)
- Verhalen verbinden: verhalen verbinden niet alleen mensen - we voelen ons een onderdeel van het verhaal - ze verbinden ook de theorie, de macro-gebeurtenissen, met de concreet beleefde ervaringen.
- Verhalen zetten aan tot actie en geven richting: "een goed verhaal inspireert en motiveert dus en kan ook mogelijk geruststellen" (p. 48). Verhalen voeden ook de fantasie en dagen uit. Het feit dat ze voort verteld worden, geeft aan dat mensen er zich door gegrepen voelen.

- Verhalen maken abstracte informatie concreet. "Een verhaal kan worden gebruikt om een boodschap te verduidelijken en van een context te voorzien" (p. 49). Zo bestaan de heilige boeken van de grote godsdiensten uit verhalen waarin hun waarheden en betekenisgeving vervat zit.
- Verhalen geven inzicht, ook in wat gezien wordt als ongrijpbaar. De arbeider uit die textielfabriek uit vorige paragraaf kreeg door dit verhaal inzicht in de werkelijke situatie van zijn bedrijf.
- Verhalen 'framen'. Aan verhalen kan een betekenis of een kader worden meegegeven. Journalisten doen dit meestal in de titels van hun verhalen. Zo las ik vandaag in de krant een artikel over de septemberverklaring van minister-president Peeters aan het Vlaams Parlement. Het verhaal werd in het frame besparingen geduwd door de titel "Vlaamse Regering haalt buikriem aan". Met een frame moet opgelet worden: het kan mensen ertoe aanzetten om het verhaal niet te lezen / te bekijken / te beluisteren.

HET VERTELLEN VAN VERHALEN

Met de explosieve uitbreiding van de nieuwe media is de wijze waarop we verhalen kunnen vertellen ook navenant uitgebreid. We zijn niet alleen meer aangewezen op het kampvuur of de open haard.

- Verhalen kunnen verteld worden via de pers: vooral de plaatselijke media zijn hier belangrijk. Het plaatselijke dorps- of wijkkrantje, het verenigingsgazetje, gelegenheidspublicaties, de regionale reclamekrant... zijn goede media om je verhalen aan de man of vrouw te brengen.
- Het internet biedt een waaier aan mogelijkheden: je kan verhalen plaatsen op je website, je kan ze via mail versturen, je kan filmpjes maken op 'You tube', je kan gebruik maken van facebook, netlog, twitter...
- Je kan verhalen ook presenteren via straatanimatie, toneel, film, regionale televisie... Victoria de Luxe uit Gent heeft een grote reputatie rond het 'vangen van verhalen' voor doeleinden van gemeenschapsopbouw (zie ook De Vriendt, 2005).
- Verhalen kunnen ook ondersteund worden via allerhande technieken als affiches, straatbeelden, mail, twitter... Je kan gebruik maken van teasers die de nieuwsgierigheid prikkelen
- Je kan evenementen organiseren waarop het vertellen van verhalen een centraal element is. Zo organiseerde Vormingplus Kempen het straatspinnen (Schuer, 2007), een straatproject waarbij buren hun deuren openzetten en bij elkaar over de vloer komen voor een gezellige babbel. Hier kunnen ook verhalen verteld worden.

Tesselaar en Scheringa (2008) maakten een lijstje met aandachtspunten voor het maken van een goed verhaal (p. 187):

- Welk doel wil je bereiken met je verhaal? Voor wie is het bedoeld? In welke context wordt het verteld?
- Kies voor authenticiteit: persoonlijke verhalen uit de eigen ervaring spreken het meest aan.
- Maak er een echt verhaal van met een hoofdpersoon, helpers en tegenstanders, met een probleemstelling, dilemma's, een worsteling voor de oplossing en een einde. Kortom, een echt verhaal.
- Het verhaal moet uitdagen en verrassen.
- Naast de feiten ook aandacht geven aan emoties.
- Geen expliciete moraal meegeven, mensen moeten kunnen interpreteren.
- Van een verhaal waarin je betrokken bent, moet je voldoende afstand kunnen nemen om het goed te kunnen vertellen en anderen de ruimte te laten om er hun eigen weg mee te gaan.
- Blijf jezelf bij het vertellen.
- Oefen en test je verhaal en vraag feedback.

Goede verhalenvertellers zijn ook goede luisteraars. Ze maken niet alleen gebruik van verhalen die al in de gemeenschap leven, ze hebben ook aandacht voor de wijze waarop hun verhalen doorverteld worden. Dat zegt iets over de ontvangst van het verhaal en over de wijze waarop mensen denken over de in het verhaal aangeraakte problematiek.

TAAL EN VERHAAL, VERHALEN EN TEGENVERHALEN

Louis Caroll liet Humpty Dumpty aan Alice (in het boek 'Alice in Wonderland') vertellen dat wie de baas is, uitmaakt wat woorden en zinnen betekenen. Wie het systeem beheerst, legt zijn taal op aan wie het ondergaat. Of, de bazen in een samenleving bepalen de betekenis van woorden. Heel klassiek hier zijn de woorden 'werknemer' en 'werkgever', waarbij men zich kan afvragen wie werk gééft en wie het néémt. In dit geval weet je dat de gemeenschappelijke taal gemaakt is door zij die economische macht uitoefenen in het maatschappelijk systeem. Het woord 'neger' heeft een minachtende betekenis gekregen in een context van racisme, waarin gekleurde mensen als minder werden beschouwd door de heersende blanke gemeenschap. Bij opstanden en verzet tegen het West-Europese kolonialisme werden 'vrijheidsstrijders' steevast 'terroristen' genoemd. Het woord 'Vlaanderen' en Vlaams' krijgt een ondertoon van onverdraagzaamheid door de accaparatie ervan door extreem-rechts. De nucleaire lobby in België probeert ons te doen geloven dat kernenergie goed is voor het milieu omdat er geen uitstoot is van CO_2 . Ze doet dat met zeer dure reclamecampagnes en krantenbijlagen.

Piet Reckman schreef in zijn boekje over maatschappijverandering (1980): "...met de taal (wordt) de werkelijkheid benoemd, uitgedrukt en ook gericht? Door de taal worden mensen op hun plaats gezet, worden tegenstellingen verhuld, worden bewustzijn en opvattingen van mensen beïnvloed, worden kennis en valse kennis verbreid, worden signalen en commando's gegeven. Maar met behulp van de taal kan ook kritiek worden gegeven en kritiek worden ontwikkeld."

Er bestaan verschillende manieren om taal en verhalen te manipuleren of een andere betekenis te geven:

- Neem het volk zijn taal af en vervang ze door de taal van de elites. De Vlaamse emancipatiestrijd staat bol van zulke verhalen. Mijn vader moest in zijn schoolinternaat tijdens alle activiteiten rechtstaan wanneer hij betrapt werd op het spreken van zijn eigen taal. Hij kon van dit 'signum' afraken door een andere te verklikken die Nederlands sprak. De invoering van het Algemeen Nederlands heeft ervoor gezorgd dat veel verhalen en woorden van het volk verdwenen zijn. Het algemeen doorsijpelen van het Engels zou ook wel eens dezelfde gevolgen kunnen hebben.
- Neem een woord (of een verhaal), ontdoe het van zijn betekenissen en geef er een andere inhoud aan.
- Gebruik een woord of verhaal te pas en te onpas, zodat het met jouw visies of meningen geassocieerd wordt. Zo probeert extreem-rechts de figuur van priester Daens als voorvechter van het uitgebuite arbeidersvolk voor eigen kar te spannen.
- Verbind woorden met normen en waarden. Zo wordt het woord 'onzedelijkheid' geassocieerd met seksualiteit. Je zou evengoed het misbruik van fossiele brandstoffen onzedelijk kunnen noemen.
- Geef neutrale namen aan dat wat als negatief of schadelijk overkomt. De massa's burgerslachtoffers van militaire bombardementen worden 'collateral damage', zijdelingse schade, genoemd.
- Een verhaal dat op televisie verteld wordt is 'meer waar(d)' dan het verhaal van de radio. En dit heeft op zijn beurt meer waarde dan wat in de krant komt. Als journalist heb ik dat eens scherp ervaren toen mijn hoofdredacteur geen belang hechtte aan een plaatselijk verhaal over cadmiumvervuiling. Toen het bericht, weken nadien, op de radio in het nieuws van zeven uur kwam, kreeg ik een bericht op de voorpagina en de hele pagina vijf.
- Een verhaal dat al lachend kan verteld worden geeft meer impact. Mopjes maken de realiteit hanteerbaar. De talrijke moppen over de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog hielden mensen weerbaar.

Verhalenvertellers moeten dus ook luisteren naar de verhalen die in een gemeenschap de ronde doen. Welke verhalen worden er verteld? In welke bewoordingen? Door wie? Waar? Welke boodschappen probeert men over te brengen? Welke belangen dient dit

verhaal? Hoe reageren mensen er op?... Via dergelijke analyse kan men beter begrijpen waarom de mensen reageren zoals ze reageren, kan men tegenverhalen vertellen, kan men terug greep krijgen op een veranderingsproces naar duurzaamheid.

Johan De Vriendt
hoofdredacteur WisselWERK

NOOT

(1) Alhoewel het boek "Storytelling. Handboek" geschreven is in een ondernemingscontext, is veel van wat hier geschreven is, universeel toepasbaar.www.

MEER WETEN

ARNOLD, Marie-Madeleine (2002): "De Afrikaanse vertellers". In: Dimensie 3, Brussel: Ministerie van Buitenlandse Zaken, nummer van juni-juli 2002, p. 17-18.
DE VRIENDT, Johan (2005): "Levensverhalen als bron voor gemeenschapsopbouw". In: WisselWERK-Cahier '05, "Biografisch leren en werken" (p. 115-129), Brussel: SoCiuS.
RECKMAN, Piet (1980): "Hoe anders? Over maatschappijverandering." Baarn: In den Toren.
SCHUER, Viviane (2007): "Spinnen in de straat. Een handleiding voor een buurtproject". Turnhout: Vormingplus Kempen. Zie ook WisselWERK 4/4, november- januari 2007-2008, p. 26 -28: De Vriendt, Johan: "Spinnen in de straat, Nieuw leven voor sociale buurtnetwerken.
TESSELAAR, Suzanne & SCHERINGA, Anette (2008): "Storytelling handboek. Organisatieverhalen voor managers, trainers en onderzoekers." Amsterdam: Uitgeverij Boom

HET WERELDCAFÉ: VERBETER DE WERELD, BEGIN OP CAFÉ...

Johan De Vriendt

)(***Samenvatting***

Een café is altijd al een plaats geweest voor diepzinnige conversaties over dingen die er toe doen. Juanita Brown gebruikt het café als metafoor voor een werkvorm waarbinnen gesprekken gevoerd worden over zaken die de gemeenschap aanbelangen en als vertrekpunt voor verdere actie. In dit artikel worden de principes en de werkwijze van een wereldcafé beschreven en wordt ingegaan op de gespreksregels, de taken van de gastheer of gastvrouw en het wereldcafé als mobiliserend instrument.

"In dat kleine cafeetje bij ons op het plein
Daar is het gezellig, daar willen we zijn
Geen mens denkt aan morgen, we voelen ons thuis
In dat kleine cafeetje zijn wij kind aan huis

Heeft het soms tegengezeten, kom je er weer es niet uit
Kom dan maar naar ons cafeetje, hoor eens een ander geluid
Tien tegen een gaat het beter, vergeet je snel wat is geweest
Want aan de bar tussen vrienden is het altijd feest"

Johnny Hoes

De meesten onder ons kennen deze sfeer uit het liedje van Johnny Hoes. Het café is in ons land niet meer weg te denken als ontmoetingsplaats, als plaats voor diepzinnige conversaties, als plek waar we onze emoties kwijt kunnen. Maar ook als omgeving waar de wereld voortdurend verbeterd wordt. Alleen, het bleef bij cafégesprekken. Ideeën, plannen, voornemens... ze gingen op in tabaksrook en de geur van verschaald bier.

Juanita Brown, oprichtster van Whole Systems Associate, was ongetwijfeld getroffen door de stroom van creativiteit die uit zo'n cafégesprekken opborrelde en al even verbaasd over het weinige daar verder mee gebeurt. Ze werkte samen met haar partner David Isaacs de werkvorm 'world café' uit. Deze werkvorm verspreidde zich zeer snel in de Verenigde Staten, maar ook in Europa en de rest van de wereld. Intussen groeide een wereldwijd netwerk van beoefenaars/'caféhouders'/begeleiders die allerlei vragen

voorleggen, ook via het internet. Dit netwerk omschrijft het wereldcafé als "de bewustwording en inschakeling van collectieve intelligentie door middel van gesprekken over belangrijke onderwerpen".

Het wereldcafé is een werkvorm die ervoor zorgt dat mensen met elkaar in gesprek raken over dingen die echt belangrijk zijn, zoals zo dikwijls op café gebeurt. Het is kenmerkend voor een cafégesprek dat het dikwijls om toevallige ontmoetingen gaat, dat er los en vlot kan gepraat worden over dingen die er echt toe doen en dat er niet zozeer gedebatteerd wordt, maar verteld, uitgewisseld, geluisterd en doorgevraagd. En vooral ook (en dat gebeurt niet op café) dat de resultaten van deze gesprekken samengebracht worden en er verdere afspraken gemaakt worden. Het wereldcafé is een werkvorm die kan gebruikt worden voor zowel kleinere groepen van twaalf deelnemers als voor zeer grote groepen van pakweg duizend mensen. Ook het opleidingsniveau van de deelnemers of de verstandelijke ontwikkeling doet niet ter zake. Iedereen kan deelnemen aan een wereldcafé. Op het internet vonden we een handleiding van een belangennetwerk voor verstandelijk gehandicapten, dat in wezen niets verschilt van andere handleidingen.

DE PRINCIPES

Het wereldcafé gaat uit van de veronderstelling dat mensen in zich de wijsheid en de creativiteit dragen om ook de moeilijkste uitdagingen te beantwoorden. Via het wereldcafé proberen we om die kennis over de belangrijke dingen in het leven te ontdekken en aan te wenden. Het netwerk World Café (www.theworldcafe.com) formuleerde zeven principes die aan de grondslag liggen van deze werkvorm:

1. Een context creëren. Je moet weten waarom je mensen samenbrengt. De doelstelling en het thema moeten duidelijk zijn, je moet weten welke mensen je zal uitnodigen en hoe je dat doet.
2. De plaats waar het gesprek plaatsvindt, moet gastvrij zijn, een ontspannen sfeer uitademen en veilig aanvoelen. De uitnodiging moet duidelijk zijn maar toch niet de indruk geven dat er zwaar moet gewerkt worden. Per vier of vijf deelnemers wordt een tafeltje voorzien met papieren tafellakens en voldoende schrijfmateriaal; de ruimte moet uitnodigend werken, een praatcafé als het ware. Iets te eten en te drinken aanbieden werkt altijd goed.
3. Ga goed na welke vragen binnen het thema belangrijk zijn. De vragen moeten duidelijk zijn en uitnodigen tot nadenken en reflecteren. Ze moeten samenhangen met de motivatie waarom de deelnemers gekomen zijn. Ze moeten uitnodigen tot verkennen van de mogelijkheden.
4. Iedereen aanmoedigen om een bijdrage te leveren. De deelnemers aan een wereldcafé worden onderdeel van een levend netwerk. Er worden zoveel mogelijk verbindingen tussen de deelnemers gemaakt door bijvoorbeeld elk kwartier een

bel te luiden zodat de deelnemers kunnen doorschuiven naar een andere tafel. Door het feit dat de deelnemers met (bijna) iedereen in contact komen, wordt veel collectieve intelligentie vrijgemaakt.

5. Verschillende invalshoeken en standpunten worden met elkaar verbonden zodat een kruisbestuiving tot stand komt. Elke keer wanneer de deelnemers doorschuiven, nemen zij de resultaten van hun eerder gesprek mee naar de volgende tafel. Aan het begin van het eerste tafelgesprek wordt een gastheer/gastvrouw gekozen die tijdens alle gespreksronden aan dezelfde tafel blijft. Het is haar/zijn taak om alles wat in de groep naar boven komt, te noteren op flappen of tafellakens van papier. De gastheer of -vrouw vertelt bij iedere nieuwe groep wat er in voorgaande groepen verteld is. De nieuwe 'gasten' delen elkaar mee wat er in hun vorige gesprekken aan bod gekomen is. Op die manier worden verschillende gespreksdraden samengeweven en ontstaan dikwijls verrassende inzichten.
6. Naar elkaar leren luisteren. Dat is meestal moeilijk, maar het laat toe om na verloop van tijd een verband te ontdekken met een groter geheel. Patronen worden duidelijker, nieuwe vragen duiken op.
7. Gezamenlijke ontdekkingen delen. Op het einde van het proces wordt er ruimte gemaakt om de uitkomsten van de tafelgesprekken met elkaar te delen. Dit laat toe dat de collectieve kennis toeneemt en dat er mogelijkheden voor actie tot stand komen.

DE CAFÉ-ETIQUETTE OF DE GESPREKSREGELS

Om tot een goed gesprek te komen, dienen uiteraard een aantal regels in acht genomen te worden. Het is een taak van de gastvrouw of -heer om die regels te bewaken. Ze komen er op neer dat:

- we ons concentreren op wat echt belangrijk is;
- we ervan uitgaan dat iedereen zijn/haar bijdrage kan leveren;
- niet alleen de ratio van belang is, maar ook de emoties en gevoelens;
- geluisterd wordt met het oog op begrijpen;
- ideeën met elkaar in verband gebracht worden;
- goed luisteren nieuwe inzichten en diepzinnige vragen meebrengt;
- speelsheid aangemoedigd wordt: schrijven, krabbelen of tekenen op de tafellakens of de flappen wordt aangemoedigd.

DE WERKWIJZE

Op het internet circuleren vele varianten van werken met een wereldcafé. Het komt er op neer dat er geen standaardformule bestaat, maar dat het om maatwerk gaat. De werkwijze en de uitvoering ervan zal gekozen worden in functie van de gewenste

resultaten. Zo kan je werken met één of met verschillende vragen, je kan je vragen op voorhand maken of ze door de groep laten bepalen. Je kan ook variëren in het doorschuifsysteem, in de manier waarop de ideeën genoteerd en verzameld worden, in het gebruik van allerlei hulpmiddelen of in de wijze waarop je ze bundelt en kenbaar maakt.

Wat hierna volgt is dus slechts één mogelijke werkwijze.

Ronde 1

De vraag (of vragen voor verschillende tafels) wordt gesteld en op een flap geschreven. Het kan om een algemene vraag gaan over een onderwerp dat er toe doet. In het transitiehandboek (Hopkins, 2009) worden een aantal voorbeelden van vragen gegeven:

- Is piekolie een crisis of een kans voor lokale gemeenschappen?
- Hoe relevant is het Minder Energie Model voor mij en mijn situatie?
- Hoe communiceren we antwoorden op piekolie, zowel binnen de gemeenschap als tussen verschillende gemeenschappen?
- Welke vaardigheden moeten we leren en welke trainingen moeten we organiseren om adequaat te kunnen reageren?

Aan de vraagstelling is te merken dat gemikt is op een publiek dat al een bepaalde voorkennis over de problematiek heeft.
In deze ronde komt het er op neer dat de deelnemers de vraag verkennen, dat iedereen vanuit zichzelf praat en dat iedereen kan uitpraten terwijl de anderen luisteren. Wie wil reageren noteert het voor zichzelf en komt er op terug als hij/zij aan de beurt is.

Ronde 2

Na bepaalde tijd schuiven de deelnemers door naar een andere tafel. Er wordt op gelet dat zoveel mogelijk andere mensen bij elkaar zitten. Alleen de gastvrouw of -heer blijft zitten en vertelt de deelnemers wat er aan die tafel gezegd is. De deelnemers vertellen elkaar de essentie van wat aan hun (eerste) tafel verteld is. Vervolgens stelt de gastvrouw/-heer een verdiepende vraag waarbij verder gebouwd wordt op wat reeds aan bod kwam en waarbij inzichten met elkaar verbonden worden in een poging om de onderliggende structuur te ontdekken.

Ronde 3 (of 4, of 5)

De procedure wordt herhaald. Iedere keer bouwt men verder op wat al aan bod kwam en poogt men dieper door te dringen tot de kern van de zaak. Wanneer het om een dringend probleem gaat, worden dialoogrondes gehouden met als opdracht om actiepunten te halen uit wat reeds genoteerd is.

Afsluitende ronde: Hier gaat het om een plenaire terugkoppeling waarin de verworven nieuwe inzichten en kennis met iedereen gedeeld wordt. Hier kunnen ook afspraken gemaakt worden en mogelijkheden tot actie weerhouden worden.

DE GASTHEER OF -VROUW

De begeleider van het wereldcafé, de cafébaas als het ware, heeft als taak het geheel in goede banen te leiden. Het gaat om iemand die betrokken is in de voorbereiding, gaande van het bepalen van de doelstelling, het kiezen van een naam voor het café en het ontwerpen van de uitnodiging tot het creëren van de sfeer. Hij of zij verwelkomt de deelnemers, brengt ze met elkaar in contact en opent de bijeenkomst plenair.

Hij of zij legt de bedoeling van de bijeenkomst uit, licht de centrale vraag of vragen toe, legt de café-richtlijnen en de etiquette uit, toont uit hoe alles logistiek werkt en vertelt wat de rol van de tafelgastheer of -vrouw is. Tijdens het gesprek gaat hij of zij van tafel tot tafel waarbij eventueel verdere uitleg gegeven wordt of vastgelopen gesprekken gedeblokkeerd worden. De begeleider heeft als taak om de tijd te bewaken, om de ideeën en belangrijkste inzichten te verzamelen en visueel weer te geven. De begeleider zal creatief moeten zijn om onverwachte situaties het hoofd te bieden of om het verder verloop aan te passen aan de behoeften en de situatie van de groep.

EN VERDER?

De resultaten van het wereldcafé kunnen gebundeld worden in bijvoorbeeld een krant, een brochure, een stripverhaal, een theaterstuk of artikels in de plaatselijke krant. Dat is echter nog maar het halve werk. Afhankelijk van de resultaten, zal de groep die het initiatief vorm gaf veel aandacht moeten besteden aan de uitvoering van wat er in het café naar boven is gekomen. Wereldcafés zijn geen vrijblijvende instrumenten: ze geven verdieping, ze genereren creatieve oplossingen voor vraagstukken, kwesties en problemen, maar ze mobiliseren vooral krachten binnen een gemeenschap waarmee zorgvuldig moet worden omgesprongen. Als het instrument niet goed gebruikt wordt, en vooral wanneer er niet op verder gebouwd wordt, werkt het eerder demobiliserend en demotiverend. In Vlaanderen wordt dit nogal plastisch uitgedrukt: ze dronken een glas, ze p. een plas en alles bleef zoals het was... Als er wel op verder gebouwd wordt is dit een voorbeeld van wat Freire bedoelde met het begrip ‘conscientisatie’: mensen en gemeenschappen die, vanuit een reflectie op de werkelijkheid en hoe ze zou kunnen zijn, overgaan tot handelen.

Johan De Vriendt
hoofdredacteur WisselWERK

MEER WETEN

Op het internet zijn veel handleidingen voor het opzetten van een wereldcafé te vinden. Belangrijk hierbij zijn:
- www. theworldcafe.com
- www.theworldcafecommunity.org. Op deze website is ook een 'cybrary' te vinden waar je doorverwezen wordt naar andere relevante lectuur.

Zie ook:

BROWN, Juanita (2002): "The World Café. A resource guide for hostinhhg conversations that matter." Mill Valley: The Whole Systems Associates.
BROWN, Juanita; ISAACS, David & World Café Community (2005): "The World Cafe: Shaping Our Futures Through Conversations That Matter." San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.

OPEN SPACE: DE WET VAN DE TWEE VOETEN

Johan De Vriendt

}{ ***Samenvatting***

'Open Space' is een werkvorm die eerder toevallig ontstaan is toen men merkte dat de koffiepauzes op een conferentie vaak veel belangrijker zijn dan het gebeuren zelf. Deze werkvorm is geschikt voor grote groepen mensen om na te denken over zeer complexe problemen. Ze worden uitgedaagd om tot antwoorden, oplossingen en afspraken te komen. Basisprincipes zijn: de mensen die komen zijn de juiste mensen, het begint wanneer het begint, wat gebeurt, is het enige wat kan gebeuren en als het gedaan is, is het gedaan. Er is een wet en die luidt: gebruik je twee voeten om weg te gaan als je niets kan leren of bijdragen of ga naar een andere sessie waar dat wel kan. In het artikel wordt de werkwijze beschreven en wordt bekeken wanneer 'Open Space' kan gebruikt worden en welke resultaten kunnen verwacht worden

Waarschijnlijk maakte je het meer dan eens mee: conferenties of vergaderingen die slaapverwekkend, ergerniswekkend, niets nieuws bevattend, veel te geleerd, veel blablabla... (vul zelf maar verder aan) waren. De enige conclusie die je achteraf kon trekken was: 'zonde van mijn tijd'. Je mag er ook niet aan denken wat een economische verspilling zulke bijeenkomsten zijn als het om mensen gaat die beroepshalve dit soort meetings moeten meemaken. Als het om vrijwilligers gaat, is het verlies nog veel groter (alhoewel niet uit te drukken in klinkende munt): er gaat menselijke energie en goodwill verloren. De werkvorm 'Open Space' kent om dat te vermijden slechts één wet: die van de twee voeten. "Als mensen gedurende een bijeenkomst merken dat zij in een situatie niets leren of bijdragen, moeten zij hun twee voeten gebruiken om naar een meer productieve plek te gaan." Uitermate geschikt dus om mensen te mobiliseren voor wat hun echt interesseert en om betweters, zageventen en monopolisten af te blokken. De werkvorm is niet geschikt voor controlefreaks, omdat de uitkomst vooraf niet te voorspellen is. Nochtans is het een zeer krachtige werkvorm om doorbraken te realiseren in een veranderingsproces. Als dusdanig is 'Open Space' een geschikt instrument om te gebruiken in duurzame transitie op lokaal vlak.

OVER HET BELANG VAN KOFFIEPAUZES

'Open Space' ontstond als werkvorm in 1985 toen 85 mensen samenkwamen voor het derde jaarlijkse symposium rond organisatieverandering. De eerste twee conferenties werden traditioneel georganiseerd met papers, panels en alles er op en er aan. De deelnemers waren tot de conclusie gekomen dat, ondanks alle monumentale inspanningen en voorbereidingen, de echte resultaten geboekt werden tijdens koffiepauzes (Owen, brief history). Het derde symposium zou het dus over een andere boeg gooien. De deelnemers kenden op voorhand alleen het thema van de samenkomst, het begin- en het einduur. Er was geen agenda en geen stuurgroep, er waren geen documenten en de begeleider verdween na enkele uren. Vijfentachtig mensen zaten op het voorziene uur in een cirkel en tot hun aller verbazing hadden ze twee uur en dertig minuten later een agenda voor drie dagen gepland, met uurschema, workshops, plaatsen en deelnemers. Het mechanisme dat tot dit resultaat leidde was de eenvoud zelf. Als iemand er behoefte aan had een bepaald terrein verder te exploreren, schreef hij/zij een korte beschrijving op een pancarte, bevestigde die aan de muur en ging zitten. Wanneer alle pancartes aan de muur hingen, bepaalden de deelnemers met een voorstel de tijd en de plaats van de ontmoeting. Iedereen die geïnteresseerd was in een bepaald thema, schreef zijn/haar naam er onder. Zo simpel was het. De werkvorm 'Open Space' was geboren.

In de volgende symposia werd op dezelfde wijze met nog meer mensen gewerkt en de agenda was nog sneller klaar. In 1989 brak de werkvorm door en verspreidde zich eerst in de Verenigde Staten en India en vervolgens wereldwijd. Open Space werd ook verfijnd en uitgewerkt via het netwerk www.openspaceworld.org.

VIER REGELS EN EEN WET

'Open Space' is een werkvorm die grote groepen mensen (van 10 tot 1000 zegt men in de literatuur) toelaat om na te denken over een complex vraagstuk. De deelnemers zijn zelf verantwoordelijk voor de agenda en voor het succes van de bijeenkomst. Door de wijze van werken is één hinderpaal alvast genomen: er ontstaat minder weerstand ten opzichte van verandering. Vergaderingen met het oog op veranderingsprocessen, goed voorbereid met teksten, deskundigen, panels en alles er op en er aan, wekken dikwijls weerstand. Veel deelnemers krijgen het gevoel dat de richting van de verandering al op voorhand bepaald is en dat hun mening er eigenlijk niet toe doet. In het geval van 'Open Space' vertrekt men van nul. De richting van verandering ligt open, er is geen agenda die je groep ongemerkt in een bepaalde richting loodst.

De werkvorm heeft vier regels:

1. De mensen die komen zijn de juiste mensen. Het maakt niet uit wie er wel of niet is, welke rang of stand ze hebben, of ze behoren tot de top van de besluitvor-

mingspiramide of tot de basis. Belangrijk is passie en betrokkenheid bij het centrale vraagstuk.

2. Het begint wanneer het begint, het beginuur is altijd het juiste uur. Mensen worden gestimuleerd om niet strak met tijd om te gaan. Inspiratie en creativiteit verdragen slecht het keurslijf van een strakke agenda. Losser omgaan met tijd creëert ruimte voor inspiratie.
3. Wat er gebeurt is het enige wat kan gebeuren. De klemtoon ligt op wat hier en nu gebeurt. Op wat er vroeger gebeurde, kan je geen invloed uitoefenen. Mensen worden uitgenodigd om vanuit hun eigen verantwoordelijkheid, hun eigen mening en overtuiging, bijdragen tot het groepsgesprek te leveren.
4. Als het gedaan is, is het gedaan. Als je het antwoord op je vragen hebt, ben je klaar. Je moet niet proberen je antwoord te perfectioneren, meestal komt dat neer op verprutsen, om de tijd rond te maken. Anderzijds, als je enkele minuten voor de voorziene tijd een goed idee krijgt, is het niet klaar. Je moet er verder mee werken, misschien op een andere plaats of tijdstip, maar je houdt er niet mee op, want het is niet af.

Die spelregels worden dan gecombineerd met de "wet van de twee voeten". Als je op de plek waar je bent, niets kan leren, dreigt in slaap te vallen of geen bijdrage kan leveren, gebruik je je twee voeten en ga je weg. Naar een plek waar je wel iets kan leren of een bijdrage kan leveren, of naar een plek waar je ongestoord kan slapen en anderen niet lastig valt met je kleine of grote ergernissen.

DE WERKWIJZE

Vooraleer 'Open Space' van start gaat, is er één voorbereidingsbijeenkomst. Daar wordt het doel en de centrale vraagstelling geformuleerd. Er wordt bekeken wie wordt uitgenodigd en de uitnodiging wordt opgesteld. Die moet duidelijk en klaar zijn. De genodigden moeten ook weten dat het niet om een gewone bijeenkomst gaat. Er wordt ook bepaald hoe lang het 'Open Space'-evenement zal duren. Dat kan van één tot drie dagen zijn.

In Transition Town Totnes (zie eerder in dit cahier) waren de centrale vragen:

- Hoe zal de stad zich voeden na het tijdperk van goedkope olie?
- De economische heropleving van Totnes: hoe kunnen we een rechtvaardige, duurzame en gezonde economie opbouwen?
- Wat met de elektriciteit in Totnes als het uit is met goedkope olie?

Ook de logistiek van de vergadering moet verzorgd worden. Een voldoende grote centrale ruimte is van cruciaal belang. Hier moeten stoelen (geen tafels) opgesteld staan in concentrische cirkels. Dat is van belang om de deelnemers het gevoel te geven

dat iedereen even belangrijk is, dat ieders mening er toe doet, dat er geen 'partijen' zijn. Voorzie ook een centraal bulletinbord (of voldoende muren waar flappen kunnen gehangen worden) waar de agenda voor de bijeenkomst kan ingevuld worden en waar ideeën kunnen uitgewisseld worden. Verder zijn er nog voldoende ruimtes nodig om in subgroepen verder te werken.

Bij het begin van de bijeenkomst zitten de deelnemers in een kring. De gastheer of gastvrouw opent de vergadering waarbij het belang van de centrale vraagstelling wordt aangegeven en waarbij de deelnemers om hulp gevraagd wordt bij het oplossen van de vraagstelling. De deelnemers wordt ook gegarandeerd dat de resultaten van de bijeenkomst bepalend zullen zijn in het vervolgtraject. Ook de werkwijze wordt uitgelegd.

Vervolgens krijgen de deelnemers de kans om hun thema's of vragen op een A4 te schrijven. Dat zijn de zaken die ze binnen de centrale vraagstelling belangrijk vinden. De enige voorwaarde voor het inbrengen van een vraag of thema is dat de steller de discussie daarover leidt en er voor zorgt dat er notities gemaakt worden. Hij of zij zet zijn of haar naam op het papier en hangt het op de open agenda die er ongeveer zo uitziet:

	Ruimte A	Ruimte B	Ruimte C	Ruimte D	Ruimte E
10.15 u - 11.30 u					
11.45 u - 13.00 u					
14.00 u - 15.30 u					
16.00 u - 17.30 u					

Iedere A4 wordt in één van de kolommen gehangen. Wanneer er meer onderwerpen of vragen zijn dan er ruimte is, kunnen die eventueel geclusterd worden. Wanneer de agenda vol is, krijgen de deelnemers tijd om te kijken welke sessie ze willen volgen.

De bel luidt het begin van de eerste (en volgende sessies) in. Van dan af regelt de agenda zichzelf. In elke werkruimte moeten voldoende pennen en papier aanwezig zijn om notities te kunnen maken. Bij het einde van iedere sessie worden de notities verzameld en opgehangen op het centraal bulletinbord (de marktplaats). Op die manier kunnen de deelnemers een zicht krijgen op het verloop van het evenement. Het is ook handig als er iemand beschikbaar is met een laptop die de notities onmiddellijk kan intikken, zodat de deelnemers op het einde met een verslag van de bijeenkomst naar huis kunnen.

Nadat alle sessies beëindigd zijn, wordt er nog een rondje voorzien om te reflecteren over het evenement en over het proces, maar niet over de inhoud van de sessies. Het verslag met de resultaten van de bijeenkomst wordt uitgedeeld. Dat is de basis voor verdere planning.

WANNEER 'OPEN SPACE' GEBRUIKEN?

De werkvorm is niet in iedere situatie bruikbaar. Er moet vooraf goed afgewogen worden of 'Open Space' zinnig kan ingezet worden in lokale veranderingsprocessen.

Uit de literatuur over deze werkvorm halen we volgende gunstige en ongunstige indicaties (Vliex & Korten):
Gunstige indicaties zijn:

- De centrale vraag gaat om een complex vraagstuk waarop niemand het antwoord weet.
- De diversiteit van de deelnemers is groot wat achtergrond en belangen betreft.
- Het vraagstuk is dringend, er mag niet langer gewacht worden om een veranderingsproces in te zetten.
- Eerdere pogingen om iets te veranderen leverden geen resultaten op of stierven een stille dood.
- Er is veel weerstand of 'oud zeer'. Mensen worden pas betrokken als ze de indruk hebben van begin tot einde zelf invloed te hebben op het proces.

De werkvorm kan best niet gebruikt worden wanneer:

- Het vraagstuk te eenvoudig is of door experts kan opgelost worden. Bij makkelijke vragen zal de bijeenkomst snel afgelopen zijn en overstijgen de kosten en de moeite het resultaat.
- Als de organiserende groep niet bereid is om met de resultaten van 'Open Space' verder te werken of een forum zoekt om hun oplossingen te promoten. Dat demotiveert de deelnemers om verder mee te werken en wekt onvrede en weerstand op.
- Als de organiserende groep niet bereid is om de controle over het evenement op te geven.
- Als het conflictniveau binnen de gemeenschap te hoog is en partijen niet meer met elkaar willen praten,
- Als er te weinig tijd is (minder dan een dag). Bij een meerdaagse bijeenkomst is het ook belangrijk te werken aan concrete actieplannen.

DE RESULTATEN

Www.openspaceworld.org geeft aan dat de resultaten van een 'Open Space' bijeenkomst op drie vlakken kunnen liggen:

- Resultaten op vlak van de inhoud: op relatief korte tijd worden veel thema's behandeld en besproken. De deelnemers kunnen voortdurend volgen hoe de bijeenkomst verloopt. En aangezien het verslag op het einde van de bijeenkomst klaar is, kan men onmiddellijk aan de slag met de resultaten.
- De methode is sterk netwerkbevorderend. Deelnemers gaan in gesprek met mensen waarmee ze anders nooit in contact komen, rond thema's van algemeen belang.
- Een zelforganiserende bijeenkomst als 'Open Space' werkt motiverend en inspirerend, verhoogt het zelfvertrouwen en bevordert processen van sociaal leren binnen plaatselijke gemeenschappen.

Johan De Vriendt
hoofdredacteur WisselWERK

MEER WETEN

HOPKINS, Rob (2009): "Het transitiehandboek. Van olieafhankelijkheid naar lokale veerkracht." Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.
OWEN, Harrison (1997): "Open Space Technology: A User's Guide" (3rd Edition). San Francisco: Berrett-Koehler. 1997
OWEN, Harrison (z.d.): "Opening Space for emerging order", www.openspaceworld.com/brief_history.htm.
VLIEX, Carla & KORTEN, Fritz (z.d.): "Open space: georganiseerde Chaos." Te downloaden via http://www.tg.nl/tg.htm?id=6890

Zie ook:
http://www.openspaceworld.org. Deze website heeft ook een Nederlandstalige pagina.
http://www.auryn.nl/openspace.html

Een korte film over het verloop van een 'Open Space'-openingsvergadering van een transitienetwerk is te bekijken via http://www.youtube.com/watch?v=Ux_LFjFeCvg

NOTITIES